EDWARD HALLETT CARR

ROMANTİK SÜRGÜNLER

iletişim

EDWARD HALLETT CARR

Romantik Sürgünler

The Romantic Exiles
© 1933, 1998 Estate of E.H. Carr
© 2007 Serif
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
The Estate of E.H. Carr c/o Curtis Brown Group Limited'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 1728 • Tarih Dizisi 73
ISBN-13: 978-975-05-1021-2
© 2012 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2012, İstanbul
2. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Nikolay Ogaryov ve Aleksandr Herzen, 1861
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Ekrem Buğra Büte

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EDWARD HALLETT CARR

Romantik Sürgünler

The Romantic Exiles

ÇEVİREN *Selda Somuncuoğlu*

iletişim

EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'de öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonuyla Versailles Konferansı'na katıldı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1936'da bakanlıktan ayrılarak, çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-46 yılları arasında *The Times*'da yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesintisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyaloğu sürekli kılmalıdır. Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri ele almak zorundadır. Başlıca Eserleri: *Dostoyevsky,* 1931 [*Dostoyevski*, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yay., 2000]; *The Romantic Exiles,* 1933 [*Romantik Sürgünler*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yay. 2012]; *Karl Marx,* 1934 [*Karl Marx*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 2010]; *International Relations Since the Peace Treaties,* 1937 ("Barış Anlaşmalarından Sonra Uluslararası İlişkiler"); *Michael Bakunin,* 1927 [*Michael Bakunin*, çev. Pelin Siral, İletişim Yay., 2008]; *The Twenty Years' Crises, 1919-1939,* 1939 [*Yirmi Yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2010]; *Britain: A Study of Foreign Policy from Versailles to the Outbreak of War,* 1939 ("İngiltere'nin Versailles Anlaşması'ndan Savaşın Başlamasına Dek İzlediği Dış Politika Üzerine Bir Çalışma"); *Conditions of Peace,* 1942 ("Barış Koşulları"); *Nationalism and After,* 1945 [*Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yay., 1999]; *The Soviet Impact on the Western World,* 1946 ("Sovyetler'in Batı Dünyası Üzerine Etkisi"); *Studies in Revolution,* 1950 ("Devrim Üzerine Çalışmalar"); *The Bolshevik Revolution, 1917-1923,* 3 cilt, 1950-1953 [*Bolşevik Devrimi*, 3 cilt, çev. Orhan Suda (I-II), çev. Tuncay Birkan (III), Metis Yay., 1989-2004]; *The New Society,* 1951 ("Yeni Toplum"); *German-Soviet Relations Between the Two World Wars,* 1951 ("İki Dünya Savaşı Arasında Sovyet-Alman İlişkileri"); *The Interregnum 1923-1924,* 1954 ("İktidar Boşluğu Dönemi 1923-1924"); *Socialism in One Country 1924-1926,* 3 cilt, 1958-1964 ("Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926"); *What is History?,* 1961 [*Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay., 2004]; 1917: *Before and After,* 1969 (*1917: Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, Birikim Yay., 2007); *Foundations of a Planned Economy* (1. cilt R.W. Davies ile), 3 cilt, 1969-1978 ("Planlı Ekonominin Temelleri"); *The Russian Revolution from Lenin to Stalin,* 1979 [*Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Mer Yay., 1992]; *From Napoléon to Stalin,* 1980 ("Napoléon'dan Stalin'e"); *The Twilight of the Comintern,* 1982 [*Komintern'in Alacakaranlığı 1930-1935*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 2010]; *The Comintern and Spanish Civil War*, 1984 [*Komintern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman, İletişim Yay., 2010].

İÇİNDEKİLER

1933 Tarihli İlk Baskı İçin Önsöz ... 7

BİRİNCİ BÖLÜM
Ayrılış ... 11

İKİNCİ BÖLÜM
Vaat Edilmiş ülke ... 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Aile Trajedisi: I ... 47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Aile Trajedisi: II ... 87

BEŞİNCİ BÖLÜM
Engelsonlar ... 123

ALTINCI BÖLÜM
Londra'da İlk Yıllar ... 135

YEDİNCİ BÖLÜM
Zavallı Nick: I ... 155

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Yine Bir Üçlü İlişki ... 187

DOKUZUNCU BÖLÜM
Olağanüstü Beş Yıl ... 205

ONUNCU BÖLÜM
Bakunin; ya da Kaygan Yol *219*

ON BİRİNCİ BÖLÜM
Polonya; ya da Ward Wackson'ın Deniz Seferi *233*

ON İKİNCİ BÖLÜM
Herzen'in Son Yılları *247*

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Romantikler Arasında Bir Volterci *273*

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
"Neçayev Olayı"; ya da İlk Terörist *287*

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Daimi Ajan Postnikov'un Hikâyesi *307*

ON ALTINCI BÖLÜM
Zavallı Nick: II *325*

ON YEDİNCİ BÖLÜM
Son Trajedi *343*

Sonsöz *359*

EK A
Herwegh'in Malwida von Meysenbug'a Mektubu *363*

EK B
Thomas Carlyle'in Aleksandr Herzen'e Mektubu *365*

EK C
Herzen'in Londra'daki Adresleri *367*

EK D
Tımarhane*; ya da *Hayatımızın Bir Günü (1857-1858) *369*

EK E
Ward Jackson: Dışişleri Bakanlığı Belgeleri *377*

EK F
Kaynaklarla İlgili Not *381*

1933 Tarihli İlk Baskı İçin Önsöz

Okuyucuya *Romantik Sürgünler*'in hikâyesini sunmadan önce iki özel kişiye şükran borcumu ödemeliyim.

Kitabın ilk cümlesinde Moskova'dan ayrılan bir ekipten söz ediliyor. Bu ekipten halen sağ olan tek kişi Matmazel Natalya Herzen; kendisi anılarla dolu geniş hafızasını yazılı kaynaklarıma ekleyerek hikâyeyi bütünleme nezaketini gösterdi. Lozan'daki evinde, kendisiyle büyük bir ayrıcalığa erişerek yaptığım sohbetlerden izleyen bölümleri yazarken çok yararlandım. Ayrıca Ek B'deki Carlyle'dan Herzen'e yazılmış ve hiç yayımlanmamış mektubu kullanmama izin verdi; bu inceliği için ona buradan samimi şükranlarımı sunmak isterim. Kitap boyunca ona "Tata" (Rusçada Natalya yerine sıkça kullanılan kısaltma) şeklinde hitap etmeye cüret ettiğim için de özür dilemek istiyorum. Elimde iki Natalya olması ve aynı isimde üçüncü kişiyle gerektiği gibi başa çıkamayacağım gerçeği, başka türlü mazur görülemeyecek bu imtiyaz için tek mazeretim.

İkinci büyük borcum ise George ve Emma Herwegh'in yaşayan tek oğulları Mösyö Marcel Herwegh'edir. Herzen ve Herwegh ailelerini sonsuza kadar ayıran sevimsiz olay geriye katlanılmaz bir acı bırakmış; Herzen'in kavgayla ilgili anlattıkları –şimdiye kadar bilinen tek anlatım– bu acıyı tüm gerçekliğiyle yansıtıyor. Bu kopmanın hikâyesinin yer aldığı Herzen'in

anılarından oluşan belgeler kamuoyuna Sovyet Devlet Yayınevi tarafından 1919'da açıklandı; o tarihten sonra Herwegh ailesinin elinde bulunan çok sayıda belgenin er ya da geç ortaya çıkması, Herzen'in anlatımındaki bazı eksik ve hataların düzeltilmesi, adil bir dengenin yeniden sağlanması açısından gerekliydi. Mösyö Marcel Herwegh'e belgeleri bu amaçla kullanmama izin verdiği için müteşekkirim. Cömertliği sayesinde Üçüncü ve Dördüncü Bölümler'de her iki taraftan gelen kaynaklara bakarak hikâyeyi dürüstçe ve hakkaniyetli bir şekilde yazmam mümkün oldu. Böylece, George ve Emma Herwegh'in olaydaki gerçek rollerini ortaya koyabildim ve birer kötülük timsali olmadıklarını (tıpkı Natalya Herzen ya da Herzen'in kendisi gibi), yanılmış olmalarının onlara gösterdiğimiz ilgi ve anlayışı azaltmayacağını, onların da hata ve günahlarıyla birer insan olduklarını gösterme imkânı buldum. Belgeler artık Mösyö Herwegh tarafından verildikleri British Museum'da bulunuyor.

Ancak, samimi teşekkürlerimi sunduğum Matmazel Herzen ile Mösyö Herwegh'in kitapta geçen bazı yargı ve düşüncelerden hiçbir şekilde sorumlu olmadıklarını baştan ve açıkça belirtmeliyim. Kimi yerlerde birinden birinin ya da her ikisinin birden hiç katılmadıkları görüşler olabilir. Mümkün olduğunca ben de yargıda bulunmaktan kaçındım; ama zaman zaman anlatılan durum ve olaylarla ilgili yorumlarımı eklemeden edemedim. Bu yorumlar kişiseldir ve tamamen bana aittir. Olaylar oldukları gibi verilmiştir, dolayısıyla okuyucu elbette benimkinden farklı bir yargıya varabilecektir.

Ödemem gereken bir özür borcum daha var: devrimci anarşizmin hayrete şayan, hem insanaltı, hem insanüstü fanatik şahsiyeti Michael Bakunin'e bu sayfalarda adil davranmadığımın farkındayım. Onun göktaşlarını aratan yörüngesi, *Romantik Sürgünler*'inkine belirsiz aralıklarla değiyor ya da kesişiyor; işte kitapta ancak o değme ve kesişme noktalarına yer verilebildi. Ne var ki Bakunin başlı başına bir kitapta anlatılmayı hak ediyor; ileride bu kitabı yazmayı çok arzuladığımı itiraf edeyim.[1]

---

1 Carr'ın Bakunin biyografisi 1937'de yayımlandı. Türkçe çevirisi için bkz. E.H. Carr, *Michael Bakunin*, çev. Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009 – e.n.

Rusçanın tuhaflıkları en az İngilizceninkiler kadar fazla; bu nedenle, Ogaryov isminin A-ga-ryóf şeklinde telaffuz edildiğini belirtmek istiyorum. Hikâyede yer alan öteki kişilerin adlarında Batılı okur için başkaca tuzak yok; bütün özel isimlerde standart İngilizce çeviri-yazım kurallarına uyuldu. Ancak, Fransızca veya daha eski belgelerden yapılan alıntılarda "-ev" için "-eff" gibi bazı özel değişiklikler görülecektir.[2]

EDWARD HALLETT CARR

2 Elinizdeki çevirideyse Rusça isimler Türkçe okunuşlarına göre yazıldı. Buna göre İngilizce Ogarev yazılıp Agaryof şeklinde okunan isim, Türkçede de Agaryof olarak okunuyor. Ancak "o", "a" okunduğu halde, Türkçe metinlere Rusçada yazıldığı şekliyle (telaffuz edildiği şekliyle değil) aktarılıyor. Yoksa örneğin Dostoyevski'yi de Dastayevski diye yazardık. Aynı şekilde "h" harfi de "g" olarak okunduğu halde, Herzen ismi öylece korundu. Burada daha önemli olan ise, sondaki "-ev" ekini Türkçe'ye "-yov" olarak aktarmak, yani Ogaryov yazmak (Yardımları için arkadaşım Rusça çevirmeni Günay Çetao'ya teşekkür ederim) – ç.n.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYRILIŞ

Bir grup yolcu, 19 Ocak 1847 Pazar günü, kışın soğuğundan korunmak için kürklerle takviye edilmiş iki arabayla Moskova'dan ayrılıyordu. Ekipte toplam on kişi vardı: Aleksandr Herzen; eşi Natalya; çocukları yedi yaşındaki Aleksandr (ya da kısaca Saşa), üç yaşındaki sağır-dilsiz Kolya ve en küçükleri, Tata diye çağrılan iki yaşındaki Natalya; Herzen'in annesi Luisa Haag; onlarla yaşayan aile dostları iki kadın –yıllar önce Reval'den Herzen'in vasisi olmak üzere getirilmiş, şimdilerde evin kâhyası Karl Sonnenberg adlı bir Baltık Almanı ve çocukların bakıcısı kadın–. Altı ay geçerlilik süresi olan pasaporttan anladığımıza göre, Herzen, ailesiyle birlikte karısının sağlığı dolayısıyla Almanya ile İtalya'ya gidiyordu.

Aşağı yukarı yirmi kişilik küçük bir arkadaş ordusu Moskova dışındaki ilk durağa kadar onlara eşlik ediyordu. Yolcular haklı olarak "balçık" anlamına gelen bu yerin adından –yılın bir sonraki mevsimi olsa– korkabilirdi, oysa o sıralarda yol kalın bir karla kaplı olduğu için zemin kızaklı arabayla yolculuk yapmak için çok uygundu. Vedalaşma içten ve şenlikliydi. Hiçkimse Herzenlerin Moskova'ya ilelebet sırtlarını döndüklerini düşünmüyordu.

Ertesi gün Tver'e ulaştılar; Herzen, Balçık'ta vedalaştığı dostlarından Granovski'ye esprili bir not yazmıştı:

Senin anlayacağın, harika bir yolculuk yapıyoruz; güzel kent Tver'de lezzetli bir mersin balığı yedik. Sana bu notu 22 Ocak'ın isim gününün olması dolayısıyla yazıyorum. O tarihte arayamayacağım, Liza Bogdanovna'ya [Granovski'nin eşi] özürlerimi ilet. Nedeni basit: o gün Novgorod'da olacağım. Senin de affını rica ederim.

Hepimiz iyiyiz. Saşa ve Natalya (ikincisi)[1] neşeli, Kolya müthiş; önde dört ihtiyar atın çektiği, arkada yemyeşil suratıyla Sonnenberg'in oturduğu, hiç de rahat (*bien-être*) bir yolculuk vaat etmeyen arabamızda doğuştan gelen maluliyeti sayesinde keyif çatıyor.

18 ve 19 Ocak'taki vedalaşma törenimiz hakkında rahata erdiğimizde konuşacağım.

Bakıcı kadın, Natalya'yla birlikte tökezleyip düştü, bebeğin kafası zemine çarptı; bu da eğlenceli grubumuzun (*partie de plaisir*) neşesine neşe kattı.

Evet, Korş Şirketi dahil, herkese selamımı söyle, ayrıca içten dilek ve düşünceleriniz için minnettarım, yolculuk boyunca benimle olacaklar. Hoşçakalın. Yol iyi ...

Melgunov'a dostluğumuzda bir eksiklik –zihinsel veya algısal değil de, duygusal bir eksiklik– olabileceğini söyle... Yok yok kendimi ifade edemiyorum; sanırım mersin balığını ve şeriyi fazla kaçırdım.

Natalya Herzen mektuba benzer duygularla bir ekleme yapmış:

Sevgili, kıymetli ve emsalsiz dostlar! Moskova'daki tüm dostlarımız! Sizleri bir kez daha kucaklıyor, öpüyorum. Dün akşamki duygu dolu anları kalbimde taşımaya devam ediyorum (*yirmi dört saattir süren sıkıntıya rağmen*) hem de, korkunç bir baş ağrım olmasına rağmen – ama bu o kadar önemli değil... Tekrar hepinizi kucaklarım. Hoşçakalın! Riga'ya yazın. Çocuklar iyi ve mutlular.

Karı koca Herzenler birbirlerinin aynı sıra dışı kökten gelen kuzenidirler. Her ikisi de Yakovlev soyadlı zengin iki kar-

1 Bu kelime Natalya Herzen'in el yazısıyla eklenmiş.

deşten olma gayri meşru çocuklardır. Yakovlevler Moskovalı asillerden köklü bir ailedir; ne var ki, birkaç kuşaktır eskiden olduğu gibi yüksek mevkilerde görevlere gelememişlerdir. Rahatına düşkünlük artık neredeyse bir aile geleneği olmuştur ve iki kardeş de bunu seve seve sürdürmüştür. Her ikisi de memurluktan genç yaşta emekli olmuş, aylak bir yaşamda karar kılmıştır. Her ikisi de yasal evliliğin kısıtlamalarından, gerekliliklerinden kaçmış, serflik düzeninin kendilerine sağladığı feodal ayrıcalıklardan sonuna kadar yararlanmıştır. İkisinin de bütün çocukları yasa dışı birlikteliklerden doğmuşlardır.

Doğumlarındaki bu çarpıcı benzerliğe karşın, kuzenlerin yetiştirilme biçimleri birbirinden çok farklı olur. Aleksandr Herzen'in babası İvan Yakovlev, Muhafız Alayı'nda komutandır, ama hastalık hastası (*malade imaginaire*) mizacına uygun olmayan bu görevden istifa etmiş, Almanya'ya yaptığı bir yolculuktan Stuttgartlı, saygın ama orta halli bir devlet memurunun on altı yaşındaki kızı Herietta-Wilhelmina-Luisa Haag'la birlikte dönmüştür. Kadın önce metresi, sonraki yıllarda da bakıcısı olmuş, hiçbir zaman evlenmedikleri halde, evin kahyâlığı gibi muteber bir görev üstlenmiştir. 1812 doğumlu Aleksandr bu birlikteliğin en büyük çocuğudur. Ona, yıllar önce Yakovlevlere çalışan bir serften olma oğlan çocuğuna takılmış aynı hayali soyad verilir. Hiçbir zaman aşırı duyguları olmayan baba, gayri meşru oğluna doğasının elverdiği ölçüde sınırlı bir sevgi bahşetmiştir. Ender görülen üstün zekâsını babasından almış olan Aleksandr, evin oğlu olarak büyütülür ve babanın en gözde çocuğu olarak özel bir ihtimam görür.

Herzen yirmi beş yaşında, "yetiştirilişindeki aşağılanmalar ve hakaretler"i anımsayarak, "ruhumdan geçenlerin başkaları tarafından anlaşılmasını engelleyen kapalı ve kısıtlı koşullar" şeklinde bir yorum yapıyor. Geriye bakıp abartarak dile getirdiği bu mağduriyet, muhtemelen fiziksel değil duygusaldır. Çevresindeki dünyanın ona karşı tutumundan kaynaklanmayan, kendi bilincinde çoğalttığı, fakat elbette karakterine de yansımış bir ıstıraptır bu. Nitekim, dostlarının haklı ya da hak-

sız eleştirileri karşısında savunma amaçlı bir hiciv maskesi takma âdeti bir süre sonra ikincil tabiatı haline gelecektir.

> Erdemli olduğunu bildiğim bir sürü adam [diye yazıyor] hicivden hiç nasibini almamış... Hiciv, Voltaire'de olduğu gibi ruhun kayıtsızlığından, ya da Shakespeare ve Byron'da olduğu gibi insanoğlunun nefretinden doğar. Geçmişte yaşanmış aşağılamalara, uğranılmış hakaretlere verilmiş bir yanıttır hiciv; bir Hıristiyan'ın olmasa da, gururlu bir insanın yanıtıdır bu.

Aslında genç Herzen'in gerçekte pek acı çektiği yoktur. Babası İvan Yakovlev'den kayda geçmiş tek şikâyeti, gizlice Rousseau'nun *İtiraflar*'ını okurken yakalamış olduğu on altı yaşındaki oğlunu, "bütün gün süren bir söylev"le cezalandırmış olmasıdır; delikanlı için tatsız olsa da, Ortodoks bir babanın doğal bir hakkıdır bu. Rus toplumu, mevcut toplumsal düzen tarafından cesaretlendirilen bu tür doğum kazalarına hoşgörü göstermiştir; genç Herzen'in kökeni yüzünden kınandığına ya da meslek hayatında engellendiğine dair bir kanıt yok. Herzen, soylu her Rus gencinin göreceği şekilde bir eğitim almıştı, on yedisine geldiği 1829'da Moskova Üniversitesi'ne girdi.

Genç Aleksandr Herzen, yüzyıl başında Fransız Devrimi'nin yeşerdiği topraklardan Avrupa'nın doğusuna doğru yayılan radikal fikirleri öğrenmek için on yedi yaşını beklememiştir. Modern Rus tarihinin ilk devrimci isyanı I. Nikolay'ın taç giydiği Aralık 1825'te Petersburg'da meydana gelmiş; gelecek kuşaklarca "Aralıkçılar" (Dekambristler) olarak adlandırılacak asil ruhlu ama beceriksiz suikastçıların isyanı yerel birlikler tarafından kolayca bastırılmıştır. Katılımcıların beşi asılmış, çok daha fazlası Sibirya'ya ömür boyu sürgüne gönderilmiştir. Bütün bunlar on dört yaşındaki Aleksandr Herzen üzerinde büyük bir etki yapar; öyle ki, o ve kendinden iki yaş küçük arkadaşı Nikolay Ogaryov, Moskova dışındaki Serçe Tepesi'nde yan yana durup Aralıkçılar'ın, uğrunda ölüme gittikleri aynı gizli amaca hizmet etmek için hayatlarını vermeye yemin ederler.

Herzen –Ogaryov da kısa bir süre sonra peşinden gelecektir– Moskova Üniversitesi'nde gençlik tutkularına uygun bir ortam

bulur. Rus üniversiteleri, Anglo-Sakson geleneğin tersine, her zaman "ileri" fikirlerin yurdu olmuştur. Fizik ve matematik derslerinin arasında Herzen ile Ogaryov yaşıtlarının en zeki ve en cesurlarını kendi etraflarına toplamayı başarırlar. Yirmi iki yaşındaki Herzen, 1834'te birkaç arkadaşıyla birlikte Sokolovski adlı bir öğrencinin düzenlediği "komplo"da, suç ortaklığı iddiasıyla tutuklanır. "Komplo"nun, sosyalist teori üzerine kimi tartışmalarla, I. Nikolay'ın kişiliğine hakaretten ileri gitmediği biliniyor. Ancak güvenlik güçleri hiçbir müsamaha göstermeden "komplocular"ın ele başlarına ağır cezalar kestiler. Herzen'in bu işteki rolü aslında her nasılsa büsbütün önemsizdir. Yine de dokuz aylık hapis cezasından sonra Urallar'ın eteğinde uzak bir bölgenin başkenti Vyatka'ya, yerel idarede küçük bir görevle sürgün edildi. Moskova'ya tekrar dönmesine ancak üç yılı aşkın bir sürenin sonunda izin verilecekti.

Bu esnada Natalya'nın çektiği sıkıntılar da başka türlüdür. Babası Aleksandr Yakovlev'in kişiliği, kardeşi İvan'dan daha sert ve kaba bir hamurdan yoğrulmuştu. I. Aleksandr döneminde kısa bir süreliğine, Ortodoks dinini ve ahlakını aşağılamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan birine göre oldukça acayip bir görev olan Kilise Meclisi Vekilliği yapmış, doğal olarak makamını uzun süre elinde tutamamıştı. Kardeşi gibi o da memuriyetin kaygılarından uzaklaşmayı seçmiş, emekli olduktan sonra zamanını akrabalarıyla kavga ederek ve Moskova'daki büyük evinin hizmetçiler kanadında tuttuğu serf kadınlardan oluşan hareminin keyfini sürerek geçirmişti. Natalya'nın annesi bu kapatmalardan biridir. Herzenin gençlik yıllarına dair bir sürü ayrıntıyla dolu mektup ve günlük bırakmış olan kuzen Tatyana Passek, bu anneyi "azimli, eğitimsiz ve basit bir köylü" olarak anımsıyordu. Herzenlerin kilise nikâhı kaydında gelinin annesi için "yabancı" ibaresi kullanılmıştı. Ama aynı şeyin Herzen'in annesi için de yazılmış zararsız bir yalan olduğu çok açık. Dolayısıyla Natalya'nın ebeveynlerinden utanması gerekmemiş.

Natalya 1817'de doğmuş, hayatının ilk yıllarını kendisiyle aynı kadere sahip yarım düzine kadar çocukla geçirmişti. Baba Aleksandr, garip bir biçimde gayri meşru çocuklarını evin

kendi kaldığı bölümünde tutuyordu. Anneler hareme ayrılmış kanatta yaşar, çocuklarını tatiller dışında görmezlerdi. Natalya'nın çocukluğunun ilk yılları bu koşullarda geçti. Yedi yaşına geldiğindeyse talihi beklenmedik şekilde dönecek, geleceği tamamen farklı bir çizgiye oturacaktı.

O yıl evini Moskova'dan Petersburg'a taşımış olan Natalya'nın babası, ağır bir hastalığa yakalandı. Ölümün yakın olduğunu sezen Aleksandr Yakovlev mülkünün yıllardır küçümseyerek baktığı akrabalarına kalma olasılığından korkmaya başlamıştı. Haince bir plan yaparak bu beklentilerini boşa çıkarmaya karar verdi. En kolay çareye başvuracak, büyük oğlu Aleksey'in annesiyle evlenecekti; böylece yaşı bu işe uygun genç adam meşru tek varisi olacaktı. Sefa düşkünü ihtiyar, son kurnazlığının keyfini çıkardıktan sonra bu dünyadan ayrıldı; Aleksey büyük bir servete kavuşmuştu. Aldığı eğitim nedeniyle ailede "Kimyager" olarak anılan bu ciddi gence kalan mirasın içinde, elbette anneleriyle birlikte kalabalık bir grup oluşturan üvey erkek ve kız kardeşler de vardı.

Aleksey'den mirasının bu bölümüne karşı duygusal bir yakınlık beklemek fazla olur. Nitekim o da bu insanları kendilerinden pek farklı olmayan öteki serflerle birlikte yaşayacakları, dolayısıyla onu rahatsız etmeyecekleri uzak bir konağa göndermeye karar verdi. Natalya'nın kaderi işte bu kararla bir anda değişecekti; hayatını başka bir yöne çeviren yıldızın şans mı şanssızlık mı getirdiğini ileride göreceğiz.

Yakovlevlerin zengin bir dul olan Prenses Mariya Kovanski adında bir kız kardeşleri vardı. Bu hanım, kardeşinin miras bıraktığı akrabalarıyla Moskova'dan geçtikleri bir sırada kendilerine eşlik etmesi için, iyiliğinden mi merakından mı bilinmez, yanlarına yardımcısını gönderene kadar pek ilgilenmemişti. Yardımcı kadın döndüğünde yanında iki genç kız vardı. Bunlardan birinin, yedi yaşındaki Natalya'nın, solgun yüzü ve narin bedeni, koyu mavi gözleri ve utangaç tavırları büyük hanımın pek hoşuna gitmişti. Prensesin çocuğu yoktu; sevimli küçük yetimi evine alarak çocuk hevesini biraz olsun gidermeye karar vermişti.

Prenses Mariya da bütün Yakovlevler gibi rahatına düşkün-

dü; himayesine aldığı kıza ilgisi bu nedenle yüzeysel ve kesintiliydi. Natalya'nın özel bir hizmetçisi, çeşitli mürebbiye ve öğretmenleri vardı; ama özel bir alaka görmedi. Büyük evde yaşamı kimsesiz ve tekdüzeydi; yıllar sonra günlüğünü acıklı bir şekilde mutsuz ve sevgisiz çocukluğundan hatırladıklarıyla dolduracaktı:

> Bana her zaman bu hayata yanlışlıkla atılmışım ve bir an önce eve dönmem gerekirmiş gibi gelirdi. Ama evim neredeydi? Çocukluğum hayal edilebilecek en hüzünlü, en acıklı şekilde geçti. Kimselerin görmediği öyle çok gözyaşı döktüm ki! Duanın anlamını bile bilmeden geceleri gizlice kalkıp (söylenen zaman dışında dua etmeye bile cüret edemiyordum) ne çok dua edip Tanrı'dan beni sevecek, okşayacak birini istedim! Kafamı dağıtacak, beni avutacak hiçbir oyuncağım yoktu; eğer böyle bir şey vermişlerse de, hep, "Hak ettiğinden fazlası," diye azarlar, sitem ederlerdi. O değersiz şeyler gözyaşlarımla ıslanırdı.

Natalya'nın kendisinden beş yaş büyük kuzeni Aleksandr Herzen, üniversitede okurken Prenses Mariya'nın evine sık sık ziyarete gidiyordu. Gençler zamanla birbirlerine ilgi duymaya başladılar; doğumlarının aynı koşullarda gerçekleşmiş olması aralarında samimi bir bağ kurulmasını sağladı. Başlangıçta bir abi kardeş ilişkisiydi bu. Hatta Natalya, ilk aşkı Biryukov adlı bir gencin varlığını, ona duyduğu ilgiyi Aleksandr'la paylaşmıştı. Herzen cezaevine girdikten, ardından da sürgüne gönderildikten sonra başlayan mektuplaşmalar yavaş yavaş başka gelişmelere yol açtı. Artık bu bir mektup aşkıydı ve 1836 yılının başında, son görüşmelerinden iki yıldan fazla bir süre sonra, mektupla birbirlerine evlenme sözü verdiler.

Aleksandr ile Natalya arasında yazılmış ve günümüze kadar korunmuş bu mektuplar, gelecek kuşaklar açısından 1830'larda aydın gençlerin gönül işlerini nasıl yürüttüklerine dair çok öğretici bir edebiyat örneğidir. Aşıklar inanılmaz coşkulu bir zeminde yol alıyorlar; sonraki yılların daha maddi zevkleri göz önüne alındığında, duygu aktarımlarıyla dolu bu manevi atmosferin biraz zorlama ve gerçek dışı olduğunu söyleyebiliriz.

Özellikle Natalya o günlere mahsus duygusal dili sonuna kadar kullanmış. Öyle ki, ona göre dünyevi aşk, ilahi aşkın yalnızca bir yansımasıdır – hatta, kimi zaman, neredeyse anlamsız bir fazlalık.

> Eskiden kendimi küçük kardeşin gibi hissediyor, Tanrı'ya bunun için şükrediyordum [diye yazıyor]. Şimdiyse Tanrı bana, ruhun daha büyük bir mutluluk yaşayabileceğini, sevdiklerine bahşettiği mutluluğun sınırının olmadığını, aşkın dostluğun üzerinde olduğunu gösterdi ve bambaşka bir cennet lütfetti... Ah Aleksandr! Sen bu manevi cenneti biliyorsundur. Şarkısını duymuşsundur. Sen de o şarkıyı söyledin. Ama bu benim ruhumun aydınlandığı ilk sefer. Tapıyorum. Dua ediyorum. Seviyorum.

Kısa bir süre sonra aşkı yine dinî ama farklı bir açıdan tasavvur ediyor:

> Beni Tanrı'ya O'nun olmamı istediği şekilde sunacaksın. Böyle olduğuna inanmazsam, aşkım ne kadar büyük olursa olsun, kendimi sana vermeyeceğim.

Ve bir noktadan sonra, "kutsal aşk"ın "ilahi çağrısı"nı ve "tanrısal rüyaları"nı övmek için mısralar düzüyor, aşkının ona "başka bir ilah, başka bir cennet" göstermesinden sonra, "ilahi birleşme" arzusunun kaybolduğunu açıklıyor. Şiirde kullandığı dilin ilk bakışta yukarıda alıntılanan mektuplarla aynı dindarlığı taşımadığı düşünülebilir. Ancak bu tutarsızlığı anlamak hiç de zor değil. Aşk ve din onun için tek bir bütündür; hangisinin önce geldiği pek farketmez.[2] Bitmek bilmez tekrarlarla dolu buna benzer deyimler Natalya'nın kaleminden sayfalar boyu akıyor; yeni kuşaklar için okunması oldukça sıkıcı mektuplar bunlar.

Herzen'in yanıtlarıysa erkeklere özgüdür; daha az abartılı, daha az dinsel. Hatta bir iki keresinde, tutkusunun dünyevi ni-

2 Alman Romantikleri'nin en tipik olanı Novalis, Sophie'sine karşı duyduğu şeyin "aşk değil, din" olduğunu söyler; ölümünden sonra onu Bakire Meryem'le özdeşleştirdiği bir şiir yazmıştır.

teliğini açıkça dile getirmiş; mektuplarını da şaka yollu "Mezara kadar senin," diye imzalıyor; ama sonra Natalya'dan kibar bir "öte dünya özlemi" hatırlatması işitmiş. Natalya'nın "öte dünya özlemi" Prenses Kovanski'nin kasvetli sarayında ortaya çıkmış, mizacının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Herzen âşıktır ve bu coşkulu duruma ayak uydurmak için çaba göstermektedir. Kiliseye gitmeye başlar, mektuplarını (hâlâ hafif şaka yollu) "Mezardan da öteye kadar," şeklinde imzalar. İnsanlık için İsa ne ise, kendisi için de Natalya'nın o olduğunu ilan eder; evlenmelerini engelleyecek olan taş kalpli akrabalarını İsa'ya ihanet eden ve onu çarmıha gerenlerle özdeşleştirir; hatta bir iman gösterisinde bulunup, tek bir öpücük için ölmenin mutluluğundan söz eder. Bunları hiç de sahtekârca yapmaz, ancak biz yine de bu coşkulu dinî itirafların onun doğasına yabancı olduğunu, kendinden geçtiği ilk tutkulu deneyimde bunlardan geriye bir şey kalmayacağını biliyoruz.

İki gencin arasında başka uyuşmazlıklar da söz konusudur; dinî duygulardan daha derin farklardır bunlar. Natalya nişanlısına ilk aşkın bekâretini sunmaktadır. Herzen'se enerjik, yakışıklı ve zeki bir gençtir. Çok kereler gönülleri fethetmiş, ilişkilerinin keyfini çıkarmıştır. Vyatka'da yaşlı ve hasta bir adamın güzel ve ateşli genç karısını avutur; bu hanımla ilişkisi yavaş yavaş soğurken, genç kuzenine duyduğu aşk alevlenmektedir. Natalya'ya yazdığı ilk mektuplarda yaşadığı bu ilişki hakkında dürüst değinmeler var. Duyduğu aşkı açıkça kaleme aldığı günse, tuhaf bir şekilde, yaşlı kocanın hastalığına yenik düştüğü gündür; insafsız bir yorumcu, büyük bir ihtirasla onu kovalayan ve artık hiçbir engelin kalmadığını düşünen kadın (*inamorata*) karşısında sağlam bir savunma kalesi dikme arzusuyla Herzen'in aşk ilanını aceleye getirdiğinden kuşkulanabilir.

> Ona bir dost eli uzattım [diye yazmış Natalya'ya]. Kaç kez açık açık ona senden bahsettim. Bileziği ve madalyonu gösterdim.

Ama belli ki, kadın Herzen'in bu oyalamalarına itibar etmemişti:

En kötüsü de [diye devam ediyor Herzen, birkaç hafta sonra] ona senin hakkında samimi bilgi verme cesaretimin olmaması. Binlerce kez o raddeye geldiğim halde yapamadım. Peki şimdi ben ne oluyorum? Senin söylediğin gibi mükemmel, ilahi bir erkek mi? Ama seçim şansım yok; ya onu tek bir sözümle öldüreceğim, ya da sessiz kalarak, korkak biri gibi davranıp yarım yamalak gerçekler ileri sürerek işi zamana bırakacağım.

Yakıcı tutkunun alevlerini yavaş yavaş söndürmeye çalışmak elbette insani ve doğal bir davranış. Ama kesinlikle romantik değil. Herzen Natalya'yı sevmektedir ama doğası gereği, onun kendisine beslediği hesapsız, saf ve masum aşka karşılık vermesi mümkün değildir.

Evli aşıklar konusunda sevgililer başka bir yönden de ciddi şekilde ayrılmaktadırlar. Herzen mizaç olarak dışa açık bir insandır. Sosyal eğilimleri, siyasi hırsları ve çoğu zaman keskin ve değişken olmakla birlikte, entelektüel ilgi alanları vardır. Natalya ise tek yönlü bir kadındır. Kalbi ne diyorsa öyle yaşamaktadır; kendisini tek yeteneği ve tutkusu aşk olan bir kadın olarak tanımlar. Gerçekten de başkaca bir ilgisi yoktur. Ama dışarıdan bakıldığında görülen bu fark, birlikteliklerinin bu aşamasında birleştirici bir harçtır aynı zamanda. Natalya, "Ruhum, güneş doğduğunda görünmez olan bir yıldız gibi senin içinde yok oldu," diye haykırırken, tutkulu mizacı gereği tek arzusu sevgilisi tarafından yutulmaktır; Herzen de ilişkileri hakkındaki bu teşhisi kabul etmeye hazırdır. Bununla ilgili felsefesini Natalya'ya uzun uzun açıklarken şöyle der:

İşte hayatının amacına, yazgısına kavuştun; yaşamının dünyasal döngüsü tamamlandı. Seni kucakladığımda benden ayrı olan varlığın yok olacak, tüm isteklerin, tüm düşüncelerin aşkımda boğulacak. Kısacası, ruhun artık benim ruhumun bir parçası oldu, benimle bütünleşti, kendi varoluşu sona erdi. Benim aşkım; senin ruhunu tamamlamaya ve geliştirmeye yazgılıydı, seni bana getirmeye yazgılıydı; bu aşk seni de Tanrı'ya götürecek. Ama benim hayatım henüz eksiksiz değil; hayat tek bir parçadan oluşmaz, bir bütündür. Özel hayatımın dışında,

hatta onun da üzerinde, ortak ve evrensel olan hayata, insanlığın iyiliği için eylemlere katılma yükümlülüğüm var benim; yalnızlık beni tatmin etmez ... Sen *ben*'sin; Aleksandr ve Natalya *BİZ*'i değil, yalnızca *ben*'i oluşturuyor. *Ben*, seni tamamıyla yuttuğum için tamamım; *sen*'se artık yoksun.

Erkeğin aşkı hayatının ayrı bir parçasıdır,
Kadınınkiyse tüm varlığı.

Byron'ın yukarıdaki metni nadiren bu kadar mükemmel –bu kadar safiyane– yankılanmıştır. Ama, eğer sevda, düşüncenin ötesine geçmemiş olsaydı, Herzen çok rahatlıkla Natalya'nın bu yorumu otuzuna geldiğinde on dokuz yaşındaki gibi kabul etmeye hevesli olup olmayacağını durup kendisine bir sorardı.

Aralarında olması muhtemel öteki farklılıkların özüne daha fazla inmeye gerek yok. Böyle tohumlar birçok evlilikte görülür, çoğunda da çiçeğe dönmez. Aleksandr ile Natalya birbirlerine tutkuyla bağlıydılar; zorunlu ayrılıklarına rağmen kendilerinden geçecek kadar mutluydular; mektuplarla sürdürülen kurlaşmanın sonuçları (*dénouement*) hülyalı bir genç kızın arzulayacağı çarpıcılıktadır. Mart 1838'de sürgün yeri Vyatka'dan daha yakındaki Vladimir'e nakledilen Herzen, nişanlısını görmek için sahte bir pasaportla gizlice Moskova'ya gelir. Prensesin Natalya'yı başka bir taliple evlendirmeye çalıştığını öğrenir. Öksüz bir kız olarak Natalya'nın, bakmakla yükümlü olduğu insanların itirazlarına alışık olmayan buyurgan velinimetine meydan okuması imkânsızdır. Herzen planlarını yapar, birkaç hafta sonra, bu kez çifte bir gizlilikle, yeniden Moskova'ya gelir. Natalya hazırdır. Kaçmalarının arifesinde ona, "Mektuplarımız, tıpkı güneşin önündeki yıldızlar gibi, biz bir araya gelemeden sarardı. Çabuk ol! Çabuk!" diye yazar. Cesur âşık elbette bu sevimli yakarışı duyamayacak kadar sağır değildir. Natalya'yı alıp Vladimir'e götürür, Mayısın ilk günlerinde evlenirler.

Evliliklerinin ilk aylarında mutlulukları romantizmin derin rayihası ile sarmalanmıştır.

> Kendimle ilgili ne söyleyebilirim ki? [diye yazmış Herzen temmuz ayında bir arkadaşına]. Mutluyum, olabilecek en mutlu erkeğim, hem aydınlığa ve güzele aç bir ruh taşıyan, hem de başkalarının acılarına ortak olmak isteyen bir erkeğin olabileceği kadar mutluyum.
>
> Natalya çok duygulu, müthiş bir şair; her şeyiyle biricik. Mahcup, ürkek bir kadın, ama benimle birlikteyken her zaman asil ve narin.

Evliliğin ardından ocak ayında günlüğüne yazdıklarından coşkusunun biraz olsun azalmadığına tanık oluyoruz.

> Rüyalarımız gerçekleşti, hem de hepsi. Birlikte olmak istiyorduk. Takdiri ilahi sayesinde bir araya geldik, Tanrı bizi *başbaşa* kıldı; bir tarafta biz ikimiz, bir tarafta tüm dünya. Biz birbirimize aidiz, hiçkimsenin aşamayacağı bir sınır çizgisiyle çevrelenmişiz.

Satırlarının sonuna, ömründe 1838 yılında olduğu kadar güzel bir yıl daha geçiremeyeceği düşüncesini de eklemiş.

Herzen'in kehaneti ne yazık ki gerçek olacak; 1838'in pırıltısı izleyen yılı da aydınlatacak, ancak hayatın donuk renkleri bir süre sonra üstünlük kazanmaya başlayacaktı. 1840 yılının başında babasının nüfuzu sayesinde Herzen, Petersburg'daki İçişleri Bakanlığı'nda bir göreve atanır. Memuriyet hayatının tekdüzeliği göz önüne alındığında, bu işin Herzen'in huzursuz ve sorgulayıcı ruhuna uzun süreli bir tatmin sağlayıp sağlayamayacağı kuşku götürür. Nitekim, resmî kariyeri tipik bir olaydan sonra, aradan altı ay geçmeden son bulur. Bir mektubunda babasına, Petersburg'un Mavi Köprü denilen bölgesinde son zamanlarda ardı ardına altı cinayetin işlendiğini yazmıştır. Bu sıradan konudan bahsederken, "Burada nasıl bir polis gücümüz olduğuna sen karar ver artık," şeklinde bir yorum yaparken eski bir siyasi suçlunun mektuplarının sansürcülerin dikkatinden kaçmayacağını bir an bile düşünmemiştir. Mektup açılır. Yıkıcı faaliyeti dolayısıyla daha önce mahkûm olmuş bir İçişleri Bakanlığı memurunun –istibdadın sadık ve itibarlı koruyu-

culları– Petersburg polisleri hakkında ileri geri konuşmakta olduğu çara ihbar edilir. Çar bu disiplinsizliği çok ciddiye alır; falilin görevden alınmasını, ülkesinin kurumlarına saygı duymayı öğrenmesi için Novgorod'a bir yıllığına sürgüne gönderilmesini emreder.

Herzen artık neredeyse otuz yaşına gelmiş evli bir adamdır, dolayısıyla altı yıl sürmüş olan önceki ağır cezasına göre oldukça yumuşak olmasına rağmen, bu hüküm onu çok daha derinden yaralar. Novgorod'da çok tatsız geçen o yılın sonunda Moskova'ya iyice aksi bir adam olarak döner. Eskiden muğlak ve tanımsız bir idealizmin ifadesi olan Rus istibdadı hakkındaki siyasi görüşleri iyice sertleşmiş, hayat boyu sürecek bir nefrete dönüşmüştür. Karakteri iyiden iyiye kötülemiştir. Gençlik gitmiş, orta yaş gelmiş, coşkunun yerini menfilik almıştır; arkadaşları yalnızca kendine hoşgörülü, dik başlı biri haline gelmiş olmasından yakınmaktadırlar. Huzursuzluğu benliğini iyice ele geçirmiştir. 1846'da babası büyük bir miras bırakarak öldüğünde, I. Nikolay Rusyası'nın gergin ve boğucu havasından en azından birkaç aylığına kaçabileceği ilk kez aklına gelir. Düşüncenin özgür olduğu, demokrasinin hayata geçtiği, sosyalizm tartışmalarının suç olmadığı batı Avrupa'daki temiz hava tüm hastalıklarını iyileştirecek sihirli bir güçtür.

O yıllar Natalya için de sıkıntı ve düş kırıklıkları ile geçmiştir. Kuralcı vasisi prensesi memnun eden, ama kendi hayatında olumsuz etkileri olan narin mizacı, fiziksel olarak dayanıksız bir bedene de işaret etmektedir; evlenir evlenmez üst üste geçirdiği hamilelikler sağlığını epey bozmuştur. Çiftin yurt dışına çıkarken yanlarında olan üç çocuğundan başka, bebekken ölen üç çocukları daha olmuştur. Bunlar, Natalya ile kocası arasındaki duygu bağlarını güçlendiren değil, tersine gevşeten acı darbelerdir. Herzen, Natalya'nın "münzeviler gibi ormanda yaşayan ve insanlarla görüşmeyen" evli çiftler anlayışını, tutkudan körleştiği ilk anlarda bile paylaşmamıştır. Vladimir'de geçirdikleri balayı günlerinde kendisiyle Natalya'yı dünyanın geri kalanından ayıran o sınırı çoktan geçmiştir. Hayat onu çağırmaktadır ve sağlığı sürekli kötüye giden karısının yatağının ya-

nında oturmak sahip olduğu onca enerjiyi tüketmeye yetmez. Karısı ardı ardına doğan ve ölen çocukların acısıyla boğuşurken o büyük bir öfke, gayret ve hevesle dolup taşmaktadır. Daha da kötüsü, yaptığı doğumların birinin ertesinde Natalya kocasının kendisini güzel bir hizmetçi kızla –babasının serflerinden biridir kız– aldattığını öğrenir. O güne kadar evliliklerinin yürümesini sağlayan hale anında yok olur. Bu olay, suçun itirafından ve affından çok sonralara kadar Natalya'nın hafızasında yaralayıcı yerini koruyacaktı.

Natalya'nın kocasına duyduğu aşk, birçok acıklı olay yüzünden hafiflemiş olsa da, hâlâ sıkıntılarının üstesinden gelmesini kolaylaştırıyordu. Ancak sevgisinin niteliği değişmişti. Kendi kendine kaldığında bu bağlılığından memnun olduğunu söylüyordu ama Herzen gibi o da huzursuz, tedirgin bir mizaç geliştirmişti; o da kocası gibi başka bir ortamda olmayı arzuluyordu. Üstü kapalı bir şekilde ifade etse de, düş kırıklığı kocasınınkinden az değildi. Hatta daha derin olduğu bile söylenebilir, çünkü Natalya dış dünyayı çok az görmüştü; Herzen'in her gün daha fazla sarıldığı savunma silahı alaylı aldırmazlıktan onda eser yoktu. 1846 sonbaharında kocasına yazdığı günümüze kalmış iki tuhaf mektupta, ondan çok kendisiyle tartışıyor ve adeta kendisini gölgelenmemiş bir mutluluğun sahibi olduğuna inandırmaya çalışıyordu:

> Evet Aleksandr, olgunlaştığımızı çok açık bir şekilde duyumsuyorum; muğlak özlemler, sisli uzaklara dikilmiş bakışlar, türlü amaçlara ulaşmak için gösterilen çaba, kalp çarpıntıları, tüm insanlık için duyulan aşk, hepsi sonsuza kadar bizi terk etti. Yaşadığımız son yılların hayatımıza fazlasıyla aklıselim getirdiğini görüyorum ve bu aklıselimin ruhumuzu kurutmadığını da – bütün bunlar çok anlamsız...
>
> Evet, bu bir olgunluk; bezginlik ya da teslimiyet değil – her adımda bunu hissediyorum. Kalbin durmaksızın çarptığı, durmaksızın oraya buraya koşturduğun, arzularla dopdolu olduğun günlerde yaşamak çok güzeldi – oysa şimdi elindekiyle bile başa çıkamıyorsun. Ama cennete ulaşmak güzel... Evet

> Aleksandr, romans bizi terk etti, artık çocuk değil yetişkin insanlarız; her şeyi daha net ve daha ayrıntılı görüyor, apaçık hissediyoruz. Geçmiş günlerin coşkulu heyecanı, yaşamaktan sarhoş olduğumuz gençlik ve ilahlara tapmak yok artık – tüm bunlar çok gerilerde kaldı. Ayaklarının bastığı kaideyi, başının etrafındaki haleyi artık göremiyorum. Bir yıldıza bakıp seni düşünürken senin de aynı yıldıza bakıp beni düşündüğüne artık inanmıyorum; ama apaçık görüyor ve ta derinden duyumsuyorum ki, seni çok seviyorum; bütün varlığım bu aşkla dolu, aşktan oluşuyorum ve bu aşk benim hayatım.

Hayranlık duyulacak şekilde yazılmış mektuplar; Natalya'nın önceki aşk mektuplarını bilmeyen okuyucu kolaylıkla aldanabilir. Ne var ki, Aleksandr'ın kurlarıyla kolayca ve çabucak uysallaşamayacak kadar ağır bir darbe almıştır kalbi. Bu sakin, coşkusuz görünen genç kadının itirazı aslında çok fazladır. Kendisini ikna etmiş olabilir; ama bizi inandıramaz. Aklı öne çıkarmak, duyguları mezara koyup ardından cenaze töreni yapmak çok etkili olmuyor; ayrıca, onun yazdığı bu mektupların yanına, kısa bir süre sonra kocasının arkadaşı Ogaryov'a yazdığı başka bir mektubu da koymamız gerek:

> Eskiden daha iyiydi. Tek bir kelime, tek bir fikir için birini çarmıha germeye, ya da onun için çarmıha gerilmeye hazırdık. Artık büyüdük ve her şeye alıştık. Yanaklar artık yanmıyor; kalp göğüsten fırlayacak gibi olmuyor; bedenin içinden sanki bir çeşit zehir akıyor ve sen sessizce ya da –nasıl desem– kuzu kuzu, budalaca, kendini kurtarmak ya da feda etmek gibi herhangi bir istek duymadan, acı çekiyorsun.

Natalya henüz otuzuna gelmemişti. Duygusal benliğinin derinlerinde hayatının çoktan bittiğine, ilahi aşkın parlak görüntüsünün kendi gökkubbesinde sonsuza dek solduğuna inanamıyordu. Tıpkı Herzen gibi, o da ne istediğini veya neyi özlediğini net olarak bilmiyordu. Ancak düş kırıklığına uğramış ve erken olgunlaşmış bu genç insanlar, bazı şeylerin yanlış olduğunun farkındaydı; ve her ikisi de bilinçli ya da değil, yaban-

cı bir ülkeye yapılacak seyahatin sağaltıcı etkisine inanıyordu. Seçtikleri yer Fransa'nın başkenti Paris'ti; Louis-Philippe ve Guizo'nun yanı sıra, George Sand ve Musset'nin de yurduydu orası. Ufukta gördükleri Batı Avrupa, Herzen için siyasi özgürlük serabıyla aydınlanıyordu; Natalya içinse ışığı daha az olan romansın kutup yıldızıyla.

İKİNCİ BÖLÜM

VAAT EDİLMİŞ ÜLKE

Romantizm ile Devrim kelimelerinin bir arada söylenmesi çoğu İngiliz'in kulağına biraz zorlama, hatta gerçek dışı gelir. İngiltere'de Romantik hareket Doğa'ya hayranlık ve edebiyatın boğucu geleneğinden kurtuluş hareketi olarak bilinir (elbette tam da o boğucu geleneğin dışında kalmaları nedeniyle aforoz edilmiş Byron'ı ve yine gelenek dışı sayılabilecek Shelley'i müstesna tutarak). Kıta Avrupası'ndaysa İnsanın Doğası'na inanma ve bireyin ahlaki ve politik baskılardan kurtulması hareketi olmuştur Romantizm; etkin olduğu ilk dönemlerde bile katiyen dine ya da ahlaka karşı bir hareket değildir. Romantikler geleneksel ahlaka karşı çıkarlar ama ahlaki yaptırımların varlığını inkâr etmek gibi bir düşünceleri yoktur. Hareket asıl olarak insan doğasını yüceltmeyi, bu konudaki boşluğu doldurmayı amaçlamıştır; yeni ahlak kuralları Rousseau'da olduğu gibi, duyguların yüceltilmesi ya da George Sand'da olduğu gibi, aşk inancı üzerine geliştirilir. Yani, kralların sahip oldukları ilahi haklara karşı çıkılır, ilahi olana değil; kralların ilahi haklarının yerine, halkın ilahi hakkı konur. Romantizm giderek insan düşüncesinin tamamını sarıp sarmalamıştır. Metafizik karşılığı Fichte, Schelling ve Hegel'in İdealizmi'dir – Herzen bu durumu "Kalp için Romantizm, kafa için İdealizm," şeklinde özetliyor.

Romantik düşüncenin en önemli siyasi ifadesi Fransız Devrimi'dir. Rousseau tarafından ekilen tohumlar önce tüm Avrupa'ya yayılmış, çiçek açmış, ardından çürümeye başlamış ve nihayet 1848 ile 1849'daki başarısız devrimlerden sonra (ileride gerçekleşecek birkaç münferit canlanma dışında) yok olup gitmiştir. Romantizmin zaman çizelgesinde Vistül ve Neman nehirlerinin ötesi çok daha sonralara işaretleniyor; Rusya'ya ulaşması 1830'u buluyor: Rusya'da otuzlarla kırklarda çiçeğe duran Romantizm, altmışların başında muhalefetin ve nihilizmin elbirliğiyle gerçekleşen öldürücü darbeye (*coup de grâce*) kadar, zayıf bir çizgi izler. Romantizmin son ve tamamen Rusya'ya özgü çiçeklerini –otuzlarla kırklar kuşağını– elinizdeki *Romantik Sürgünler*'in kahramanları temsil etmektedir.

Yolcularımız Mart 1847'de, altmış günlük bir seyahatin ardından vaat edilmiş kente ulaşır, Vendôme Sarayı'ndaki Rhin Oteli'nin kapısına dayanırlar. Herzen hemen aynı gün, henüz gözlerine başkentin güzellikleriyle bir ziyafet bile çekmeden, Paris'e gelen her Rus turistin yapması gereken öncelikli görevi yerine getirir ve Paul Annenkov'u aramaya çıkar. Annenkov aileden zengin bir toprak sahibiydi. Seçtiği hayatsa sık sık dünya seyahati yapmaktan ibaretti – o çağda dolaşılan dünyadan kasıt elbette yalnızca Avrupa kıtasıydı. Annenkov son bir yıldır Caumartin Caddesi'nde lüks bir dairede yaşıyordu. O günlerde her Rus soylusu er ya da geç büyük bir Avrupa turu yapardı; Annenkov, henüz böyle kurumların olmadığı bir dönemde, hem turizm acentası hem de sosyete haberleri veren bir gazete işlevi görüyordu. Nereye gidilecek, ne görülecek ve orada kiminle karşılaşılacak, bunları söylemekten büyük keyif alırdı; tanınmış kim varsa, o sırada nerede olduğu ve ileride ne yapacağı hakkında her zaman bilgisi vardı. Sınıfının sığ önyargılarından hiçbirine sahip değildi. Hem kendisi gibi Rus köle sahipleriyle, hem de liberal Fransız siyasetçilerle görüşürdü. Devrimci fikirleri yüzünden Almanya'dan kovulduktan sonra Paris'e sığınmış olan gazeteci Karl Marx'ı tanır, Magdeburglu bir terzi olan ilk komünist işçi Weitling'le vakit geçirirdi. Annenkov her türlü çevreye girip çıkmıştı. Dürüstlüğünün ve zekâsının sınır-

ları o kadar geniş ve açıktı ki, türlü çeşit entrikanın ortasında yaşamasına rağmen, kendisinden ne devrimci olduğu için Rus hükümeti tarafından, ne de Rus hükümetinin gizli ajanı olduğu için devrimciler tarafından kuşku duyulmuştu. Sürekli gözlem yapan ama bunu dışarıya yansıtmayan meraklı bir mizaca sahipti. Paris'teki ilk günlerinde Moskovalı terzisinin diktiği, yürürken ayaklarına dolanan uzun frakıyla gördüğü Herzen'le yakından ilgilendi. "Kısa sürede Herzen'i olması gerektiği gibi züppe bir sakal ve rahat ve zarif kesimli bir ceket"le, sıradan bir ev kadını görünümlü Natalya'yı ise "dünya başkentinde saygın bir yer edinmeye layık, göz kamaştırıcı bir turist"e dönüştüren Annenkov'du.

Fransa'nın devrimin anayurdu olması, Avrupa'da onyıllardan beri alışılmış bir durumdu. Bu nedenle Romantik yolcularımızın kalplerini hoplatan Paris manzarasını, onlarda yarattığı aşırı duyguları paylaşmak için biraz çaba sarf etmek gerekiyor. Geçen (19.) yüzyılın kırklı yıllarında İngiliz kurumlarında Fransa'dakilerden çok daha gerçek bir demokrasi işliyordu. Ancak İngiliz demokrasisi Avrupa'da çok az bilinirken, Rusya'da hiç tanınmıyordu. Rusya'da esas olan gelenekti; ve Ruslar için Fransız Devrimi 1847'de hâlâ capcanlıydı. Napoleon'un büyük yangından arta kalan külleri ortadan kaldırmasının üzerinden elli yıl kadar geçmişti; ne var ki, Fransız Devrimi Rusya'da hâlâ insanların yüreklerinde taşıdıkları umut ve korku duygularını alevlendirecek kadar güçlü bir kıvılcımdı. Rus bir yazar yakın zamanda günümüz Moskovası'nın batı Avrupalıların gözündeki yeri ile, I. Nikolay'ın tebaasının gözünde Louis-Philippe'in Parisi'nin saygınlığını karşılaştırırken aslında hiç de abartılı bir şey yapmıyor. 1847 Parisi tutucuları ürküten bir kentti, aşırı uçtakiler içinse Mekke.

> Paris kelimesini [diye yazmış Herzen] 1789 ile 1793'ün büyük olaylarının, büyük kalabalıklarının, büyük insanlarının hatıralarıyla, bir fikir için, haklar için, insan onuru için verilmiş muazzam bir mücadelenin anılarıyla ilişkilendirmeye alışmıştık... Paris'in adı, çağdaş insanın en yüce heyecanlarıyla sıkı sıkıya

bağlantılıydı. Kente, insanların bir zamanlar Kudüs'e, Roma'ya girdikleri gibi, huşu içinde girdim.

Herzen, Annenkov'dan eski arkadaşı Sazonov'un Paris'te olduğunu öğrenmişti. Herzen'le Sazonov on dokuz yaşlarındayken Moskova Üniversitesi'nde beraber fizik ve matematik çalışmaları yapmışlar, birbirlerine derin bir yoldaşlık coşkusuyla bağlanmışlardı. Herzen ileride (*Geçmişim ve Düşüncelerim* adıyla) kaleme alacağı anılarında eski dostuna duyduğu saygıya uygun olarak uzun bir bölüm ayıracaktı. Sazonov, Herzen'in Moskova grubunun en parlak, en cesur üyelerinden biriydi; herkes onun dünyada bir iz bırakacağından ta o zamanlar emindi. Sokolovski olayına herkes kadar Sazonov da katılmıştı; tutuklanmamasının tek nedeni de "çok konuşup az yazma" alışkanlığı sayesinde kendisini suçlayacak pek az delilin polisin eline geçmesiydi. Arkadaşlarının mahkûm olup sürülmelerinden sonra, Moskova'da işinin kalmadığını düşünmüş, belirgin bir amacı olmadan Paris'e sürüklenmişti. Devrimci eylemlerle kaynayan bu kentte karşısına mutlaka kafasına uygun bir işin çıkacağını ummuş olmalıdır.

Sazonov, parlak geleceğini geçmişine borçlu olan şanslı ama yaşarken bunun farkında olmayan genç adamlardan biriydi. Paris'in onun devrimci heveslerine Moskova'dan daha uygun bir kent olmadığını kısa zamanda görmüştü. Ancak büyük bir servetin sahibiydi ve Paris'in sunduğu bol para harcama fırsatlarını sonuna kadar değerlendiriyordu. Yaşadığı müsrif hayat ciddi büyüklükteki para kaynağında kısa sürede derin gediklerin açılmasına neden oldu. Rusya'da bir gün gelip devranın döneceğine, anayasal hükümet kurulduğunda liberal Rus bakanlıklardan birinde ona da önemli bir görevin bahşedileceğine dair inancını hiç yitirmedi. Hayallerini de, adını kötüye çıkartan hayat tarzını da on beş yıl kadar sürdürdü; zaman içinde eğlence anlayışı biraz derbederleşmiş, soluklaşmıştı ama umutları tazeliğini hep koruyordu. Herzen'i coşkuyla karşıladı, ondan Rusya'yla ilgili son haberleri alınca da yaygarayı kopardı; Rus Devrimi'nin her zamankinden uzak olduğuna ken-

disini inandıran ziyaretçisinin olumsuz görüşlerinden hiç hoşlanmamıştı.

Sazonov'un hayat hikâyesinin geri kalanı sürekli bir düşüş çizgisi izliyor. 1848'deki Avrupa devrimleri, tutkuyla bağlı olduğu fikirlerinin bir süreliğine olsun kabul gördüğünü düşünüp gururlanmasını sağlamıştı. Programını bizzat yazdığı, tek bir toplantıdan sonra dağılıp gitmiş uluslararası bir kulüp kurmuş bir iki kısa ömürlü gazetecilik girişiminde bulunmuştu. Hiçbirinin yararı olmamış; Sazonov hızla düşmüştü. Bir keresinde borçları yüzünden hapse bile girmiş; salıverilince Cenevre'ye gitmişti. Yanında önce evlendiği, sonra boşandığı İtalyan sevgilisi vardı. Birkaç yıl sonra da Cenevre'de öldü. Dostları onu unutmuştu; Herzen, Sazonov'un acıklı hikâyesinin son bölümünü, cenaze töreninde tek bir Rus'un bulunmadığını kaydederek bitiriyor.

Herzen'in Paris'te yoluna çıkan eski dostlarının tümünün listesini tutmak gereksiz. Ancak bunlardan biri, *Romantik Sürgünler*'in portreler geçidinde dikkat çekici bir yere sahip. Herzen, Paris'teki ilk günlerini, isimlerini bildiği ve Petersburg'daki Nevski Prospekt ya da Moskova'daki Arbat kadar kendisine yakın bulduğu kimi yerleri, Kraliyet Sarayı, Bastille (hapishane), Panthéon (entelektüellere ait anıt mezar), Champs-Elysées (saray) gibi yapıları ve bazı tarihî yerleri ziyaret ederek geçiriyordu. Bir gün böyle bir gezi sırasında bir sokağın köşesinde Michael Bakunin'in aşina olduğu dev cüssesini gördü. Bakunin, biraz bakımsız ama züppe giysiler içinde, sigarasını sallaya sallaya, tıpkı yedi sekiz yıl önce Moskova sokaklarında ve çeşitli kabul salonlarında yaptığı gibi, bir grup hayranına felsefi konularda bir şeyler anlatıyordu.

Herzen'le Bakunin'in daha önce kısa süren bir dostlukları olmuştu. Bakunin'i tanıyan herkes onun insanları etkileyen kişiliğini biliyordu; çok azı onu unutmayı başarabilmişti. Herzen de onu Moskova'da 1839'un sonlarına doğru, o günlerin tüm genç aydınları gibi, Hegelci felsefenin siyasi etkileri üzerine yapılan hararetli tartışmalarla meşgulken tanımıştı. Karşı kutuplarda olmalarına karşın birbirlerinden oldukça etkilen-

mişlerdi. Sonraki baharda Bakunin yollarının tekrar kesişmesi için bir fırsat yarattı. Yurt dışına gitmek istiyordu, fakat ailesiyle ilişkileri o kadar kötüydü ki, masraflarını aile kaynaklarıyla karşılama ümidi yok denecek kadar azdı. Yeni edindiği dostundan borç istedi. Bakunin yeni arkadaşlarından böyle ricalarda bulunmaktan hiç çekinmezdi; çünkü eski dostlarının ya maddi olanaklarını ya da sabırlarını çoktan tüketmişti. Günümüze ulaşmış Nisan 1840 tarihli bir mektupta Bakunun'in Herzen'den 2.000'ini hemen, kalanını da iki yıl içinde vermesini talep ettiği 5.000 rublelik borç isteğini okuyoruz. Herzen ihtiyatlı davranıp 1.000 ruble vermiş ve onun Stettin gemisiyle Petersburg'dan ayrılışına tanıklık etmişti. Herzen'in bu parayı geri almış olması pek muhtemel değil, çünkü Bakunin iniş çıkışlarla dolu hayatı boyunca "borç" kelimesini kendine göre yorumlamış ve bu yoruma sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Herzen Moskova günlerinde Bakunin'den çok daha radikal görüşlere sahipti; geleceğin anarşisti henüz o ünlü ve tartışmalı Hegelci "Gerçek, akla uygun olandır," vecizenin etkisi altındaydı. Ama o zamandan bu yana Bakunin epey yol kat etmişti. Berlin'de, günün jargonuyla "Hegelci Sol" olarak bilinen radikal genç felsefecilerin oluşturduğu ekole bağlı doktrinleri su gibi içmiş, ateşli bir materyalist olmuştu. Bu ekole mensup yayıncı Arnold Ruge ile Dresden'de tanışmış, dergisine çoşkulu makaleler yazarak katkıda bulunmuş, sonraki eylemlerinin temel fikrini oluşturan ünlü sözünü ("Yok etme tutkusu yaratıcı bir tutkudur,") o dergide dile getirmişti. Daha sonra, polise yakalanma korkusuyla, radikal Alman şairlerden Herwegh'le beraber Dresden'den kaçmış, sonra da İsviçre'de komünist Weitling'le beraber olmuştu. Polis eliyle oradan da kovulunca önce Brüksel, ardından da Paris'e sığınan Bakunin, burada daha çok Slav sığınmacılarla eylemcilerin oluşturduğu türlü çeşitli siyasi çevrenin merkezinde yer alıyor, ünü giderek artıyordu.

Herzen, Batı etkisiyle Bakunin'in mücadeleci bir devrimciye dönüşmüş olmasına hayranlık duymuştu. Ama bu hayranlık dostunun kimi bariz hatalarını görmesine engel değildi. (Göz-

lerinin coşkuyla kamaşmaması, Herzen'in zayıf yönlerinden biriydi). 1843'te günlüğüne Bakunin'le ilgili yargısını "Büyük yetenek, değersiz bir karakter," şeklinde özetlemiş. Yine aynı günlüğe "Önceki günahlarının bedelini ödüyor," diye de bir ilave yapmış. Herzen Paris sokaklarında tanıdık bir Rus'a rastlamanın keyfiyle –çok daha az kafa dengi olsa da aynı şeyi yapardı– Bakunin'i sevinçle karşılamıştı. Herzen'i, birkaç yıl sonra, hayatında ölümcül bir rol oynayacak şair Herwegh'le tanıştıran da oydu.

Ne Fransa başkentinin devrimci ünü, ne Rus dostlarının varlığı, ne de başka ülkelerden gelmiş sürgünler (*émigrés*) arasından edindiği yeni arkadaşları, eleştirel ve müşkülpesent Herzen'i uzun süre oyalayabildi. Gerçek Paris'in Rusların hayalini kurdukları romantik Paris'le hiçbir ilgisinin olmadığını görmüştü.

> Avrupa'yı okuldan, edebiyattan biliyoruz, yani tanıyoruz, ama onu kitaplardan, resimlerden gördüğümüz şekliyle hayal ediyoruz; tıpkı çocukların gerçek dünyayı *Orbis Pictus*'tan [ilk çocuk ansiklopedisi/resimli çocuk kitabı] öğrenmeleri ve Hawaii, Adaları'nda yaşayan bütün kadınların başlarının üzerinde tef taşıdıklarını; çıplak bir vahşinin olduğu her yerin beş metre ötesinde uzun yelesiyle bir aslanın ya da şeytan gözlü bir kaplanın bulunduğunu sanmaları gibi.

Fransız burjuva monarşisi, "on yedi yaşındaki genç ergenlere özgü kaba bencillikten, maddi kazanca ve sükûnete günahkârca tapmaktan" başka bir şeyi temsil etmiyordu. Herzen'in kendini içinde bulduğu Paris, hiç de rüyalarının, devrimin ve insan haklarının Parisi değildi; muzaffer dükkân sahibi esnaf Figaro'nun, Eugène Sue'nün acemi ve çenesi düşük romanlarındaki ve Scribe'in sıkıcı orta sınıf komedilerindeki şemsiyeli kralın Parisi'ydi. Kahramanlar çağı çok gerilerde kalmıştı.

> Maddiyat her sınıfın takıntısı haline gelmiş, her şeyin üzerinde o var. Büyük fikirler; kısa zaman önce kitleleri sallayan, insanların evlerini, ailelerini bırakmalarına yol açan sözler yok

olmuş; ya da tıpkı ozanların ve Olimpos'la Müzlere[1] inananların "Yüce Varlık"a yakarmalarındaki gibi, yalnızca alışkanlık ve saygıdan tekrarlanıp duruyor.

Etrafında gördüğü her şeyin üzerine ölüm kasveti çökmüştür.

Edebiyatta ölüm, tiyatroda ölüm, siyasette ölüm, Mecliste ölüm – bir tarafta yürüyen ceset Guizot, öte yanda bunak muhaliflerin çocuksu gevezelikleri.

Romantik umutlar yerini romantik hayal kırıklıklarına bırakmıştı; Paris'te altı ay geçiren Herzenler, başka bir vaat edilmiş ülkeye, İtalya'ya gittiler.

Paris'in bunaltıcı atmosferini arkada bırakıp keyifli bir seyahat yaptılar. Sert iklimlere alışkın bu insanlar daha Avignon'dayken gülümseyen güneyi hissetmeye başlamışlardı. Geçtikleri İtalyan kentleri –Nis, Cenova, Legorn, Pisa– hafızalarında "ışık saçan yerler" olarak kalmıştı; kasımın son günü Roma'ya ulaştılar. Kısa bir süre sonra Herzen Moskova'daki dostlarına şöyle yazdı: "Avrupa'da insanı yatıştıran, tazeleyen; bezginlikten ya da hayal kırıklığından değil, tersine memnuniyetten gözyaşlarına boğan tek bir ülke var, o da İtalya."

Ancak kuşkucu ve inatçı seyyahımızın güneyin yumuşak doğasının sağladığı mutlulukla hayat kazanması uzun sürmedi. Ruhsal durumunun değişmesindeki etken iklim koşullarından çok, siyasi nedenlerdi. Herzenlerin seyahati aslında İtalya'nın geçirdiği şanslı dönemlerden birine rastlamıştı. Bu bölünmüş ve yorgun düşmüş yarımada, Ortaçağ'dan beri ilk kez 1847'nin son aylarında kendini Avrupa'da daha önce yaşanmış olanlara benzer bir siyasetin içinde bulmuştu. Avrupa'nın öteki yerleri durulmuşken o sırada halk hareketleri tüm İtalya'yı sarmış görünüyordu. Papa IX. Pius, bilerek ya da bilmeyerek, Ortaçağ'daki Papalık geleneğini canlandırmış, seküler imparatorluğun baskılarına karşı ayağa kalkmış İtalyan halkının başına geçmişti. 1846'da taç giydiğinde beklenmedik şekilde hükümranlığı altındaki bütün topraklarda siyasi af çıkarmış, 1847'de

1 Yunan mitolojisinde Mnemosyne ve Zeus'un dokuz kızı – e.n.

de ülke idaresini bir danışma meclisine emanet etmişti. Bu karar anayasal hükümete giden yolda atılan ilk adım olarak değerlendiriliyordu; Papa tarafından çalınan maya tüm İtalya'da tutmuştu. Avusturya'daki eyaletler huzursuzluktan kaynıyordu. Bağımsız eyaletlerde ise insanlar anayasa talep ediyor, kendi sivil muhafızlarını oluşturuyorlardı.

Güneye doğru ilerlerken tanık olduğu bu heyecanlı olaylar Herzen'in ihtiyaç duyduğu kuvvet ilacı gibiydi. Nihayet rüyalarındaki Avrupa'yı bulmuştu – her şeye kadir demokratik taleplerle kaynayan bir Avrupa. Roma'ya geldikten sonra, "Bu tanıklıklar benim için çok kutsal. Moralim düzeldi, İtalya'ya büyük bir şükran duyuyorum," diye yazmış. Bu coşkuyla, İtalyan ve Rus köylüleri arasında gizemli bir ilişki de keşfediyordu.

> Yoksulluk ve meşakkatin, soylu ve erkeksi çizgilere hiç dokunmadan insanların yüzlerine insafsızca yerleştiğini Orta İtalya ile Büyük Rusya dışında başka hiçbir yerde görmedim. Bu insanlar gizli bir düşünme gücüne, ya da –daha açık bir ifadeyle– bağımsızlık düşüncesine sahipler, kendilerinin bile çoğunlukla anlamadıkları bir güvenleri var. Bu güven onlara kendilerini koruma ve çektikleri sıkıntılara dayanma gücü veriyor, ki bu da bağımsızlığı tehdit eden her şeyin tıpkı tutunamayıp kayadan düşen bir parça gibi yuvarlanıp gitmesini sağlıyor.

Herzenlerin Roma'ya yerleşmelerinden sonra olaylar daha da hızlandı. 2 Ocak 1848'de, Via del Corso'ya bakan pencerelerinden büyük bir halk gösterisine tanık oldular. Kalabalık, gelişmelere uygun olarak, hem IX. Pius'u alkışlıyor, hem de "Özgür basın!" ve "Kahrolsun Cizvitler!" diye haykırıyordu. On gün sonra Palermo'da devrim başladı, on beş gün içinde Napoliten garnizonlar Sicilya'dan sürüldü. Napoli Kralı Ferdinand (iktidarı sırasında bolca bomba kullanması nedeniyle lakabı "Bomba"ydı) korktu, anayasa sözü verdi. Herzen şubatta Napoli'deydi. Bomba Kral'ın, sarayının balkonundan alkış tutan vefalı tebaasını şapkasını çıkararak ve eğilerek, (gerçekten beline kadar eğilerek) selamladığına tanık olmuştu. *Napoliten* örnek bulaşı-

cıydı; birkaç gün içinde IX. Pius, Toskanalı Leopold ve Piedmontlu Charles Albert, hâkimiyetleri altındaki topraklarda teker teker meşrutiyet ilan ettiler.

> Piedmont'u seviyorum [diye yazmış hemen sonrasında Herzen]. İnsanlar gençleşti. Özgürlüğün getirdiği kurumlarla sanki balayı yaşıyorlar, Kral'ın öyle uzun bıyıkları ve öyle muhteşem bir sakalı var ki, ister istemez ilerlemeden yana biri gibi görünüyor.

Kararsız Charles Albert'i böyle bir milli kahramana dönüştürmek için gerçekten coşkuyla kendinden geçmek gerek!

Derken, mutlakıyetin her yerde teker teker çöktüğü bu sırada, Paris'ten de devrim ve Louis-Philippe'in tahtını terk ettiği haberi gelir. Herzen'in heyecandan ateşi çıkar. İki üç ay önce yazdıkları sanki iki yüz yıl önce yazılmış mektuplardır artık.

> Mektuplarım tarihsel bir önem kazandılar [diye yazmış mutlu bir şekilde]. Artık çok uzaklarda kalan bir zamanın anısını taşıyorlar. Ruhunu Tanrı'ya teslim etmiş eski Fransa ile nihayet olgunlaşmış genç İtalya'nın önceki hallerini çoktan unutmaya başladık.

Herzen iki devrim arasında seçim yapmakta hiç zorlanmamıştı. İtalya'da teselli aramıştı. Güzelliklerinin keyfini sürmüş, demokratik ideallerinin coşkusunu yaşamıştı. Ama bütün bu zaman boyunca hep vefasız ilk aşkını düşünüp durmuştu. Kalbi Paris'te atıyordu; Fransa pişman olmuş, yüzünü ışığa dönmüştü; kendi yeri de orasıydı. Nisan sonuna kadar artan bir sabırsızlıkla İtalya'da kaldılar. Sonra ekip yönünü tekrar kuzeye çevirdi; Roma'nın limanı Civita Vecchia'dan Marsilya'ya gitmek üzere gemiye bindiler.

* * *

Herzenler bu seyahatte yalnız değildi. Ocak ortasında Roma'dalarken onlara Tuçkov adlı bir Rus aile katılmıştı; bir baba ve on dokuz yaşındaki Elena ile on sekiz yaşındaki Natalya adlı kızları. Aleksey Tuçkov liberal görüşleri olan bir toprak sahi-

biydi. Herzen'le tanışıklıkları eskiye dayanıyordu; Herzen'in en sevgili arkadaşı Nikolay Ogaryov'la Penza eyaletinde komşuluk yapmıştı. Bu eski tanışıklık, yurt dışında çok sık olduğu üzere, kısa zamanda samimi bir dostluğa evrildi. Tuçkovlar İtalya'daki geçici ikametleri süresince Herzenlerin bütün heyecanlarını ve umutlarını paylaşmışlardı, Paris'e de birlikte döndüler. Her iki aile de Champs-Elysées'de birer daire kiraladı; Tuçkovların dairesi Rond-Point yakınlarında, Herzenlerinki ise yeni tamamlanmış Zafer Anıtı'na (*Arc de Triomphe*) doğru daha yukarıda bir yerdeydi.

Rusya'dan gelen eski dostları Herzen'in her zaman hoşuna gitmişti. Rus ya da değil, yurt dışında tanıdığı yeni insanlar onun Petersburg ve Moskova'dan bildiği ve sevdiği sosyal hayatının yerini tutmuyordu. Liberal fikirlerine rağmen Herzen aslında zor beğenen bir aristokrattı; şüpheci yaradılışının yanı sıra çekingen bir mizaca sahipti. Uluslararası toplulukların züğürt tesellisi maceralarında Bakunin gibi kendisini hemen ve doğallıkla rahat hissetmezdi; yenilik onun için her zaman çekici değildi. Aleksey Tuçkov öne çıkan, sivri biri değildi. Hatta doğuştan uyuşukluğunun yanında pek zeki de değildi; hem yıl hesabıyla hem de karakter bakımından orta yaşlı bir beydi. Ancak kışkırtıcı değil rahatlatıcı bir eşlikçi olması sayesinde, yabancı ülkelerde dolaştığı bu dönemde Herzen'e doğup büyüdüğü toprakların ve sınıfının kokusunu tam manasıyla ve çok tatminkâr bir şekilde getiriyordu.

Tuçkovların hayatlarına girişi Herzen için hoş bir eğlenceyken, Natalya Herzen için çok daha büyük bir öneme sahipti. Natalya kocası gibi sınıf bilinci olan biri değildi – ne yetişme koşulları böyle bir bilincin oluşmasına izin vermişti, ne de kocası gibi durup durup Rusya özlemiyle yanıp tutuşan biriydi. Yine de, kendisi bilincinde olmasa da, başka bir ciddi hastalığın (*malaise*) pençesine düşecekti. Herzen gibi o da Avrupa'ya büyük umutlarla, hevesle gelmişti, onun da Herzen gibi aradığı şeye dair net görüşleri yoktu. Paris'te kocasıyla aynı hayal kırıklıklarını o da yaşamıştı. O da İtalyan gökyüzünün yumuşak, iyileştirici etkisini bedeninde hissediyordu. Onunla birlikte

–ama ondan daha az sevinçle ve daha az yürekten– ufukta ağarmakta olan siyasi özgürlük ışığını selamlıyordu. İyi bir eş, sevecen bir anneydi. Bütün bunlara rağmen sanki elinden kaçırdığı, onu tıpkı Moskova'da geçirdikleri son sene kadar huzursuz ve mutsuz eden, eksik bir şey vardı. Belki ihtiyaçlarını başka bir çağda başka şekillerde ifade edebilirdi. Ancak Natalya tam da içinde bulunduğu Romantik çağın çocuğuydu. Basit, dürüst ve naifti. Daha tutkulu dostlara, daha heyecanlı duygulara, daha yüce hislere ihtiyacı vardı – yüreği zenginlik ve macera dolu bir hayatın özlemiyle çarpıyordu.

Tuçkov ailesinin onun bu ihtiyaçlarını karşılayacağına ilk bakışta ihtimal vermek pek mümkün değil elbette. Üç çocuk annesi Natalya Herzen, otuzuncu doğum gününü daha yeni kutlamıştı. Elena da, Natalya Tuçkova da henüz yirmi yaşında değildi. Gerçi Natalya Herzen gençliğini koruyordu. Çoğu bakımdan kocasının tam zıttıydı; insanı aceleci ve hoşgörüsüz kılan kuşkucu orta yaş mayasının onda kırıntısı yoktu. Duyguları hâlâ taze, hayalleri hâlâ toydu. Yani Tuçkov kızlarıyla arasındaki yaş farkı onlarla uyum sağlayamayacağı anlamına gelmiyordu; duygusal dostluk özlemini onlarla gidermemesi için hiçbir neden yoktu. Başlarda kızların ikisini de ayrım yapmaksızın seviyordu. Ama giderek kızların daha genç ve canlı olanı zihnini daha fazla meşgul etmeye başladı. Roma'daki karşılaşmalarından birkaç hafta sonra Natalya Herzen –kelimenin tüm duygusal içeriğini haiz bir biçimde– Natalya Tuçkova'ya âşık oldu.

1913'e kadar sürecek macera dolu hayatının daha ilkbaharında olan Natalya Tuçkova, çarpıcı ve çekici bir kişiliğe sahipti ama güzel değildi. Ufak bir yüzü, bodur bir bedeni vardı; öyle ki ileride kendisine "hilkat garibesi" demeye başlayacaktı. Zekâsı keskin ama yüzeyseldi; ciddi bir eğitim almamıştı. Cazibesini, duygularını doğrudan ve hiç çekinmeden ifade etmeye borçlu olan insanlardandı – bu nitelik, olgun yaşlara gelindiğinde çılgınca ortaya atılıp hoş karşılanmamak gibi bir şeyken, on sekiz yaşında safiyane bir samimiyetin ve sadeliğin cazibesini, zarafetini taşır. Natalya romantik bir genç kızdı ve kıpır kıpır duyguları bir çıkış bulmaya çalışacak kadar olgunlaşmıştı.

Kıvılcım kıvılcıma eklendi, tutuşan alev Natalyaları sıkıcı bir dünyadan alıp o sırada kendilerinin bile farkında olmadıkları, aylar sürecek romantik bir rüya ülkesine sürükledi.

Bu tuhaf ilişki, on sekiz yaşındaki genç kız için duygusal gelişiminde alışılmadık bir fasılaydı yalnızca. Otuz yaşındaki kadın içinse hayatının ciddi bir dönüm noktası oldu – "İlkinden daha aydınlık, daha zengin ve daha gerçek bir ikinci gençlik."

> Daha önce Natalya Aleksandrovna kadar çekici bir kadın görmedim [diye yazmış genç Natalya]. Güzel ve açık bir alın, düşünceli, derin ve kopkoyu mavi gözler, kara kalın kaşlar; hareketleri mağrur değil, çok sakin; ve bütün bunlar sayesinde, öyle kadınsı, öyle hassas, öyle nazik ki... Tanıdığımız çoğu kimsenin Natalya'yı soğuk bulmasına şaşıyorum; ben onun çok nazik, çok kırılgan bir çerçeve içinde saklı kalmış, tutkuyla yanan bir ruhu olduğunu düşünüyorum.

Natalya Herzen'in "soğuk" olduğu yönündeki ününü destekleyecek birçok kanıt mevcuttur. Herzen onu Prenses Kovanski'nin evinde daha çocukken ilk kez gördüğünde "soğuk bir İngiliz kızı" (*une froide Anglaise*) olarak tanımlamıştı. Evlendikten sonra da Moskova'daki tanıdıkları Natalya'yı ciddi, tepkisiz ve kendini beğenmiş biri olarak eleştiriyorlardı; yalnızca aklı olup yüreği olmayan, kocası ve çocukları hariç herkese ve dünyaya mesafeli ve tasvip etmeyen gözlerle bakan biri. Oysa şimdi yeni arkadaşından ona doğru salınan güçlü ışınlar altında buzları aniden eriyordu. Engeller kalkmış, Natalya Herzen yepyeni bir özgürlük ve tatmin duygusu yakalamıştı; uzun süredir inkâr etmenin getirdiği güçle kendini sınırsız ama masum bir tutkunun tatlı duygusallığına bırakmıştı.

Bu duygusal birliktelik yalnızca yedi ay sürdü – iki kadının ocakta Roma'da karşılaşmalarından, Tuçkovların Rusya'ya dönmek için Paris'ten ayrıldıkları ağustosa kadar. Âşıkların birbirlerine yazdıkları mektuplardan yalnızca büyük Natalya'nın küçüğe yazdıkları günümüze kalmıştır. Bazı mektupların tarihi İtalya'da ve Paris'te bir arada oldukları ve günde birkaç kez buluştukları döneme rastlıyor; ne de olsa romantik tutkunun en

köklü geleneği mektup yazmaktır. Mektupların çoğu, genç Natalya'nın ayrılmasından sonra yazılmış. İlk mektupla sonuncusu arasında yok denecek kadar az bir duygu farkı var, zira birbirlerine aniden ve tam manasıyla vurulmuşlardı.

> Seni tanıdığımdan beri [diye başlıyor ilk mektuplardan biri] varlığın düşüncelerimin en mahrem, en yaşamsal nesnelerinin arasında yer alıyor. Günüm, uyuduğum saatler dışında nadiren seni düşünmeden geçiyor – ve böyle geçmeyen tek bir günüm bile yok. Çocuklarıma karşı hissettiğim sevginin içine sana duyduğum sevgi işledi. Artık bu sevgi hayatımın vazgeçilmez bir unsuru ve sanırım hayatım sona erene kadar da öyle kalacak.
>
> Seninle tanışmam ruhuma bir sürü güzellik getirdi, beni çok daha iyi bir insan yaptı. Evet, evet! Sakın gülme, iltifat etme hastalığına tutulmadım; hastalıksa bile, öyle uzun süren bir hastalık ki, artık bunu normal halim saymam gerekecek. Binlerce kez, tekrar tekrar söylemeliyim ki, senin gelişin, bende uyandırdığın duygu, bana sonsuz bir haz veriyor. Mahzun ve ezik hissettiğim zamanlar seni düşünmek beni sakinleştiriyor, gücüme yeniden kavuşuyorum, yeni bir enerjiyle tekrar yaşamaya başlıyorum.

George Sand'ın tanımladığı romantik kadın modelinin tam manasıyla etkisi altındaydılar. Natalya Herzen sevgilisine, George Sand'ın kahramanlarından birinin adıyla, Consuelo diye sesleniyordu. Aşağıdaki mektup, ayrılığın hemen ertesinde yazılmış:

> Şimdi sıra sende Tatam, benim harika Consuelom! Sana son kez yazmak istedim, niye bilmem. Benimle olmadığını, orada olduğunu biliyorum. Senin hayatınla karışmasından beri, hayatım öyle bir tamama erdi, öyle bir ahenkli oldu ki, sen bedenimin en canlı damarlarından biri oldun. Biliyorsun hayatımda bir sürü renk var; sen onların en parlağı olarak ışıldıyorsun... Gidişinden beri, uzvunu kaybeden bir bedenin hissettiği şekilde hissediyor ruhum – sessiz, aptal, bilinçsiz, buda-

la bir ağrı. Hani bir kol kesildiğinde, alışkanlıkla sürekli o kolu oynatmak istersin ama orada oynatacak bir şey yoktur ya. Ama burada sorun şu ki, ruhun uzuvlarını kesemezsin, uzuvlar ruhla beraber yaşar, onunla beraber ölür.

Ekim ayında aynı minvalde devam ediyordu:

> Çoğunlukla seninleyim. Sen bulutlu bir günde güneşim oluyorsun: seni düşünüyor, ısınıyorum; bizi ayıran her şey birdenbire yok oluyor... Seni görüyorum, nefes alışını duyuyorum, seni kucaklamak ve sımsıkı sarılmak için can atıyorum – yoksa bu elimdeki birazdan parçalayıp fırlatacağım bir kâğıt parçası mı, ellerinin yerine yoksa bir kalem mi bu sıkıca tuttuğum?

Ve yılın son ayında yazılmış romantik mübalağa sanatının zirvesine ulaşan başka bir mektup:

> Consuelom, sevgili yavrucuğum, sevgilim, Natalyam! Ruhumun derinliklerinden, tüm gücümle, tüm varlığımla, aşkla söylüyorum. Evet seni deli gibi seviyorum! Mektupların sana olan aşkımı ışıklandırıyor. Beni mutlu ediyor, ama sen beni sevmesen de mutlu ederdi. İtalya'da ben yeniden doğdum! Ne güzel zamanlardı, o günleri tekrar yaşamayı öyle çok isterim ki! Güneşi, sıcaklığı, dağları, uzak ufku, denizi yine sever, seni bedenime sıkıca bastırır, çok, çok uzaklarda, çok uzun bir zaman geçirmek için, seninle birlikte tekrar doğardım... sonra eve dönerdim, evde her şey çok güzel olurdu. Çıldırıyorum Natalya ve sana bu zırvaları yazıyorum, sen yanımda olsaydın yatağımın yanına otururdun...

Natalya Herzen, devrim yılı 1848'in büyük bölümünü aklı fazlaca öne çıkaran romantik düşünceye tepki olarak, tehlikeli erotik hezeyan nöbetleriyle geçirecekti.

* * *

Beraber yola çıkan Herzenlerle Tuçkovlar 5 Mayıs'ta Paris'e ulaştıklarında baharın ilk çiçekleri çoktan açmış, artık on haftalık olan şanlı devrim tozlanmaya, köhneleşmeye bile baş-

lamıştı. İlk coşku dinmiş, Rouen'deki isyanlar kanla bastırılmış, ilk kez 4 Mayıs'ta toplanan Kurucu Meclis'te cumhuriyetçiler hem kendi aralarında bölünmüş, hem de kendilerini açıkça ilan etmekten çekinmeyen monarşist ve gericilerin hatırı sayılır güçteki muhalefetiyle karşılaşmışlardı. Herzen'in devrimci faaliyetleri, "soğuk et yediği, ekşi şarap içtiği, Pierre Leroux ile Peder Cabet'i dinlediği ve vızıldayarak *Marseillaise*'i söylediği" üç dört yemekli toplantıyla sınırlı kalmıştı. Sonunda, onun kadar özlü ifade edemese de, Lamennais ile aynı umutsuz sonuca varıyordu: Cumhuriyeti imkânsız kılmak için cumhuriyetçiler yeter (*Les républicans sont faits pour rendre la république impossible*). Devrime bağladığı umutlar Paris'e dönüşünden itibaren tamı tamına on gün sürmüştü. 15 Mayıs'ta işsizlerden oluşan bir kafile iş talebiyle, *Marseillaise* söyleyerek ve Kurucu Meclis aleyhinde slogan atarak Paris sokaklarında yürümüş, Kent Otel'e gelmişti. Ulusal Muhafızlar kalabalığı püskürtüp dağıttı; Şubat Devrimi'nin kahramanları olan kalabalığın önderlerinin çoğu, hiçbir suçlamaya tabi tutulmadan ve hiç yargılanmadan hapse atıldı. Devrimci hükümet, proletarya karşısında kendini savunmak için elinden geleni ardına koymuyordu.

Ama henüz daha kötüsü gerçekleşmemişti. 23 Haziran'da Paris'te isyan tekrar başladı. Hükümet konuya daha adaletli yaklaşmak kararındaydı. Meclis hükümete boyun eğdi, sıkıyönetim ilan edildi; devrimden sonra kurulan Ulusal Atölyeler kapatıldı, General Cavaignac'a düzeni sağlaması için tam yetki verildi. Sokak çatışmaları üç gün boyunca sürdü. Kendilerini sokağa atan Herzen'le Annenkov, 25 Haziran'da bir Ulusal Muhafız müfrezesi tarafından yakalandı; tutuklanmalarından epey bir süre sonra, kimlikleri tespit edilip salıverilmelerine kadar, oradan oraya sürüklenmişlerdi. Ertesi gün çatışmalar sona erdi. Direnişin en uzun sürdüğü yer olan St. Antoine baliyösü arı harabeye dönmüştü. Herzenler Champs-Elysées'deki ikametgâhlarında nehrin karşısındaki Champ de Mars'daki idam mangasının silah seslerini duyuyorlardı; idam edilmeyen binlerce proleter, isyana katılmak suçuyla sürgün cezası almıştı. Cavaignac idaresindeki Paris, Herzen'e göre I. Nikolay'ın Pe-

tersburgu'ndan daha beterdi; Fransızların burjuva Ulusal Muhafızı'yla karşılaştırma yaparken, "Kazak ve Hırvatlar onların yanında kuzu gibi kalır," diyecekti.

Zafer kazanmış burjuvazi, Aralık 1848'de Prens Louis Napoleon'un cumhurbaşkanı seçilmesiyle İkinci Cumhuriyet trajikomedisinin doruğa ulaştığı ana kadar, adım adım iktidarını pekiştirdi. Herzen bu gelişmeleri büyük bir acı ve nefretle izliyordu. Duygularını Moskova'daki dostlarına mektuplar yazarak ifade ediyordu; "frengili Cavaignac", "şaşkaloz ahmak Louis Bonaparte" gibi nahoş sözleri hiç çekinmeden kullanıyor, Fransız seçmenlerini orangutanlara benzeterek aşağılıyordu; bu onu biraz olsun rahatlatıyordu. Hatta oy kullanmanın beyhudeliğini söylemekten bile çekinmeyecekti:

> Gerçeğe saygısı olan bir kimse, karşısına çıkan ilk kişinin fikrini sorar mı? Colomb'un Amerika'nın varlığını, Kopernik'in de dünyanın hareketini oya sunduğunu bir düşünün!

Pek de ilginç bir keşif değil. Yine de, uzun süredir anayasal demokrasiyi savunan bir Rus tarafından bunların söylenmesi oldukça garip.

Artık Herzenler Paris'te neredeyse tek başlarına kalmışlardı. Tuçkovlar ağustosta, Annenkov ise eylülde Rusya'ya dönmüştü. Bakunin'se Bohemya'da devrimi ayağa kaldırmaya çalışıyordu. Rus dostlarından yalnızca Turgenyev 1848-1849 kışını geçirmek için Paris'te kalmıştı. Turgenyev, Herzenlerin evinin müdavimlerindendi. Tuçkovların Paris'te bulundukları süre boyunca baba Aleksey'le satranç oynamış, Natalya'ya bolca kur yapmıştı; onlar gittikten sonra da Natalya Herzen'le sohbetlerini sürdürmüştü. Natalya'ya Pauline Viardot ile gizli ilişkisini itiraf etmeksizin –hâlâ da sırdır– öteki gönül işlerini bir bir anlatmıştı. Onun bu ziyaretlerine rağmen, kış hiç hafiflemeyen bir kasvet içinde geçti. Dört yaşındaki Tata tifoya yakalandı, dört gün boyunca hayatta kalma savaşı verdi. Endişe ve yalıtılmışlık hissi Herzen'in moral bozukluğunu giderek artırıyordu.

Rusya'ya dönmeyi hayal etmek için de artık çok geçti. Herzen İtalya'dayken Rusya'ya dönme konusunu zaman zaman dü-

şünmüş, dile de getirmişti. Ancak yeni Fransa Cumhuriyeti'ni nasıl bir coşkuyla karşıladığını Rus yetkililer biliyordu; ayrıca İtalya'dan ayrıldıktan sonra Rus pasaportunu yenileme zahmetine bile girmemişti. Şimdi ülkesine ancak itirafçı bir dönek olarak girebilirdi; geçmişteki vukuatları düşünüldüğünde, Nikolay'ın jandarmaları onlara yaklaştığı takdirde hiç acımayacaklardı. Yani artık sonsuza kadar –ya da Rus Devrimi gerçekleşene kadar– kendi kendisini ülkesinden sürgün ve aforoz etmişti. 1848-1849 kışını Rusya'daki servetini Fransa'ya getirmek ve James Rothschild'in önerisiyle Amerikan tahvillerine yatırmak, Paris'te gayrimenkul satın almakla geçirdi. Bir süre sonra Petersburg'dan kendisinin ve ailesinin mülklerine el konulduğunu bildiren bir mektup aldı, neyse ki o zamana kadar mali işlemleri hemen hemen tamamlamıştı. Annesinin malları ise ancak Rothschild'e yapılan uydurma bir satışla kurtarıldı – emperyal hükümetin karşısına onun gibi güçlü biri çıkınca mülklerin serbest kalması sağlanabilmişti. Devrimci Herzen aynı zamanda iyi bir iş adamıydı, haksız servetlere sahip kişilerle nasıl dost olunacağını bile biliyordu.

Herzen'in 1848'in ikinci yarısındaki ruhsal durumu, önceki yıl Paris'e ilk gelişinde yaşadığı hayal kırıklığından çok daha ciddi ve kötüydü. Gerçekleşemeyen bir devrimin yarattığı kötümserlik, gerçekleştikten sonra kendi geleceğine ve ideallerine ihanet eden bir devrimin insanı düşürdüğü ümitsizlikle karşılaştırılır gibi değildi. Önce barikatlarda elinde tüfeğiyle ölmüş olmayı dilemeye başlamıştı, sonra kendi kendine "Hiç olmazsa iki üç sabıkalıyı da mezara götürürdüm," diyordu. Artık kendine de, başkalarına da inancı kalmamıştı. Herzen önündeki birkaç yılı duygularının çözümlemesine verecekti. Kendini Byron gibi hissediyordu. Byron'ın trajedisi, "Taleplerinin yanlış olması değil, İngiltere ile Byron'ın iki farklı çağa ve iki farklı kültüre ait olmalarıdır." Herzen de, Byron gibi zamansız doğmuştu. Kendisini, bir zamanların tersine, hem ülkesi Rusya ile hem de yaşadığı burjuva 19. yüzyılla uyumsuzluk içinde görüyordu. Çok erken –ya da çok geç– doğmuştu. Mizacının her zaman örtük olan ironik ve kuşkucu yönü nihayet bir çıkış yolu ve gerekçe bulmuştu.

Rasyonalist 18. yüzyıl, Herzen'e göre kesinlikle bir inanç çağıydı. "Peder Voltaire, Tanrı ve Özgürlük adına Franklin'in torununu kutsarken insanlık dininin bir fanatiği değil midir?" Şüphecilik, Devrim'in ve Romantizm'in çocuğuydu – idealizme ve ilerlemeye, demokrasiye ve insan doğasının mükemmelliğine inanan ve tarihte yaşanmış en alçak düş kırıklığını yaratarak burjuva zenginlerin büyük bir zafer kazanıp egemen olmalarına yol açan o büyük asrın çocuğu.

> Doğanın ve tarihsel sürecin soyut aklına [diye yazmış] yeteri kadar hayret ettik. Artık doğada da tarihte de beklenmedik, aptalca, başarısız ve yanlış yönlendirilmiş birçok şey olduğunu anlama zamanımız geldi... Doğada, tarihte ve hayatta genellikle en şanslı, en başarılı olanları fark ediyoruz; ne yazık ki kartların düşündüğümüz kadar iyi dağıtılmadığını yeni yeni kavramaya başladık, çünkü tıpkı oynanmış ve kaybetmiş kartlar gibi bizler de birer başarısızlık örneğiyiz.
>
> Fikirlerimizin iflas ettiğini, gerçekler dünyası üzerinde denetleyici bir karar verme gücümüzün olmadığını bilmek bizi bezdiriyor. Yeni bir Maniheizm ele geçiriyor bizi, rasyonel iyiliğe inandığımız gibi, rasyonel (yani kasti) kötülüğe de inanmaya, küskün de olsak (*par dépit*) hazırız. Bu, idealizmi son onurlandırışımızdır.
>
> Istırap zamanla dinecek, şiddetli ağrılar giderek azalacak. *Yeni* dünya Birleşik Devletler'de bu ıstırap hemen hemen hiç yok zaten. Zeki olmaktan ziyade, aktif, genç ve girişimci olan bu insanlar hayatın maddi düzeniyle o kadar meşguller ki, bizim çektiğimiz işkenceyi hiç tanımıyorlar. O ülkede, her şeyden önce, iki kültür yok. Toplumdaki sınıfları oluşturan bireyler sürekli değişiyor; banka hesaplarının durumuna göre yukarı aşağı hareket edebiliyorlar. İngiliz sömürgecilerin soyundan gelen ırk, doğan gürbüz çocuklarla hızla çoğalıyor; ve ileride bu ırka dahil insanlar, daha mutlu demeyeceğim ama, hallerinden daha memnun olacaklar. Memnuniyetleri romantik Avrupa idealleri doğrultusunda hayal edilenlerden çok daha zayıf, sıradan ve cansız olur belki, ama bu onlara ne bir çar,

ne merkeziyetçilik, ne de açlık getirecek. Eski Adem'i çıkarıp üzerine yeni Jonathan'ı giyen her Avrupalı, ilk buharlı gemiye binerek Wisconsin ya da Kansas'ta bir yerde karaya çıkabilir. Orada çürümekte olan Avrupa'dakinden çok daha iyi bir durumda olacağı kesindir.

Bunu başaramayanlar kalıp uykularında gördükleri güzel rüyanın kırıntılarıyla ömür tüketecekler. Buradaki insan fantezi ve idealle rasyonel Amerikan çağına giremeyecek kadar çok vakit kaybetti.

Aslında çok da önemli değil. Çünkü bizim gibi fazla insan yok; biz de yakında öleceğiz.

Herzen Avrupa'da yaşamaya devam etti; 1848'in siyasi hayhuyunda hasara uğrayan romantik idealleri bir kez de, ev içinde yaşanan mahrem trajedinin sarsıcı rüzgârına maruz kalacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLE TRAJEDİSİ: I

Moskova'dan ayrılmalarından iki yıl kadar önce Herzen *Kabahat Kimde* adlı bir roman yazıp yayımlamıştı. Kitapta romantik bir delikanlı olan Dmitriy Krutsiferski, kalpsiz bir büyük hanımın (*grande dame*) yanında kalan Lyubov adlı romantik bir yetim kızla evlenir. Evliliklerinin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra sahneye Beltov adlı zengin, zeki ve şüpheci bir genç adam çıkar. İşi gücü olmayan Beltov, Lyubov'a aşık olur, kız da ona; birbirlerine duydukları bu yakınlığı kızın kocasından saklayamazlar. Zina açısından her ikisi de ahlak kurallarına sıkı sıkıya bağlıdır, bu nedenle Beltov geri adım atar. Ne var ki, olan olmuştur; yazar, her üç kahramanını da kalp ağrılarına mahkûm ederken, okuyucudan da kitabın isminde olduğu gibi kimin kabahatli olduğunu sormasını talep etmektedir.

Birçok romancı yaşadığı hayattan ilham almıştır. Ne var ki, Herzen'in *Kabahat Kimde* adlı kitabına, yazılmasından beş yıl kadar sonra yaşanacak bir aile dramının konu olması pek ender görülmüştür. Yalnız, Herzen romanda gerçek deneyimden önemli bir fark yaratmış; kendisini "her daim ağlamaya hazır", "sessiz akşamlarda uzun uzun gökyüzünü seyretmeyi seven" kibar koca Dmitriy ile değil, kendine güvenen, gönülleri fetheden kuşkucu aşık Beltov'la özdeşleştirmişti. Oysa hayat

oyununda roller başkaydı. Gerçek yaşamda güçlü ve kuşkucu olan Herzen koca rolündeydi ve mutluluğu, romantik, duygusal ve güçsüz bir kişiliğe sahip olan Herwegh tarafından bozuluyordu.

* * *

George Herwegh'in babası Stuttgart'ın tanınmış mimarlarındandı (*restaurateur*); şükran dolu Stuttgartlılar onu *Vatel of Württemberg* olarak selamlardı. George ailenin en büyük ve tek erkek çocuğuydu, annesininse gözbebeği. Olağanüstü yakışıklı, zeki ve çalışkan olan George'un bünyesi çocukluğundan beri zayıftı. Nitekim on dört yaşına geldiğinde okul hayatı gizemli bir hastalık nedeniyle kesintiye uğradı. Bir çeşit ateşli romatizma hastalığı olan ve St. Vitus Dansı şeklinde adlandırılan bir teşhis konmasına rağmen, o zamanlar moda olan hipnoz tedavisi ile iyileştirildi. Hatta delikanlı çağındaki Herwegh'in bu hastalığı ünlü bir vaka haline geldi; Tübingen'de bir tıp profesörü açılış dersini Mesmer bilimini (hipnozla tedavi) haklı çıkaran bu dikkat çekici vakaya ayırmıştı. Bu garip tedaviden dinsel bir ilham alan kibirli anne (bu sırada kocasından ayrılmıştı) oğlunu Luteryen papazı olmaya yönlendirdi. Herwegh, burslu olarak ilahiyat okuluna gönderildi, on sekiz yaşına geldiğinde de Tübingen Üniversitesi'ne geçti. Burada karşılaştığı yenilikler, önce yönlendirildiği ilahiyat kariyerini hukuk için bırakmasına, sonra da edebiyat okumak için hukuk bölümünü terk etmesine neden olacaktı. İleriki yıllarda doğa bilimlerinin birkaç dalında birden amatör bir uzman olacak, hatta hayatında hiç tıp eğitimi almadığı halde doktorluk yapabilecek kadar tıptan anladığını iddia edecekti. George Herwegh her konuya burnunu sokan meraklı bir kişiliğe sahipti.

Zorunlu askerlik hizmeti için orduya alınması yaşamındaki dönüm noktalarından biriydi. Herwegh disiplini sevmiyordu, ardı ardına iki kez üstleriyle atışmıştı. İkinci olaydan sonra nankör vatanını terk edip sınırı geçmeye, özgür İsviçre'ye kaçmaya karar verdi. Artık Zürih'te yaşıyordu; edebiyat yeteneğini kullanıp, 1841'de siyasi şiirlerinin yer aldığı bir kitap ya-

yımladı. Bu sırada Prens Pückler-Muskau'nun sinik dizelerin den oluşan *Ölü Adamın Mektupları*, kısa sürecek populerliğinin zirvesindeydi. Genç Herwegh bu durumdan âlâsıyla yararlana rak kitabına *Yaşayan Adamın Şiirleri* adını vermişti. Dizeleri yu reklerde demokrasi mayasının tutmaya başladığı genç Alman ya'nın ruh halini yansıtıyordu; bu ruh ve devrimci coşku ona bugün bile Alman edebiyat tarihinde mütevazı, ama önemli bir yer verilmesini sağlamıştır.

Annesinin şımarık oğlu artık feleğin şımarık çocuğu olmuştu. *Yaşayan Adamın Şiirleri*, Herwegh'i bir günde meşhur etmişti. Kitap iki yıl içinde yarım düzine baskı yaptı, on beş bin gibi görülmemiş bir satış rakamına ulaştı. Herwegh Alman demokrasisinin idolü haline gelmişti. İki yıl önce kaçarak terk ettiği ülkesinin her bölgesine artık büyük bir zaferle gidebiliyordu. Prusya Kralı Frederick William tarafından kabul edildi; kral ona alışılmadık bir cömertlik gösterdi, "şerefli muhalifleri"ne saygı duyduğunu söyledi. Yakışıklı, romantik ve başarılı genç şair birçok insanın kalbini kazanmıştı. Bunlar arasında, Frederick William'ın sarayına ipek mefruşat tedarik etmekle görevli vaftiz edilmiş bir Yahudi olan Berlinli zengin bir tacirin kızı, Emma Siegmund da vardı. Etkilenme karşılıklıydı; genç çift ilk buluşmalarından sonra nişanlandı. Gelin, damat kadar güzel değildi, hatta burnu, Heine'nin kardeş şair için yazdığı hicivli bir şiire uyak bahanesiyle konu olacak kadar uzundu. Ancak Emma zeki ve kültürlüydü; üstelik Herwegh'e hatırı sayılır bir servetle gelmişti. Kocasına tutkuyla âşık olan Emma, Herwegh'e sunduğu maddi rahatlığın yanı sıra, sevgiye muhtaç doğası açısından Herwegh'e gerekli olan kendisine taparcasına hayranlık duyulması ihtiyacını da kuşkusuz gideriyordu. Herwegh bir kez daha Almanya'yı terk etmek zorunda kalınca Emma da peşinden Zürih'e geldi. 1843 baharında küçük bir İsviçre kenti olan Baden'de evlendiler. Nikâh şahitlerinden biri Bakunin'di.

Mutlu çiftin yaşamı İsviçre'nin dar sınırları içine sığmamıştı. İtalya'da uzun bir balayı geçirip, ardından da Paris'e yerleştiler. Herwegh'in romantik havası, demokratik görüşleri ve şair olarak edindiği ün, eşinin serveti ve zekâsıyla birleşince, kı-

sa sürede Paris'teki yabancılar arasında önde gelen çehrelerden biri haline geldi. Herwegh her zaman avam tabakasından geldiğini gizleyen dikkat çekici tavırlar sergilemişti. İleriki yıllarda bir arkadaşının da değineceği gibi, aslında mizaç bakımından "bir devrim kahramanından çok bir saray markisine uygun" biriydi. Fransız edebiyat çevrelerinde hızla üne kavuştu; edebiyat âşığı Kontes d'Agoult'un ilgi ve himayesini kazandı. Paris'te bulunan Ruslarla da bu dönemde tanışacaktı – Turgenyev ve Annenkov, Ogaryov ile Bakunin ve nihayet Herzen. Hayat sakin ve sorunsuzca 1848'e, devrim yılına doğru akıyordu. Herweghler Paris'te şubat günlerinin coşkusunu beraberce yaşadılar, Ren'in karşı yakasından duyulan isyan gümbürtülerini büyük bir merakla izlediler. Emma'nın yüreği artık yeni ihtiraslarla çalkalanıyordu – kendisi için değil, herkesin hayran olduğu kocası içindi bu heyecan. Nasıl ki şair Lamartine Fransız Cumhuriyeti'nin atası olarak alkışlanmıştı, kurulmakta olan Alman Cumhuriyeti'nin atası olarak da bir şairin öne çıkması pekâlâ mümkündü. Mart ayı başında Paris'te yaşayan Alman demokratlar, Fransız demokrasisini selamlamak ve Almanya'daki devrimi desteklediklerini ilan etmek amacıyla bir heyet oluşturdular. Heyet başkanlığına yakın zaman önce Alman tabiyetinden İsviçre tabiyetine geçmiş olmasına rağmen, Herwegh seçildi. Heyetin ilk görevi belediye binası Hôtel de Ville'de gerçekleştirilen devasa bir toplantıda büyük bir coşkuyla Fransız ve Alman cumhuriyetlerinin kardeşliğini onaylamak oldu. İkinci görev daha çetindi. Ayaküstü anavatanda sürmekte olan devrimci mücadeleye katılmak üzere Paris'teki Alman demokratlardan oluşan bir lejyon kurulması ve bu birliğin örgütlenip silahlanması için plan yapıldı. Ancak yardım almak için başvurulan Fransız hükümeti onlara silah vermeyi reddetti, yalnızca 5.000 franklık parasal destek sağlamayı önerdi – bu açıkça, girişime yardımcı olmaktan ziyade Fransa'nın tehlikeli ve öfkeli bir kalabalıktan yakasını kurtarmak için verdiği sadaka niyetine bir paraydı. Engellemelere rağmen birlik kuruldu. Emma Herwegh büyük bir gayretle tüm hazırlıklarda başı çekiyordu. Birliğin mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla servetini devreye sok-

tu; nakit para sağlamak için aile yadigârı yemek takımlarını bile sattı. Erkek giysileri içindeki karısı ve altı yüz kadar askerden oluşan birlik, nisan ortasında Herwegh'in önderliğinde büyük bir cesaretle Strazburg'dan yola çıktı. Hedef, devrimcilerin Büyük Dükalık hükümetini düşürdükleri Baden'e ulaşmaktı.

Yolculuğun başarıyla tamamlanması için Emma Herwegh elinden gelen her şeyi yapmıştı. Ne var ki, ne şairler ne de eşleri, bilindiği üzere iyi birer komutandır; askerî beceri eksikliği had safhadaydı. Baden'e ulaşmaya çalışan başka iki demokrat birlikle bir araya gelmeyi amaçlamışlardı. Ancak henüz buluşma gerçekleşmeden hükümet birliklerinin yaklaştığı haberi geldi. Bunun üzerine acelcyle İsviçre sınırına, güneye çekilme kararı alındı. Ne var ki, ordu birlikleri bizimkileri 27 Nisan günü çekildikleri sırada Dossenbach'ta ele geçirdi. Elli kadarı öldürüldü, birçoğu hapse atıldı, kalanlar kaçtı; macera fiyaskoyla sonuçlanmıştı.

Talihsiz lider Herwegh felaketin günah keçisi ilan edildi. Ordu birliklerinin komutanı olayın elebaşını yakalayamamasının acısını, Baden'e Herwegh'le karısının "Ordunun geldiğini duyar duymaz, savaşı bırakıp kaçtılar," diye rapor vererek gidermeye çalışıyordu. Başka bir yetkili ise Emma'nın kocasını arabadaki alet kutusunun arkasına gizleyerek savaş alanından kaçırdığını iddia etmişti. Heine ise "Kahramanımız tıpkı Goethe'nin tütün kokusuna dayanamaması gibi, barut kokusuna dayanamamış," diyecek, Herwegh'in korkaklığını anlatmak içinse ağzını bozup boşaltım sistemine değinecekti. Bu söylentiler her ne kadar oldukça çarpıcı ve ayrıntılı olsalar da uydurma oldukları kabul edilmelidir. Herwegh'le eşi muhtemelen çatışma sırasında savaşanlara fişek temin etmek gibi sıradan ama gerekli bir görevi yerine getirmişler, birlik dağıldığında da karargâh olarak kullandıkları salaş arabayla kaçmaya karar vermişlerdir. Yetkililer başına ödül koyarak Herwegh'e mültefit davranmıştı. O ise muhteşem sakalını ve favorilerini keserek kılık değiştirmiş, iyi niyetli bir çiftçi tarafından kurtarılana kadar bir çukurda saklanmıştı. Toz duman yatıştıktan sonra gizlice Fransız sınırından geçecekti. O güne kadar zaferle dolu ha-

yatında işler ilk kez ters gitmişti. Herwegh Paris'e şöhreti sönmüş, morali bozulmuş bir halde dönmüştü.

Bu talihsiz olaydan sonra, 1848-1849 kışında daha önceden tanışan Herweghlerle Herzenlerin ilişkisi sıkılaşır. Herwegh ailesi (*ménage*) zor bir dönemden geçmekteydi. Azalan saygınlığı ve yüz kızartıcı başarısızlığı yüzünden Herwegh hayata küsmüştü. Bunlara ilaveten ilk kez mali sıkıntıyla karşı karşıyaydılar. Saray mefruşatçısı muhafazakâr Herr Siegmund, ünü ve saygınlığı yüksek demokrat bir ozanı damatlığa büyük bir gururla kabul etmişti; ama başarısız isyan girişimcisi damadına artık başka bir gözle bakıyordu. İpek tüccarımız Berlin'in batı yakasında büyük ve kârlı birçok inşaat yatırımı yapmış, çok sayıda bina satın almıştı. Kızıyla damadının hesapsızca destek verdikleri bu devrim, yatırımlarının değerini felaket derecesinde düşürmüştü. Herr Siegmund bu koşullarda gayrimenkullerini çok ucuza satmak zorunda kaldı; olağanüstü ölçüde bolluk içinde yaşarlarken birkaç ay içinde sıradan bir refaha razı olmak durumunda kaldılar. Çünkü Herr Siegmund'un son beş yıldır yaptığı gibi, Herwegh ailesinin başlıca dayanağı olan cömert desteğini sürdürmeye artık hiç niyeti yoktu. Yoksulluğun tadına bakmaları bu haddini bilmez sorumsuz gençlere iyi bile gelecektir; hatta şairin ailesinin geçimini sağlamak zorunda kalması iyi bile olmuştur. Yürek burkan ricaları işe yaramayan Emma, o güne kadar hayatta iki şeyin hiç değişmeyeceğini varsaymıştı: babasının sınırsız, hiç bitmeyecek serveti ve kocasının diğer her şeyin üzerinde olan ihtiyaçları. Bu varsayımlardan ilkinin artık geçerli olmadığını öğrenmişti; ikincisine ise kendisinden başka kimsenin kulak asmadığını keşfetmek onun için tam bir şoktu. Sirk Sokağı'ndaki dairelerinin yaşamaya çalıştıkları zor koşullarla tamamen tezat olan lüks donanımı, bolluk içindeki eski hayatlarıyla sanki alay ediyordu.

İşte Herwegh, hem siyasi açıdan utanç içindeyken, hem de evde sıkıntılar yaşadığı bu dönemde, Madeleine yakınlarında bulunan Herzenlerin konutunu, sık sık –neredeyse her gece– ziyaret etmeye başladı. Kötü durumlardan yardımsız çıkabilecek gücü kendinde bulamayan zayıf adamlardandı.

Dossenbach'taki aşağılanma ruhunu derinden yaralamıştı; Herzenlere teselli ve cesaret bulma umuduyla geliyordu.

> İki yıl önce [diye yazmış 1850 yazında] kaybolmuş, hayal kırıklığına uğramış, boylu boyunca yere serilmiştim; korkmadan tutunacağım bir adam arıyordum ve buldum.

Herwegh bu ziyaretleri genellikle yalnız yapıyordu. Altı yıllık evliliklerinin ardından Emma'nın hâlâ taptığı adam ondan bıkmıştı. Hatta kimi zaman Baden rezaletini yaşamasına Emma'nın işgüzar ve hesapsız ihtirasının neden olduğunu düşünüyordu. Karısının kendisine olan düşkünlüğü yorulmak bilmez bir gösteriydi adeta. Sesi her zaman yüksek, davranışları öfke dolu Emma, o günlerde üçüncü hamileliğinin son aylarındaydı. Herzen'e bir süre sonra söyleyeceği gibi, Herwegh o "nefret kurumdan" (aile hayatını kastediyor) "hiç hoşlanmadığını, zaten pek de beceremediğini" fark etmişti.[1] Emma'nın yoran ilgisinden kurtulup huzur bulmak için Aleksandr ve Natalya Herzen'in evine, şömine başındaki sükûnetlerine sığınmak, ona hiç de tutarsız bir davranış gibi gelmiyordu.

Herzen bu ziyaretleri teşvik ediyordu. Fransız ahbapları vardı, ama aralarında yakın dostu diyebileceği kimse yoktu; Rus dostları da, Turgenyev dışında, devrimden sonra Paris'ten ayrılmışlardı. Herzen hâlâ cemiyet hayatından hoşlanacak ve buna ihtiyaç duyacak yaştaydı. Arkadaşlıkları özlüyordu; birçok kişi gibi o da Alman şairin parlak zekâsına ve girişkenliğine hayran kalmıştı. Siyasi hısımlıkları da bu dostluğu pekiştirmişti. Üstelik Herwegh yalnızca demokrat değildi, devrim mağduruydu aynı zamanda. Herzen bu dönemde Herwegh'in Dossenbach olayındaki korkaklığıyla ilgili hikâyelere aldırış etmiyordu, ancak bir süre sonra, *Geçmişim ve Düşüncelerim* adlı anı kitabında bu konuyu büyük bir zevkle ele alacaktı.

> Bu girişim [diye yazmış olaydan dört ay sonra] martta gerçekleşmesi çok mümkün renkli rüyalardan biriydi. Oysa

1 George Sand'ın romanına adını veren kahramanı Jacques, evliliği "toplumun icat ettiği en barbar kurumlardan biri" olarak tanımlıyor.

şimdi, ağustosa geldiğimizde, tam bir delilik olduğunu anlıyoruz.

Herzenlerin evine kabul edildiğinde Herwegh beceriksiz ama tam bir idealist havasındaydı; Herzen'in başkalarında görüp takdir ettiği ve kıskandığı, ama kendisinin hiçbir zaman yapamadığı şekilde, günlük hayatın sıradan sorunlarına karşı kibirli bir ilgisizlik sergiliyordu. Sözün kısası, basmakalıp burjuva dünyadan uzak, ender görülen avare ve uçuk bir varlık olarak Herzen'i çarpmıştı.

> George buradaki tek *Rus* [o günlerde büyük bir coşkuyla yazmış]; yani, yabancılar içinde, Batılılara özgü olan ve ne mantık ne de duygu yoluyla aşılabilen donukluktan, giderek zayıflayıp çapsızlaşan insan doğasından, ya da can çekişen gelişmemişlikten iz olmayan tek insan. Tek kelimeyle kişilik sahibi biri o; Fransızlar gibi cemiyet içinde bir manken, Almanlar gibi her şeye kaygısız kalan bir dalgın, ya da İngilizler gibi alışkanlıklarından taviz vermeyen iğrenç bir yaratık değil.

Herwegh'in kırılganlığında sanki feminen bir cazibe vardı. İlgiye, danışmanlığa ve desteğe hastalık derecesinde gereksinim duyuyor, Herzen'i büyük bir rahatlıkla akli ve ruhani hocası olarak görüyordu.

> Bana sanki kırılganlığı dönüşüyor gibi geliyordu – ki bu benim en büyük hatalarımdan biri olmuştur [Herzen sonradan bu şekilde itiraf etmiş]. Ona, herkesten çok ben yardım edebilirmişim gibi hissediyordum.

Herzen'de erkeklere özgü himayeci kibir oldukça güçlüdür; biçare Herwegh'in ona güvenmesi ise dalkavukluğun en incelikli ve yıkıcı şeklidir.

Natalya'nın Herwegh'e ilgisi başlangıçta biraz karmaşık bir nitelik arz ediyor. Herwegh'in kadınlar arasındaki ünü, çeldiği gönüllerin uzun bir liste oluşturmasından bellidir. Natalya ise, otuz yaşında olmasına rağmen küçük kızlara özgü utangaç masumiyetini hâlâ korumaktadır; ne var ki, durgun görünen su-

yun altında, çok derinlerde şehvetin bilinemezliği yatmaktadır. Parlayan gözleri ve mükemmel yüz hatlarıyla Herwegh, Natalya'nın ideal erkek güzelliğine sahipti;[2] romantik kahramanın şairliği de bu portreyi tamamlıyordu. Natalya'nın annelik içgüdüleri de fazlasıyla etkilenmişti; merhametine sığınmaya dünden razı Herwegh'e hiç düşünmeden kollarını açmıştı. Romantik şairin ayrıcalığı yalnızlığından ve yanlış anlaşılmasından geliyordu; Herwegh her iki niteliğini de öyle mükemmel kullanıyordu ki, Natalya onun dürüstlüğüne inanmazlık edemiyordu. Manevi bir yalnızlık içinde olduğunu söylediğinde hemen kanıyordu. Onu takdir etmekten aciz bir eşi olduğu için (Aleksandr'ın tersine), Herwegh'e acıyordu (zaten Herwegh kendine acımaya hep hazırdı). Natalya'nın ilgisi, tıpkı kocası gibi, iyilikseverliğindendi. George Sand'ın kahramanlarından birinin dediği gibi, romantik kadınlığın "Dünyadaki görevi bahtsızları teselli etmektir." Herwegh'i kurtarabileceğine inanıyordu – hem kırılganlığından, hem de bu duygusuz ve kibirli dünyanın aşağılamalarından kurtaracaktı üstelik. Kalbinde birikmiş kullanmadığı ne kadar özen ve şefkat varsa tümünü Herwegh'in üzerine boca etmişti. Bu yakışıklı esmer şaire okullu kızlar gibi hayran, yalnız ve ihmal edilmiş bu kimsesize anne gibi hassastı; ama henüz kendisinin bile bilmediği şekilde, tıpkı Natalya Tuçkova'ya duyduğu sevgideki garip tezahürler gibi, yavaş yavaş erotik yönelimler ortaya çıkıyordu. Yakın bir zamana kadar sevgili Consuelosu tarafından işgal edilmiş kalbinde bilinçsizce ona da yer açmaya başlamıştı; 1849 baharından sonra Natalya Tuçkova'ya yazdığı coşkusu azalmış mektupların arası belirgin bir şekilde açılıyordu. Son mektuplarından birinde "Sessizce otururken bile Herwegh'le birlikte olmak çok güzel," diye yazacaktı.

Herwegh, Natalya ve Herzen arasında kurulan bu üçlü ilişki (Emma uyumsuz ve istenmeyen bir dördüncüdür [*quartum qu-*

2 Herwegh rakiplerinden biri tarafından o günlerde şöyle tarif ediliyor: "Dikkat çekecek kadar yakışıklı bir adam – yer yer kırçıllaşmış siyah ipek saçlar, düzgün bir sakal, çakmak çakmak gözler, yanık bir ten, yumuşak hatlar ve küçük zarif eller." Bamberger, *Erinnerungen*.

id]), romantizme inanan bu insanlara göre, dostluğun en yüce idealinin gerçekleşmesiydi aslında. İlişki mükemmeldi. Geriye yalnızca romantik bir ritüel ve romantik bir dil bulmak kalmıştı; George Sand'ın yeni romanında arananlar pek uygun bir şekilde mevcuttu. *Küçük Fadette,* George Sand'ın sağı solu belli olmayan hiddetli gençlik ürünlerinden çok daha fazla kabul gören orta dönemine ait pastoral romanlardan biridir. Köylü bir adamın ikiz oğullarını anlatan bir hikâyesi vardır. Landry adlı büyük ve güçlü oğul, "neşeli ve girişken"dir, "eğlenceyi, çalkantılı hayatı" sever; Sylvain ya da Sylvinet adlı genç olanı ise kırılgan ve zariftir, sıradan ölümlüler gibi mutlu olamayacak kadar "duyarlı ve tutkulu bir kalbi" vardır. Sylvinet ikizinden çok özel ve tam bir ilgi görmektedir, ama Landry başka birine ilgi duymaya başlayınca hastalanır.

> Ailedeki herkesten çok daha fazla sevilen ve şımartılan olmasına rağmen, kimsenin onu sevmediğini düşünüyordu.

Sylvinet'i sakinleştirmeyi bir tek Landry'nin nişanlısı küçük Fadette başarabilmektedir. Ne var ki, Sylvinet kardeşinin mutluluğuna engel olmak istemez; büyük bir fedakârlık yaparak Landry ile Fadette'i birbirlerine bağışlar, askere gider.

Bu zararsız hikâye bizim romantik tutkunlarımıza uyarlandığında, neşeli ve hareketli Herzen, Landry; kimsenin kendisini sevmediğini sanmaya meyilli kırılgan ve hisli Herwegh, Sylvinet'ti. Ancak bizim Sylvinet talihsiz askerî deneyimini tekrarlamaya hiç niyetli olmadığı için, Landry'nin haklarına tecavüz etmemek kaydıyla, Fadette'in avutucu ihtimamını görmeyi sürdürüyordu. Herzen'e haksızlık etmeyelim; onun bu saçma oyuna gönülsüzce ve utangaçça girdiğini belirtmemiz şart. Herwegh, günümüze kalmış mektuplarında ona sürekli "Landry", "ikizim" diye hitap ediyor; Herzen'se nadiren –o da zoraki olarak– buna karşılık veriyordu. Herwegh'le Natalya ise kendilerini hiç sınırlamamışlar. "İkizim" birbirlerine hitap ederken sürekli kullandıkları bir kelime ve gerilimli ya da duygulu anlarında kendiliğinden "Sylvinet" ve "Fadette" rollerine bürünüvermişler. Romantik otuzlu yıllarda Rusya'da yetişmiş olan

Natalya bu tutkulu dostlukta herhangi bir tehlike görmüyordu. Batılı olan Herwegh'se kimi zaman kuruntuya kapılmıştır. Batı uygarlığında eski gelenekler sürüyor, üçlü ilişki ancak belli koşullar altında mümkün olabiliyordu.

Bu esnada ikinci Fransız Cumhuriyeti artık kuruluşunu tamamlamıştı. Otoriter yönetimden yana olanların memnuniyetleri eşliğinde muhalifler tutuklanıyor, hapsediliyor ve sürülüyordu. Bunlar arasında bir yıl önce zaferin yakın olduğunu düşünen coşkulu devrimciler de vardı. Yabancılardan özellikle kuşku duyuluyordu. Herzenlerin yazı geçirdikleri Ville d'Avray'deki ev, polis tarafından aranmıştı. Herzen belirgin bir sebep olmadığı halde korkmuştu. Haziran ortasında Eflaklı bir göçmenden ödünç aldığı pasaportla –Natalya'yla çocukları mümkün olan en kısa zamanda arkadan gelmeleri koşuluyla Paris'te bırakmıştı– Cenevre'ye kaçtı. Herwegh arkadaşını korkutan tehlikeden kendisinin de bağışık olmadığını düşünüyordu; Herzenlerden ayrılma olasılığı hiç hoşuna gitmemişti. O da kaçmaya karar verdi. Üstelik, çıkacakları yorucu yolculukta Natalya ile çocuklara eşlik etmesinden daha doğal ne olabilirdi ki? Yola çıkmalarından biraz önce St. Cloud'da bir aile pikniği yaptılar; işte bu ortamda keskin gözlü Emma (ki Cenevre'ye davet edilmemişti), kocasının Natalya'ya duyduğu ilginin belirtilerini fark etmiş ve akşam Herwegh'i sorguya çekmişti. Herwegh, "şaşkın sevgilim" diyerek karısını ikna etmişti. İki gün sonra, 7 Temmuz günü yolcularımızın seyahati başladı; 10 Temmuz akşamı geç bir vakitte posta arabası onları hafızalarında yer edecek, olağanüstü gök gürültülü bir fırtınanın ortasında Cenevre'ye ulaştıracaktı.

* * *

Cenevre yolculuğu aslında o noktadan itibaren hızla acıklı sona yaklaşan bir hikâyenin başlangıcıdır. Ertesi gün Natalya Hôtel des Bergues'deki penceresinden baktığında kırk mil ötedeki Mont Blanc'ı gizleyen bulutları ve "gölde yıkanan" Rousseau'nun adasını gözlerinin önünde bulur. Ve Emma'ya Cenevre'ye yeni gelmiş birinin duygu haline uygun olarak uzun bir mektup yazar.

> Sevgilin [diye başlayan bu paragraf, mektup alıcısının en fazla ilgilendiği bölüm olmalı] gerçekten müthişti. Bize, özellikle Tata'ya ne kadar sevecen davrandığına inanamazsın. Onun bu yönünü de tanıma fırsatı bulmuş olmaktan memnunum – ne zengin bir mizaç! Bunu sana yaranmak için söylemiyorum.

Herzen, ailesine kavuşmanın verdiği neşeyle Herwegh'le Natalya'yı kentin güzel yerlerini görmeye götürür. Her şeyle dalga geçmektedir; Cenevre'nin kedileri, köpekleri ve eşekleri bile çok komiktir. Bir yıl sonra Herwegh'e yazdığı bir mektupta Natalya, Calvin'in kentinde hep birlikte yaptıkları bu gezide attıkları "çılgın kahkahalar"ı hatırlayacaktır – henüz dünyalarını değiştirecek güçten habersiz, aşkları ilan edilmemiş sevgililerin kahkalarıdır bunlar. Paris'te bulunan Emma o günün saf ama coşkulu hikâyesini kocasından değil, yine Natalya'dan öğrenir.

Cenevre'deki yaşam kısa zamanda düzene girmiştir. Her daim siyasetle uğraşan Herzen çok meşguldür; bir yandan Cenevreli siyasetçilerle ve göçmenlerle görüşmekte, bir yandan da maddi destek sağladığı ve Proudhon'un editörlüğünde çıkması düşünülen uluslararası mahiyette yeni ve demokratik bir gazete için Paris'teki dostlarıyla yazışmalar yapmaktadır. Herwegh'le Natalya ise daha çok kendilerini geliştirme peşindedirler. Her sabah saat onda Herwegh Natalya'nın odasına gelerek ondan Rusça dersi almaktadır. ("Günün yarısında Rusça öğreniyorum," diye yazmış o günlerde Emma'ya gönderdiği nadir mektuplardan birinde, "Rusçada yepyeni bir şiir kaynağı buldum.") Öğle yemeğinden sonra da Natalya, Saşa ile birlikte botanik dersi almak için Herwegh'e gitmektedir. Günün geri kalanı ise gezip dolaşmakla geçer; Natalya sürekli gözünün önünde bulunan Rousseau'nun adasından esinlenerek *Héloise'in Öyküsü*'nü okumaktadır. Yüreği dolup taşmakta, içinde birikenleri de mektuplarıyla ne yazık ki, bunlarla hiç ilgisi olmayan Emma'ya dökmektedir.

> Yalnızca doğa yetmez. Mutlaka bizim şimdi yaşadığımız gibi yaşanmalı; insan ancak o zaman bütün varlığıyla –tüm benliğiyle, kendisi olarak– yenilendiğini hissedebilir. Emma lüt-

fen kızma bana, hoş gör. Biliyorum, çocuk gibiyim, etrafımdaki her şeyle, tüm bu güzelliklerle dolup taşan kalbimi boşaltmak zorundayım! Sanırım ancak on dört yaşında bir yeni yetme böyle hisseder; boş ver, küçük bir kızım ben – bırak gülsünler, nasıl davranırlarsa davransınlar, umurumda değil, canları cehenneme...

Natalya'nın bu tarihlerde Emma'ya gönderdiği mektupların çoğu, üzerinde G.H. harfleri bulunan George'a ait mektup kâğıtlarına yazılmış; dolayısıyla Emma'nın canını hayli sıkan mektuplar olmalı bunlar.

Ağustosta Herwegh'le Natalya Montreux'ye gidip Dent de Jaman'a tırmanırlar. Herwegh, Natalya'ya bir sarmaşık filizi verir; Natalya'nın şapkasına iliştirdiği bu filiz ilelebet orada kalacaktır. *Vielliebchen*[3] yerler burada, birbirlerine duydukları aşkı ilan ederler. Cenevre gölüne tepeden bakan bu dağın tepesi âşıkların yaşamında bir dönüm noktası olacaktır; dağ, beraberliklerinin simgesi olur. Λ şeklindeki dağ işareti "bizim işaretimiz"dir artık, ve Natalya, Herwegh'e yazdığı bütün mektupları bu işaretle donatacaktır; henüz aşkın o ilk başlardaki saf, düşüncesiz esrikliğinden kurtulmamış, yasak aşklarını gizlemek zorunda olduklarına dair bir bilinç geliştirememiştir. Pırlanta yüzüğüne ve Herwegh'in kristal mührünün sekizgen sapının üç yüzüne dağ işareti ile birlikte "1849", "Georges", ve esrarengiz bir ifade olan *Cela doit être* (Böyle olmalı) yazdırır. Altı ay kadar sonraya tarihli bir mektupta bu resimli simgeselliğin daha da geliştirildiğini görüyoruz. Çarpı ile işaretlenmiş dağın zirvesinde *Toujours ici avec toi* (Hâlâ burada sizinle) ibaresi var ve dağın eteğine gölün durgun suyu çizilmiş, bir de *C'est le reste de ma vie* (Hayatımın geri kalanını) ibaresi yer alıyor. Natalya bu coşkun ve azgın ruh haliyle kendini hiç sakınmadan, körlemesine George Herwegh'in kollarına atlıyor.

Yasak bir ilişkide kabahatin kimde olduğunu belirlemek hiç kolay değildir – hatta bu zahmete girmek gereksizdir de. Ancak izleyen sorunlar, yasak ilişkinin yol açtığı ithamlar, öyle kolay

3 Bu sevimli isim çift içli fındığın Almancadaki adıdır.

kolay geçiştirilemez. Natalya'nın mektuplarına verdiği cevaplarda Herwegh acıklı ama samimi bir heyecan sergiliyor, belki de Natalya kabahatin çoğunu ona yüklemesin diye böyle yapmıştır; çünkü yasak aşkın ortaya çıkmasından sonra Emma'ya yazdığı bir mektupta her şeyi alenen açıklamış.

> Kalple ilgili konularda irade söz konusu olmaz. Her şey birbiri ardına yaşanıp gider, ya da hiç yaşanmaz. Oysa duyguların ifade edilmesinde inisiyatif vardır. İşte *bu* inisiyatifi ben almadım... Bana, o zamana kadar kimsenin sahip olmadığı ve ileride de olmayacağı bir şey vereceğini söyleyen Natalya'ydı; bana hiçbir zaman Herzen'e ait olmadığını da kendi söyledi.
>
> Ve yaptı da. Bana bir kadının verebileceği her şeyi verdi. Ona inandım çünkü bunu hissettim; yaptığım her şeyi onun o uçsuz bucaksız aşkına inandığım için yaptım... Kendi ifadesiyle Herzen'e duyduğu tüm saygı ve sevgisine rağmen, gerçekten ona ait değildi; tüm dünyayı ve benim için değerli olan her şeyi savurup atmama neden olan Natalya, Herzen'e ait olamazdı.

Kendisini aklama amacıyla yapılmış olsa da, bu açıklamalar gerçektir. Bu ilişkide erkeğin mi kadının mı ilk adımı attığına dair bir kuşku varsa da, her şeyin erkeğin yararına geliştiği söylenebilir. Aslında ilişkinin tümüne bakıldığında Herwegh suçlu olmaktan çok acınası bir figür çizmektedir. Tutkusunun esiri olduğu ilk haftalar hariç, doğacak sonuçlar yüzünden içini kemiren kuşkulardan hiçbir zaman kurtulamamıştır. Natalya'nın neredeyse her zaman muhafaza ettiği sağlam duruşunun aksine, o hiçbir zaman çekincesiz, kendini bıraktığı keyifli bir sevda yaşayamamıştır.

Ağustosun son günlerinde Herzen'le Herwegh, Herzen'in *Geçmişim ve Düşüncelerim* adlı kitabında anlattığı bir seyahat için Cenevre'den birlikte ayrılırlar. Midilliler üzerinde çıktıkları Zermatt'ta köylülerden biri "seyrek görülen ziyaretçileri" evinde konuk eder; oradan Gorner Buzulu'na çıkıp Monte Rosa ile Matterhorn'un muhteşem manzarasını seyrederler.

> Monte Rosa resmini tamamlamak için [Herzen o bölümü bu sözlerle bitiriyor] o yükseklikte, o beyazlığın, o sallığın ve sükûnetin ortasında asılı gibi duran iki yolcudan –o ana kadar birbirlerini yakın dost addeden bu iki kişiden– birisinin diğerine ihanet hazırlığı içinde olduğunu söylesem, aşırı duygusal mı görünürüm acaba? Evet hayatın bazen böyle melodram yönleri, inanılmaz ve beklenmedik altüst oluşları (*coups de théâtre*) vardır.

Herzen belki de ne o sırada, ne de sonradan, "ihanet"in çoktan vuku bulduğunu ve kocasıyla sevgilisinin yokluğunda Natalya'nın işlediği suça dair ilk belgeyi gelecek kuşaklara bırakmakta olduğunu hiçbir zaman anlamamıştır – çünkü itiraflarda her şey tümüyle ortaya çıkmaz. Natalya, Herwegh'e ait deri kaplı bir defteri bulmuştur. Defter, Emma'nın kocasına bir armağanıdır ve ilk sayfasına "1849 Yeni Yılı için Sevgilime" diye bir not yazmıştır. Sayfaların yarısı Herwegh'in el yazısıyla yazılmış, kendisi ya da Natalya tarafından işaretlenmiş şiirler ve çeşitli notlarla dolu. Bir yerden sonra Natalya'nın notları başlıyor:

> *Ağustos 1849*
>
> *29...* Bu defter benim tek kurtarıcım – sanki senin elinmiş gibi onu göğsüme bastırıyorum. Okuyabilir miyim? Evet, evet, evet, her şeye rağmen, sen benimsin. Ah! Hiçbir şeyim yok, senden gayrı hiçbir şey hissetmiyorum...
>
> Bu defteri yastığımın altına koyacağım.
>
> *30.* Sen uzaklardasın, ama senden başka hiçbir şeyi görmüyor, hissetmiyor, solumuyorum.
>
> Sen, sen, sen, çocukluğumdan beri her yerde her şeyde aradığım sendin...
>
> *1 Eylül...* Korkuyorum, Hiçbir şey, ama hiçbir şey, hiçbir kanıt istemiyorum. Benim olsa bu defteri bile yakardım – hiçbir şey, ne yazı, ne konuşma, hiçbir şeye ihtiyacım yok.
>
> Yeter ki sen yanımda ol, senin nefesini duyayım.
>
> *2 Eylül...* Nihayet yanımdasın! Seninleyim!
>
> Saat gece yarısı, senin odandayım, seninleyim.
>
> Nasıl yapsam da bu bedenden çıksam, hiçbir şeye bağımlı olmasam.

Cismî olmayan bir varoluşa inanmaya başlıyorum...
Ne devrimler, ne cumhuriyetler... dünya ancak bizi anlarsa kurtulur. Ya da yok olup gider, umurumda değil, sen benim için her zaman ne isen o olacaksın.

Ertesi gün Yunanca tek bir kayıt var, Byron'un *Atinalı Kız*'ından bir alıntı: ζωή μον, σας ἀγαπῶ.[4] 4 Eylül akşamı dağcılarımız Zermatt'tan dönerler. Bundan sonra birkaç kayıt daha var, çoğu tarihsiz (birinde "Gerçek, rüyalara üstün geldi," diğerinde "Neler olacak, kim bilir? Ah, niye bilelim ki?" diye yazmış); bir sayfada Tata'nın eseri çocukça karalamalar var. Defterin sonuna kadar esrarengiz işaretler –X ve O'lar, tek başlarına ya da Λ işareti ile birlikte– Natalya'nın tüm yazdıklarını süslüyor.

Bu ilginç itiraflardan ve Natalya'nın Herwegh'e yazdığı bir yığın aşk mektubundan onun bu tutkulu halinde, yaşadığı çağa özgü nitelikler bulmak zor değil. Herzen ailesine bunca hasar vermiş olan romantizm, modern dünyaya ait başka birçok şey gibi, Jean-Jacques Rousseau'nun verimli dehasının ürünüdür. Duyguların doğal, iyi ve insan davranışlarını yönlendirmek için yeterli bir kılavuz olduğu iddiası Rousseau'ya aittir. *İtiraflar*'da "düşünce bağlarından kurtulmayı, ona ne iyi geliyorsa sadece onu yapmayı ve başkalarının yargılarına aldırmamayı" nasıl aklına koyduğunu anlatır; ve ayrıca alçakgönüllü bir şekilde, bunun "belki de insanın aldığı en büyük karar olduğunu, ya da en azından erdemli olmak için kullanışlı bir karar" olduğunu ekler. İnsanın doğasına içkin olan ahlak, hariçteki yasaların yerini alır; ve herkesin kendi bozulmamış doğasının telkinleri doğrultusunda hareket ettiği bir dünyada, her şey mükemmel olacaktır. Eğer romantik ilkelerin müellefi Rousseau ise, onu yaygınlaştırıp basitleştiren de George Sand'dır. Modern okuyucu bu ilginç hanımın, eğlenmek için okunacak kadar canlı olmayan, ama klasik olacak kadar da ciddi bulunmayan saf ve fazla duygusal bir hikâyeci olduğunu düşünür. Ancak 19. yüzyıl Avrupası ve özellikle de Avrupalı kadınlar, romanlarını bir solukta

4 Natalya'nın kullandığı şekliyle kelimelerde Herwegh'e bir gonderme var. Herwegh *Yaşayan Adamın Şiirleri*'nin yazarı olarak, Yunanca ζωή (hayat) kelimesini parolası yapmış ve yukarıda sözü edilen mühründe bunu kullanmıştır.

okumakla kalmayıp bir ilahmışçasına ona tapmışlardır. George Sand yazdıklarıyla, müthiş Madame de Staël'in ana hatlarıyla açıkça ifade etmiş olduğu Rousseaucu doktrini, büyük bir tutarlılıkla ve hayret verici bir akıcılıkla telkin ederek geliştirmiştir. Eğer erdem, insanın duygularıyla ilişkiliyse, bu duyguların en soylusu hiç sualsiz aşktır; ve âşık olmak bu nedenle insanın en yüce eylemidir. Klasik 18. yüzyılda aşk insana neşe veren bir eğlence olarak yaşanmıştır. 19. yüzyıla kalansa aşkı romantik erdemin baş tacı, romantik dinin ayini haline getirmek olur.

> İnsanın kalbinin isteklerine kendini bırakması neden günah olsun ki? [diye feryat eder George Sand'ın *Jacques* adlı kitabının kahramanı]. İnsan artık sevemiyorsa ağlamalı, kutsal ateşin sönmesine izin verdiği için de utanmalı.

Yeni kadın artık âşık olduğunda değil, kendine bir âşık bulamadığında utanıp sıkılmaktadır. Soğuk ve steril bir evlilik, sadakat ideali ya da bozulmamış bekâret artık ona yetmemektedir – tıpkı erkeğe de yetmediği gibi. Aşk tanrısı önünde her iki cins de nihayet ve ilk kez eşittir. Kutsal alev erkeğin de dişinin de hakkını eşit şekilde teslim eder; karşı konulmazdır, ilahidir; ona direnmek kutsal olana saygısızlık olduğu kadar, beyhudedir de. Alevler yüreklerden akar, kendi yolunu bulur; evliliğin o övülesi yangına dayanıklı perdesi artık anında tutuşan gelin telinden başka bir şey değildir.

Romantik esin Rusya'ya geç ama gözleri kör eden bir anilikte gelmişti. 1831 yılında *Yevgeni Onegin*'in son bölümünü yayımladığında Puşkin hâlâ açıkça ve kendinden emin bir şekilde ezeli üçgenle ilgili klasik çözümü önerebiliyordu. Gönlü başka bir adama kaymış olan evli kadın, bu eğilimini, yükümlülüklerinin sunağında kurban ederse, mutluluğu tekrar yakalayabilecekti. "Başka birine aitim," diyordu Tatyana, Onegin'e olan aşkını itiraf ederken, "Ve sonsuza kadar da ona bağlı kalacağım." Puşkin'in 1837'deki ölümünden birkaç yıl sonra George Sand, Tatyana ile Onegin'i Buzul Çağı'ndan kalma memelilere çevirecekti.

George Sand'ın etkisi Avrupa'nın hiçbir yerinde Rusya'daki

kadar güçlü ve sarhoş edici olmamıştır; ama narin ve duygusal Natalya Herzen kadar da aşka inanan ve kendini bu etkiye öylece bırakan çok az insan vardır. Natalya'nın hem Natalya Tuçkova'ya, hem de George Herwegh'e, George Sand romanlarındaki kahramanların isimlerini vermesi, birine "Consuelo", ötekine "Sylvinet" demesi, basit bir tesadüf değildir. Rusya'dan ayrılmadan iki ay önce günlüğüne yazdığı sayfalarda Sand'a olan bağlılığını açık açık teslim ediyor:

> Ey büyük Sand! O, insan doğasını öyle iyi tanır ki, ruhlarımızı günahın ve ahlaksızlığın içinden cesaretle geçirir, hiçbir yara almadan alevlerin içinden çekip çıkarır. Dört yıl önce Botkin, Sand'ın dişi İsa olduğunu söylüyordu. Önceleri herkese garip geldi bu, ama sonra içinde doğruluk payı olduğu görüldü. O olmasaydı, yirmi beş yaşındayken çoktan unuttuğu ve nerede olduklarını artık merak bile etmediği dört ayrı adamdan dört çocuğu olmuş zavallı Lucrezia Floriani'yi nasıl bulurdunuz? Onun hakkında konuşmak bile günah olurdu değil mi; ama şimdi neredeyse bu kadının önünde diz çökmeye hazırsınız... Evet bu duruma düşmüş olan benim kızımsa eğer, elbette onun da önünde bin kere eğilirim, ona aynı sevgi ve saygıyı gösteririm, yeter ki ruhu ölmesin. Böyle bir ruh her ateşten geçer; temiz olmayan ne varsa yanıp kül olur, geriye kalansa saf altındır.

Tıpkı Madam Dudevant gibi, Natalya için de aşk ilahidir ve bu dinin temel önermelerinden biridir; ve her iki kadın da din kurallarının hayata geçirilmesi gerektiğine inanır. Âşık olmak yanlış olamaz; aşk ilahi olduğu için yalnızca âşık olanlara değil, âşıkların çevresindeki dünyaya da mutluluk getirmelidir.

> Kocamı, kardeşim Sylvia'yı, çocuklarımı her zamankinden daha çok seviyorum [*Jacques*'ın kahramanı sevgilisine böyle yazar]. Ve senin için Octave, öyle bir şey hissediyorum ki, buna bir isim aramayacağım, ama bil ki bunu Tanrı esinliyor, Tanrı koruyor.

Gerçek hayattaki kahramanımız çok daha şiirseldir.

> Kendimi geleceğe bırakıyorum [diye yazmış Natalya, Herwegh'e] –her şey, evet her şey iyi olacak, herkesi mutlu edeceğiz, çevremizdeki herkes uyumlu ve huzur içinde olacak– çocuklar da birbirlerini sevip neşeyle dolacaklar –bu dingin ve kusursuz ortamda doğanın güzelliklerini daha da geliştireceğiz– ve bulutsuz fonda *o* anlar yıldızlar gibi parlayacak.

Natalya, Cenevre'deki mutlu gruba katılması için yalvaran mektuplar yazdığında, Emma Herwegh bunları ikiyüzlülüğün açık delilleri olarak algılar. Oysa Natalya çok samimidir. Aşk ilişkisinde herhangi bir dışlama olmasını kabul etmez, edemez; çünkü dışlamak aşkın ilahi değerini eksiltmek demektir. Ona göre, zina olan bir evde iç uyumun imkânsız olacağı fikri doğru olamayacak kadar kötüdür, inanılmazdır; yaşadığı acı olaylar bile onu bu konuda hayal kırıklığına uğratamaz. İşlerin kötü gitmesi hep başkalarının hatasıdır; çünkü George onu yeteri kadar sevmemiştir ya da Aleksandr onu anlamamıştır. Nitekim Aleksandr'ın onu anlamayacağına dair içgörüsü yüzünden, hilekârlığa başvurmaktan çekinmez. Hayatının sonuna kadar düşünce ve davranışlarının safiyetinden emin yaşayacaktır. Her şey mahvolduğunda dahi aşka olan inancı sapasağlamdır. Ölümünden birkaç ay önce Herwegh'e yazdığı son mektuplardan birinde şu dokunaklı sözler yer alıyor: "Sevmek, yalnızca sevebilmek için yaşamak istiyorum..."

Elimizde Natalya'nın sevgilisinin ruh halinin nasıl olduğunu tam manasıyla anlayabileceğimiz bir belge yok. Herwegh'in aşk mektupları bizzat Natalya tarafından önlem olarak ortadan kaldırılmış. Ama eğer o mektuplarda Madam d'Agoult'la yazışmalarında söylediği bir sözü tutmuşsa ("Hiçbir zaman tutkulu konuları kâğıtlara dökmedim,") zaten Natalya'nınkiler kadar değerli kanıtlar oldukları söylenemez. Herwegh zinanın evrensel bir nimet olduğuna inanan dünyalı bir erkektir. Ancak bozgundan sonra Herzen'e yazdığı bir mektupta, aşkın kutsallığını, muhtemelen Natalya'dan aldığı kelimelerle, şöyle onaylıyor:

> N. ile aramızda olan her şey tamamıyla birbirimize kapılmamızla, ruhlarımızın birbiri içinde kaybolmasıyla kutsanmıştır;

ancak bir noktadan sonra, hiçbir insanın bulunmadığı yerlerde buluşup da, insanın tir tir titrediği, kendine bile itiraf edemediği duyguları bir başkasında, bütün evrende bir tek o kişide bulduğu anda, Natalya ile buluştum. "Ah Aleksandr bir anlasa! Bir anlasa! O an dizlerinin üzerine çöküp ibadet eder!" diye ne çok feryat ettik, bilsen.

Bu savunmaya, hiç de acemice olmayan bir şekilde, başka bir romantik öğretiye –aşkın karşı konulmazlığına– müracaat ederek şöyle bir ekleme yapıyor:

> Natalya ile benim doğalarımızın özünde, derinlere kök salmış bir çekimin karşı konulmazlığı söz konusuydu, ruhlarımız zorunlu olarak birbirine kenetlendi – Aleksandr, bundan kaçmaya ne gücüm, ne de hakkım vardı! Zaten insan kendinden kaçabilir mi? Yine de davranışlarımla onu ben uyandırmış, kışkırtmış olsaydım, art arda çakmasaydı şimşekler, bir karşılık alamasaydım, ne yapar eder, kaçardım... Ama aşk oradaydı ve bizden güçlüydü.

1849 sonbaharı Cenevre'de, bir yanda âşıklar gizli gizli kendilerinden geçerken, öte yanda Herzen siyaset ve edebiyat işleriyle meşgulken, olaysızca sona erer. Herzen'in bu aylarda Fransızca yazdığı *Rusya Üzerine* adlı önemli bir çalışması "G.H."ye ithaf notuyla yayımlanır. Paris'te bulunan Emma, olan bitenlerden kimi zaman kuşkulanarak, kimi zaman kuşkulanmayı reddederek huzursuz ve mutsuz yaşamaktadır. Herzen ile Herwegh'in Fransız yetkililerden Paris'e dönme izni aldıklarına dair sözler vardır. Emma'nın çocuklarıyla birlikte İsviçre'ye gelmesi ve iki ailenin Cenevre Gölü'nün yukarı ucundaki Veytaux'da buluşması da konuşulmaktadır. Ancak bunların hiçbiri gerçekleşmez. Ekim ayında Natalya hamile olduğunu öğrenir. Kasımda da düşük yapar. Galiba Herwegh çocuğun kendisinden olduğunu düşünmektedir. Herzen'in hiç kuşkulanmamış olması aslında bunun doğru olmadığının kanıtı sayılır. Natalya ise, ki bir tek onun sözü nihai olacaktır, sessiz kalır; kısa zamanda toparlanır, olaydan geriye hiçbir iz kalmaz.

Emma ise aradan uzun bir süre geçtikten sonra bu olayı kullanacak, Natalya'nın 1849 sonbaharında karnında çocuğunu taşıdığı adamın karısına dost canlısı mektuplar yazmış olduğunu ilan edecektir.

Aralık başında Cenevre'deki ekip birbirinden ayrılır. Herzenler, sağır dilsiz Kolya'nın özel bir okula yerleştirildiği Zürih'e taşınırlar; Herwegh'se Bern'e gider. Herzen, noelden hemen önce annesiyle birlikte Rothschild şirketiyle kadının Rusya'da bulunan yüklü servetinin getirilmesi konusunda karmaşık pazarlıklar yürütmek üzere Paris'e hareket eder. Yolculuk sırasında Herzen Bern'de Herwegh'le iki gün geçirir; iki erkek birbirlerine çoşkuyla veda ederler. "Bu adamı sevdiğim son andı bu," diye yazacaktır Herzen sonradan *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de; Paris'ten yazdığı bazı mektupların duygulu havası bu cümleyi pek doğrulamasa da, belki de o iki gün ona çekincesizce güvendiği son anlardır. Herzen'in Paris'e hareketiyle dostların ilişkisinde yeni ve hassas bir dönem başlayacaktır.

* * *

Ayrılık, genellikle aşkı farklı şekillerde etkiler; ama çok daha zor bir duyguyu, kıskançlığı tetikleyeceği kesindir. Herzen sanki bir Othello'dur,

> kolay kolay kıskanmaz, ama gerildiğinde,
> Aklı başından öyle bir gider ki.

Cenevre'deyken hiç endişelenmeden ya da kuşkulanmadan karısı ile dostu arasındaki yakın ve sürekli ilgiyi hoş karşılayan Herzen, Paris'te Emma Herwegh'i ziyaret ettiğinde ondan kocası aleyhinde bir sürü olumsuz şey dinler: Sonbahar boyunca ailesiyle hiç ilgilenmemiştir, oğullarının doğum gününü unutmuştur ve şimdi de Herzen'e uzun mektuplar gönderdiği halde, ona tek bir kelime bile yazmamaktadır. Herzen o ana kadar Emma hakkında hemen hiç düşünmemiştir. Duyduklarından çok etkilenir. Herwegh'e karısını ihmal ettiği için onu ayıplayan öfkeli mektuplar yazmaya başlar. O böyle mektuplar gönderirken Natalya'dan da Herwegh'e "ikizler" arasında artık normal ko-

nuşma haline gelmiş olan taşkın bir ilginin sergilendiği mektuplar ulaşmaktadır. Nihayet, bildiği bir nota yanlış basılmaya, Herzen'in kulağını tırmalamaya başlar. Kendisi Paris'te, Natalya ile Herwegh Zürih'tedir; bunda yanlış bir şey vardır – ama o şeyin ne olduğunu kendine söylemeye cesaret edemez. İçine bir kurt düşmüştür yalnızca. Bir açıklama duyana kadar da huzura ermeyecektir, ve ne yazık ki, en kötü çareye başvurup yazılı bir sitem yollar. 9 Ocak 1850'de, Paris'e gelişinden iki hafta kadar sonra –kendisinin "kasvetli ama olgun" olarak nitelediği– karısından, kalbinin sesini dinlemesini, dürüst olmasını talep ettiği bir mektup yazar.

Natalya mektubu dehşet içinde okur. Ne ki, sahtekârlık yolunda bir adım daha atmak zorunda kalacaktır.

> 9 Ocak tarihli mektubunu aldım [diye başlıyor Natalya'nın yanıtı] ve oturup düşündüm: Neden? Ağladım, çok ağladım. Belki de bütün kabahat benim: sanırım yaşamayı hak etmiyorum. Ama eskiden akşamları seninle baş başa otururken nasıl hissediyor idiysem şimdi de öyle hissediyorum. Kendi gözümde de, dünya nezdinde de temizim, ayıplanacak bir şey yapmadım. Bu dünyada sana duyduğum sevgiyle var oldum; o sevgi olmasa, hayatım da olmazdı. Beni sevginden mahrum edersen nereye giderim? Bir daha doğmam gerekir. Doğadan nasıl ayrılamazsam sana olan aşkımdan da koparılamam; ancak geri dönmek için terk edebilirim. Bir an bile başka türlü düşünmedim. Dünya çok büyük, çok zengin. Ama yüreğin dünyasından daha zengin bir dünya tanımıyorum. Belki benimki fazla geniş; belki de varlığım ve ihtiyaçlarım fazla ileri gitti. Bu doygunluk içinde, seninle birlikte olduğumdan beri, kimi zamanlar belli belirsiz, çok derinlerde bir yerlerde, bazı şeyler, çok ince bir konu, ruhumu kaygılandırmış olsa bile, hemen her şey her zaman tekrar aydınlığa kavuşmuştur.

Gerçekle yalanın safça birbirine karıştığı bu dokunaklı belge, sinirleri iyice gerilmiş kocayı sakinleştirmeye yetmez. Bu kez daha hunharca, acımasız bir mektup yazar.

> Kendini öne sürerek kaytarmaya çalışma, diyalektik açıklamalardan medet umma. Girdaba kapıldıysan çıkamazsın; ne yaparsan yap seni dibe çeker. Mektubunda benim bilmediğim yeni bir tını var, kederli değil, başka bir ses. ... Gelecek hala ellerimizde, sonuna kadar götürmeye yetecek cesaret de. Kalplerimizi huzursuz eden giz ortaya çıktığında, unutma ki uyumumuzu bozan yanlış notanın benden mi, Herwegh'den mi çıktığı belli olacak – ben Saşa'yı alıp Amerika'ya gitmeye hazırım, sonrasına bakarız... Benim için zor olur, ama dayanmaya çalışırım; burada kalmak çok daha zor ve dayanılmaz.

Natalya'nın narin, mantıktan uzak ruhu diyalektik ikilemlerle uğraşamaz, kocasının kabaca "ya o ya bu" şeklindeki sözleri, yürekle ilgili sorunları yavan bir mantıkla çözmeye kalkışması, hiç de uygun bir davranış değildir. Herwegh'i bırakmak aklının almayacağı bir şeydir; aynı şekilde Aleksandr'la çocuklarını bırakmayı da aklı almaz. Her ikisi de eşit biçimde, onun için yaşamla aynı şey demek olan "yüreğin geniş ve zengin dünyası"na aittir. Bu dünyayı bozmadan korumanın tek yolu gizlilikse, o da mecburen gizlemeye devam edecektir; o anda yapılması gereken en uygun şey, vakit kaybetmeden çemberin kırılmak üzere olduğu tehlikeli noktaya uçmaktır. Eşyalarını toplar ve çocuklarıyla birlikte Paris'e hareket eder. Sevgilisine olan biteni açıkça söylemez; onu engelleyen şey korku da olabilir, kocasına olan sadakatinden geriye kalmış olanlar da. Artık hiçkimseyle hakikaten dürüst olamayacağı bir noktaya erişmiş, mutsuz bir kadındır o. Herwegh'e Aleksandr'ın "hasta" olduğunu söyler; Herwegh bu ani gidişin nedenini hiçbir zaman öğrenememiştir ya da ancak çok sonraları öğrenecektir.

Natalya'nın derhal Paris'e gelmesi dörtlü arasındaki dengeleri değiştirir. Sevgilisi fiziksel arzuyu tutuşturacak kadar yakında olmadığı için, Natalya'nın duyguları bir kez daha tamamıyla kocasına yönelir. Üstelik kocasından duydukları sayesinde Emma'nın sıkıntılarından haberdar olmuştur; sanki bunda kendisinin hiçbir sorumluluğu yokmuş gibi, kocasıyla birlikte

Herwegh'i kınamaya girişir. Mektuplar bize karısı için kocadan merhamet dileyen sevgilinin tuhaf bir resmini veriyor.

> Kederli Emma'nın o derece etkisi altındayım ki [diye yazmış Paris'e gelişinden birkaç gün sonra], o büyüleyici mektubun için sana ne teşekkür edebilirim, ne de istediğim gibi yanıt verebilirim... Bize senin mektuplarını *kendi elleriyle* getiren *o*, *kendisi*. Su dolu bardaklara sahip insanları seyretmek zorunda kalan ve susuzluktan ölen birini düşün – bu görüntü sana ne hissettirir? Bir de *bardağı tutan kişinin* duygularını anlamaya çalış – dayanabileceğimin ötesinde bir işkence bu.

Bu arada Aleksandr ile Natalya arasında, görünüşe göre, tam bir uzlaşmaya varılmıştır. Büyü bozulmuş, kulak tırmalayan nota susmuştur. Herzen karısının "kara bir büyüden kurtulduğunu" düşünmektedir; bir ay sonra Natalya hamile kalır. Herzen artık tamamen sakinleşmiştir, iç huzuru yerindedir. Kuşku ve güvensizlik dolu o karanlık hallerinden şimdi pişmanlık duymaktadır; birkaç hafta boyunca alışılmadık biçimde kibar ve hoşgörülü biri olur. İki erkek arasındaki keskin yazışmalar da yerini coşkulu –hatta fazla coşkulu– bir uzlaşmaya bırakmıştır. Natalya açısındansa –sevgilisinin yokluğu ve Emma'nın çektiği ıstırap dışında– herkesin mutlu olduğu düşüncesini bozan hiçbir şey yoktur.

Herzen'le Natalya'nın ısrarlı mektupları sayesinde Herwegh şubat ayında karısını Zürih'e davet eder. Emma'nın altı yıllık evlilik hayatında çok acı deneyimleri olmuştur; kararlı ve açık görüşlü bu kadının mükemmel bir hayat felsefesi ve davranış tarzı edinmesinde bunların rolü büyüktür. Evleneli daha bir yıl olmamışken, ilk çocuklarının doğumundan hemen önce, genç çift (*ménage*) Paris'te, o sırada Liszt'le yaşadığı dillere destan uzun ilişkiden ayrılma noktasına gelmiş Kontes d'Agoult'la tanışmışlardır. Romantik şairimizle duygusal ve entelektüel bu kadın arasında edebi bir macera başlar ve kısa sürede mahrem bir ilişkiye dönüşür. Herwegh bundan sonra çok sayıda basit ve gelip geçici macera yaşayacaktır. Emma bu konuyu enine boyuna tartmış, öteki birçok eş gibi kocasının özel mülkiyetinde

olmadığını kabul etmiştir; ancak bu kabullenmeden ahlaki bir üstünlük kurmak için kullanacağı bir erdem çıkaracak kadar da yeteneklidir. Ara sıra yaşadığı fanteziler yüzünden kocasını kınamaz. Hatta o kadar hoşgörülüdür ki, gerektiğinde bu fantezilere eşlik eder. Kocasının kimi zaman başka kadınların kollarına atılmasına çok önem vermez; çünkü er ya da geç rahatlık, avuntu ve para için –ailenin mutluluğunu tamamlayan o vazgeçilmez şeyi, parayı verdiği sürece– ona döneceğinden emindir. Kocasına karşı hissettikleri bir zamanlar bir metresin tutkusu, bir eşin adanmışlığı ve bir annenin şefkatinin karışımından oluşmaktayken, zaman içinde kendini eğitmiştir; artık yalnızca sonuncu duyguyu yüceltmektedir. Kocasının kusurlarını anaç bir hoşgörüyle karşılamakta, ondan bir kocanın ya da sevgilinin sadakatini değil, yalnızca çocuklarınınki gibi, hesapsız bir güven talep etmektedir.

Ancak Zürih'e geldiğinde karşılaştığı durum, Emma'nın bu vakarlı duruşu ciddi bir şoka uğrar. Kocasını yaklaşık sekiz aydır, Natalya ile birlikte Cenevre'ye gitmek üzere Paris'ten ayrılmalarından beri görmemiştir. İlk başta onu "tanıyamaz". Fiziksel bir ihanet için kendini hazırlamıştır, ama gördükleriyle nasıl baş edeceğini bilemez. Çok daha ağır bir durumla, kendisine karşı kalbini çelikleştirmiş, dudaklarını mühürlemiş başka bir sadakat biçimiyle karşı karşıyadır. Herwegh, Natalya'nın gizlilik konusundaki ısrarlarına bağlı kalarak üç hafta boyunca sessizliğini korur. Sonra nihayet güçlü olan galip gelir. Emma'nın Zürih'teki son gecesinde Herwegh her şeyi itiraf eder. Natalya'ya duyduğu aşkı, aralarındaki günahkâr ilişkiyi bir bir anlatır. Dürüst davranmamasının suçunu sevgilisinin üzerine atar; ama ona duyduğu aşk ne kadar güçlü olursa olsun, karısına beslediği sevginin ne zayıfladığını, ne de azaldığını iddia eder. Dizlerinin üzerine çöker, Emma'ya kendisinden vazgeçmemesi, onu terk etmemesi için yalvarır. Sonunda da eğer terk ederse onsuz yaşayamayacağı için kendini öldüreceğini söyler.

Bu itiraf Emma'yı çelişkili duygulara sürüklemiştir. Herwegh'in Natalya'ya duyduğu tutkunun önceki gönül işlerinden farklı olarak, yeni, derin ve samimi bir boyutu olduğunu an-

lar. Ortada aldatılmış bir koca vardır; iki aile arasındaki dostluk ilişkisi de sorunu karmaşık hale getirmektedir; ileride rakibi ile aynı çevrede ve herkesin gözü önünde arkadaşça yaşamak zorunda kalabileceğini düşünerek dehşete düşer. Sonra kocasının son söyledikleri aklına gelir, rahatlar. Herwegh ondan yanında kalmasını istemiş, ısrarla onsuz yaşayamayacağını söylemiştir, bunlar yaralı yüreğine merhem olur. Eğer kocası ona kalbini açtıysa uzun vadede bu, kendi etkisinin sevgilinin etkisinden daha güçlü olacağının kanıtıdır. Eğer aklını başına alırsa her şey yoluna girecektir; Natalya'ya duyduğu kara sevda tükendiğinde, kocasının sevgisi tekrar ve yalnızca kendisine yönelecektir. Emma Paris'e dönmeye karar verir; en kısa zamanda gerekli ayarlamaları yapıp oradaki evi dağıtacak, çocuklarıyla birlikte Zürih'e, kocasının yanına gelecektir.

Emma'nın Paris'e dönüşünden sonra Natalya'yla ilişkisi yeni bir nitelik kazanır. Hiç zaman kaybetmeden Natalya'ya gerçeği bildiğini, tek bir sözü ile Herzen için kurduğu sahte cennetin paramparça olacağını söyler. Ancak Emma'nın gerçeği açıklama niyeti yoktur. Şantaj yapmayacak kadar dürüst, ve zekidir. Kocasının mektuplarını Natalya'ya bizzat ulaştırmayı teklif eder. Natalya'nın keyfi bu düzenlemeden dolayı biraz kaçsa da, Emma ısrar eder.

> Ben yabancı değilim [diye yazmış Herwegh'e]. Yaptığım ikiniz için aşağılayıcı olabilir, ama hiç olmazsa Herzen'i korumuş oluruz.

Ayrıca, "Herzen'in hayatını da kendi hayatını da bir yabancının insafına bırakma," diye yalvarır. Üç ay önce sevgili, eş için ricada bulunurken, artık koca ile sevgili arasındaki tutku alevini körüklemeye çalışan eşin daha da ilginç gösterisine tanık oluyoruz. Emma, Natalya'ya "George'u iyileştirmenin de, kocasını mutlu etmenin de" onun elinde olduğunu söyler; eğer onu seviyorsa kocasını ve çocuklarını bırakıp hayatının geri kalanını Herwegh'le birleştirmelidir. Natalya bunun üzerine Aleksandr'ı hiçbir zaman terk etmeyeceğini belirttiğinde, Emma zafer kazanmışçasına çığlık atar, Herwegh'i "sevmediğini, onunla

sadece gönül eğlendirdiğini" söyler. Emma'nın her adımı kurnazcadır. Ne var ki, öğütlerinin arkasında yatan dürtüleri gizleyemeyecek kadar da açık sözlüdür. Natalya'ya Herwegh'in eğlenip eğlenip bıraktığı sevgililerinden biri olduğunu söyleme zevkinden kendini mahrum etmez. Kocası bu sevdadan içine düştüğünden çok daha hızlı bir şekilde bıkacak, ondan yeteri kadar faydalandıktan sonra, tıpkı öteki kadınlarla olduğu gibi, her daim ona sadık, onu bekleyen karısına dönecektir. Tutkularını dizginlemesine gerek yoktur, nasıl olsa aralarındaki bu çekim hızla tükenecektir. Natalya, Emma'nın sözlerini, sivri dillere karşı en emin silahı kullanarak, suskun bir şekilde ve anlamazlığa gelerek dinler. Onun için hiçbir şey ifade etmiyordur bu söyledikleri. Emma'nın sözünü ettiği gibi bir George tanımamaktadır o; *onun* George'uyla söylediği kişinin, dinsel bir kutsallıkla –ki aşkın ilahi ruhunun eşsiz bir tezahürüdür bu– birlikte olduğu adamın hiçbir benzerliği yoktur.

İki kadının düşünce ve duygularının aynı olması zaten mümkün değildir. Natalya kalbinin "geniş ve zengin dünyasında", hem kendini George'a verecek kadar kızışmış bir tutkuya, hem de bu davranışının olası sonuçlarından koruma çabasıyla Aleksandr'a gösterdiği şefkate yer bulabilmektedir. Onun gözünde her iki duygu da gerçektir – çünkü her ikisi de aşktan kaynaklanmaktadır; her iki adama da kendini eşit olarak vermektedir. Emma'nınki ise sadece mantıktan, acımasız bir sağgörüden oluşan dar bir yürektir. Sevdiği zaman çok yoğun, ateşli bir tutkuyla, sevgisinin nesnesi dışında kalan her şeyi dışlayarak, özellikle ve bir kereye mahsus sevmektedir. Natalya, Emma'nın inatçı, kararlı, buz gibi ve kaba düşünce biçiminden nefret eder; Emma ise Natalya'nın kalbinin sergilediği ikilemden de açıkça belli olan ahlaki ve entelektüel zayıflığından, safsatalarla dolu düşünce ve davranışlarından tiksinmektedir. Natalya'nın gözünde Emma duygu yoksunudur, insan ruhunun inceliklerini anlamamaktadır; Emma içinse Natalya duygusal, küçük bir aptaldır, yalancı ve zayıf olduğunda ise tehlikeli bir varlıktır.

Emma bu sırada –Zürih'teyken– Natalya'nın hamile olduğunu öğrenir. Doğum kasım ayında olacaktır, yani babanın kim

olduğu konusunda kuşkuya yer yoktur. Emma haberi hemen kocasına iletir; elbette insanlık gereği, sesine bir nebze zafer tınısı katmadan edemez. Herwegh'in tepkisi beklediğinden aşırıdır. Kıskançlık damarı fırlamıştır; Natalya'yı "o güne kadar hiçkimsenin kırmadığı kadar fazla ve zalimce kıran" bir mektup kaleme alır. Ama Natalya çok ustalıklı bir yanıt verir:

> Yavrum, sevgili meleğim benim, seni anlıyorum. Eğer erkek olsaydım –bunu düşünüyorsun– hayır, ben de yüzüm kızarmadan konuşacağım; hatırlıyor musun, bir keresinde bana çocuğun senden olup olmadığını alt dudağındaki seninki gibi küçük işaretten tanıyabileceğimi söylemiştin? Yani o zaman senin olmayan bir bebeğin mümkün olduğunu düşünebilmiştin –zaten *bu* olasılık olmaksızın böyle bir şey mümkün mü?– George inan bana sana olan aşkım artık daha özgür, daha büyük, daha cesaretli, tıpkı küllerinden *daha* canlı doğan anka kuşu gibi. Yine o zaman bana, dünyada hiçkimse, çocuğun kendisi bile, senin çocuğun olduğunu bilmemeli demiştin – bu durumda ben ne yapsaydım..? Sana kendimi *sana verdiğim gibi* hiçkimseye vermediğimi söylemedim mi? Seni tanımadan önce bakireydim ben, sen yanımda olmayınca yine öyleyim, on çocuğum daha olsa, yine ve hep bakire kalacağım – bu sana yetmiyor mu?

Yukarıda alıntılanan mektup yedi ay süren ayrılıkları süresince, 1850 yılının ocak ayından ağustos ayına kadar, Natalya'nın Herwegh'e yazdığı yaklaşık yüz elli mektuptan biri. Bunlardan bazıları kocasının gözünün önünde yazılmış, onun mektubuyla birlikte aynı zarfa konulmuş, hatta kimi zaman onunla aynı kâğıda karalanmış mektuplar; büyük bir bölümüyse gizli aşk mektuplarından oluşuyor. Bunlar, bu zaman zarfında Natalya'nın içinde bulunduğu duygusal durumun tam ve mahrem birer kaydıdır. Herwegh'in mektuplarının imha edilmiş olması dolayısıyla verilen karşılıklardan mahrumuz; yine de aralarındaki iletişimin zora girdiği tüm aşamalar fazlasıyla belgelenmiştir. Natalya ilk başlarda Herzen'le birlik olup Emma'ya davranışından dolayı saldırıya geçip sevgilisini küstürür. O ise kırıcı bir şekilde "Neden Paris'ten gelen mektup Zürih'ten gelen-

den daha soğuk acaba?" diye sorar; üstelik tıpkı Emma'nın söylediği gibi, o da her şeyi bırakıp ona gelmediği için Natalya'yı azarlamaktadır. Bunun üzerine Natalya'dan Herwegh'i azarlayan öfkeli ve çok ağır bir mektup gelir:

> Mektubunun ilk sayfasında bana âşık olduğun için sanki *kendini aklamaya* çalışıyor, beni *suçluyor*, her şeyin sorumlusu bir tek benmişim gibi konuşuyorsun – teşekkür ederim! Her şeyi benim üstüme yık, her şeyi ben üstleneyim, tümünün nedeni bir tek ben olayım, sana olan aşkımın da, senin bana olan aşkının da nedeni yalnızca ben olayım – olsun, eğer bu bir kabahatse, kabahat benim, tek kabahatli benim! Hepsi benim suçum, hepsi! Zaten bunu inkâr etmek, kendi varlığımı inkâr etmek olur!

Ne var ki, bu cesur sözlerin hemen ardından sürekli olarak ve ısrarla "yapılanların, söylenenlerin, yazılanların gölgesi"nden bile Herzen'in haberi olmasın diye yalvarır; Herwegh'den tekrar tekrar mektuplarının her satırını yakmasını ister (bunu öyle bir ısrarla yapar ki, mektupları seksen sene sonra okuyan biri bile kendini mütecaviz hisseder):

> Evet, *beni biraz olsun seviyorsan* yak, sana yazdığım her şeyi yak.

Başka bir yerde yine:

> *Bu* mektubu mutlaka yak. Senden başka hiçkimsenin eli, benimki bile ona bir daha *dokunmasın*.

Herwegh, mektupları yakmak yerine (gerçi bir keresinde ona yaktığını söylemiştir), Natalya'nın "aklamak" konusunda kuşkularını doğrulayacak biçimde, öteki evraklarıyla birlikte, üstelik Natalya'nın tarih atmadıklarını kurşun kalemle tarihlendirerek saklamıştır. Belki de bunları ta o zamandan kendini savunmak için kullanmayı düşünmüştür.[5]

---

5 Yıllar sonra bunların "iftiralara karşı bir silah" olduğunu o da kabul ediyor. Mektupların Herzen ailesine geri verilmesinin rica edilmesi üzerine yazdığı ilginç yanıt, kitabın sonuna eklenmiştir (Ek A).

Mektupların sağladığı en ilginç psikolojik okuma, Natalya'nın kocası karşısındaki tutumu üzerine yapılabilir. Natalya Cenevre'deki ilk günlerde aşktan körelmiş bir vaziyettedir ve romantik idolünün kollarındayken neredeyse Herzen'in varlığını tamamıyla unutmuştur. Ama artık, Paris'te kocasıyla birlikte ve sevgilisinden ayrıyken, yaşadığı çifte hayatın dayattığı sorunların baskısı giderek artmaktadır. O zamana kadar iki konuda hiçbir tereddüdü olmamıştır. Kocasını terk etmeyecektir ve fakat gerçeği söylemeyi de göze alamamıştır; dolayısıyla sırf kendi iyiliği için değil, kocasının ve çocuklarının iyiliği için de böyle yapması gerektiğini iddia ederek yalanını haklılaştırmaktadır.

> En ufak bir kuşkuya izin vermeyeceğim [diye yazmış Herwegh'e]. Onlar için olduğu kadar, bizim için de. Sevgili meleğim, tersi durumdaki dehşeti düşün bir... Eh, zaten sen bunları biliyorsun, düşüncesinden bile irkiliyorum.

Mektupların tümünde Herzen her zaman derin bir saygı ve sevgiyle anılır. Hiçbir yerde en ufak bir şekilde bile eleştirilmez, hatta birden fazla kere Herwegh'den gelen eleştiriler karşısında Natalya kocasını savunur. Okuyucu belki de şaşkınlıkla şöyle sorabilir (Herzen de sonradan sormuş): nasıl bir kara sevda ki bu, bir kadının sebatla saygı gösterdiği kocasını, zaman zaman hor gördüğü bir sevgiliyle aldatmasına yol açıyor? Bize bu soruyu sorduran aynı mektuplarda, yanıtlar da mevcut.

Herzen'le yirmi yaşındayken evlenen Natalya, ona şükran ve hayranlık dolu bir kalp sunmuştu. Babası belirsiz, utangaç ve mutsuz bu yetim kız, kendinden yaşça büyük uzak kuzenini saygıyla kabullenmiş; ardından Herzen'in önce kur yapması sonra da kurtarıcısı olması Natalya'nın ona sınırsızca hayran olması için yetmişti. Sunulan bu güçlü ve olgun aşkı büyük bir sevinçle kabul etmiş; saadet dolu balayıları sona erdikten sonra da kocasının üstün iradesine tamamıyla ve gönülden bağlanmıştı. İtaatkâr tutumu Natalya'nın kibar ve çekingen mizacına çok uygundu. Ancak yıllar geçtikçe bu durum kalbinin bir köşesinin boş kalmasına neden olmuştu; o boşluğu Her-

zen'in mükemmel bir antitezi olan Herwegh seve seve dolduracaktı. Herzen'in soğuk ve alaycı olduğu yerde, Herwegh duygusal ve kucaklayıcıydı. Herzen'in kendine güvenli, koruyucu, kimi zaman himayeci olduğu yerde, Herwegh zayıflıklarını sergilemekten, kendisini başkalarının insafına bırakmaktan ve her fırsatta onlar olmasa yaşayamayacağını söylemekten çekinmiyordu. Natalya'nın Herwegh'e yazdığı yığınla aşk mektubunun hiçbirinde ona hayran olduğunu ya da saygı duyduğunu ifade eden tek bir kelimeye rastlanmıyordu. Herwegh'i Natalya'ya çeken tam da o aciz halleriydi; onu tıpkı bir annenin çocuğuna duyduğu hayranlıkla, yumuşacık bir sesle avutuyordu:

> Seni dizlerime yatırıyor, küçük bir çocuk gibi, benim sevgili çocuğummuşsun gibi, sallıyorum –sen uykuya dalıyorsun, bense sana bakıyorum uzun uzun– sonra alıp yatağına koyuyorum seni, ben dizlerimin üzerine çöküp seni öpücüklere boğuyorum. Sevgilim, sevgilim, sevgilim!!! Evet, sonra sen uyanıyorsun ve uzun uzun konuşuyor, birbirimize sarılıyoruz.

Natalya, Herzen ile hiçbir zaman böyle yazışmamış, böyle konuşmamıştı; ona bunları yazmaktan, onunla böyle konuşmaktan korkardı. Herzen ona her zaman çok güçlü, çok büyük ve çok ezici gelmişti; onu hiçbir şekilde kollarına muhtaç, aciz ve zayıf biri olarak görmemişti. Ne ki, Herzen eksik muhakeme kabiliyeti yüzünden, Natalya'nın sevgilisinin kollarında aradığı ve bulduğu yeni duyguların mahiyetini hiçbir zaman anlayamayacaktı.

Bütün bunların yanı sıra, Natalya'nın yaşadığı aşkı sarıp sarmaladığı romantik dili ve yukarıdan bakmak yerine, kendini ayaklarının altına atmaya çekinmeyen bir sevgilide bulduğu yeni heyecanları göz önüne aldığımızda, Herwegh'in Natalya'ya çekici gelmesinin asıl nedeninin fiziksel olduğunu görüyoruz. Kendinden emin bir şekilde ve tekrar tekrar daha önce hiçkimseye ait olmadığını söylemesi dikkate alınması gereken bir konu. Natalya, Herzen'e utangaç, ürkek bir kız olarak gelmişti. Evlenmelerinden önce dünyevi aşkla fazla ilgilenmesinden sıkıntı duyup ona ilahi aşkın güzellikleri üzerine vaaz vermişti.

Herzen terbiyeli ve saygılı bir erkek olarak, tutkulu bir âşıktan beklenebileceği kadar sabır göstermiş; karısına karşı hep onun istediğini sandığı şekilde, hassas ve alttan alarak davranmıştı. Nadiren de olsa cinsel arzularını başka yerlerde karşılamaya çalıştığı olmuştur (Paris'te bulundukları o sırada da galiba Herwegh'in eski sevgilisi Leontine adlı bir balerinle kısa bir ilişki yaşamış); ne ki karısına duyduğu erdemli aşk ile fahişelerle yaşadığı hovardalığın arasına kesin bir çizgi çekiyordu. Karısını hâlâ lekesiz ve yüce bir saflık abidesi olarak görüyor; otuz iki yaşındaki Natalya'nın yirmilik bir gelinken verebileceğinden ve isteyebileceğinden çok daha fazla şeyi verebileceğini ve isteyebileceğini ne kendisi ne de karısı biliyordu. Natalya'nın şehevi duyguları gizliden gizliye gelişmişti. Herwegh de buna aracı olmuştu. Kocasıyla ilişkisinde koyduğu zerafet ve ihtiyat bariyerlerini sevgilisi için kaldırmış; onunla beraberken bütün çekingenliğini üzerinden atmış, kısıtlanmamış, yasaklanmamış şehevi mutluluğu ilk kez sevgilisiyle tatmıştı.

* * *

Herzen'i Paris'e getiren mali işler beş aydan fazla bir süredir devam ediyordu; Paris'le Petersburg arasında bir sürü yazışma yapılmış olmasına rağmen, Rus yetkililer Herzen'in ve annesinin servetini Fransa'ya aktarmayı geciktirmek için her yolu deniyorlardı. Oysa ta şubat ayı içinde Herzenlerle Herweghlerin, Herzen Paris'ten kurtulur kurtulmaz, tekrar bir araya gelmeleri kararlaştırılmış, bundan sonra yaşayacakları yer olarak da, o zamanlar İtalyan kenti olan Nis seçilmişti. Aylar geçip de Rus hükümetinin kaçamak tavrı yüzünden Herzenler Paris'ten bir türlü ayrılamayınca Herwegh'in sabırsızlığı, çocukça huysuzlanması giderek artmıştı.

> Gerçekten Aleksandr, franklarla kuruşlarla oynadığın bu maskaralığa bir son ver artık. ... Öteki yarısını alana kadar elindeki yarım milyonla idare ediver. Bu kadar uğraşmak, bu yoğun çaba niye? Bizi de kendini de neden hâlâ oyalıyorsun? Bu on beş gün de besbelli boşa geçecek. On beş günde eline ne geçeceği-

> ni sanıyorsun? On beş gün de sürebilir on beş hafta da, belki daha da fazla. ... Sen Paris'ten ayrılmayacaksın, ayrılamazsın – gerçek bu. On beş ya da yirmi hafta sonra yeni bahaneler bulacaksın. Eşin seyahat edemeyecek hale gelecek, çocuğun bir soğuk algınlığına daha yakalanacak, sen yine feryat figan edeceksin, ama aslında, kaldığın için memnun olacaksın.

Bu seviyesiz dokundurmalar Herzen'i öfkelendiriyor ama asla kuşkulandırmıyordu. Natalya'nın Paris'e gelmesiyle, geçen kış yaşadığı ıstıraplı kuşkularını tamamen arkada bırakmıştı. Karısına güveni her zamanki gibi tamdı. Hatta ona haksızlık yaptığını düşündüğü için pişmanlık bile duyuyordu. Güvenin tekrar sarsılması için ortada geçen aralıkta yaşananlardan çok daha fazla kabahat olmalıydı. Bu kör güvenle, trajediyi iyice ağırlaştıracak Nis'teki buluşmayı planladı.

Yıllar sonra, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'i yazarken Herzen bu dönemdeki davranışını hem kendine hem de okuyucuya açıklama ihtiyacı duymuştu.

> Neden Natalya'yla söz konusu o kente gittim? Bu soru zaman zaman beni de, başkalarını da meşgul etti, oysa hakikatte bunun önemi yok. Nereye gidersek gidelim, Herwegh peşimizden gelecekti; coğrafi sınırlar ya da başka türlü bir önlem, yaşanan acıları engelleyebilecek miydi?

Aşktan kaçılamayacağını söyleyen romantik kuram Herzen'in savunmasında da kullanılıyor; dramda rol alan öteki aktörlerce benimsendiği zaten kesin. Herzen'in Nis'e gitmiş olmasının bir önemi yoktu, çünkü ona göre, ne yaparsa yapsın aynı şeyler yaşanacaktı. Belki de bu kaderci tutum, tıpkı mahvolmalarını kendi elleriyle hazırlamış olduklarını anlayanlarda görüldüğü gibi, onu yıllar sonra delirmekten koruyacak tek felsefeydi. Ancak gelişmeleri tarih sırasına göre izlediğimizde durum tam olarak böyle değildi. Herzen, Nis'e, o ve Natalya, tekrar Herwegh'le beraber olsunlar diye gitmemişti; ayrı kentlerde oldukları dönem boyunca ilgili tüm taraflar, iki aile de, ilk fırsatta geçen sonbahardaki gibi bir arada yaşamak istediği için

ve bu plana karşı çıkmasını gerektiren hiçbir neden görmediği için gitmişti. Emma zaten mayıs sonunda çocuklarla birlikte Nis'e yerleşmişti. Annesinin servetini Rusya'dan getirmeyi başaran Herzen'le Natalya da çocuklarla haziran ortasında Nis'e hareket etti. Natalya'nın sağlığı dolayısıyla temkinli oldukları için seyahat bir hafta kadar sürdü. Yolculuğun son aşamasında Marsilya'dan gemiye binip, 23 Haziran'da Nis'e vardılar. Sahne nihayet hazırdı. Tüm oyuncular (*dramatis personae*) biri hariç bir aradaydı. Yalnızca baş aktör (*jeune premier*) bekleniyordu.

Belirsiz bir süre daha geçti. Acıklı oyunumuz henüz başlamamıştı, Natalya kederli bir şaşkınlıkla sevgilisini bekliyordu. Herwegh aylardır buluşacakları günü iple çektiğini, sabrının kalmadığını öyle çok ifade etmişti ki, Natalya –ve herkes– geldiklerini duyar duymaz apar topar ilk arabaya atlayıp Zürih'ten ayrılıp Nis'e geleceğini sanmıştı. Herzen, henüz pek rağbet görmeyen ama seçkin bir cadde olan Rue Anglaise'de denize bakan verandalı büyük bir ev almıştı. Herweghlerin üst katı kiralamalarını, masrafları azaltmak için yemekleri iki ailenin birlikte yemelerini düşünüyordu. Emma –Natalya'nın çok iyi bildiği fakat Herzen'in neden olduğunu hiç anlamadığı şekilde– bu teklifi büyük bir öfkeyle karşıladı. Herwegh'in Natalya'ya sevdalanmış olmasını kabul edebilmişti, ama üstüne bir de yaşadıkları mutluluğa tanıklık etme zorunluluğu insanın tahammül sınırlarının ötesindeydi. Ne var ki, mali koşullar üstün gelmişti. Berlin'den gelen destek asgari düzeydeydi; Emma Zürih'te bulunan kocasına hâlâ para gönderiyordu. Herzen'in söylediğine göre, "Hindistan'da yaşayan Avrupalı zenginlerin geçinmelerine yetecek düzeyde, yıllık 1200 frank" kadar bir para istiyordu. Ancak bu miktarı bulamamış ve bütün aile için ayda 200 frank karşılığında Herzenlerin üst katına ve onların masasında yemek yemeye razı olmuştu. Başka harcamaları da vardı Emma'nın, Herzen'den senet imzalayarak iki yıllığına 10.000 frank daha borç aldı. Emma yalnızca çocuklarının geçimini, kocasının iyiliğini düşünen tek yönlü bir kadındı, birçok insanın para konusunda daha titiz ve nezaketli davrandığı yerde o pek aldırmazdı. Hiçbir şeyden haberi olmayan Herzen'den aldığı bütün

mali yardımları her şeyi bilen biri olarak, sürmekte olan sahteliğin bedeli şeklinde düşünüyordu. Aldığı paraları hiçbir zaman sıradan bir borç olarak görmemişti; yaşadığı aşağılanmanın ufak bir bedeliydi bu yalnızca.

Herwegh hâlâ oyalanıyordu. Gecikmesinin gerekçesini lütfedip Emma'ya yazdığı bir mektupta açıklamıştı. Başka bir adamdan hamile olan Natalya'yı görmeye dayanamayacağını söylüyordu mektupta ve Emma bunu olduğu gibi Natalya'ya iletti; açık sözlülüğünde kindarlığın sezilmediğini söyleyemeyiz. Herwegh, Natalya'ya da soğuk davrandığını, Nis'e gelmesini gerçekten istemediğini söylediği suçlayıcı bir mektup yazmıştı. Herzen'e böyle şeyler söyleyemeyeceği için de ona havaların seyahat etmek için fazla sıcak, kendisinin de biraz hasta olduğunu bildirmişti. Herzen'se şaka yollu, gelmeyişiyle ilgili dişe dokunur bir nedeni nihayet bulabildiğini ifade etmişti. Oysa Madam Haag'dan gelen mektuplarda Herwegh'den çokça söz ediliyor, ama hasta olduğuna dair hiçbir şey söylenmiyordu. Yani Herwegh makul bir yalan uydurmak için bile gayret sarf etmemişti. Ortada bu kadar çok yalan olunca ağırdan almasının asıl sebebi de açığa çıkmadı. Huyunu ve alışkanlıklarını bilen biri olarak Emma onun Zürih'te başka bir cazibe merkezi bulma ihtimalini düşünmüş, bunu Natalya'ya söylemekten de geri durmamıştı.

Natalya'nın haftalar boyu süren ıstıraplı bekleyişine, sevgilisine neredeyse her gün yazdığı mektuplarda tanık oluyoruz. Gecikmesiyle ilgili söylediği yalanlardan onu en çok üzeni Emma'ya yazmış oldukları.

> Sana, neden gelmediğini bir tek *Emma'nın bildiğini* söylemiştim. Eğer gerçekten neden *buysa*, tekrar ediyorum ki, sana artık mektuplarımla bile yakın *olamam*, hayatım pahasına *artık yazmayacağım*.

Ama Natalya geri dönülmez bir yoldaydı. Bütün geleceğini, bütün benliğini Herwegh'e olan aşkına adamıştı. Dolayısıyla yanlış da olsa, doğru da olsa ona inanmak zorundaydı.

Her şey senin istediğin gibi olsun [diye yazmış bir hafta sonra]. Kollarımı açtım. Seni bekliyorum. Gel!

Ya da, bazen daha büyük bir tutkuyla:

George, George'um!
Sevdiğim, sevgilim, her şeyim! Neden acı çekiyorsun, yavrum? Neden hâlâ ıstırap içindesin? Senin için *daha* ne yapabilirim, söyle? Aşkımız kalbinde başka arzulara yer bırakıyor mu? ... Söyle bana. Bak bana, seninim ben – başka bir şeye ihtiyacın var mı? Belki de meleğim, *ben* artık sana yetmiyorumdur – ama bil ki içimde sana vermediğim hiçbir şey kalmadı. Sevdim, hayatım boyunca hep sevdim! Ama seni sevdiğim kadar değil. Ah George! Bütün hayatım yalnızca sana ulaşmak için çabalayarak geçti.

Bu beklentiyle bahçenin bir köşesini "bizim köşemiz" diye adlandırmıştı. Oradan kopardığı bir menekşeyi Herwegh'e yolladığı mektuba koymuş, "Burada seni öyle bir öpeceğim ki," diye yazmıştı. Bankın arkasındaki duvara da Λ x ve O gizli işaretlerini kazımıştı.

Herwegh bu ateşli ısrarlar karşısında artık daha fazla duramazdı; Herzenlerin Nis'e gelişinden iki ay –ve Emma'nın Herzen'e 10.000 franklık borç senedini imzalamasından iki gün– sonra, Herzen'in çok sonra tanımladığı gibi, "umutsuzluğun son perdesindeki Werther görünümünde" sahneye çıktı. Âşıkların birbirine kavuşmasıyla mektuplar kesiliyor; o güne kadar Natalya'nın üzerine yazdığı mektup kâğıtlarının incecik, kalem izleriyle dolu sayfalarında kalıcı bir şekilde kayıt altına alınmış bütün duyguların ve sitemlerin tek tanığı, bundan sonra "bizim köşemiz" olacak, Natalya'nın hamileliğinin bitimine kadar, üç ay boyunca yaşananların üstü örtülü kalacaktı. Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de Herwegh'in o dönemdeki haliyle –sürekli intihar tehdidinde bulunuyormuş– ve Emma'yla Natalya arasında gözyaşları içinde yapılan şairin mutsuzluğu konulu duygusal sohbetlerle alay ediyor. Bir de kuşkularının tekrar su yüzüne çıktığına değinmiş. Ama bunları anılarında yazarken,

Herzen'in o zaman içinde bulunduğu körlüğü itiraf etmekte biraz zorlandığını ve önemsizleştirme gayretine girdiğini anlıyoruz; zira öteki her şeyin neredeyse yılın sonuna kadar sahte bir güven içinde yaşandığına dair kanıtlar var. Öyle bir körü körüne güven ki bu, övgüye değer. Ama zekâsı yerine karakterinin övülmesine önem veren erkek nadirdir; ne kadar süredir ve ne kadar aşikâr bir şekilde aldatılmış olduğunu öğrenmek dayanılması zor, derin bir aşağılanmadır.

Herzen'in en küçük kızı Olga 20 Kasım'da doğar. Sonraki on beş gün boyunca loğusalığı dolayısıyla kendini dokunulmaz gören Natalya, hiç çekinmeden, her gün, hatta günde iki kere, sevgilisine alelacele karalanmış notlar göndermiş – Herwegh mektuplarla birlikte bunları da saklamış. Herwegh'in odası onunkinin hemen üzerindedir ve Natalya yukarıdan gelen ayak seslerini dinleyerek avunmaktadır.

> Sen yukarıda dolaşırken seni dinliyorum [doğumun ertesi günü yazılmış not]. Attığın her adımda, ayağını dudaklarıma dayamış olduğunu, ya da dizlerimde uyuduğunu düşünüyorum, sen de düşün bunu her şeyim benim.

Daha ertesi gün:

> Oradasın, göğsümün içinde, sıkıca gömülmüş, sevgilim, sevgilim, sevgilim!
>
> Hoşçakal, iyi geceler, beni bırakma, benimle kal, öylece kal – *nasıl* olduğunu biliyorsun. Seninim, seninim, seninim!
>
> Senin Natalyan!

Her gün öğlenleri onun ziyaretine gider Herwegh; Natalya "bu sonsuz mutluluk anları"nın onu "zor zamanlara karşı zırh" gibi koruması için dua eder. Bütün bu mektup koleksiyonu içinde en ihtiraslı olanlar Olga'nın doğumunu izleyen günlerde hasta yatağında yazdıklarıdır.

Herwegh'se bir süredir durumun aslında yalnızca utanç verici değil, saçma da olduğunu düşünmektedir. Natalya'nın şehveti tedbirli bir zinayı çoktan aşmış, ürkütücü ve dizginlenemez bir hal almıştır. Umursamaz davranışları neredeyse ikisi-

ni de her an ele verecektir. Eğer bir ifşaatta bulunulacaksa, bunu kendisinin yapmasının getireceği taktiksel avantajın farkındadır. Daha önce tıpkı Emma'nın yaptığı gibi, o da Natalya'ya her şeyi göze alıp Herzen'e anlatacak vicdanlı bir hikâye hazırlaması için yalvarır. Natalya da aslında "tamamen dürüst" olmak iddiasındadır, ama "zamanın uygun olmadığını" düşünmektedir; gerçekten de kocasının çocuğunu doğuralı daha dört gün olmuştur; zamanlama konusunda ona katılmamak mümkün değil.

> Yüce aşkına olan hesapsız inancımla ve körlemesine sana, senin yüreğine sığınıyorum [birkaç gün sonra böyle yazmış] – sevgilim, sevgilim, sevgilim! Bir gün insanlar aşkımızın önünde diz çöküp dua edecekler, tıpkı İsa Mesih'in dönüşünde olacağı gibi gözleri kamaşacak. Ama *aptalca*, şerefsiz bir ifşa – ah George, Georgeum! Sana yalvarıyorum, ayaklarına kapanıyorum. Beni öldür daha iyi!

Aslında Natalya'nın çıkışları zamana ya da mekâna karşı değildir, karakteri gereği karşıdır duruma.

> Kalbimde ufacık bir sevgi kırıntısı kaldıysa onunla ailemi seveceğim [bu dönemden kalma son mektup] –kim ve neden ister bu sevgiyi, orasını bilmem– ama ben buyum, deli gibi severim; belki de başka bir yeteneğim olmadığı için sevgim bu kadar büyük. Ben kendim için seviyorum, bencilce. Çocuklarımın yaşadıklarını ben de yaşıyorum. Onları görmediğim halde her hareketlerini adım adım izliyorum; onlar için bir şey ifade etmek, onların hayatlarını biraz olsun güzelleştirebilmek, bunlar bana nasıl bir mutluluk veriyor anlatamam! Bedenimin her teliyle buna sarılıyorum. Aleksandr için ne ifade ettiğimi de biliyorum. Ama *seni* acı çekerken görünce, gözlerimden akan yaş değil, yüreğimden nehir gibi dökülen kan oluyor. O zaman her şeyden kopuyorum –ne yapacağımı bilmiyorum, ama her şeyi yapabilirim– ayağına düştüm.

Sevgililer arasında fiziksel ilişki yeniden başlamıştır; bir keresinde Natalya hamile olduğunu zanneder – neyse ki yan-

lış alarmdır. Herhangi bir değişiklik olmaz. Bilmecenin çözümü, ikilemden çıkış yoktur. Natalya, birbiriyle çatışan sadakat ve aşk duyguları karşısında çaresiz ve sessiz durmaktadır. Herwegh sürekli bir atakta bulunma arzusuyla ve ikide bir değişen niyetlerle ikircikli halini korumaktadır. Emma cesaret ve kesin çözüm vaazlarına devam etmektedir. Herzen giderek aksileşmekte, boş iftira olduklarını düşünerek aklından çıkarmaya çalıştığı kuşkularına karşı ağır bir mücadele vermektedir. Dördü de ani bir patlamaya yol açmamak için yanlış bir laf etmekten, yanlış bir adım atmaktan ölesiye çekinmektedir. 1851 yılına bu şekilde, çok yakında başlarına gelecek trajedinin ağır havası altında girerler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AİLE TRAJEDİSİ: II

Natalya ile kocası arasındaki son tartışma ilginç bir giriş sahnesiyle başlıyor.

Natalya, yeni yıl öncesinde Fransız ressam Guiaud tarafından kendisi için yapılmış suluboya bir resmi kocasına gösterir. Resimde beyazlar giymiş Natalya evlerinin balkonunda, Tata'nın evcil keçisiyle oynayan çocuklar da bahçede görüntülenmiştir. Herzen bunun kendisi için bir armağan olduğunu zanneder ya da aklından öyle geçer; ancak resmin ona değil yeni yıl armağanı olarak Herwegh'e verileceği ortaya çıkar.

"Beğendin mi?" diye sorar Natalya.

"Hem de çok," der Herzen buz gibi ve küçümseyen bir sesle, "Herwegh izin verirse bir kopyasının da benim için yapılmasını isteyeceğim."

"Senin olsun o halde," der Natalya yaşlı gözlerle.

"Kesinlikle olmaz. Komik olma!"

Bu çıkış üzerine her ikisi de geri adım atıp susarlar; konuşma bitmiştir. Günümüze kalmış bu resim, Herwegh'e hediye edilmiş. Resmin altında Natalya'nın el yazısıyla ve Almanca olarak "Ve solgun Natalya balkonda," diye yazılıp Fransızca "G için, N." olarak imzanmış, bir de Rusça "4 Ocak Cumartesi" tarihi var. Beklenen fırtına on beş gün sonra kopacaktı.

Herzen *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de kavgayı ayrıntılarıyla anlatmıştı. Ona göre, olayı başlatan, kocasının ters ters bakmasından, iğneleyici çıkışlarından rahatsız olan Natalya'dır. Tartışmanın sonunda Herzen bir yıl önceki teklifini –Amerika veya başka bir yere giderek hayatından tamamen çıkmayı– tekrarlar. Karısından tek bir konuda karar vermesini istiyor; belirsizliğe tahammülü olmadığını, eğer kalmasını istiyorsa, Herwegh'in gitmesi gerektiğini söyler.

Tartışma güzel bir ocak sabahına denk gelmiştir ve o gün hep beraber Mentone'ye gezmeye gidilecektir. Herzen'in annesi oğluyla Natalya'yı çağırmak için odaya girince tartışma yarım kalır. Kadınlarla çocuklar arabaya doluşmuş, geriye bir kişilik yer kalmıştır. Herzen doğal bir hareketle Herwegh'i işaret eder. "Genellikle bu kadar nezaketli olmayan" Herwegh, arabaya binmeyi reddeder. Herzen arabanın kapısını çarpıp arabacıya sürmesini söylerken, iki adam başbaşa kalır.

Herzen sonradan, ya net bir açıklamada ısrar etmiş ya da Herwegh'i uçurumdan aşağı yuvarlamış olmayı dileyecekti. Gerçekten de, her ikisi de sıradan kitaplarda bulunabilecek türden belirsiz romantik imalarda bulunmaktan başka bir şey yapmamıştı. Herwegh ıstırap çekmenin ve bunun için başkalarını suçlamanın şairlere özgü olduğunu homurdanmış; Herzen'se ona, George Sand'ın *Horace* adlı romanını okuyup okumadığını sormuştu. Bu unutulmuş hikâyenin kahramanı, aslında kendini beğenmiş, bir sürü zaafı olan bir maceracı olduğu halde, insanlar onu yakışıklı, aldırmaz, kendine güvenen biri olarak görür. Herwegh kitabı hatırlamadığını ama kitapçıda bulursa mutlaka alıp okuyacağını söylemiş, sonra sessizce ayrılmışlardı. Bu, rakiplerin son görüşmesiydi ve görüldüğü gibi olaysız geçmişti.

Aynı akşam grup akşam yemeğinde bir araya geldiğinde Emma, Herwegh'in hasta olduğunu, yemeğe inmeyeceğini söyler. Yemekten sonra Emma da odasına çekilir; çocuklar uyumaya gider; Natalya ile Herzen başbaşa kalır. Natalya pencere kenarına oturmuştur, birden ağlamaya başlar. Kocası sinirli bir şekilde bir aşağı bir yukarı odada yürümektedir.

"Gidiyor," der Natalya nihayet.

"Buna gerek yok. Gitmesi gereken benim."

"Tanrı aşkına..."

"Ben gideceğim."

"Aleksandr, Ah Aleksandr, hiç acımıyor musun? Dinle beni, bizi ancak sen kurtarabilirsin. Onun aklı başında değil, çok çaresiz. Onun için ne anlama geldiğini biliyorsun. Seni deli gibi seviyor, dostluğuna deli gibi önem veriyor, ama sana acı verdiğinin, kötülük yaptığının farkında... Lütfen işleri daha da zorlaştırma. İntiharın eşiğinde zaten."

"Sence öyle mi?"

"Eminim bundan."

"Bunu sana kendisi mi söyledi?"

"Hem kendisi hem de Emma. Tabancasını temizliyormuş."

Herzen bir kahkaha atar.

"Baden'e götürdüğü tabancayı mı? Evet temizlenmeye muhtaç o silah. Çamura falan düşmüştür muhtemelen. Emma'ya kocasının hayatının kurtulduğunu söyleyebilirsin; bunu her şekilde garanti ederim."

Bu alaycı tavır Natalya'ya geri adım attırır.

"Peki bütün bunlar nereye varacak?" diye sorar acizce.

"Olacakları kestirmek zor," der Herzen sivri bir şekilde, "Önlemek daha da zor."

"Tanrım, Tanrım! Ya zavallı çocuklara ne olacak?"

"Çocuklar mı? Çocukları daha önce düşünecektin."

Bu zalim sözlerden sonra uzun bir sessizlik olur. Natalya mahvolmuştur; Herzen'in öfkesi had safhadadır. Bir süre sonra yeniden başlar. Bütün gerçeği öğrenmek istemektedir. Natalya çaresiz ve bozguna uğramış bir şekilde suçunu itiraf eder. Buna rağmen Herzen soru yağmuruna devam etmektedir. Natalya işkenceye dayanamaz, dudakları titrer, dili tutulur, etrafında olup bitenlerin artık farkında değildir, yüzü öylece kasılıp kalır.

Herzen vicdan azabıyla karısının yanına oturur, elini tutar. Kendisi gibi eğitimli, liberal, insani ilkelere bağlı biri, bir zamanlar âşık olduğu –kıskançlık nöbetlerine bakılırsa– hâlâ da sevdiği bu mutsuz kadına karşı hem yargıç hem de cellat rolünü

nasıl olup da oynayabilmektedir? Birkaç dakika böyle kalırlar, Natalya kollarını Herzen'in boynuna dolar ve hıçkırıklar içinde onu hiçbir zaman terk etmeyeceğini söyler. Gözyaşları birbirine karışırken, orada ve o anda geçmişi unutup yeni bir hayata başlamaya karar verirler. Natalya tek bir şey talep eder; Herzen rakibiyle ilişkisini "kan dökmeden bitirecektir." Herwegh'in ertesi gün Nis'ten ayrılması koşuluyla Herzen buna söz verir.

Ertesi sabah Emma kocasıyla ilgili bir haber vermek üzere Herzen'in odasına girer.

"Bir şey istiyorsa kendisi gelebilir," der önce Herzen, sonra, "Yoksa çoktan kendisini öldürdü mü?"

Bu tavrı, dostları olmadan yaşayamayacağı için Herzen'den kendisini öldürmesini talep eden Herwegh'in mesajını tamamıyla etkisiz kılmıştır. Herzen olan bitene bir komedi gözüyle bakmaktadır, şöyle yazmış: "Öldürmeniz için size karısı aracılığıyla davet gönderen bir adam."

Emma ise, "Bu olay, sizi de beni de aynı şekilde yaralayan korkunç bir facia. Siz öfkeleniyorsunuz oysa benim özveri göstermem gerekiyor." Kendine çizmiş olduğu bu özverili tutumla tutarlı olmak üzere, Herzen'e Natalya'nın Herwegh'le gitmesine izin vermesi için yalvarır. Kendisi onunla ve çocuklarla kalacaktır.

Herzen yapılan karşılaştırma ve öneri karşısında çılgına döner, sinirli bir kahkaha atar. Karısının ihanetine yardımcı olan ve kendi kocasına aracılık yapacak kadar düşmüş bir kadını asla affetmeyeceğini söyler. Bunu kendisine değil, Natalya'ya sormasını ister. Herzen'in dediğini yapan Emma, Natalya'yla aralarında geçen konuşmayı kaydetmiş.

"Aleksandr'ı bu vaziyette bırakamam, çekip gitmekle tehdit ediyor."

"Bırak gitsin o halde."

"Bırakamam, onu böyle görür görmez anladım ki giderse ben de peşinden giderim, hem de her yere."

"Ya George? Ya George ölürse?"

"George ölmeyecek," demiş Natalya, ellerini kenetleyip gözlerini havaya kaldırarak, "Tanrı onu koruyacak!"

Emma artık kendini aşağılamanın son safhasındadır; bizzat söyleyemediği için, *kendisini* terk etmemesini, birlikte götürmesini Herwegh'e söylemesi için Natalya'ya yalvarır. Ve sevgili, koca ile karısı arasında aracılık etme sözü verir.

Emma, dönüp de Natalya'yı ikna edemediğini söylediğinde Herzen büyük bir ciddiyet ve kibirle, ve bir kez daha, kan dökülmeyeceği sözünün Herwegh'in Nis'i ertesi sabah terk etmesi koşuluna bağlı olduğunu tekrarlar. Emma bu kadar kısa sürede yola çıkamayacaklarını söyleyerek itiraz eder; ne vizeleri ne paraları vardır. Herzen vizeleri almayı da, Cenova'ya kadar yol paralarını ödemeyi de üstlenir. Ama bir sorun daha vardır: yerel esnafa 500 frank borç yapmışlardır. Herzen, artık tam bir feodal bey (*grand seigneur*) gibi davranmaktadır, Emma'ya dert etmemesini söyler. Faturaları ödeyecektir.

Emma veda etmek için minnet duygusuyla uzattığı elini geri çevirmemesi için ona yalvarır.

"Sana her zaman saygı duydum, belki de haklı olan sensin. Ama zalim bir adamsın. Benim çektiklerimi de anlaman gerek."

"Peki neden?" der Herzen bir anlık merhamet gösterip elini sıkarak, "Neden o zaman ömrün boyunca bir köle gibi davrandın? Bu kaderi bizzat kendin çizdin."

Natalya'nın araya girmesi sonuç vermiştir, Herweghler ertesi sabah birlikte yola çıkarlar. Cenova yolunda iki günü nedense Mentone'de geçirirler; Emma çocukların en büyüğünü, o iki günü Herzenlerde geçirmesi ricasıyla akşam Nis'e geri yollar. Otelde onun için ayrı bir oda tutamamışlar, Herwehg de onunla aynı odada kalmaktan rahatsız olmuştur. Herzen büyük bir kabalıkla oğlanı geri çevirir; delikanlı başka bir tanıdıklarının yanına kabul edilene kadar kentte avare dolaşır.

Ertesi gün Herzen, Emma'nın hizmetçisinden Nis'ten biraz keten, çocuklar için de iç çamaşırı almasını, faturayı da Herzen'in ödeme sözü verdiği öteki faturalara ekletmesini istediğini öğrenir.

> Sezar aynı anda hem okuyabiliyor, hem yazabiliyor, hem de dikte edebiliyordu [Herzen hikâyenin sonunu alaylı bir şekil-

de bitirmiş]; dehası bu kadar büyüktü. Ama hem çocukların çoraplarını düşünüp hem en iktisatlı şekilde kumaş satın alabilmek, hem de bütün bunları ailelerin parçalandığı ve erkeklerin Satürn kılıcının soğuk çeliğini boğazlarında hissettikleri bir dönemde yapabilmek! Almanlar sahiden yüce bir ırk!

Yaşananlar Natalya açısından kocasına göre çok daha sarsıcıydı. Herzen'in yanından bakıldığında, en kıymetli hayallerinin yıkılmış, sevgisi ve masumiyeti ile güveninin köşetaşı olmuş bir kadının birdenbire gözünden düşmüş olduğu söylenebilir. Oysa Natalya için bütün bunlar bireysel olanın, özel hayatın mahremiyetinin tümden aşılıp geçilmesiydi; hayat felsefesinin –aşka olan inancının– yıkılıp gitmesiydi.

> Çocukluğumdan [diye yazmış Herwegh'e] yirmi yaşıma kadar süren yalıtılmış hayatımda yüksek bir insanlık idealine inandım, içimde, belki de gerçekte var olmayan bir aşk ülküsü geliştirdim. Hayat aslında bana verebileceği her şeyi verdi ama ben ona şükran duymuyorum; ben ülküme sadığım, insanlıkla ilgisi olmayan tarifi imkânsız bu gaddar hayata minnet duymaya beni kimse zorlayamaz.

İnandığı dünya "gaddar" olmuştu. Evrensel aşkın tohumlarını ekmiş ama zalimce birbiriyle çatışan bencilliklerden oluşan bir hasat kaldırmıştı. Sonsuz mutluluğun sırrını elde edebileceğine, bunu başkalarına da verebileceğine inanmıştı; oysa en sevdiklerini bile sonsuz acılara maruz bırakıyordu. Çekilen acı sahici olduğuna göre, idealinin doğru olup olmadığını sorgulaması gerekiyordu.

> Ah George, [olaydan üç hafta sonra yazmış] diyorsun ki, biz kimseyi incitmek istemedik. Elbette istemedik, hayır, hem de hiçbir zaman! Ama yaptık. Aleksandr'ın neşesini, pervasızlığını, ondaki çocuksu her şeyi çekip aldım, adeta derisini soyup attım, kanayan yaralarını apaçık bıraktım. Şimdi ona dokunan nefesimden, olayları hatırlatan en ufak şeyden ürküyorum – evet, sanki her seferinde yarasına tuz basıyorum.

Natalya ömründe ilk kez kocasına acıyordu; onu kocasına bağlayan zincire yeni bir halka eklendiğini gösterir bu.

Herweghler üç ay Cenova'da kalırlar; George'la Natalya arasındaki mektuplaşma bu süre boyunca devam eder. Natalya'nın sevgilisine gitmesi mümkün değildir: "Aleksandr'ı öldürüp mezarının üzerinden atlayarak yeni bir hayata başlayamam." Elbette, bedenini ve ruhunu verdiği sevgilisine karşı birdenbire ilgisiz kalması da; ona duyduğu aşktan, yaşadıkları muhteşem anlardan pişmanlık duyması, bunları geçmişte kalmış, unutması gereken geçici hevesler olarak kabul etmesi de mümkün değildir. Yapabileceği tek şey, zaman zaman –on beş günde bir– ona yazmasıdır: "Çünkü başka türlü yaşayamam." Mektuplardan birinde bir yıl içinde tekrar görüşeceklerine dair söz vermiş, ama o an elinden başka bir şey gelmediğini söylüyor. Artık sadece dinlenmek ve huzur bulmak arzusundadır; her şeyden çok da düşünmeye, anlamaya ve anlatmaya ihtiyacı vardır. Artık Ogaryov'un karısı olan Natalya Tuçkova gelir aklına: "Dünyada beni dinleyecek, her şeyi bütün gerçekliği ve saflığıyla anlayabilecek tek kişi sensin." Hatta "her şeyi anlatmak" için Rusya'ya gitmeyi bile düşünmüştür, ama Herzen'in karısı olarak giriş izni alması mümkün değildir. Herwegh'e karşı duyduğu müthiş tutkulu, ama aynı zamanda çok ıstırap yüklü aşk ile, kocasına karşı beslediği derin ve şefkatli aşk arasında çaresizce gidip gelmektedir. Narin ruhu altından kalkamayacağı kadar ağır, çözemeyeceği kadar karmaşık duyguların pençesinde kıvranmaktadır.

Karşılıklı suçlamalar kısa zamanda yeniden başlar. Herzen gidişlerinin ertesi günü Emma'ya yazarak aralarındaki uyuşmazlığın nedenine dair tek bir kelimenin bile ortalıkta duyulmasından onu sorumlu tutacağını bildirir; çünkü der, "Yakınlarını korumak gibi bir alışkanlığının olmadığını biliyorum," – kocasını Paris'te ele vermiş olduğunu hiç çekinmeden yineliyor. Ona borçlarını hatırlattıktan sonra da, Emma'nın daha önce yapmış olduğu aşağılayıcı karşılaştırmaya değiniyor:

Siz Madam, kendi deyişinizle, kendinizi geride tuttunuz. Hemen her gün dost eli sıktınız, ama bir yandan da, üstelik kendi onurunuzu hiçe sayarak, onun mahvolmasına yardım ettiniz...

Hayır Madam, aramızda dağlar kadar fark var. Benim ağzımdan N. aleyhinde tek bir kelime çıkmamıştır; ben hiçbir zaman ona çamur atmadım, oysa benimle konuşurken siz bunu kocanıza defalarca yaptınız. Hafızam çok iyidir Madam; ben karımı gururla, değerli bir aşkla seviyorum ve biliyorum ki o da bana büyük bir sevgi besliyor –ve şimdi benimle birlikte– bu nedenle onun hakkında olumsuz tek bir kelime bile bu dudaklardan dökülmeyecek.

Oysa siz bu meziyetlerin hiçbirine sahip değilsiniz.

Emma bu sert suçlamalar karşısında yıkılmamış, tersine sıranın kendisine geldiğini düşünmüş; Natalya'ya bir kez daha her şeyi bırakıp sevgilisine dönmesi için yalvaran bir mektup yazmış. Değindiği her şeyde geçmişe dair acımasız karalamalar var: Natalya koruma bahanesiyle herkesi aslında kurban etmiştir; "duygularında kararsız" oluşu, "en azından birine karşı dürüst olma"yı beceememesi neredeyse sonu kanla bitecek bir felakete yol açmış; cesaretsizliği, kaçamak halleri, George'u intiharın eşiğine getirmiştir. Rakibine, uzun süre sessiz kalması karşılığında yerine getirmesi gereken sorumlulukları olduğunu hatırlatıyor.

Ve bir kez daha, senden istediğim şeyi [diye bitirmiş mektubu], kendi mutluluğum pahasına ve George'un mutluluğu için, tekrar istiyorum: hayata karşı borcunu ancak yaşayarak ödeyebilirsin, bana olan borcunu ise onu mutlu ederek – bu, paradan daha büyük bir borçtur. Eğer onu benden aldığın *gibi* verecek şekilde iyileştirebilirsen, ne âlâ! Keşke bu mümkün olsa...

Herwegh de Herzen'e, kendisini öldürmesini tekrar istediği, davranışlarını savunan uzun ve dokunaklı bir mektup yazmış; ama Herzen bunu ve sonraki mektuplarını hiç açmadan geri göndermiş. Bunun üzerine, Emma, Herzen'e okumayı reddetti-

ği savunmayı aşağı yukarı aktaran bir mektup yazmış. Mektupta rakibi Natalya'nın, iğneleyici bir mantığa, kadınsı bir asabiyete, yani parçalanmış bir karaktere sahip olduğunu iddia ediyor. Ona göre, felaketin tek sorumlusu Natalya'nın bencilliği: George'u âşık olması için Natalya kışkırtmış; gizlilik ve ihanet politikasında ısrarcı olan da Natalya'dır; Herzen'in haklı öfkesinin bütün ağırlığını tek başına George'un üstüne yıkan gerçek kabahatli Natalya'nın kendisidir. Herzen'in Emma'ya yanıtı (Herwegh'den kalan evrak arasında bu mektup yok) kocasıyla birlikte aylarca kendi yardımları sayesinde hayatta kaldıklarını, hâlâ da 10.000 frank borçlu olduklarını hatırlatmaktan ibaret kalmış görünüyor.

Bütün bu yazışmalar Natalya'nın içini kasvetli bir umutsuzlukla doldurmaktadır. Giderek yaşadığı dünyanın sahip olduğu ülkünün genişliğini ve safiyetini anlayacak kapasiteden uzak, zalim ve alçak iftiracılardan oluştuğunu düşünmeye başlar. Vardığı bu hükümden mükemmel bir uyum yakaladığını düşündüğü tek adam olan sevgilisi bile artık muaf değildir. George'sa yine Emma'nın aklının ve isteklerinin rakipsiz etkisi altındadır; Emma onu bütün kabahatlerden azade tuttuğu için elbette onunla aynı fikirde olmaya o da yatkındır. Natalya'ya (Herzen'in çektiği acılara değinen mektubu için verdiği bir cevaptır bu), Emma'yı "çarmıha germelerinden" şikâyet eden, karısının birlikteliklerini "kabul ettiği"ni hatırlatan bir mektup yazmıştır. Natalya'nın yanıtı ezicidir:

> *Ben* asla onun bizi kabullenmesini dilemedim, peki *seni* ne zaman bağışladı? Aleksandr'ın karşısına geçip senin her zaman itiraf etmek istediğini ama benim seni engellediğimi söyleyerek sözüm ona seni savunurken mi?... Ya da bana ve Aleksandr'a yazdığı son mektuplarda olan biten her şeyin nedeninin benim bencilliğim olduğunu ve beni sevmen için benim seni ayartmış olduğumu söylerken mi bizi bağışlıyordu? (Utandım, Aleksandr'ın önünde senin yerine ben kızardım, böyle bir şey söyleyeceğime dilimi kesmiş olmayı dilerdim.) ... Son suçlaman için sana teşekkür ederim; nihayet ba-

na karşı hakkaniyetli davrandın. Evet, evet! Seni ayartan bendim! Aşkını kışkırtan benim aşkımdı! Ah, evet, belki de tıpkı senin gibi adım atmaya korkan bir âşık olup yaptığım şeyi hiç yapmamalıydım. Bu durumda kendini bana ya da başkalarına karşı savunmaya ihtiyacın yok, boşuna avukat arama – *ben seni savunurum.*

Natalya romantik geleneğe derinden bağlıdır; Herwegh'in Herzen'den kendisini öldürmesini istemesi gibi, şimdi o da Herwegh'den kendi celladı olmasını istemektedir. Eğer onun için yaşayamayacaksa, "Ölümüm senin için ve senin elinden olmalı," der.

İstersen rol yaptığımı söyle [diye yazmış] – istediğini söyle, *ben ölmeye hazırım.* Yaşasam da bir işe yaramıyorum zaten, çocuklarım için bile; onlara aslında hayattaki her şeyi çok sevmelerini öğretmek istiyorum, ama ne için? Bu dünyada insan hiçbir zaman çok fazla sevmemeli. Neden sevsin ki? Acı çekmek için ve sevdiği herkese acı çektirmek için mi? Yanlarında olmazsam hayat onlara fütursuz olmayı öğretecek, yani bensiz daha mutlu olacaklar! Sevgili küçüklerim! Ne yazık ki şimdiden sevmeyi öğrendiniz bile, şimdiden size kötülük etmiş oldum – affedin beni, lütfen affedin! Ama iyileşeceksiniz – bunu diliyorum. George, beni öldürerek çocuklarıma büyük bir iyilik yapmış olacaksın. Şimdiden seni bağışlıyorum! Yalnız sevgilim, biliyorsun değil mi, önce onlara uygun bir yer bulmalıyım, her açıdan uygun bir yer, güzel bir ev olmalı, her şeyi kendi beğenime göre ayarlamalıyım – yalnız benim beğenim onlar için iyi olur mu? Başka bir yol bilmiyorum ki, şimdiye kadar hiçkimse bana bu konuda yardımcı olmadı ki...

Bu tür pasajlarda Natalya'nın romantik dili gerçekten büyük klasiklerin sade ve süssüz üslubuna taş çıkartıyor.

Herzen, karısının duygusal mücadelesini suratsızca ama acıyarak ve endişeyle izlemektedir; ne var ki acısını paylaşacak sinirlere sahip değildir. O da tıpkı Emma gibi (Herzen de Emma gibi açık sözlü, kimi zaman kaba, dobra bir karaktere sahiptir)

Natalya'nın kalbindeki "ikilemi" çözememektedir. Natalya'nın pişmanlığı –kendisine gösterdiği şefkat– öyle kendiliğinden, öyle yürektendir ki, tövbesinin samimiyetinden hiçbir şekilde kuşku duymaz. Zaten tövbe edip etmediğini sormak çok aşağılık bir davranış olacaktır. Karısını affetmiştir, yazı tahtası temizlenmiştir. Tek isteği dostluğun ve konukseverliğin sağladığı ayrıcalıkları istismar etmiş sıradan bir rezil olan Herwegh'in adını bir daha işitmemektir; olanları hatırlatacak herhangi bir şeyin tekrar etmesini istememektedir. Ne var ki, göründüğü kadarıyla Natalya ne unutabilmekte, ne de unutmak istemektedir. Kabahatli olduğunu bile kabul etmemektedir. Herzen, Natalya'nın Herwegh'e hâlâ yazdığını bilmekle birlikte, mektupların içeriğinden ve sıklığından haberdar değildir; ama bir yıl içinde Natalya'nın onunla görüşeceğinden bilgisi vardır. Herzen kendini Natalya'nın artık Herwegh'i sevmediğine –kelimenin gerçek anlamıyla aslında hiçbir zaman sevmemiş olduğuna– inandırmıştır. Yalnızca geçmişteki hatıraları bir türlü arkasında bırakmaya cesaret edememektedir. Herzen bu sıralarda yeniden karşılaştığı Engelson[1] adındaki eski bir Rus tanıdığıyla içki içmeye başlamıştır. Kötü hatıraların, pişmanlıkların peşlerini bırakmadığı bu "yeni hayat", gözyaşları içinde barışmalarıyla kısa bir süreliğine yaşanan duygusallıkla gelişen umutlar, beklediği gibi gerçekleşmemiştir.

Giderek daha da huzursuzlanan Herzen, haziran başında Engelson'la birlikte Paris'e gitmek için bir bahane uydurur. Paris'teyken operaya gider, Alboni dinler; açık hava dans partilerini (*Bal Mabille*), şarkılı kafeleri (*café-chantant*) dener, Louvre'u gezer. Ama hiçbiri onu kuruntularından uzun boylu alıkoyamamaktadır. Dört yıl önce Rusya'dan Herzenlerle birlikte ayrılmış olan Maria Ern adlı bir dostları, Paris'te yaşayan bir müzisyen olan Reichel'le evlenmiştir. Herzen, Reicheller'e gidip gelmeye başlar, ama kısa bir süre sonra bakışlarından ve "en ufak bir imadan bile kaçınmaya" çalışmalarından, bazı olaylara dair bir şeyler bildiklerini tahmin eder. Haziran ortasına denk gelen Saşa'nın doğum günü vesilesiyle "1839'un

1 Bkz. sonraki bölüm.

zafer dolu kutsal günleri"ni hatırlar ve bu acı anılardan Natalya'yı da mahrum etmez.

> [Kibirle sormuş:] O yaşadıklarımızın senin için bir anlamı olmadığını neden benden sakladın? Oysa benim için öyle parlak zamanlardı ki; ayaklar altına alındılar bir kere, hatırlamaktan bile korkuyorum artık. Neden, çünkü senin de en az benim kadar mutlu olduğuna inanıyordum ve çok mutluydum.

Mektupta geleceğe dair fikirlerini de yazmış Herzen; rahat ve ucuz olduğu için Edinburgh'a ya da Cornwall sahilinde bir yere yerleşmekten bahsetmiş. Natalya tevazu ile her şeyi kabul ediyor. Nereye giderse gitsin geleceğini söylüyor. Ama Herzen'in kötü düşünceleri bir türlü dağılmıyor.

> İmkânsızı istiyorum [diye yazmış]. 1838'deki, inandığım o aşkı istiyorum. ... Evet, hâlâ gencim, aşka susadım ve tekrar bulamayacağımı biliyorum. Belki de vazgeçmem gerek, ama on bir yıl sonra tacı bırakmak öyle zor ki!

Herzen Paris'ten sonra İsviçre, Freiburg'a geçer. Bir süredir polisin ufak tefek tacizlerine maruz kalmaktadır; böyle şeylerin olmadığı tarafsız bir bölge olan Freiburg kantonu onu vatandaşlığa kabul etmiştir. Yol üzerinde Cenevre'ye uğrar ve eski arkadaşı Sazonov'la karşılaşır. Birlikte bir şişe şarabı devirdikten sonra, yaşadıkları aile faciasını İsviçre'deki göçmenlerin (*émigré*) sohbet konusu ettiklerini hayretle öğrenir. O sırada Zürih'te yaşayan Herwegh, Sazonov'a Herzen'le neden ve nasıl bozuştuklarını anlatmakla kalmamış, kendi yorumuyla Natalya'nın şimdiki durumunu da izah etmiştir. Ona göre Natalya, kocası tarafından "ağır bir ahlaki baskı" altında tutulduğu için sevgilisi ile birlikte değildir; Herzen sakinleşir sakinleşmez İsviçre'ye, ona geleceğine dair söz vermiştir.

Bu yürek burkan sözler Herzen'in tam kapanmamış yaralarını tekrar ve daha derinden açar. En mahrem ilişkileri "Avrupa çapında skandal" olmuştur. İnsanların gözünde aldatılmış bir koca olarak komik ve rezil bir konuma düştüğü gibi, belli ki yurttaşları tarafından da hep savunduğu ilkelere ihanet ettiği

için ayıplanmaktadır – Sazonov bile Herwegh'in anlattığı hikâyeye düpedüz inanmış göründüğüne göre. Aydınlanmacı, liberal, romantik görüşlerin öngördüğü gibi, sevme hakkının sonuna kadar savunucusu Herzen, kocalık yetkisini kullanarak karısına baskı yapmış, sevgilisine ulaşmasını engellemiştir. Oysa kocaların hakları konusunda romantik doktrin oldukça katı ve acımasızdır.

> Bazı erkekler [diye yazar George Sand, *Jacques* adlı eserinde], tıpkı zina yaptıkları için mülkiyetlerinin bir parçası olduğunu düşündükleri karılarının boğazını kesen Oryantalistler gibi davranırlar. Kimileri de rakiplerini düelloya davet ederek onları öldürerek ya da başka türlü ortadan kaldırırlar, ardından da sevdiklerini söyledikleri o korkudan ödleri patlayıp geri adım atan ve çaresizce teslim olan kadının boyunlarına sarılmasını isterler. Evli olan âşıklarda en sık görülen uygulamalardır bunlar; ben de diyorum ki, bir domuzun sevgisi böyle adamların sevgisinden daha az yüce veya kötü değildir.

Acaba Herzen ikinci dereceden bile olsa biraz domuzca davranmış olabilir mi? Sazonov'u dinledikçe kuşkular içini kemirmeye başlar, adeta bir işkencedir bu. Ya ithamlar doğruysa? Natalya'nın davranışları, sevgilisiyle mektuplaşmaya devam etmesi, geçmişi unutmayı reddetmesi, akıl alır şeyler değildir. Belki de Natalya hâlâ Herwegh'e âşıktır. Belki de yalnızca görev duygusuyla, ya da çocuklarını düşündüğü için ve istemeye istemeye yanında durmaktadır. Belki de coşkulu barışmaları acıma duygusundan kaynaklanan bir şaşırtmacadan ibarettir.

Bu düşünceler kanını dondurur. Kendini "aşağılanmış, yaralanmış, hakarete uğramış" hisseder; Natalya'ya, "bu öfkeyle ve sırf onu cezalandırmak" için, sonradan "arkadan bıçaklamak" olarak nitelediği bir mektup yazar. Mektup günümüze kadar ulaşmış:

> Hissettiklerim konusunda kendin karar ver.
>
> Sazonov'a her şeyi anlatmış. Öyle şeyler ki, duyunca nefesim kesildi. Dediğine göre, benim için üzülüyormuş ama olan

olmuş bir kere; sessiz kalması için ona yalvarmışsın, ama birkaç aya kadar, *ben sakinleşince*, beni terk edecekmişsin.

Canım, tek bir kelime eklemeyeceğim. Sazonov beni senin hasta olduğunu söyleyip sorguya çekti. O konuşurken ölüp ölüp dirildim. Bu son konuda senden bir yanıt talep ediyorum. Sazonov kesinlikle her şeyi biliyor. Gerçeği istiyorum. Bir an önce cevap ver; her kelimenin önemi var. Yüreğim neredeyse yerinden çıkacak. Sense buna "birlikte büyümek" diyorsun.

Yarın Freiburg'a gidiyorum. Kendimi hiç bu kadar çaresiz hissetmemiştim. Cevabını Restante Postanesi, Turin'e gönder.

Gerçekten hakkında bunları mı konuşuyorlar? Aman Tanrım, Tanrım, bu nasıl bir aşk acısı? Başıma kim bilir daha neler gelecek? Yanıt ver lütfen, cevabını Turin'de bekliyorum.

Natalya, kendi hesabına öyle çok ıstırap çekmiştir ki, daha fazla aşağılanması mümkün değildir. Ne gururu kalmıştır ne de ister Cenevre'de ister tüm Avrupa'da olsun kendisine uzanan dillere aldırış edecek hali vardır. Elinde tuttuğu mektupta üzerine at sineği gibi yapışmış kuşkuculuğu yüzünden umutsuzluğa yuvarlanmış bir adamın tutarsız zırvalıklarını görmektedir; tek istediği kocasının sarsılmış güvenini yeniden kazanmaktır. "Yaşamaktansa senin için ölmeye hazırım," dediği bir mektup yazar. Sonra da onunla buluşmak için Turin'e hareket eder. Nis'den ayrılmadan önce, Herwegh'e yazdığı sondan bir önceki mektubunu kaleme almıştır:

> George, karşına bir kez daha çırılçıplak çıkıyorum. Seninle birlikteyken bütün rüyalarımın gerçekleştiğini düşünmüştüm, gözlerim kamaşmış, insanın hayal edemeyeceği yerlere gitmiştim. Sonra ayrılmak zorunda kaldık; sana ve sınırsız mutluluğum için kaderime şükran duymama rağmen sana dönmeyeceğim, çünkü bu Aleksandr'ı mutsuz eder...
>
> Kendimle çok mücadele ettim ve sonunda Aleksandr'ın huzurunu bozduğumu, ama seni de memnun edemediğimi gördüm. Anladım ki, sen kendinden küçücük bir ödün vermeyen, yalnızca kendin için yaşayan birisin. ... Hayallerim yıkılıp toza toprağa karıştı; kutsal saydığım her şey horlandı, ayaklar altı-

na alındı, verdiğin bütün sözler, tüm yalvarmalarım boşa çıktı. Beni mahvettin; oysa Aleksandr'ın aşkı bütün görkemiyle, yüceliği ve adanmışlığıyla büyümeye devam ediyordu – ve elbette çektiği acılar da! O ve çocuklar bana getirdiğin ölümü kabullenmemi engellediler, hâlâ da beni onlar tutuyor; eğer ölüm kendiliğinden gelmez ise, ya da sen George, beni ailemden ayırmak için ölümü sen göndermezsen, ailemi bırakmayacağım, onlarla kalacağım, onlarsız ben bir hiçim.

Senin acı çekmene ben de üzülüyorum, çünkü acılarının nedeni benim – ama artık elimden bir şey gelmez. İşte buradayım, istersen cezalandır, istersen öldür, eğer bu seni rahatlatacaksa, yapabilirsen yap – ben artık yapamıyorum...

Turin'deki buluşma, Nis'te yaşanmış acı olaylardan, o ilk kıskançlıktan sonraki barışmadan çok daha bütünlüklü ve uzun erimli bir barış getirecektir. Herzen karısıyla kavuşmasını, koruyucu sinizm kabuğunun altında sakladığı ne kadar romantik duygu varsa açığa çıkaracak şekilde tasvir ediyor. Natalya, Nis'ten Turin'e yaz sıcağında beyazlar giymiş olarak seyahat etmiş; Herzen onu görünce Vladimir'den gizlice Moskova'ya geldiği gün de beyazlar giymiş olduğunu, birkaç ay sonra yine beyazlar içinde evlenmiş olduklarını hatırlıyor. Turin'deki bu buluşma "belki de birincisinden daha anlamlı ikinci bir evlilik" olmuş. Gece yarısına kadar konuşmuşlar; Herzen, "Tazelenmiş olarak yeniden yola çıkarken hiçbir hesaplaşmaya girmeden, geçmişin hüzünlü yükünü eşitçe paylaştık," diye yazmış. Natalya bu uzun mücadeleden yorgun çıkmıştır. İçinde yeni duygulara, yeni ümitlere yetecek ne güç, ne de ruh kalmıştır. Kendisini sevgilisi tarafından ihanete uğramış, hayat tarafındansa hem ihanete uğramış, hem de aldatılmış hissetmektedir. Herwegh'le yazışmaya son verir; bundan sonra ondan alacağı mektupları açmadan yok edeceğini bildirmiş. Gökkubbesindeki tek yıldız artık Herzen'dir; yorgun kalbini ve bedenini kocasına teslim eder.

Turin'de geçirdikleri üç gün ve birlikte Cenova ile Mentone üzerinden Nis'e dönmek, Herzen açısından adeta ikinci bir

balayıdır. Gençliğin içten gelen doğal neşesi artık geride kalmış olsa da, orta yaşın olgun, düşünceli dinginliği vardır. Üstelik sonbaharın melankolisi ile çekilmiş onca acının getirdiği romantik asalet çok uyumlu bir şekilde birbirine karışmaktadır. Aşklarının geç yazını yaşamaktadırlar – oysa doğal olmayan, yanıltıcı bir dinginliktir bu; gelmekte olan fırtınayı gizlemektedir; fırtınadan önceki sessizliktir.

> O günler [diye yazmış Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de] ve yılın sonuna kadar geçen dört aylık süre için kaderime şükrediyorum; hayatımın zafer dolu son günleriydi onlar. Talihe şükrediyorum, ebedi putperest Natalya, kurban edeceklerini sonbahar çiçeklerinden yapılma süslü bir çelenkle taçlandırdı, etraflarına da kendi gelinciklerini ve kokusunu serpti.

* * *

Kaçınılmaz sonun ilk habercisi hiç beklenmedik bir zamanda yaşanan acıklı bir faciadır. Herzen'in annesi, sağır-dilsiz Kolya ve ona bakan Alman mürebbiye birkaç haftadır Paris'tedir. Kasım ortasında, Madam Haag'ın bir kuzeni ve bir hizmetçiyle birlikte, geri dönmek için yola çıkarlar. Marsilya üzerinden, Nis'e giden buharlı bir gemiyle geleceklerdir. Gemi, Hyeres açıklarında açık ve güzel bir havada gece yarısına doğru başka bir gemiyle çarpışır ve birkaç dakika içinde batar. Kamaralarında uyumakta olan yüz kadar yolcudan yalnızca bir avuç insan canını kurtarabilmiştir. Kuzenle hizmetçi oradan geçen bir gemi tarafından kurtarılır; Madam Haag, Kolya ve mürebbiye kaybolmuştur, cesetleri bile bulunamaz. Herzen korkunç haberi Natalya'ya ertesi gün akşam üzeri, yolcuları karşılamak amacıyla evi çiçeklerle donatmış, verandaya çin fenerleri asmış beklerken verir.

Bu trajedinin dehşeti son on iki ayda yaşanan acılı olayların tuzu biberi olur, aile yastan serseme döner; yine hamile olan Natalya şoku bir türlü atlatamaz. Haftalarca etraflarının farkında olmadan, körleşmiş halde yaşarlar. 2 Aralık'ta, ikinci imparatorluğun işareti "Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire"i gerçek-

leşmiştir; ne var ki, önemini yitirmiş 1848 Devrimi'nin son kalıntılarının bu resmî gömme töreni, ev içindeki matemli ortam nedeniyle Herzen tarafından yeterince önemsenemez. Ardından Natalya'nın zayıf bünyesi alarm verir ve senenin son günlerinde göğüs zarı iltihabı tanısıyla yatağa düşer. 1852'nin yılbaşı günü Herzen bir arkadaşına "Bir daha 1 Ocak tarihli günleri görmek istemiyorum, ölmüşüm, yaşamışım artık umurumda değil, Amerika'da ya da Schlüsselburg'da olmak da fark etmez artık," diye yazmış – Schlüsselburg, Ladoga Gölü kıyısında siyasi isyancıların tutulduğu ünlü Rus hapishanesi; umutsuzluğun dibine vurmuştur.

Üstelik kendisini bekleyen öteki şeylerden henüz haberi yoktur. Sazonov'la buluşmalarından, ardından gelen Turin'deki barışmadan beri, Herwegh hakkında hiçbir şey duymamıştır; elbette hasmının yüreğinde yavaş yavaş biriken nefretten de haberi yoktur. Herwegh olaydan sonra üç ay daha Emma ile birlikte Cenova'da kalmış. Sonra karısının çevresinden yine sıkılmış, nisan sonunda Zürih'e hareket etmiş (Sazonov'la yol üzerinde Cenevre'ye uğradığında görüşüyor), Emma'yı da Nis'e geri yollamış. Olanlardan sonra Emma'nın olay mahalline, Herzenlerin hâlâ ikamet ettikleri yere dönmesi düpedüz fesatlığın ya da kalpsizliğin çarpıcı bir örneği. Aslında her ikisi de söz konusu: Herwegh'in fesatlığı hakkında izleyen olaylar hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor; Herzen'le mali ilişkisi dolayısıyla zaten göstermiş olduğu gibi, Emma'nın duygusuzluğu da, hiç zorlanmadan kocasıyla aynı fikirde olmasını sağlıyor. Neyse ki, Nis'e geldikten sonra basiretli davranıp iki ailenin ortak dostlarıyla –özellikle de devrime de karışmış natüralist Alman Karl Vogt, cumhuriyetçi gizli örgüt üyesi (*carbonaro*) İtalyan Orsini ve "Charles Edmond" Fransız takma adıyla (*nom de plume*) bilinen Polonyalı Çoçeki ile– ilişkisini kesmiş. Natalya ile Herzen'e ise hiç yaklaşmaz; sessizlik 1851'in sonuna kadar bozulmaz.

Ancak böylesine etkisiz bir son Herwegh'i tatmin etmemektedir. Onun bu dönemdeki ruh halinin incelenmesi, marazi kişilerin psikolojisi hakkında epey açıklayıcı sonuçlar verebilir. Nis'ten yaralı kocanın kendisine meydan okuyacağı korkusuy-

la sinsice kaçmıştır. O an yapabileceği tek şey budur; ama bugün baktığında bunun büyük bir hata olduğunu düşünmektedir – kabahatli olduğunu kabul etmekle aynı şeydir bu, ya da düpedüz korkaklık. Sonra Herzen'in Emma'ya yazdığı eski mali borçları ve ödenmemiş yükümlülükleri hatırlatan küçümseyici mektupları gelmeye başlar; oysa borçların ödenmesi mümkün değildir. Cenova'dayken yazarak bir denge tutturmaya çalışmış ama mektupları açılmadan geri gelmiştir. Çaresizlik ve aşağılanma ruhuna işlemekte, mektuplarının iade edilmesini "hayatta hiç karşılaşmadığı kadar sarsıcı bir gaddarlık" olarak nitelemektedir. Herzen'in kapıldığı kıskançlık nöbetlerini anlayabilmektedir. Kendisi bu şiddetli ama gelip geçici duygulara alışıktır; Herzen'in ona karşı beslediği nefret duygusunun bu türden bir şey olduğunu varsaymıştır. Oysa o, gayet soğuk kanlı bir şekilde, bizzat varlığını hor görmektedir.

Herwegh'in 1851 Mayısı'nda Zürih'e gelmesinden sonra Emma'ya yazdığı mektuplar denetleyemediği bir öfkenin giderek yükseldiğini gösteriyor:

> Aleksandr [diye yazmış] öyle kaba davrandı ki, kendimi ona dair her düşünceden aklanmış hissediyorum... Çeşitli manevralarla her şeyi örtbas ettiği için kıs kıs gülüyordur şimdi. İstediği de buydu. Ama kendinden *fazla* emin görünüyor; onu *gizlendiği delikten çıkaracağım.*

Zaman zaman Natalya'ya duyduğu sevginin eksiksiz ve saf bir aşk olduğunu iddia ediyor (ama ona göre bu, Emma'ya duyduğu sevgiyi hiçbir şekilde eksiltmemiş); ancak aşk artık tali bir meseledir. Natalya'yı tekrar kazanamayacağını bildiğini itiraf eder. Belki Natalya ileride ondan nefret bile edecektir. Ne var ki, kendisine olan saygıyı yeniden kazanması için mutlaka "hor göreni hor görmeli", Herzen'in kendisi gibi acı çekmesini sağlamalı, bunun için de kendini beğenmiş güvenini sarsmalıdır. Hasmına ve onunla ilgili herkese ne kadar kötü ve aşağılayıcı laf varsa atmaktan zalimce keyif alır. Ona göre Herzen "korkak bir ikiyüzlü", "boynuzlu bir burjuva"dır (*bourgeois cocu*). Madam Haag ise "kendini bilmez, her şeye karışan,

sıradan, çok bilmiş bir muhabbet tellalı"dır. Natalya da aslında –kendisinin de itiraf ettiği gibi– kocasına değil, sevgilisine aittir. Kocasıyla birlikte yaşıyor olması Herzen'in zoruyla gerçekleşen bir "fuhuş" eylemidir.[2] Herwegh'e hayatı zehir eden de bu "fuhuş"tur zaten. Cezalandırmalı, intikam almalıdır.

Tasarladığı intikam için, gayretli ve sadık eşini kullanmayı uygun bulur. Emma'nın Nis'e dönmüş olması Herzen'in ruhunun derinliklerine saplanacak iğneli bir oktur – Natalya'nın ona ihanet ettiğinin ve önünde hesaplaşması gereken çok başarılı ve kinci bir rakibi olduğunun canlı kanıtıdır.

> *Anlayışlı olma zamanı çoktan geçti* [diye yazmış Herwegh, Emma'ya, tanıdık imalarda bulunarak]. Tekrar ediyorum *hiçkimseye* anlayış göstermen *gerekmiyor*... Herzen'in cakasına bakma. Nis'te kal, kalmaya devam et, senden kolay kolay kurtulamayacaklarını bilsinler. Gururla, inatla ve intikam için kal.

Ne var ki tek başına Emma'nın varlığı yeterli olmaz. Herwegh zamanla Herzen'i kışkırtmanın en etkili yolunun "gerçeği" dillendirmek olduğunu anlar. Natalya'yı bu kadar kolay affetmesi, hatalarına göz yummuş olması onu delirtmektedir; Herzen'in içinde kopan fırtınalardan haberi yoktur. Gizlice çekilen acıları o bilmez; çünkü kendi yaşadıklarını saklamak için hiçbir zaman uğraşmamıştır. Herzen'in gösterdiği yüce gönüllülükten Natalya'nın ona her şeyi anlatmadığı çıkarımını yapar. Herzen'in "gerçeğin üçte birini bile bilmediği" konusunda Emma'yla iddiaya girer. Zinanın iki yıl önce ta Cenevre'de başladığını da bilmemektedir Herzen. Cenevre'deki düşük olayında Natalya'nın kendisinden değil, Herwegh'den hamile olabileceğinden hiç kuşkulanmamıştır; "Kuşkulansa işler çok farklı olurdu," diyor. Hatta, karısının sevgilisinden başka hiçkimseye ait olmadığını, kocasının kollarında olsa dahi, "bekâretini koruduğunu" ona yazdığını bile bilmemektedir Herzen. Herwegh bunları düşündükçe, ilişkilerindeki tek failin –Natalya'nın ak-

2 Herwegh'in bu iddiası romantik geleneğe tamamen uygun. George Sand'ın roman kahramanı Jacques, "Zina, bir kadının sevgilisiyle geçireceği bir saat değil, ondan sonra geceyi kocasının kollarında geçirecek olmasıdır," der.

lanmasıyla– o olması haksızlığına daha fazla içerlemeye başlar. Eğer "gerçeği" bir kez açıklarsa (zaten Natalya'nın üç yüz mektubu da bu iddiasını fazlasıyla ispatlamaktadır) Herzen kabahatin yarısının Natalya'da olduğuna inanmak zorunda kalacaktır. Bu durumda Herzen tutarlılık adına her ikisine de aynı muameleyi yapacak; ya dostunu da affedecek, ya da karısına da tekmeyi basacaktır. Bunların hiçbiri olmasa bile, Natalya'nın onu nasıl düpedüz ve aşağılayıcı bir biçimde aldattığını anladığında çekeceği eziyeti görmek bile Herwegh'e keyif verecektir. Hatta intikam bununla son bulmamalı, bütün hikâye sızdırılmalı –neden sızdırılmasın ki– Herzen herkesin gözünden düşmeli, utancından kafasını sokacak delik aramalıdır. Herwegh'in gerçeğin herkese açıklanmasıyla kaybedeceği bir şey yoktur; nasıl olsa insanlar her zaman zafer kazanan aşığa, günahkâr bir kadından ya da aldatılmış kocadan daha iyi davranır. Bütün bunlar olunca onuru –itibarı (*amour propre*)– kurtulacak, dünyanın yüzüne bakabilecektir.

Peki Herzen'e "gerçeği" nasıl iletecektir? Mektup yazabilir, ama Herzen'in zarfı açmadan geri göndereceği kesindir. Darbenin vurucu olabilmesi için, zaten orada olan Emma'nın aracılığı gerekmektedir. Emma bu işe pek hevesli olmaz. Onun tek arzusu kocasını tekrar kazanmaktır; Natalya'nın ya da Herzen'in ifşa edilmesinden eline bir şey geçmeyeceğini bilmektedir. Kocasının önerdiği "intikam meleği" rolü sıradan bir ihbarcının rolüdür ancak. Üstelik ayrılırlarken o bir şey söylemezse kendisinin de ağzını açmayacağına dair Herzen'e and vermiştir; Emma sözünde duran bir kadındır. Ayrıca dikkatli biri olarak 10.000 franklık borç senedini de unutmamıştır; senedin karşılığının öfkeli ve amansız bir düşman tarafından isteneceği anı korkuyla beklemektedir. Herwegh karısının ahlaki ve pratik çekincelerinin hiçbirini anlamlı bulmaz; gönülsüzlüğü ona göre ihanetten ya da korkaklıktan kaynaklanmaktadır; ısrarları giderek daha rahatsız edici ve sitemli olmaya başlar:

> Hiç mi gururun yok, şimdi Nis'in hâkimi *sensin* [Herzen Freiburg'a gittiği zaman yazmış olmalı]. Bu işi bir tek sen be-

cerir, sen halledersin. Herzen'in Nis'e dönmesine *izin* vermeyeceğini söyle, elinde bunu yapacak her türlü güç var; yemin ederim, eğer Herzen, Nis'e dönerse, gerekirse yürüyerek arkasından geleceğim...

Kapıyı yüzüne kapatma tehditlerine aldırma, yeter ki sen içeri girmek iste. İstesen Natalya'yı bile ayaklarına kapanmış görebilirsin. ... Evet, Natalya önünde diz çökmeli. Bırak bu köpekler bunu yaşasınlar...

Herzen Nis'e döner, Herwegh peşinden gelmez; üç ay geçer, ama hiçbir şey olmaz.

Elindeki silahlara rağmen hiçbir şey yapmıyorsun. ... Sen Herzen'den intikam almadan bizim buluşmamız imkânsız. ... Burnunun dibinde duran ve boynuzlu (*cocu*) olarak anılmaktan burjuvalar gibi korkan bu zıpçıktının (*parvenu*) küstahlıklarına katlanıyorsan, sen okyanusları da aşarsın – *ben* katlanmayacağım. Bugünden itibaren bu aşağılanmalara karşılık vermek için her yola başvurmaktan çekinmeyeceğim. Kim olduğumu bütün dünyaya *göstereceğim*. Artık *o* da benim gibi hayattan zevk almayacak. ... Geliyorum, bundan emin olabilirsin. Verdiğim sözü yerine getireceğim, evlerini başlarına yıkacağım... Burada ellerim bağlı, öfkeden dişlerimi gıcırdatarak oturuyorum – oysa intikam için gerekli her türlü silah senin elinde.

Evet, durumun ilelebet böyle sürmeyeceği bellidir, ancak 1852'nin başına kadar bir şey olmaz. Bu tarihte, normalde kelimeleri fiiliyata yeğleyen Herwegh'i harekete geçirenin ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Zürih'te yaşadığı zor koşullar da, Nis'ten gelen ve onu yeni bir intikam ve nefret nöbetine sokan Natalya'nın hamile olduğu haberi de buna neden olmuş olabilir.

* * *

Ocak 1852'de Natalya'nın göğüs hastalığı yavaş yavaş iyileşmekteyken, Herzen bir sabah masasında Herwegh'in iyi tanıdığı el yazısıyla kaleme alınmış bir mektup bulur. Zarfın üzerinde "Şeref Meselesi – Düello Daveti" diye bir başlık vardır; Herzen

zarfı açar. Kendi anlatımıyla, "mide bulandıracak kadar iğrenç bir mektup"tur. Onu Natalya'nın aklını âşığına karşı zehirlemekle, ona ihanet etmesi için zaafından faydalanmakla suçlamaktadır. Natalya aleyhinde bir sürü söz içeren mektup şu şekilde son buluyor:

> Kader beni değil seni cezalandırdı, oğlun ve annen denizde boğuldu. Sen bu ilişkiyi kanla bitirmeyi dilerken ben hâlâ daha insancıl bir sonun mümkün olduğunu düşünüyordum. Ama artık buna hazırım ve gereğini talep ediyorum.

Orijinal mektup günümüze ulaşmamış. Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de mektubu bir kez okuduğunu, on sekiz ay sonra, Natalya'nın doğum gününde, bir daha okumadan imha ettiğini yazıyor. Dolayısıyla hatırladıkları mektubun kelimesi kelimesine aslı olmayabilir. Fakat, Natalya'nın sayfalarına yasak aşkını döktüğü Herwegh'e ait o defter bu konuda da yardımımıza koşuyor. Defterde mektubun Herwegh'in zar zor okunan küçük el yazısıyla yazılmış eksik bir müsveddesi var; mektubun son halinin, Herzen'i doğrular biçimde, çok değiştirilmediği anlaşılıyor.

> Acımasız yöntemlerini bildiğim için [diyor müsveddede] seninle bir kez daha *bu* şekilde haberleşmeye karar verdim. Barışçı araçların tümünü tüketmiş olayım ki, çözüm bulunmazsa *hiçbir skandaldan çekinmeme* hakkım olsun. Bu nedenle tartışmaya üçüncü bir kişiyi katmak durumunda kalacağım. Söyledikleri gibi[3] olmadığının kanıtı olarak dünyaya sunmak istediğin bu ensest ve fuhuş çocuğunun sesinin benim sesimde boğulacağından hiç kuşkun olmasın! İşte senin şahsiyetinin yüceliği; sahiplenme konusunda ihtilafa düştüğümüz kadının aşağılanması pahasına bulduğun çözüm bu! Oysa onun yalnızca bana ait olduğunu, doğurduğu çocuklara rağmen, senin kollarındayken bakire kaldığını, hâlâ da öyle olduğunu *kendi ağzından* duydun, biliyorsun. Cenevre'de, Nis'te nasıl her gün birlikte olduğumuzu kendi gözlerinle gördün. Bizim ruh ve duygu

3 Bu iki kelime, üzeri çizilen "boynuzlu" (*cocu*) kelimesinin yerine yazılmış.

birlikteliğimizden, aşkımızın kelimelerle anlatılamayacak kadar yüce olduğundan, yeminlerle kutsandığından haberin var; tüm bedenimle ona sarılıp öptüğümü, dudaklarının hâlâ sıcak olduğunu biliyorsun; aşkla kendinden geçtiği o dönemde, Cenevre'de, benden hamile kaldığını da biliyorsun. O zaman herkes gibi bundan kuşkulanmadığına hiçbir zaman inanmayacağım; göründüğün kadar saf ve faka basacak biri değilsin. Senden bir çocuk yapma fikrini gönülsüzce kabul ettiğini, bunun için benden af dilediğini, onu affettiğimi, o sıralar seninle dostluğumun en az aşkım kadar büyük olması nedeniyle acı çekmene dayanamadığımı, Emma'yı bu sırra ortak ettiğimizi, ama önünde diz çöküp sessiz kalması, kendini feda etmesi için ona yalvardığımızı biliyor, ama anlamıyorsun. Emma aşkımızı anladı, senin için kaygılandığımızı gördü; ve mutsuzluğa razı oldu. Ama sen her türlü yalan, riya ve manevrayla erkekleri başından savar, kadınları aşağılamaya bakarsın. Natalya ile benim hayatımızın amacının Cenevre'deki talihsiz kazayı tamir etmek olduğunu, onun benden bir çocuk sahibi olmayı çok istediğini, bütün geleceğimizin bu umutta yattığını, seninle konuştuğunda bunu başardığımızı sandığını biliyorsun. Ama galiba bu sırada Natalya'nın birlikte kaçmaya yemin ettiğini, benim de bir yere ayrılmadan onu beklediğimi bilmiyorsun.

Bu kadar yeter! Senden çalmadığım, bana hiçbir zaman ona sahip olamadığını söylediği için senden yalnızca aldığım bu kadına fuhuş yaptırmaya artık devam etmeyeceksin; buna ne pahasına olursa olsun izin vermeyeceğim. Emma'ya ettiğin asılsız hakaretlere bir de karını ayarttığım şeklinde rezil bir yalan eklemişsin. Düello istememi haklı çıkarmaya yetecek kadar kusur mevcut.

Doğacak çocuğun vaftizi ya senin ya da benim kanımla olacak. Ötekisi başka türlü vaftiz edildi. Zaman değişti (*Tempora mutantur*). Teklifini bekliyorum, son bir saygı gösterisi yapıyor, silahları senin seçimine bırakıyorum. Gel vahşi hayvanlar gibi birbirimizin boğazını parçalayalım –çünkü artık erkek değiliz– ve (eğer varsa) bana cüzdanından başka bir şeyini göster. Şimdi yıkım zamanı! Yeteri kadar müzakere edildi –

Müsvedde burada kesiliyor. Henüz kadere, Herzen'in annesiyle oğlunun boğulmalarına değinilmemiş, ama bunları Herzen'in uydurması söz konusu olmayacağına göre, o lafları sonradan akıl etmiş olmalı.

Herzen, Herwegh'in mektubunu okuyunca öfkeden kudurmuş "yaralı bir hayvan"a döner. Aşağılanmanın daha önce yaşamadığı bir duygu olduğunu anlar. İtibarını koruması, soğukkanlılık gösterip görmemezliğe gelmesi söz konusu değildir; üstelik mektuptan bütün Nis'in haberi olduğunu keşfedecektir. Herwegh, "Natalya'nın yerleştirdiği kaideden Herzen'i düşürecek" ve "ikisini de utançtan öldürecek korkunç bir mektup" gönderdiğini Emma'ya söylemiş; o da Orsini'ye, Karl Vogt'a ve Çoceki'ye, Vogt da Engelson'a anlatmıştır. Bunun üzerine Herzen telaşlı ve zamansız bir gayretle, Engelson'dan çağrının düello daveti için yeterli olmadığını bildiren bir mektup yazmasını ister; ayrıca, "düello –Herwegh'in de bildiği gibi– Natalya'nın ciddi şekilde hasta olduğu bir zamana denk geldiği için" yasal değildir. Sazonov'a da –garip bir seçimle– düello gerçekleşirse yardımcısı olmasını istediğini yazmış. Son olarak da, Orsini ile yaptığı bir görüşme üzerine, İtalyan devrimci önderlerden Mazzini'ye (birçok kişi gibi o da artık işe karışmıştır) kendisi ile Herwegh arasındaki davayı yargılayacak bir "haysiyet divanı" kurmasını rica etmiş. "Haysiyet divanı" o günlere özgü bir keşif ve pek sevilen bir uğraş. Romantik idealistlerin ilke olarak kurulu düzenin mahkemelerine başvurmamaları, adaleti de, devrimci değerlere saygıyı da ancak devrimcilerden oluşacak bir jüriden beklemeleri gayet normal. Ama fikir olarak fazlasıyla naif; elbette, düelloyu bir adalet aracı olarak kabul etmekten daha naif olduğu söylenemez. Düellonun devrimci karşılığı olarak ileri sürülmüş olan "haysiyet divanı", varlığını uzun süre korumuş, hatta yirmi yıl kadar sonra Bakunin ile Liebknecht gibi ciddi devrimcilerin uyuşmazlıklarının çözümü için de başvurulmuş bir araç.

Herwegh'in hedefi yerini bulmuştur. Artık onu görmezden gelmek mümkün olmayacaktır, kin dolu düşmanlık yeniden başlar. Hasta yatağındawnki Natalya bile işe dahil edilir. Em-

ma ona kabahatlerinin sorumluluğunu üstlenmesi çağrısında bulunduğu bir mektup yazar – Herwegh'in mektubu işleri bozmasa gayet etkili olabilecek bir mektuptur bu.

> Kalbi kırık kocanın ayaklarına kapanmadığına [diye yazmış Emma], *ikinizi* de affedene kadar yerde kalmamış olmana inanamıyorum – yapılan onca fedakârlığa, çekilen onca işkenceye ve acıya karşılık sunduğun çözüme inanamıyorum. Her iki aileyi de rezil edecek korkunç bir skandalı önlemek için tek yapman gereken kararlı, samimi ve insani bir karar alma cesareti göstererek, bugüne kadar *yalnızca tek bir adamın omuzlarına yüklenmiş ve onun omuzlarından alınmadığı sürece senin omuzlarından da kalkmayacak olan* kabahatteki payını açıkyürekli likle kabul etmektir.

Kocasının onuru uğruna Natalya'nın kabul etmeyeceği hiçbir aşağılama yoktur. Aleksandr'ın önerisiyle Herwegh'e "hain, korkak ve Yahudi karakteri"ne değinen, yaşadığı "mutsuz yasak aşkın" kocasına olan "aşkını daha da yücelten bir basamak olarak hizmet ettiğini" açıklayan bir mektup yazar.

> Sen bu kaideyi çamura bulamaya kalktın, ama artık her zamankinden daha sağlam ve tartışma götürmez olan birlikteliğimizi hiçbir zaman sarsamayacaksın. Bir kadını karalaman, itham etmen yalnızca soylu kocamın senden iğrenmesine, seni ayıplamasına yol açtı; bu korkakça eyleminle esas kendi itibarını alçalttın. ... Benim bile geçmişten nefret etmeme sebep oldun.

Herzen'in bu mektubu ne kadar takdir ettiğini ve büyük bir gururla bir kopyasını arşivinde saklayıp uzun bir alıntıyla *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de ele aldığını biz sonraki kuşakların anlaması oldukça zor. Son cümle dışında her satırı Herzen'in usta kaleminden çıkmış bu mektupta bildiğimiz Natalya'ya dair tek kelime yok. Mektubun kopyaları yakın dostlara gösterilmiş; Herzen'in çevresinde Natalya'nın pişmanlığı ve kocasına duyduğu bağlılık parola (*mot d'ordre*) olmuş.

> Sanırım artık herkes [Emma kocasına alaylı bir üslupla böyle yazmış] onun kabahatli olduğunu ve bir nöbet geçirdiğini, ama artık yüzüne tükürülmesine bile razı olduğunu, bir köpek gibi kocasının peşinden gittiğini biliyor.

Anlaşılan kimse durup Natalya'nın duygularını anlama gayretine girmemişti. Hatta o sırada insanların Natalya'nın dedikodusunu yapmaları değil, onun sevgilisine ihanet etmiş olması çok daha aşağılayıcı bulunmaktaydı.

Herwegh, Natalya'nın mektubunu aşırı bir duygusallık göstermeden okur. Zavallı Natalya her iki tarafın karşılıklı oynadığı intikam ve nefret oyununda yalnızca bir kukladır. Cevap olarak, Emma'ya söylediği gibi, "mektubun yanlışlıkla gelmiş olduğunu açıklayan" birkaç kelimelik bir şey karalar. Sonra başka bir fikir gelir aklına. Herzen gönderdiği mektupları açmadan iade ederek onu aşağılamıştır. O da Natalya'nın mektubunu iade ederek aynı hor görüyle karşılık verecektir. Zarfı dikkatlice yeniden mühürler, göndericinin adresine tekrar yollar. Ancak büyük bir aptallık yapar, zarfa kendi yazdığı yanıtı da koyar; dokunmadan iade ettiğini söylediği halde, mührü kırdığına ve mektubu okuduğuna dair kanıtı düşmanlarına kendi eliyle sunmuştur. Birkaç ay sonra bu durum ortaya çıkacak, akıl almaz düzenbazlığının kanıtı olarak kullanılacaktır. Bu arada Emma'ya "meydan okuması"yla birlikte ortaya çıkan öfke kargaşasına dair sert yorumlarda bulunur.

> Eğer *yazdıklarım iğrençse, gerçek* bundan katbekat iğrençti. Eğer *gerçeği* ortaya koymak üzere kullandığım *kelimeler* pisse, fiiliyat katbekat pisti. Aleksandr da sözde karısıyla bu iğrenç hayatı yaşamayı sürdürdüğü ve benimle hesaplaşmadığı için iki kere korkak, iki kere hilebaz.

Düelloya dair karşılıklı suçlamalar ciddi bir vuruşma hazırlığından çok, Bob Acres'i[4] anımsatacak minvalde devam etmiş. Aslında taraflardan hiçbiri kavgadan yana değildir, ama

4 İrlanda doğumlu İngiliz oyun yazarı ve şair Richard Brinsley Sheridan'a (1751-1816) ait *The Rivals* adlı oyunun ödlek kahramanı – ç.n.

her ikisi de birbirinin korkaklığından emin olduğu için yalnızca bunu sergilemeye can atmaktadır. Engelson'un "meydan okuma"ya verdiği baştan savıcı yanıt, Herwegh'e Herzen'i herkese ödlek olarak sunma şansı sağlamıştır. Ama Herzen'in bundan ne haberi olur, ne de aldırış eder; üç hafta sonra onun adına düello teklifini yine geri çeviren mektubu Engelson yazar. Ne yazık ki, Herwegh hatalı bir davranışla bu mektubu açmadan iade eder (içeriğini dedikodu kanallarından çok geç öğrenecektir). Herzen'le arkadaşları bu sayede karşı tarafın resmî yardımcısından geldiği aşikâr bir mektubu reddeden Herwegh'i dövüşecek cesareti olmayan midesiz bir korkak olarak damgalarlar. Ardından Herwegh karısına şahitsiz bir düellonun en çok istediği şey olduğunu yazar; çünkü Herzen'le baş başa kaldıklarında kucaklaşarak vecd içinde birbirlerini bağışlayacaklarından emindir. Emma bu güzel haberi Vogt'a, Vogt, Engelson'a, Engelson da Herzen'e iletir; Herwegh'in samimi olmadığı, meydan okumasının da başından beri yalnızca bir düello parodisi olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Herwegh bu sırada Emma'ya yazdığı mektuplarda "cinayet" ve "mahkûmiyet" lafları etmekte, zaten mutsuz olan kadını iyice ürkütmektedir.

> Önümde [diye yazmış] delilik, cinayet, ahlaksızlık, alçaklık gibi seçeneklerden başka bir şey göremiyorum; uzun vadede, er ya da geç beni sevdiğine pişman olacaksın.

Engelson Zürih'e gidip Herwegh'i öldürmek için Herzen'den izin istemiş; Herzen'se alicenaplık göstererek reddetmiş, ama dostunun neden önceden izin alacak kadar iradesiz olduğunu da kafasına takmıştır; zaten bu gibi sözde her şeyi göze almış kişilerin hiçbirinin gerçekten can alma, ya da kendi canlarını tehlikeye atma gibi bir niyeti yoktur. Herzen de, Herwegh de Ortaçağ'dan kalma kabadayılar ya da Güneş Kralı (*Roi Soleil*) 14. Louis'nin sarayına mensup kişiler olmayıp, birer 19. yüzyıl edebiyatçısıdırlar. Silahları da, kılıç ya da tabanca değil, kalemdir; evet, o an itibariyle Herwegh keskin ve güçlü dili sayesinde Herzen'i geride bırakmış görünmektedir,

ama Herzen *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de rakibinin saygınlığına yönelttiği zeki ve etkili hamlelerle dengeyi kendi lehine çevirmiştir.

Bütün bunlar hızlıca ve muhtemelen Natalya'nın görüş alanı dışında olup bitmiştir. Onun artık acı çekmeye bile dermanı yoktur. Herwegh'e yazdığı mektup geri gelince yatağının başında bir görüşme gerçekleşir. Herzen'in yeni müttefikleri arasında, 1848'de Garibaldi saflarına katılmış, kısa ömürlü Roma Cumhuriyeti'nde de general olmuş Avusturyalı bir subay olan Haug adlı biri vardır. Bu adam her yerde olay çıkarmasıyla ünlenmiştir. Natalya'nın "Aleksandr'ı aklama" arzusundan haberdar olunca, Herwegh'e yazmış olduğu mektubu yüzüne karşı okumaya ve dinlemesi için onu zorlamaya, bu gerçekleşene kadar da rahat yüzü görmeyeceğine yemin eder. Kahramanca girişimi, Natalya için olmasa da Herzen için bir teselli olur, herkesin takdirini toplar. Engelson, Herwegh'e, bir kopyası Herzen tarafından olayın belgeleri arasına eklenmiş olan, uzun ve küfürlü bir mektup yazarak ortamı hazırlar.

Bu esnada bir yandan da Natalya'nın göğüs hastalığı iyileşme kaydetmektedir; Herzen'in onun öleceğini düşünmesini gerektirecek kuşkulu hiçbir durum yoktur. Mart ayı boyunca iyileşme yavaş olsa da hep sürmüştür; Natalya, soluklandığı bu sırada, dört yıl önce büyük bir aşkla hayatına girmiş olan Natalya Tuçkova'ya Herzen aracılığıyla sevgi dolu son mektubunu yazar.

> Hâlâ yataktayım [demiş]. Ayağa kalkıp yürüyecek kadar güçlü değilim henüz, ama ruhum hayat dolu – suskun kalmam mümkün değil. Hayal bile edemeyeceğin acılardan sonra kendimi kutsanmış hissettiğim anlar yaşıyorum; gençken, çocukken kurduğum hayallerin tümü gerçekleşmekle kalmadı, tazeliklerini ve kırılganlıklarını hiç yetirmeden korkunç ve inanılmaz acılardan geçerek yepyeni bir güçle ve ihtişamla tekrar çiçek açtı. *Hiç bu kadar mutlu olmamıştım...*
>
> Gücüm öyle yavaş yerine geliyor ki! Temmuzu görecek kadar yaşayabilecek miyim bilmiyorum. Evet, onun için, kendim

için yaşamayı istiyorum; çocuklar için de tabii, söylemeye gerek yok. Açtığım bütün yaraları iyileştirmek için, bana olan sevgisini *bilmeyi* artık öğrendiğim için ve hiç olmadığım kadar mutlu olduğum için...

Ne var ki, Natalya'nın bu iyi dilekleri değil, kötümser önsezileri gerçekleşecektir. Mart sonuna doğru üşütür ve hastalığı yeniden nükseder; artık sürekli ateşi vardır. İyice ilerlemiş hamileliği de tehlikeyi artırmaktadır. Günler ve haftalar boyunca hiçbir iyileşme olmaz; Herzen'in de, doktorların da ümitleri giderek azalmaktadır. Natalya nisan ortasında, Natalya Tuçkova dışında çocukları emanet edebileceği tek dostu Maria Reichel'i Paris'ten çağırtır.

Artık öleceğini bilmektedir. Kapatması gereken son bir hesabı vardır. 26 Nisan'da büyük bir çaba göstererek kalemini alır, okunaklı, istikrarlı bir el yazısıyla Herwegh'e şöyle yazar:

> Bu yaptığımın –"yaşam belirtisi"nin– amacı ne? Yine kendimi kınamak, suçlamak ve yalnızca *seni aklamak*. Rahat ol, gerçi benim yardımım olmadan da rahat olmayı hep arzulamış, hep becermişsindir, ama yine de rahat ol; eğer olur da beni anlayacak birinin (başka türlü konuşmayacağım, konuşursam kutsal saydığım her şeye saygısızlık etmiş olurum) karşısında konuşma fırsatım olursa, bu *kendimi aklamak için* olmayacak.
>
> Beni incittin mi? Bunu sen benden daha iyi bilirsin – benim tek bildiğim, her gittiğin yerde, her zaman iyi dileklerimin seninle olacağı.
>
> Başka söze gerek yok.

Herzen'in bu mektuptan haberi yoktur. Olmasının gereği de yoktur. Nasıl olsa "anlayamayacaktır".

Gerçekten de söylenecek bir şey yoktur. 29 Nisan'da Maria Reichel, Paris'ten gelir; aynı gün, normal doğuma iki ay kala, bir oğlan çocuğu doğar. Kentte herkes çocuğun yaşamayacağını bilmektedir. Emma ziyaret izni alamayınca, gece Orsini ile aşağıdaki notu yollar:

Natalya! *Her şey* için beni affet ve *sonra* lütfen her şey unutulsun. Tüm kalbimle yanındayım. Adieu!

Emma Herwegh

Notu başucunda ona Herzen okur. Natalya gülümser; affetmeyen, sert tavrını hiç bozmayan Herzen bu gülümsemede alaycı bir ışıltı gördüğünü söylüyor. Oysa ömrü boyunca alaycılıktan uzak durmuş, masum Natalya'nın ölüm yatağında böyle bir şey yapması mümkün değil.

Doğum yapmak Natalya'nın kalan son gücünü de tüketmiştir; zaman zaman bilincini kaybederek üç gün daha yaşar. Bebek ölmüştür; ona söylemezler. Çocukları hakkında konuşur mümkün olduğunca; Natalya Tuçkova gelip onları alıncaya kadar hayatta kalmayı arzulamaktadır. Sonra ışık ister, oysa yatağının başındaki mumlar yanmaktadır. Ardından bilincini tamamen kaybeder; romantizmden hiçbir zaman vazgeçmemiş romantik çağın bu evladı –aynı zamanda kurbanı– 2 Mayıs sabahı dünyadan ayrılır.

* * *

"General" Haug, yemini gereği Herwegh'in okumayı reddettiği mektubu ona zorla dinletme kampanyasına giriştiğinde, Natalya öleli yaklaşık iki ay olmuştu. Bu süre zarfında Herwegh'in Zürih'te sürdüğü yaşam pek kıskanılacak gibi değildi. 1848 Devrimi'nden beri eşinin ailesinden gelen para ancak hayatta kalmalarına yetecek düzeydeydi; bu da bir kahramana, bir şaire yakışmayacak bir hayattı. Herzen rezaleti yüzünden ve karısından ayrı yaşadığı için Siegmund ailesi Herwegh'le tüm bağlarını kesmekle kalmamış, Nis'teki Emma'ya sadaka kabilinden gönderilen az miktardaki paranın Zürih'e gitmesini engelleyecek adımlar da atmıştı. Oysa Emma kendisini –hatta çocuklarını– hâlâ hayran olduğu günahkâr kocası uğruna kurban etmeye hazırdı. Kocasının yazdığı her mektubun büyük bölümünün yürek parçalayıcı kelimelerle para istemek olmasına bile aldırmıyor; kocasına saygı duymasa da, bağlılığını hâlâ sürdürüyordu. Ama Emma'nın imkânsızı gerçekleştirmesi de mümkün de-

ğildi; kocasının para taleplerine ya hiç yanıt veremiyor ya da bitmek bilmeyen ihtiyaçlarını karşılayamayacak bir düzeyle sınırlı kalıyordu.

İşler içinden çıkalamaz bir hal (*impasse*) alınca, Herwegh gerekli dersi çıkarmıştı.

> Yoksulluğun yarattığı moral bozukluğuna dayanamıyorum [diye yazmış Emma'ya açıkyüreklilikle], ama *dürüst* bir adamın para kazanacağı zamanlar değil bunlar.

Onunla aynı otelde yaşlı annesiyle kalmakta olan bir hanımın bakımı altına girmeyi kabul etmişti Herwegh. Aslında durum biraz karışıktır. Nis'te yayılan haber, bir zamanlar Alman demokrasisinin idolü şımarık Herwegh'in Zürih'te Louis Bonaparte'ın sevgililerinden eski bir fahişe (*une vieille putain*) tarafından kapatıldığı yönündeydi; Herzen ve müttefikleri hikâyeyi havada kaptılar. Herwegh karısına ilişkisinin başka bir mahiyeti olduğunu söylemişti. Sözü edilen hanım elli yaşlarında, evli bir kızı olan ve kendisine tamamen merhamet duygularıyla yaklaşan biriydi. Hanımın Napoleon'un metresi olduğu da yalandı; Bonaparte yirmi yıl kadar önce ordusuyla İsviçre'nin Thun kenti yakınlarına, askerî bir tatbikat için geldiğinde kadın ona ev sahipliği yapmıştı. Hanımın kim olduğu; genç Louis Bonaparte'la ilişkisinin niteliği ya da Herwegh'le aralarında ne gibi bir yakınlık olduğu aydınlığa kavuşmamıştır. Ancak ortada açık bir rezalet vardı.

> Zürih'teki şahıs [diye yazmış Vogt betimleyici bir dille Herzen'e] herkesin gözünde öyle küçük düştü ki, artık sokak köpekleri bile bacağına işemiyor.

Dedikodular üzerine Orsini, Emma'ya "haydut George"u unutması için yalvarmış, "Davranışlarıyla dünyanın en büyük hergelesi olduğunu ispat etti," diyerek kadını ikna etmeye çalışmıştı. Vogt'sa kocasının nasıl olsa peşinden gelemeyeceğini söyleyerek ona Almanya'daki ailesinin yanına gitmesini salık vermişti. Polonyalı Charles Edmon da Herwegh'den boşanıp kendisiyle evlenmesini istemişti. Emma, Orsini'yi hak-

lı bulmuş, Vogt'la tartışmış, çok öfkelendiği Edmond'unsa bir daha kapısına gelmesini yasaklamıştı. Sakinliği, hoşgörüsü ve kendini arka planda tutuşundaki kararlılığı sayesinde her seferinde kocasının ona dönmesini sağlayan bu inanılmaz kadın, doğrusu tüm hatalarına rağmen, Herzen'in *Geçmişim ve Düşüncelerim*'deki soğuk hakaretlerinden çok daha fazlasını hak etmektedir.

Gelişmeler bu şekildeyken "General" Haug, yanında Tessier adlı bir Fransız'la 10 Temmuz günü Zürih'e gelmiştir. Fırsatçı kafadarlar Herwegh'in oteldeki odasını resmen basarlar. Haug, Herwegh'e oturup dinlemesini emrederek Natalya'nın mektubunun bulunduğu zarfı açar. Zarf iade edildiği gibi durmaktadır. Tessier mektubu ciddiyetle ve yüksek sesle okurken zarfın içinden Herwegh'in el yazısıyla yazılmış bir not düşer – Herwegh'in iade etmeden önce zarfı açıp mektubu okuduğunun kanıtıdır. Haug notu "Alçak!" diyerek Herwegh'in yüzüne fırlatır. Herwegh zilin ipini çekip "Cinayet var! Polis!" diye bağırarak koridora kaçar. Gözü pek general arkasından koşup "Al, polise bunu ver!" diyerek yüzüne bir tokat atar. Sonra da Herwegh'e kendisininkiyle yardımcısının kartvizitlerini uzatıp otel müdüründen verdikleri rahatsızlık için özür diler, ardından da çıkıp giderler. Natalya'nın öcü alınmıştır. Herzen'in "Kazak ve Polak paralı askerleri"[5] Herwegh'in hayatına kastetmişlerdir; olay üzerine Emma kocasının bilinmeyen koruyucusuna "dostlarının onu bir an bile yalnız bırakmamalarını sağlaması"nı rica eden bir mektup yazar.

Herzen bu kadar trajedinin yaşandığı bir yerde artık kalamayacağını anlamıştır. Haziran başında Nis'ten ayrılmış, sonraki iki ay boyunca Kuzey İtalya ve İsviçre'de çeşitli yerlerde amaçsızca dolaşmış, ama bir türlü kendisine işkence eden anıları kafasından atamamıştır. Aklı karmakarışıktır; Herwegh'le aralarındaki öç meselesini bir kampanyaya çevirir. Düello yapmayı neden reddettiğini açıklayan "halkların dayanışması ve bi-

5 "Kazak" olan Engelson, "Polak" olansa Çoceki. Modern Almancada, tıpkı Elizabeth dönemi İngilizcesinde olduğu gibi (*Hamlet*, II. Sahne, 2. Perde), "Leh" yerine "Polak" kullanılmaktadır.

reyin özgürlüğü adına, arada savcı ve jandarmalar olmaksızın kendisi hakkında adil bir karar vermelerini" istediği ve "Demokrat Kardeşlerime" diye başlayan bir çağrı kaleme alır. Bunun üzerine kendilerini "demokrat kardeşler" ilan eden Herzen'in kimi dostları, Herwegh'in "saygınlığını kaybetmiş" biri olduğunu, böyle bir adamla Herzen arasında düello yapılmasının "imkânsız"lığını dile getirdikleri bir "karar" yayımlarlar. Bu arada, Zürih'teki olay Haug tarafından biraz parlatılmış bir anlatımla, İtalyan basınında yer almış, ardından da *Neue Zürcher Zeitung* ile Nis'teki yerel bir gazeteye haber olmuştur.

Herzen'le ekibinin başlattığı iş, yuvarlanan kar topu misali giderek büyür. Emma, *L'Avenir de Nice*'de, "İsviçre'de kocasına karşı girişilen saldırıya siyasi bir atıfta bulunma girişimini" haklı bir şekilde protesto eder; meselenin "bir tutku çatışmasından kaynaklandığını, siyaseti ve kamuoyunu ilgilendirmekten uzak" olduğunu açıklar. Herwegh de *Neue Zürcher Zeitung*'da daha sivri bir dille kendisine saldıran iki kişinin sağlık görevlilerince alınıp deliler evine konulmaları gerektiğini ve bütün bu işlerin "Rus parası" ile yapılmış olduğunu ileri sürer.

Böylece karşı tarafa kaçırılmayacak bir fırsat doğmuş olur. Tessier çıkıp oteldeki sahneyi en ince ve en aşağılayıcı ayrıntılarına kadar tarif ederek akıl sağlığının yerinde olduğunu ortaya koyar. Herzen'se yine *Neue Zürcher Zeitung*'da kısa bir açıklama yapar ve "evdeki hizmetkârlara ve iki yıl önce faizsiz olarak *George Herwegh'e* verdiği 10.000 franklık borç dışında, hiçkimseye para" ödemediğini söyler. On gün sonra Herwegh ipe sapa gelmez başka bir açıklama yapar; bu kez "Baron Herzen" (demokrat birine söylenecek oldukça aşağılayıcı bir unvan) ile ilişkisine uzun uzun değinmekte, "Rus barbarlığı"ndan söz etmekte, Zürih'te olanlarla ilgili olarak da, yüzüne yumruk yemek şöyle dursun, oda hizmetçisinin tezahüratları arasında saldırganların kendisi tarafından merdivenlerden aşağı yuvarlandıklarını anlatmaktadır.

Herzen-Herwegh çatışması yerel bir rezalet olmanın ötesine geçip Avrupa çapında ünlü bir dava (*cause célèbre*) haline gelmiştir. Herzen kendi davranışını ve hasmıyla ilgili ithamlarını

uzun mektuplar yazarak Proudhon ve Michelet gibi tanıdıklarına anlatır. O sırada Nohant'ta George Sand'la birlikte yaşayan Alman dostu Müller-Strübing'e de bir mektup göndererek ondan bunları "kadına dair her konuda en yüksek otorite" olan George Sand'a bildirmesini ister:

> Devrimci tanıma uygun kadınlığı layıkıyla üzerinde taşıyan kişinin bu hikâyeyi bilmesi gerek.

Hikâyeyle ilgili dedikodular Londra'ya da ulaşmış; kelimeleri hiç gevelemeden söyleyen Karl Marx, Manchester'da bulunan yakın arkadaşı Engels'e, Herwegh'in "Herzen'e boynuz takmakla kalmadığı"nı, onu "80.000 frank kadar da sağdığı"nı aktarır. Olayla ilgisi olmayan başkaları da meseleye dahil edilir. Besteci Richard Wagner, 1849 Dresden isyanında aldığı role istinaden "demokrat kardeşler"den sayılıp Haug tarafından Herwegh'in günahları hakkında bilgilendirildikten sonra, o dönemde Herwegh'in dostu olan ve yazı onunla birlikte İtalyan İsviçresi'nde geçirmeye hazırlanan Wagner, ona dikkatli ve kaçamaklı bir yanıt verir. "Herwegh'in zaaflarını ve onunla tanışıklığının olmadığı gençlik döneminde toplumsal koşulların zorlamasıyla kötü yola sapmış olabileceğini kabul etmekle birlikte", şimdiki sorun hakkında hiçbir şey bilmediğini, dolayısıyla bir yargıda bulunamayacağını ifade etmektedir. Nezaketli bir biçimde tarafsız kalması, Herzen'in fanatizmini tatmin etmemiş olacak ki, Wagner'e uzun ve ayrıntılı bir mektup yazarak rakibinin hal ve tavırlarını yerin dibine batırır.

> İsviçre'de, Fransa'da, İtalya'da [diye bitirmiş o mektubu], hiçbir yerde rahat edemeyecek. Ben ve arkadaşlarım bunun için yemin ettik; her geçen gün birçok ünlü devrimci tarafından desteklendiğimize dair yeni haberler alıyoruz.

Herzen, muhtemelen bıkkınlıktan –sağduyusundan geriye kalan kırıntılar sayesinde de olabilir– bu sıkıcı ve alçaltıcı saplantıdan sonunda kurtulur. Yeni bir ülkede yeni bir hayata başlamayı ummaktadır artık. Eskiden beri Amerika üzerinde durmuşsa da, şimdi rastgele bir seçimle İngiltere'de karar kılmıştır.

Kızlarını Paris'te yaşayan Reichellere bırakıp Saşa ile birlikte 25 Ağustos'ta Londra'ya gelir. Birkaç gün geçtikten sonra, Trafalgar Meydanı'ndaki Morley's Hotel'in dördüncü katındaki odasının penceresinden dışarıya bakar, ve nihayet Londra'nın sisle kaplı olduğunu fark eder.[6]

6 Sisin yaratıcısı, bulunduğu yere dair üslupçuluğuna uygun bir dokundurma yapmak isteyen Herzen olmalı, çünkü *The Times*'ın ilgili nüshalarında yapılacak bir araştırma bize ağustos ya da eylül aylarında "Londra'nın sisli" olduğuna dair herhangi bir bilgi vermiyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENGELSONLAR

Herzen'in yaşadığı trajedinin anlatıldığı karamsar sayfalarda adı geçen Engelson, portre olmasa da vesikalık bir fotoğrafı hak edecek kadar ilginç bir kişilikti.

İsveç asıllı bir Finli olan Arist Engelson, 19. yüzyılın otuzlu ve kırklı yıllarında Petersburg'da yaşamış, maliye yönetiminde önemli bir konuma yükselmiş, saygınlık ve servet kazanmıştı. Başkentte bir ev, köyde ise üzerinde "sekiz yüz can" yaşayan bir toprak satın almış, Rus bir kadınla evlenerek tamamen Ruslaşmıştı. Luteryen olduğu halde çocuklarını Ortodoks inanca göre yetiştirmiş, en büyük oğlunu da eski bir Rus ismiyle, Vladimir olarak vaftiz ettirmişti.

Vladimir Engelson büyüdü, zeki ve genç bir adam oldu. Zengin ve hoşgörülü bir babanın oğlu olarak kendisine bir kariyer edinmeyi gerekli görmeyip, gönülsüzce gittiği Petersburg Üniversitesi'nde filoloji eğitimi aldı. Vaktini nasıl geçireceğini bilemeyen bu genç, sıkıntısını giderecek çeşitli yollar arayıp duruyordu. Ancak çabaları hiçbir sonuç vermedi, o da bu Gordiyon düğümünü intihar ederek kesmeye karar verdi (1843-1844 kışı olmalı, Vladimir henüz yirmi üç yaşındaydı). Kendini öldürmenin en soylu yolu olarak zehirde karar kılmıştı; bulduğu çözüme odaklanmak için sosyetik bir kafeye girip o sırada pek revaçta olan radikal

bir derginin (*Vatandan Notlar*) birkaç sayısını alıp bakmaya başladı. Gözü, "Bir Oyun Üzerine" adlı bir makaleye takıldı. Bu, Arnould ve Fournier adlı unutulmuş iki Fransız piyes yazarına ait bir oyun hakkında Herzen tarafından yazılmış bir eleştiriydi. Makale, aşk ilişkisinde de, bütün öteki ilişkilerde de asil ve duyarlı bir ruh örneği vermeyip, kendini harap eden, içe kapanan biri olmanın "gerçekliğe" aykırı bir cürüm olduğunu savunuyordu. Öylesine okumaya başladığı yazı, etkili anlatım tarzı sayesinde Engelson'un epey ilgisini çekmiş, büyük bir merakla sonuna kadar okumuştu. Ardından zehir içmeyi bir kenara bırakıp yarım şişe Madeira sipariş etmiş ve makaleyi ikinci kez okumuştu.[1] Bitirdiğinde intihar fikri aklından uçup gitmişti; dahası, bu olaydan öyle etkilenmişti ki, Herzen'e vazgeçtiği hayatının kurtarıcısı olarak gizliden gizliye hayranlık beslemeye başlamıştı.

Sonraki yaz romantik can sıkıntısına (*ennui*) başka bir çare buldu. Speşnev adlı bir dostuyla felsefe ülkesi Almanya'yı ziyaret etmek amacıyla yurt dışına çıkmak için pasaport başvurusunda bulundular. Masum bir tatildi bu. Ancak I. Nikolay halkına babalık taslamayı seviyordu; genç adamların başvurularına aldırmaz bir baba tavrıyla omuz silkmişti.

> Buradaki bir üniversiteye gitmek de mümkün [diye başlıyor imparatorluğun resmî izni]; ayrıca bu yaştaki genç adamların ülkeye hizmet edeceklerine başıboş dünyayı dolaşmaları utanç verici, yakışıksız bir davranış. Her şeye rağmen, istediklerini yapmakta özgürler.

Çarın lütufkâr kararı genç adamlara siyasi polis şefi Kont Orlov'un bizzat kendisi tarafından okundu. Olağanüstü azim-

1 Olay, Herzen'e Engelson tarafından anlatılmış, o da *Geçmişim ve Düşüncelerim*'in bir bölümünü buna ayırmıştı. Herzen bunu Petraşevski işinden sonra, yani 1849 ya da 1850 yıllarında yaşanmış gibi anlatıyor. Ne var ki, adı geçen makale, *Vatandan Notlar*'ın Ağustos 1843 sayısında yer alıyor; kafede bulunan nüshaların altı yıldan daha eski olduğunu varsaymıyorsak, olayın Engelson'un hayatının daha erken bir dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz. Herzen aslında kronolojik sıraya önem vermeyen biriydi. Dolayısıyla, mükemmel bir öykücü ve birinci sınıf bir edip (*littérateur*) tarafından gelecek kuşaklara aktarılmış bu olayı pekâlâ gerçeğin ikinci kuşaktan kuzeni olarak kabul edebiliriz. [Madeira: Portekiz'e özgü bir şarap – ç.n.]

li biri olduğunu hayatının ileriki yıllarında da gösterecek olan Speşnev, niyetine bağlı kalarak pasaportunu aldı. Oysa, davranışlarına nadiren açıklayıcı bir neden bulabilen Engelson, tıpkı Herzen tarafından kolayca intihardan vazgeçirilmesi gibi, Nikolay tarafından da yurt dışı gezisinden vazgeçirildi. Üstelik vakit kaybetmeden imparatorluğun hizmetine girmeye hazır olduğunu bildirip 1845'in başında Dışişleri Bakanlığı'nda bir göreve atandı.

Engelson'un kariyerindeki bir sonraki aşama oldukça karanlıktır. Kırklı yılların Petersburgu'nda –Çarlık Rusya tarihindeki en baskıcı dönemlerden biriydi bu yıllar– genç aydınlar gizlilik içinde ve tutkuyla radikal fikirlerle meşguldü. Kıvrak zekâsı ve esnek iradesiyle Engelson da bu çok yaygın durumun uzağında kalmadı. Ancak kararsız mizacı politik görüşlerine rağmen sürüyordu; arkadaşı Speşnev'in iki yıl sonra Petersburg'a dönmesiyle hayatı yine değişmiş, bambaşka bir döneme girmişti. Avrupa'da yaşadığı yıllarda siyasi görüşleri gelişip olgunlaşan Speşnev, o sırada Petraşevski adlı bir zatın etrafında toplanmış genç radikal erkeklerle birlikteydi. Gruba üye olmadığı halde dostu Engelson'u da sempatizan olarak her yere yanında götürüyordu.

Geleceğin devrimcilerinden oluşan bu ağın eylemlerinden –eğer böyle denebilirse tabii, çünkü konuşmayla başlayıp konuşmayla sonlanan eylemlerdir bunlar– Nikolay'ın kısa zamanda haberi oldu; Avrupa'daki son olaylar çarı fazlasıyla tedirgin etmişti. Petraşevski taraftarları Nisan 1849'da tutuklanıp Peter-Paul Kalesi'ne sevk edildiler. Aralarında, suikast girişimine katıldıkları iddiasıyla Sibirya'ya gönderilen Speşnev ile yazar Dostoyevski de vardı. Engelson'un olayda parmağı olup olmadığı kesin değil, ancak Speşnev'le ilişkisi dolayısıyla ondan da kuşkulanıldı ve ağustosta o da tutuklandı. Neyse ki, çarlık polisinin bile onu devrimci saymaması sayesinde Engelson bu işten ciddi bir sonuç doğurmadan sıyrıldı. Mahkemeye dahi çıkarılmadan salıverilmiş, ancak memuriyet kariyeri bitmişti. Eski sorunuyla bir kez daha baş başaydı: hayatıyla ne yapacaktı?

Sorununu evlilik macerasıyla çözdü. Kendisi gibi İskandi-

nav kökenli ama Rusya'da yetişmiş bir kadına âşık oldu. Kadın on sekiz yaşındayken yaşlı bir memurla evlenmiş, kısa bir süre sonra da boşanmıştı. Tanıştıkları sırada kadının oyun masası ile sevgilisi arasında kalmış genç bir memurla sürdürdüğü mutsuz bir ilişkisi vardı. Genç adam intihar edince Engelson kadını teselli etme fırsatı yakalamıştı.

Engelson'un tesellisi önceleri yalnızca duygusaldı, ancak kadın tedirgindi; her ne kadar olaylı ve huzurdan yoksun bir hayat yaşasa da, o güne kadar yetiştirildiği dinî ve siyasi ortodoksinin oldukça dar ve sönük yolundan pek ayrılmamıştı: "biraz Hıristiyan, biraz romantik, biraz töreci, biraz ataerkil" bir kadındı. Engelson'un öğreticiliğinde felsefi ve siyasi spekülasyonların tehlikeli sokaklarında dolaşmaya başladı. Artık o da "George Sand'ın kadın kahramanları gibi özgür bir kadın" olmak istiyordu. Hegel, Feuerbach ve Fourier okuyordu, ateşli bir materyalist ve sosyalist olup çıkmıştı. Yeni fikirler bakış açısını genişletmiş fakat akli dengesi bozulmuştu. Herzen onunla tanıştığında görüntünün "her şeyin her yere saçılmış olduğu dağınık bir oda" gibi olduğunu söyleyecekti: "çocukların oyuncakları, gelinlik, dua kitabı, George Sand'ın bir romanı, terlikler, çiçekler, tabak çanak..." Giderek hastalık hastası bir insana dönüşmüş ve tüm Rus hastalık hastaları gibi, bozulmuş sinirlerini iyileştirecek tek çarenin yurt dışına yapılacak bir seyahat olduğuna kendini inandırmıştı.

19. yüzyılın ortalarında genç bir dul için tek başına Avrupa'da seyahat etmek ne güvenli ne de yakışık alır bir durumdu. Etrafta ondan daha yasal bir koruyucu yoktu, Engelson bir kez daha hızır gibi yetişmişti (*deus ex machina*). İlgi duyduğu kadın onu o güne kadar akıl hocası olarak kabul etmiş, sevgili olarak istememişti; Engelson'sa istenmeyen konularda ısrar edecek kadar kaba ya da atılgan biri değildi. Oysa artık evlenme ve yurt dışında ona refakat etme teklifinde bulunabilecek, eğer isterse bir kocanın sahip olduğu hakları iddia ederek onu utandırmayacağına dair söz de verecekti. Kendisi de seyahat etmek istiyordu ve bir refakatçi hizmetkârın (*cavalier servant*) görevlerini yerine getirecek olması ona o güne kadar hayatında eksikliğini

duyduğu amacı ve işi sağlayacaktı. Adaletli Aleksandra (kadının adı buydu) tekliften etkilenmişti; ancak teklifi bu şekilde, Engelson'un yalnızca ismini ve pasaportunu kullanarak –yatağını paylaşmadan– kabul etmesinin terbiyeli bir davranış olmayacağını düşünüyordu. Böylece, herkes tarafından coşkuyla karşılanan eksiksiz bir evlilik yapıldı ve karı koca 1850 sonbaharında Nis'e hareket etti. Engelson burada yedi yıldır gizli ilahı olan Herzen'le karşılaşacaktı.

Engelson'un kişiliği, Herzen'e yazdığı bir metinden anlaşıldığı üzere, I. Nikolay'ın iktidarda olduğu son yıllarda Rus entelektüellerinin maruz kaldıkları hastalıkları mükemmel şekilde teşhis etme fırsatı tanıyor – öyle bir teşhis ki bu, okuyucu söylenenlerin bir tek Engelson için değil, Dostoyoveski için de ve özellikle son paragraflarda Herzen'in kendisi için de, ne kadar yerinde olduğunu görüp şaşıracaktır:

> Nikolay rejiminin kapısı önünde korkunç bir suç işleniyor – ahlaki bir kürtaj yapılıyor ve genç ruhlar öldürülüyor. ... Devletin eğitim sistemi, sonundaki ödülün ancak bir memuriyet olacağı, körü körüne itaatin vaaz edildiği, dinî bir eğitime indirgendi. Gençliğin doğal olarak taşkın olması gereken bütün duyguları hoyratça bastırıldı; yerini hırs, kıskançlık ve kindar bir rekabet duygusu aldı. Bu yolda canlarından olmamışlarsa eğer, akılları ve ruhları hastalanmış olarak gün ışığına çıkıyor. Ümitsizlik, iktidarsızlık ve işine karşı yoğun bir isteksizlik; ve bütün bunlar sonsuz bir kibirle el ele. Genç insanlar daha yirmilerine gelmeden hastalık hastası, kuşkucu ve tükenmiş bireyler olup çıkıyorlar. Hepsi kendi kendilerini gözlemekten, incelemekten ve suçlamaktan zevk alıyor, kendi kendilerini zehirliyorlar; her türlü psikolojik belirtiyi dikkatle inceliyor, yaşadıkları sinirsel krizleri birbirlerine uzun uzun anlatıp üzerinde sonsuzca tartışıyorlar. Yıllar geçtikçe bu kategoriye dahil erkek ve kadınlara sıkça rastlamaya başladım. İtiraflarına, kendilerini psikolojik olarak cezalandırmalarına (ki genellikle kendi kendine leke sürmektir bu), hep empatiyle yaklaştım ve nihayet bütün bunların yalnızca bir çeşit kibir olduğu sonucuna vardım. Bu Mag-

dalene tabiatlı kadın ve erkeklerin birbirlerine ne kadar kolayca düşman olduklarını, ilişkilerini nasıl acımasızca kopardıklarını görmek için onları protesto etmeniz ya da onlara sempati duymanız gerekmez, tek yapmanız gereken pişman olduklarına dair sözlerine kanmanız. Sizden tıpkı Hıristiyan bir rahibin yeryüzündeki azizlere davrandığı gibi davranmanızı, yalnızca büyük bir kutsiyetle günahlarını bağışlamanızı, başka da bir şey söylememenizi beklerler.

Tövbeleri samimi olmakla birlikte, aynı günahları tekrar tekrar işlemelerine engel değildir. Çarkın düzenli çalışmasını sağlayan ve denetleyen yayları kırmışlar bir kere; çarklar on kat hızlı dönmeye başlamış, fakat hiçbir şey üretmediği gibi, makine kendisini de parçalıyor. Uyumlu bir işleyiş yok, estetik ölçüt hepten kaybedilmiş. Siz onlarla yaşayamadığınız gibi, bu nitelikleri yüzünden onlar da kendileriyle yaşayamıyorlar.

Onlar için mutluluk yok; mutluluğu ellerinde tutmayı bilemediler. En ufak bir bahanede insanlıktan çıkıp en yakınlarına karşı bile kabalaştılar. Alaycı tavırları görkemli Alman duygusallığından daha yıkıcı ve zararlı oldu. İlginç olansa, bu insanların sevilmek için yapmayacakları şeyin olmaması; zevk peşinde koşuyorlar ama kadehi dudaklarına götürdükleri anda şeytani bir ruh sanki ellerine vuruyor, şarap yerlere dökülüyor, bardak fırlayıp çamurun içinde yuvarlanmaya başlıyor.

Aleksandra Engelson çok tipik olmayan, biraz karmaşık bir karaktere sahipti. Bahtsız ilk evliliği ve bundan da bahtsız aşk ilişkisi kendine olan güveninin tamamen yok olmasına yol açmıştı. Engelson'dan öğrendikleriyse, onu dengede tutan basit ve geleneksel bağları altüst etmişti; nihayetinde de, tutkuyla değil, ilgiyle sevdiği; saygı değil, merhamet duyduğu bir adamla evlenmişti. Ancak suratsız ve içe dönük Engelson, tutarlı bir beğeniden ya da meşguliyetten yoksundu; sorumsuz ve çocuk kadar düşüncesizdi; içki nöbetleri geçiriyor, sefilliği yüzünden kendini kınıyordu; kişiliğini oluşturan bütün bunlar er ya da geç, karısının sinirlerini tahrip edecek ve bir patlamaya yol açа-

caktı. Böyle zamanlarda hem ondan hem de kendinden tiksiniyordu kadın; bu ortak nefretin sonucunda da beklendiği gibi aralarında marazi bir duygudaşlık oluşuyordu. Acınası bir çelişki söz konusuydu ilişkilerinde; onları birleştiren bağlar, tekrarlayıp duran duygu fırtınalarından sonra güçlenip, yoğunlaşıyordu. Bu zihinsel altüst oluşlar ve karşılıklı hakaretler sıklaştıkça birbirleri için vazgeçilmezlikleri de artıyordu.

Bu tuhaf karı kocanın (*ménage*) psikolojik bükülmeleri Herzen için yepyeni bir deneyimdi.

> Onları sık sık, hem yatak hem de oturma odası olarak kullandıkları büyük otel odasında bitkin bir halde buluyordum [diye anlatmış]. Kadın bir köşede tükenmiş ve gözü yaşlı, adam öteki köşede ceset kadar solgun, bembeyaz dudaklarıyla şaşkın ve suskun. Kimi zaman saatlerce, günlerce bu halde otururlardı; oysa birkaç adım ötelerinde mavi Akdeniz ve portakal bahçeleri onları doğaya davet ederdi – masmavi gökyüzü altında, ışıl ışıl, gürültülü, eğlence dolu güneyli yaşam. Ortada gerçek bir münakaşa olmazdı; ne bir kıskançlık, ne bir soğukluk, ne de elle tutulur bir neden. Sonra Engelson birdenbire ayağa kalkıp kadının yanına gelir, dizlerine kapanarak, kimi zaman hıçkıra hıçkıra, "Seni mahvettim yavrum, mahvettim," diye mızmızlanırdı. Kadınsa ağlar, adamın kendisini mahvetmiş olduğuna inanırdı...
>
> Çoğu zaman birbirlerinin yaralarını sürekli kaşıdıklarını, duydukları acıda yakıcı bir şehvet bulduklarını, birbirlerini yiyip bitirmenin, tıpkı votka ya da salatalık turşusu tiryakiliği gibi, bağımlısı olduklarını düşünüyordum. Ama ne yazık ki, bedenlerinin buna dayanamadığı açıkça görülüyordu; korkarım yakında ya tımarhaneye ya da mezara girecekler.

Herzen'in bu olaylı birlikteliğe sadece seyirci kalması mümkün değildi; vicdanları zayıf insanların doğal bir dürtüyle yaptıkları gibi, sorunlarının çözümü için her ikisi de sırayla ona başvurup, sempatisini ve hakkaniyet konusunda arabuluculuk etmesini istiyordu. Bir süre İtalya'da dolaştılar, ancak her ikisi de sefil bir durumda olduğu için ne manzaranın ne de iklimin

tadını çıkarabildiler; yeni öneriler almak için Nis'e geri döndüler. Herzen hemen ayrılmalarını tavsiye etti. Her ikisi de bunu coşkuyla kabul etti ama uygulamadılar (uygulayabilmek için –ikisinin de sahip olmadığı– adım atma iradesi gerekiyordu); üstelik Madam Engelson bu nedenle Herzen'i hiçbir zaman affetmeyecekti. Dostlukları devam etti. Engelson acılı günlerinde, bunalımlı anlarında Herzen'ın sırdaşı ve refakatçisi oldu. Herwegh'le aralarındaki yakışıksız kavgada baş yardımcısı olarak görev aldı; Natalya öldüğündeyse, karısı adına öksüz kalan çocukları emanet alma teklifinde bulundu. Aralarında Herzen'in kaydettiği ilginç bir diyalog geçmişti:

> Ona, oğlum hariç çocuklarımın Paris'e gidecekleri cevabını verdim; teklifini kabul edemeyeceğimi açıkça söyledim.
>
> Yanıtım onu epey incitti; bunu görünce ben de üzüldüm.
>
> "Elini yüreğine koyup söyle, karın çocuk yetiştirecek kabiliyette bir kadın mı?"
>
> "Hayır, ama... belki de bu onun için bir başlangıç (*planche de salut*) olurdu. Gerçekten acı çekiyor, hep acı çekti; belki bu şekilde, yeni bir görev edinerek, özgüveni tazelenir."
>
> "Peki, ya bu deney başarılı olmazsa?"
>
> "Haklısın. Bir daha bunun lafını etmeyeceğim. Ama öyle zor bir durumdayım ki."

Hiçbir şeyi gizli tutamayan Engelson, bu konuşmayı karısına aktarmıştı; kadının yarası elbette dağlanmış, kocasının dostu ve "kurtarıcısı" adama kızgınlığı daha da alevlenmişti.

Engelsonlar İtalya'ya geri döndüler. Herzen de Londra'ya taşınmıştı, birkaç ay onlardan haberi olmadı. Engelson aerostatik ve balon yapımına merak sarmıştı. Karısı ise, ruhsal bir uyarıcıya ihtiyaç duymuş olacak ki, ruh çağırma seanslarına başlamıştı.[2] Herzen'e göre bu kadın yalnızca masaları değil, kocasını bile parmağıyla çevirebiliyordu; üstelik yavaş yavaş kocasının da kendisi gibi Herzen'den var gücüyle nefret etmesini sağlamayı

2 Avrupa sosyetesini ellili yıllarda sarmış olan ruh çağırma seansları ("masa çevirmek") Herzen'in mektuplarında defalarca geçiyor. Ona göre bu, "çağdaş Avrupa'nın ne kadar dibe battığının açık bir göstergesi".

başaracaktı. Natalya'nın ölümünü izleyen aylarda Herzen'in sinirleri de Engelson kadar haraptı ve en az onun kadar sorumsuz davranıyordu; iki adam okul çocukları gibi sığ ve kaba bir düşmanlıkla birbirleriyle mektuplaşarak kavga etmişti. Herzen mektupların birinde sadede gelip Madam Engelson'un çocukların bakımını üstlenme teklifine ve bunun kendisi tarafından reddine içerlemesine değiniyor. Kendince nükteli bir taş vurarak, "Satürn'ün çocuklarını *yediğini* biliyoruz; ama dostlarından gördüğü yakınlığa cevaben, çocuklarını teslim eden birini doğrusu hiç duymadım," diye yazmış. Engelson altta kalmayıp, uygunsuz bir şekilde ve elindeki kanıta güvenerek iftiraların en kötüsünü atarak Herzen'in "rol üstlenmek"ten hoşlandığını ve bunun da yaşadıkları aile trajedisinde oynadığı rolle su yüzüne çıktığını söylemiş. "Adam etkin rol almayı, özellikle de trajik rolleri seviyor": Herzen'in kendi yazılarından bulduğu bir alıntıydı bu; dahası, tam bir kötülük ustası gibi, Almanca ve Rusça metinleri (aslı Almanca olarak yayımlanmıştır) karşılaştırdığını ve birbirinin aynı olduklarını söylüyordu.

Bundan sonra Herzen'in Engelson'la ilişkisi bir yıl kadar kesintiye uğradı. Ardından siyasi görüşlerindeki farklılık yüzünden aralarındaki düşmanlık yeniden alevlendi. Mart 1854'te başlayan Kırım Savaşı, Herzen'e göre bir imparatorluklar ve krallıklar savaşıydı ve gerçek demokratların tarafsız kalması gerekiyordu. Oysa öteki birçok (özellikle de Polonyalı) göçmen (*émigrés*) gibi, Engelson da, III. Napoleon'un, I. Nikolay'ı pataklayacak iyi bir sopa olduğunu düşünüyordu. Fransız hükümetine aerostatik yatırımlarının ürünlerini savaşta kullanması önerisinde bulunmuştu. Rus hükümeti aleyhine Rusça broşürler yazmış, bunları Londra'da Herzen'in Rusça basımevinde basmıştı. Temmuzda Fransız Savaş Bakanlığı'na aşağıdaki mektubu göndermiş; bir kopyasını Herzen'e yollamıştı:

> Ekselansları,
>
> 23 Mayıs'ta Majesteleri İmparator'a hitaben yazdığım mektupta topçu birliklerine yardımcı olmak üzere kullanılabilecek balonların (aerostatların) bir planını gönderme cüretini göster-

miştim. İmparator'a gönderdiğim dilekçemin siz Ekselansları'na gönderildiğini ve *bu konuda ileride yapılacak müracaatların ve yazışmaların* siz Sayın Bakan'a yöneltilmesi gerektiğini bildiren Üst Mahkeme Dilekçe Komisyonu'nun 26 Haziran tarih ve 10039 no'lu alındı belgesi, komisyon başkanının imzasıyla tarafıma gönderilmiş bulunuyor.

Bu durumda önerimin reddedilmediğini varsayarak sizden aşağıdaki konularda ricada bulunmama kendimi izinli sayıyorum:

Majestelerine yazdığım yukarıda sözü edilen mektupta aerostatik araçların Rusya'nın iç bölgelerine, hükümet bildirileriyle kandırılmış Rus halkına, savaşın gerçek nedenlerinin açıklanacağı broşürlerin dağıtılmasında kullanılabileceğini anlatmıştım.

Eğer Fransız hükümeti Rusya'ya karşı savaşta "hukukun ve medeniyetin üstün gelmesi" amacıyla bu broşürlerden faydalanmayı arzu ederse, ilişikte gönderdiğim ve siz Ekselansları'nın bilgisi için Fransızca çevirisini de eklediğim kitapçıkları istenildiği kadar Rusça olarak hazırlamayı teklif ediyorum.

İlişikteki metnin yazarı olarak, Fransız hükümetine benden istenilen sayıda broşürü yalnızca kâğıt ve yeniden basım maliyeti karşılığında sağlamayı üstleniyorum. "Yeniden basım" diyorum çünkü ilk baskısı tükendi bile.

Çar'ın Rus halkına hitaben yazdığı manifestolara cevaben yazılmış bu makaleler, bence, yukarıda sözü edilen Majesteleri İmparator'a yazdığım mektupta tarif edilen aerostatik aygıt kullanılarak, su geçirmez tüpler içinde ya da doğrudan su geçirmez kâğıtlara basılarak dağıtılabilir.

Broşürle propaganda beklentimin dayanağı, havada yüzen bir balondan düşen kitapçıkların oluşturacağı görüntünün Rus halkı gibi batıl inançları olan insanlar üzerinde yaratacağı olağanüstü etkidir.

Sayın Bakan, sizden mektubumu ve ilişikte gönderdiğim çevirimi okurken iyi niyetinizi önde tutmanızı, Fransa'da doğma ayrıcalığım olmadığı için yaptığım ve düzelttirmek için zaman bulamadığım yazım hataları yüzünden fikirlerimi olum-

suz bulmamanızı diliyorum. Öte yandan, makalelerimi yazdığım popüler Rusçanın çok düzgün olduğunu garanti etme cüretini gösterebilirim.

Sizden bir yanıt alma ayrıcalığına ereceğim ümidi ile ve saygılarımla,

Ekselansları'nın itaatkâr mütevazı hitmetçisi
Vladimir Engelson

Düşman ülke halkının havadan yapılacak propaganda ile beslenmesi şeklindeki bu orijinal ve parlak fikir ne Herzen, ne de Fransız yetkililer tarafından kabul gördü; fikrin uygulanması altmış yıl sonra gerçekleşecekti. Tutkuyla yaptığı tasarımların soğuk karşılanması Engelson'u hayata küstürürken, Herzen'in erken öleceği tahmininde bulunan Madam Engelson, ruhlarla avunuyordu. Bir de çocuk doğurmuş, tesellisi daha da artmıştı; tuhaf karı koca bebeklerine duydukları ortak ilgi ve Herzen'e besledikleri ortak düşmanlık sayesinde birliktelikleri ni sağlama alabileceklerdi.

Ancak ailenin mali durumu hiç parlak değildi. Engelson birdenbire kendini Herzen'in çocuklarına ders vermek gibi incitici bir konumda bulmuştu; hayırseverlik adına saati sonradan sekiz şiline çıkacak olan dört şilinlik saat ücretiyle aile bütçesine katkıda bulunmaya çalışıyordu. Bu tür insanlar böyle durumlarda ellerinde olmadan zehirli ve ölümcül bir duyarlılık geliştirirler. Bebeklerinin üşütmesi üzerine fazla telaşlanıp üç kez doktor çağırdıkları için Herzen onlarla alay edecek olduğunda, "Yoksul olduğumuz için bebeğimizin tıbbi yardım görmeden ölmesi mi gerekiyor?" diye çıkışmıştı Madam Engelson: "Üstelik bunu, bir sosyalist, kocamın bir arkadaşı, elli pound borç vermeyi reddeden ama çocuklarına ders verdirerek onu sömüren dostu mu söylüyor?"

Dersler birkaç hafta daha sürdü. Sonra bir gün Engelson eve gelip çocuklarla mürebbiyenin şaşkın bakışları altında ve elindeki dolu silahı göstererek, Herzen'in ona korkak dediğini, döndüğünde onu vuracağını haykırdı. Neyse ki, yatıştırılıp evine yollandı. Ertesi gün olayı unutmuştu bile; Herzen'e biraz ke-

yifsiz olduğunu, eve gelemeyeceğini, çocukların isterlerse ders için ona gelebileceklerini yazdı.

Bu olay 1855 Mayısı'nda yaşanmıştı ve sonrasında Jersey'e taşınan Engelsonlarla Herzen'in ilişkisinin sonunu getirdi. Engelson hemen ertesinde, otuz dört otuz beş yaşlarındayken orada öldü. Romantik dönemin yaygın illeti dalak hastalığından (*le spleen*) ömrü boyunca çekmiş olan Engelson'un mezar taşına, başka bir romantik kahraman için tasarlanmış bir kitabe uygun görülmüştü – *Joseph Delorme'nin Yaşamı*'nın başına Sainte-Beuve tarafından konulan *Obermann*'dan alınma bir metin:

> Ciddi bir şanssızlığa uğramadı. Ama hayatının başından itibaren hayal kırıklıkları ve bezginlik peşini hiç bırakmadı. Hep bunlarla uğraştı, hep böyle yaşadı, zamansız yaşlandı, zamansız öldü.

Karısı on yıl kadar daha yaşamış olmalı. 1864'te Herzen, Napoli'den bir mektup aldı; mektup güya rahmetli karısı Natalya'dan geliyordu ve dünya işlerine tövbe edip dine sarılması, günahlarından arınması konusunda onu uyarıyordu. Mektup imzasızdı, ama Herzen, Aleksandra Engelson'un el yazısını tanımıştı.

ALTINCI BÖLÜM

LONDRA'DA İLK YILLAR

Herzen, 1852 yazının sonunda İngiltere'ye geldiğinde kırklı yaşlarının başındaydı ve kolaycı bir orta yaş sinizmiyle hayatının sona erdiğine inanıyordu. Mutluluğu, telafisi imkânsız korkunç bir faciayla yıkılmış, siyasi faaliyetleri dünyanın her köşesinde gericiliğin üstün gelmesiyle umuttan ve anlamdan yoksun kalmıştı. Artık ömrünü önemsiz ve sıradan bir emekli gibi geçirecek, evliliğinden geriye kalan enkazı çocuklarının hatırına koruyacak, özgürlüğün henüz tam olarak boğulmadığı tek Avrupa ülkesi olan İngiltere'de mümkün olduğu kadar siyasi inancı doğrultusunda yaşamaya çalışacaktı. Gerçekten de yaklaşık dört yılını böyle geçirdi. Sonra, neredeyse hiç farkında olmadan, yüreğinin telleri aniden coşkunun ve aşkın mahrem dokundurmalarına yanıt vermeye başladı; hemen hemen aynı sıralarda siyasi kariyerinde de önemli bir dönem başlayacaktı. Oysa İngiltere'deki ilk yıllar ne yakın dostlarının ne de istikrarlı bir işinin olduğu, acılı ve zorlu yıllardı; çadırını kurduğu bu ülkeyle ilgili en berrak izlenimleri de o günlerde şekillenmişti.

Herzen İngilizlerle özel olarak ilgilenmemişti; dolayısıyla 19. yüzyılın ellili yıllarındaki İngiliz hayatını çözümlediği, o iğneleyici kalemiyle yazdığı bir metni ne yazık ki gelecek kuşaklara

bırakmadı. Özel mektuplarında bulunabilecek izlenim kırıntıları ise pek doyurucu değil.

> Buradaki hayat [diye yazmış 1855'te bir Rus dostuna] peynir kurtlarının hayatı kadar sıkıcı. Sağlık, dirilik ya da umut adına tek bir kıvılcım yok. Victor Hugo İngilizler için "harika ama aptal insanlar" (*un grand peuple - bête*) diyerek geriye hayran olunacak bir tanım bırakmış. Ülkedeki muhafazakârlar da, radikaller de süprüntü – vasat süprüntüler üstelik. Göçmenler (*émigrés*) desen, onlar da bunlardan geri kalmıyor. *Onlardan* da bir şey bekleme; hepsi ölü gömücü ölüler.

Bunları yazdıktan bir iki hafta sonra İngilizleri iyice küçümseyerek, "İnsan türünün en aşağılık ırkı, *gerçekten* aptal ve olağanüstü terbiyesizler," diyecekti.

Buna rağmen, Herzen'in ruh hali hep böyle kalmayacak, yargıları zaman içinde değişecekti. "Hiç kuşkusuz," diye yazıyordu 1857'de İsviçreli dostu Karl Vogt'a, "Bu halka özgü feodal ve tutucu ahmaklıklara karşın, İngiltere yaşanabilecek tek ülke." Ayrıca *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de İngilizlerle Fransızları karakterleri açısından karşılaştırdığı, hiç de tümüyle Fransız yanlısı olmayan uzunca bir bölüm var.

> Bir Fransız'la bir İngiliz birbirinin tamı tamına zıttıdır. İngiliz kendi evinde yaşamayı seven, inatçı, küstah ve yalnız bir yaratıktır. Fransız ise kavgacı ama kolay güdülen bir sürü yaratığıdır. Dolayısıyla iki ülke arasında, tıpkı onları ayıran kanal gibi, birbirlerine paralel giden iki gelişme çizgisi söz konusu. Fransızlar sürekli bildiri yayımlar, her şeye müdahale eder, herkese emir verir, herkese her şeyi öğretirler. İngilizlerse bekler; öteki insanların işlerine hiçbir şekilde müdahale etmez, öğretmekten çok öğrenmeye meyillidirler, ama ne yazık ki öğrenmek için vakit bulamazlar, çünkü dükkânları onları beklemektedir.
>
> İngiliz yaşamının iki köşe taşını oluşturan bireysel özgürlük ve miras yoluyla edindikleri gelenek, bir Fransız için hiçbir anlam ifade etmez. İngilizlerin kaba halleri Fransızları deli eder (gerçekten de iğrençtir bu kabalık, Londra'daki hayatı çekil-

mez kılar); ama o Fransız da, bu kaba gücün ve eğilmez inatçı duruşun bu ülkedeki hakların garantisi olduğunu anlamaz. Özgürlük ve gelenek tutkusuna hitap ettiğiniz takdirde bir İngiliz'i, üniformasındaki sırma örgülere hayran, defneyle kaplı zincirlerinden zevk alan bir köleye çevirmeniz dışında, her istediğinizi yerine getiren biri yapabilirsiniz.

Özyönetimin, adem-i merkeziyetin beşiği İngiltere, bağımsız ve değişken bir gelişmeye sahiptir; bütün bunlar bir Fransız için o kadar medeniyet dışı ve akıl almazdır ki, istediği kadar uzun yaşasın, bu ülkenin siyasal ve sosyal hayatını, yasalarını ve yargı sistemini tam manasıyla anlaması mümkün değildir. İngiliz yasalarının birbiriyle ilişkisiz çeşitliliği içinde karanlık bir ormandaymış gibi kaybolur o; ve ne yazık ki, ormanın yüksek ve görkemli meşe ağaçlarından meydana geldiğini, bu çeşitlilik içinde ne çok tılsımın, ne çok şiirin ve sağduyunun bulunduğunu fark edemez. Bir Fransız, ancak güzelce temizlenmiş patikalardan, budanmış ağaçlardan ve bunları koruyan polis-bahçıvanlardan oluşmuş küçük düzeninin peşinden gider.

Bu çağ, gerçekten de İngilizlerin yurttaşlık hakları ve özgürlükler üzerine titredikleri bir çağdı;[1] elbette bütün bunlar Herzen'in ilgisini fazlasıyla çekiyordu.

> Yoksul bir adam bile [diye devam etmiş] karanlık, soğuk ve nemli kulübesinin kapısını kapatıp dışarı çıktığında kendisini dimdik ayakta ve güvende hissetmektedir burada... İngiltere'ye gelene kadar, evime bir polisin gelmesi bende tarifi imkânsız kötü duygular uyandırır, karşımda düşman varmışçasına hemen savunmaya geçerdim. Oysa İngiltere'de kapınıza gelen polis yalnızca sizin güven duygunuza katkı sağlıyor.

Bu özgürlük kimi zaman Herzen'i sersemletecek boyutlardaydı. Örneğin, Kırım Savaşı'nın patlaması üzerine kraliçenin kocası konumundaki prense karşı gelişen düşmanca galeyana

1 J.S. Mill'in ünlü incelemesi *Özgürlük Üzerine* (*On Liberty*) 1859'da yayımlanmıştı.

çok şaşırmıştı. Çarın ülkesinden kaçıp gelmiş birisi için iktidardaki kraliçenin kocasını suçlayan bir gösteri yürüyüşü düzenlenmesi, gösteriye katılan mahalle çocuklarının sokaklarda özgürce prensin zindana yollanması gerektiğini bağırmaları, inanılması imkânsız bir olaydı.

Herzen'in İngiltere izlenimleri, değinildiği gibi, ne ilk başlarda ne de sonradan özel bir ilgi odaklıydı. Derinlemesine bilgiden yoksun, yalnızca kendi gözlemlerinden oluşan izlenimlerdi bunlar. Aslında İngilizlerin yabancılara karşı geleneksel tutumları Herzen'le ada sakinleri arasında hakiki bir ilişki kurulmasını engellemişti. Herzen de fikirleri nedeniyle zaten birçok sıradan İngiliz topluluktan dışlanmıştı: göçmenlerden birinin işaret ettiği gibi "Bilinemezcilik, bir beyefendiye hiç yakışmıyordu." Zaman zaman kıta demokrasisini ve cumhuriyetçiliği savunan seçkin radikal çevrelere girip çıktı. Dönemin önde gelen bir iki büyük edebiyatçısıyla tanıştı; bunlar arasında George Henry Lewes ve "büyük bir yetenek ama olağanüstü çelişkilere sahip"[2] Thomas Carlyle da vardı. Ancak bunlar kamusal alanda kurulmuş mesafeli dostluklardı; o dönemde samimi denilebilecek türden bir ilişkiyi tek bir İngiliz aileyle kurabilmişti.

Herzen bu yakın ilişkiyi 1849'da Cenevre'de tanıdığı Mazzini'ye borçluydu. Mazzini, İngiltere'deki ilk yıllarında büyük bir rezalete yol açan bir dalaverenin kurbanı olmuş; Britanyalı posta memurlarının Avusturya polisinin azmettirmesiyle Mazzini'nin mektuplarını açmakta oldukları ortaya çıkarılmıştı. Bu olayın çözülmesinde rol oynayanların arasında Reform Tasarısı kampanyasına etkin bir şekilde katılmış olan radikal avukat William Ashurst de vardı; Ashurst ailesi, Rowland Hill'e bir penilik pulla ulaşan posta fikrinin de sahibiydi. Ashurst, karısı ve üç yetişkin kızıyla Muswell Hill'de bir evde oturuyordu. Bu ev o kadar uzak ve erişilmez bir yerdeydi ki, konuklar akşam şehre dönmek istediklerinde araba ya da omnibüs bulmak için Islington'daki "The Angel"a kadar dört mil yürümek zorundaydı. Mazzini de bu evin müdavimlerindendi; Ashurst ai-

2 Carlyle'ın Herzen'e yazdığı ve Herzen'in arşivinde bulunan ilginç bir mektuba Ek B'de yer verilmiştir.

lesine yazdığı mektuplar İngiltere'de oturduğu uzun yıllar boyunca çeşitli deneyimlerini paylaştığı hoş belgelerdir.

Ashurst'un kızları beklendiği şekilde evlilikler yapmışlardı; Matilda, Sevenoaks'ta çalışan bir dava vekiliyle; Emilie, Sydney Hawkes'la ve Caroline de James Stansfeld'le evlenmişti – Hawkes ile Stansfeld'in Fulham'da ortak bira fabrikaları vardı. Matilda Biggs, 1850'de Nis'e gelmiş, Mazzini'nin yazdığı bir tavsiye mektubuyla Herzen'i ziyaret etmişti. Herzen İngiltere'ye yerleştiğinde bu tanışıklık yeniden kuruldu. Matilda, Herzen'i Sevenoaks'taki evine davet etmişti (Herzen'in bir İngiliz köyünü ilk görüşüydü bu) ve onun bu tuhaf ailenin öteki üyeleriyle tanışması da bu evde olmuştu. Emilie Hawkes[3] kadınlar arasında en hoşuna gideniydi; kocalardan ise Stansfeld'e daha fazla yakınlık duymuştu. Stansfeld, parlamentoya girmiş, yıllarca büyük bir başarıyla barınma hakkını savunmuş, İngiltere'deki siyasi mülteci sorunu üzerine çalışmış biriydi. Altmışlarda Palmerston hükümetinde Kraliyet Donanması'na Junior Lord olarak atandı. Ancak bakanlık görevi kısa sürdü, çünkü İtalyan cumhuriyetçileriyle devrimcilerinin Mazzini'ye gönderdikleri gizli mektuplarda isminin ve adresinin kullanılmasına izin verdiği ortaya çıktı. Disraeli, Avam Kamarası'nda Kraliyet Donanması Junior Lordu'nun Avrupalı suikastçılarla yazıştığını söyleyerek Stansfeld'e saldırınca, o da istifa ederek hükümeti zor durumdan kurtardı.

Bu insanlar da, öteki İngiliz tanıdıkları da, Herzen'in yaşamında önemli bir role sahip değildi. İngiltere'deki ilk yıllarında Herzen'in sürekli görüştüğü kişiler daha çok siyasi mültecilerdi. 1848'den beri sürü halinde Avrupa'nın bir köşesinden ötekine, huzur içinde yaşayabilecekleri, konuşabilecekleri ve

3 Herzen'in İngiltere'de olduğu süre içinde Emilie kocasından boşanıp Mazzini'nin taraftarlarından Ventura adlı bir İtalyan ile evlendi. 1866'da Ventura öldü. Herzen, Mazzini'ye Cenevre'den Ashurstlerle dostluğunu gösteren bir mektup göndermişti: "Zavallı Emilie! Londra'daki ilk yıllarıma (1852 ve 1853) dair hatırladıklarım, kendi dertlerim, Madam Ventura ve o sırada sizin de içinde bulunduğunuz çevre ile o kadar iç içe ki, yazdıklarınızı okuyunca yüreğim sızladı." Mektup, *Mazzini'nin Bir İngiliz Aileye Mektupları* adlı eserde yayımlandı.

de kumpas kurabilecekleri bir yer bulmak için dolaşan bu insanlar milliyetlerine göre çeşitli gruplar oluşturuyorlardı; İtalyanların başını rakipsiz bir şekilde Mazzini çekiyordu. Macarlar Kossuth'un, Lehler Worcell'in önderliğini kabul etmişti. Fransızlar 1848 Devrimi'nin liderlerinden Louis Blanc ile Ledru-Rollin arasında bölünmüştü; Blanc, ünlü *On Yılın Tarihi*'nin, Ledru-Rollin ise *İngiltere'nin Düşüşü* adlı broşürün yazarıydı. Tıpkı anavatanlarındaki gibi dağınık ve bölünmüş olan Almanlarınsa çok sayıda sürgün kolonisi varken, kabul edilmiş bir liderleri yoktu. Bu beş millet –İtalyanlar, Lehler, Macarlar, Fransızlar ve Almanlar– mültecilerin ana kütlesini oluşturuyordu. O zamana kadar demokratik hareketlerle herhangi bir ilişkisi olmamış bir ülkenin temsilcisi olan Herzen, bu kütlenin tamamlayıcı bir üyesi olarak selamlanıyordu. Öteki mültecilerin neredeyse tümünün tersine cüzdanı şişkin olduğu için, paradan yana şansı az olan dostlarına gerektiğinde yardım etmekten kaçınmıyor, tüm gruplarca elbette hoş karşılanıyordu. Yüce Rus beyefendisinin (*grand seigneur*) geleneksel konukseverliği sisli ve burjuva Londra'da da kendini göstermişti. Herzen evini herkese açmıştı; morali bozuk herhangi bir göçmen, herhangi bir akşam, şarabından içmek, sigaralarından tüttürmek, o anki ruh haline göre, hafif ya da ağır konularda gecenin bir yarısına kadar konuşmak bahanesiyle rahatça evine gelebileceğini biliyordu.

Dostlukları neredeyse tümüyle siyasi olmasına rağmen, Herzen kamusal hayata nadiren katılırdı. Onu inzivasından ilk çıkaranlar Polonyalı dostları oldu. 1830 Leh ayaklanmasının yıldönümünde, 29 Kasım 1853'te Hannover Salonları'nda yapılan bir toplantıya davet edilmişti. Toplantıya Worcell başkanlık ediyordu; çeşitli milletlerden konuşmacılar yaşanan acılar ve Polonya'nın yeniden dirilişi üzerine nutuklar çekiyordu. Özel hayatında parlak bir konuşmacı olmasına rağmen Herzen'in kürsü deneyimi hemen hiç yoktu. Onu dinleyicilere tanıtan Worcell, "Konuşmacının kendi ülkesinde halka hitap etmesine izin verilmemiştir," şeklinde bir açıklamada bulunup önceden yazılmış bir metinden okuma yapacağı için izin iste-

yecekti. Fransızca (Herzen İngilizceyi akıcı konuşmayı hiçbir zaman öğrenememişti) okuduğu konuşması şu sloganla sona eriyordu: "Bağımsız Polonya, özgür Rusya!" Worcell konuşma biter bitmez Herzen'in boynuna atılmış ve "Polonya adına Rusya'yı" affetmişti; bu sırada kardeş Slav halklarının barışmalarını 1.500 kişi ayakta alkışlıyordu. Herzen sanki mutluluktan cennetin yedinci katına erdiğini söylüyordu, ancak içindeki kuşkucu şeytan bu zafer anında bile aklına *Zeki Olmanın Talihsizliği* adlı ünlü Rus kara mizahından bir bölümü getirmekten geri kalmamıştı: "Peki kulüpte ne *yaparsınız*?" "Bağırırız birader, bağırırız."

On sekiz ay sonra Herzen başka bir toplantıda yine bir konuşma yapacaktı; katılanlar ve toplantının mahiyeti, duyuru pusulasından anlaşılıyor:

BÜYÜK 1848 DEVRİMİ
HALKLARIN BİRLİĞİ HAREKETİ
Anma Toplantısı

27 Şubat 1855, Salı
Halk Gösterisi'ni takiben
St. Martin's Hall'da
Uluslararası Bir Gece

Davetli olan Avrupa Demokrasisi'nin mümtaz temsilcileri:

FRANSIZ: Louis Blanc, Victor Hugo, Barbès, Felix Pyat, Ledru-Rollin, Raspail, Eugène Sue, Pierre Leroux.
ALMAN: Kinkel, Marx,[4] Ruge, Schapper.
İTALYAN: Bianciani, Saffi, Mazzini.
MACAR: Teleki, Kossuth.
LEH: Worcell, Zeno-Swientoslawski
RUS: Herzen.
İNGİLİZ: W. Coningham, j. Finlen, Cooper, Mayne-Reid, J. Beal, Gerald Massey.

4 Marx, davete katılmayı reddetmişti. Engels'e, "Herzen'le hiçbir zaman aynı yer ve zamanda, aynı platformda bulunmayacağım, çünkü 'eski Avrupa'nın Rus kanıyla yenilenebileceği fikrine katılmıyorum," diye yazmıştı.

Ernest Jones, Başkan.
Alfred Tallandier, Fransız Tem.
Dombrovski, Leh Tem.
M. Bley, Alman Tem.
B. Chapman, İngiliz Tem.

Çay Servisi saat beşte. Toplantı için kapı açılışı yedi buçuk.
Başlama saati sekiz.

İki kişilik bilet 2 şilin, 6 peni; Tek kişilik bilet 1 şilin, 6 peni;
Toplantı bileti 3 peni.
Biletler St. Martin's Hall'dan temin edilebilir.

Kırım Savaşı'nın sürüyor olmasına rağmen, *The Times*'ın haberine göre, Herzen "coşkuyla karşılanmış", konuşması "tüm konuşmalardan daha etkili" olmuştu. "Ölmekte olan eski rejimin yeni varisi" olarak yaklaşan devrimden ve sosyalizmden söz etmiş; alkışlar arasında yerine dönerken, İngiliz mi Leh mi olduğu bilinmeyen bir hanım kendisine bir buket çiçek sunmuştu.

Bir yıl öncesinde, Şubat 1854'te Herzen yarı açık bir toplantıda kamuoyu önünde boy gösterdiğindeyse, haber İngiliz ve Atlantik ötesi basında geniş yer almıştı. Habere göre, Amerikan Konsolosu Saunders, Londra'daki önemli yabancı mültecilerden on kadarına bir ziyafet vermişti. Herzen'le birlikte davet edilenler arasında Garibaldi (o sırada Londra'daydı ve Herzen onunla ilk kez karşılaşıyordu), Mazzini (ziyafetin esas düzenleyicisiydi), Orsini (birkaç yıl sonra girişeceği III. Napoleon suikastı İngiltere ile Fransa ilişkilerinin neredeyse kopmasına neden olacaktı), Kossuth, Ledru-Rollin, Worcell ve başka birkaç mülteci temsilcisi vardı. Radikalleri desteklediği bilinen parlamento üyesi Sir Joshua Walmsley ziyafeti renklendiren kişilerden biriydi ve toplantı geleceğin Birleşik Devletler Başkanı, Amerikan Büyükelçisi James Buchanan'ın konuşmasıyla sona ermişti.

[Herzen'in aktardığına göre] gecede, tanıtım konuşmasının Kossuth tarafından mı Ledru-Rollin tarafından mı yapılacağı konusunda sorun yaşanmış; her ikisi de ilk sırayı almak için

inatla yarıştığı için, daha önce hiç bir araya gelmemişler. Bu kez Mazzini ile Buchanan'ın çabalarıyla öyle mükemmel bir sıra takip edilmiş ki, ne burnu büyük Macar asilzadesi, ne de alıngan Fransız burjuvası ilk sırayı almak için o ana kadar neden kendilerini küçük düşürmüş olduklarını anlayabilmişler. Ardından misafirler akşam yemeğine oturmuşlar; Herzen'in yerini gösteren kartta "Rus Cumhuriyetçisi" yazmaktaymış; o günlerde belli ki Herzen'in kişisel değil kurumsal bir temsiliyeti vardı. Amerikan büyükelçisinin varlığı ortama belli bir ciddiyet katmaktaymış; tam bir diplomat gibi cumhuriyetçi konuklarla dostane bir şekilde sohbet etmiş; "Tıpkı büyükelçiliği sırasında I. Nikolay'ın Kışlık Saray'da Orlov ve Benckendorff'la yaptığı dostane sohbet gibi," diyor Herzen. Toplantı sırasında beklediğinin tersine konuşma yapılmaması Herzen'i hayal kırıklığına uğratmış. Oysa Amerikan Büyükelçisi'nin siyasi bir gösteriyle ilişkilendirilmemesi için tam da böyle olması gerekiyordu.

Büyükelçi toplantıyı erken terk etmiş; asil Kossuth, büyükelçinin kendinden önce ayrılmasını kaldıramamış ve arkasından o da çıkmış. Sonrasında toplantının ciddiyetinde belirgin bir gevşeme olmuş. Saunders, "dünya cumhuriyeti" şerefine içme zamanının çoktan geldiğini söyleyerek "Kentucky viskisiyle yapılmış büyük bir Amerikan *punch*'ı hazırlamaya girişmiş"; Bayan Saunders'sa gitarla o günlerde hâlâ devrimci ve enternasyonal bir tema olan *Marseillaise*'i çalmaya başlamış. Ardından sözü edilen meyveli kokteyl gelmiş, Saunders (Herzen'in anlatımıyla devam edecek olursak),

> tadına baktı, beğendikten sonra da büyük çay fincanlarıyla bize servis yaptı. Hiç tereddütsüz büyük bir yudum aldım ve birkaç dakika boyunca nefessiz kaldım. Kendime geldiğimde Ledru-Rollin'in de aynı şeyi yapmak üzere olduğunu gördüm ve ona engel oldum.
>
> "Eğer canını seviyorsan, bu Kentucky içkisini yavaş iç. Ben ki bir Rus'um, damağımı, boğazımı ve yemek borumu yaktım, kim bilir sana neler olur? Galiba Kentucky'de viskiyi kezzaba batırılmış kırmızı biberden yapıyorlar."

Amerikalı hınzırca güldü, biz Avrupalıların zayıflığımızı görmüş, memnun olmuştu. Gençliğimdeki gibi panzehircileri[5] taklit ederek, boş bir kupa alıp biraz daha *punch* istedim. Alkole duyduğum kimyasal ilgi konsolosun gözündeki değerimi birdenbire yükseltiverdi.

"Ah, evet!" dedi konsolos. "Yalnızca Amerika ve Rusya'da insanlar içmeyi bilir."

Aramızda çok daha hoşa gidecek başka bir benzerlik olduğunu düşündüm: Yalnızca Amerika ve Rusya'da insanlar köleleri öldürünceye kadar dövmeyi biliyorlar.

"Siyahların köleliğini savunan biri tarafından verilen *kızıl* ziyafet" böylece sona ermiş. Herzen, toplantının uyumunu bozmamak için bu iğneleyici karşılaştırmayı orada dile getirmemiş.

* * *

Bu esnada Herzen'in evdeki hayatında da beklenmedik gelişmeler oluyordu. Londra'daki ilk kışı Regent's Park'ın bulunduğu mahallede, misafir odasını, Kraliçe Victoria'dan tutun da ünlü fahişe Lola Montès'e kadar türlü çeşit büstle donatmış bir heykeltıraştan kiralanmış bir evde, oğlu Saşa ve Londra'ya gelirken onlara eşlik etmiş olan Avusturyalı General Haug'la geçirmişti. Kızları Tata ile Olga, Paris'te Reichellerle birlikteydi. Maria Reichel'e yazdığı mektuplar Herzen'in bu yıllarına dair ayrıntılı bilgiler içeriyor.

Herzen geleceğe dair herhangi bir planı olmaksızın gelmişti İngiltere'ye. Kimi zaman birkaç hafta ya da birkaç ay kalabileceğinden bahsediyor. Neredeyse kesintisiz olarak on iki yıl süreyle İngiltere'de kalacağı herhalde aklına hiç gelmemişti. Ona kasvetli ve yabancı gelen bu şehirde bir kış boyunca yaşadıktan sonra ailesini yeniden bir araya getirme ihtiyacı duymuş olmalı. Natalya'nın ölümünün birinci yıldönümü yaklaşıyordu ve artık kızlarından ayrı kalmaya dayanamayacağını düşünüyordu. Euston Meydanı'nda büyük bir eve taşındı; kızlar Mayıs

5 Zehri küçük ve zararsız dozlarda alarak zehirlenmelere karşı kendisini korumaya alan kişi.

1853'te, annelerinin ölümünden beri yanlarında olan Alman dadıları Maria Fomm ile birlikte bu eve geldiler. O sırada Olga iki buçuk, Tata sekiz yaşındaydı. On dördünü sürmekte olan Saşa beş ayrı öğretmenden ders alıyordu. Tata'nın da derslere başlama zamanı gelmişti; Herzen ona Malwida von Meysenbug adlı bir Alman hanımı öğretmen olarak tutmuştu.

Bayan von Meysenbug, Huguenot sülalesinden Fransız bir baba ile Alman bir annenin kızıydı. 1816'da, o sırada ikamet etmekte oldukları Cassel'da doğmuştu. Babasına Hesse Prensi II.Wilhelm'e yaptığı hizmetlerden dolayı Alman unvanı verilmişti. Malwida tam manasıyla Luteryen Almanlar gibi ağırlıklı olarak dinî bir eğitim görmüştü. Çocukluğundan itibaren öteki dünyayı düşünerek büyüyen, cılız yapısı nedeniyle de o dünyaya erken gideceği beklentisine giren Malwida'nın, neyse ki, gençlik hayali gerçekleşmeyecek, seksen yedi yaşına kadar yaşayacaktı. Yetişkinliğe erdiğinde dinî inançlarını geride bırakan, ancak ömrü boyunca aldığı eğitim gereği, ciddiyetini hep koruyan bu kadın, hafif ve kayıtsız bir yaşama sevincine (*joie de vivre*) hiçbir zaman sahip olmayacak, başkalarında olana da imrenmeyecekti.

Malwida kendine göre romantik bir kadındı. *Anılar*'ında söylediği gibi "yüce erdemlerden kurulu, korkunç suçların işlenip infazların yapıldığı, her daim iyinin kötüye galip geldiği hayali bir dünyada" yaşıyordu. İlk gençlik aşkı (*schwärmerei*), beklenebileceği gibi, ilk komünyonunu yöneten Luteryen papazdı. Ama davranışları gibi, kalbi de ağırbaşlıydı. Yaşıtlarının uçarı gönül işlerini sevmez, hoşgörmezdi; ilk ve tek ciddi aşk ilişkisini yirmi yedi yaşında yaşamıştı. Saygıdeğer papazının yirmi bir yaşındaki oğlunun ilk vaazını dinlemiş, anında âşık olmuştu. Gencin adı Theodore Althaus'tu. *Anılar*'ında, "Solgun suratı güneyli ırkların keskin ve soylu hatlarına sahipti. O günlerde öğrenciler arasında moda olduğu üzere, simsiyah gür saçları omuzlarına dökülüyordu. Kaşları düşünürlerin ya da kahramanların kaşları gibiydi," diye yazmış. Aralarında entelektüel bir dostluk kurulmuştu, hem mektupla hem de yüz yüze ve büyük bir hevesle din, ahlak ve siyaset üzerine konuşmaya başladılar. Genç The-

odore kendisine öğretilen doktrinlere uzun süre bağlı kalmadı. 1846'da İsa'nın kutsallığını reddettiği, dogmatik olmayan temeller üzerine yeni bir kilisenin kurulması gerektiğini savunduğu, *Hıristiyanlığın Geleceği* adlı bir broşür yayımladı; siyasi fikirleri de aynı aykırılıktaydı. Malwida'nın düşünce dünyası duygularından daha kolay etkileniyordu. Ortodoks görüşleri bir yana bırakıp genç isyancıyla kurduğu duygusal ilişkisini sürdürdü. Ailesiyle münakaşa etmiş; kendi payı da bulunan Theodore'nin radikal fikirlerini benimsemiş ve heyecanla savunmuştu.

Ne var ki, onun esin kaynağı olması ilişkilerini uzun süre korumaya yetmedi. Fotoğraflarından Malwida'nın çarpıcı bir güzelliği olduğunu görüyoruz. Ancak bozuk cildi ve miyop olduğu belli zayıf gözleri bu güzelliği gölgeliyordu; yaşıtları da onu çekici bulmamış olmalı. Herzen birkaç yıl sonra ondan açık açık "çok kılıksız" diye söz edecekti. Theodore kısa bir süre sonra Leipzig'e oradan da Berlin'e geçerek eğitimine devam etti; 1848 Devrimi'nin ilk aşamalarına katılmıştı. Birbirlerinden ayrı kalmaları Malwida'ya karşı duygularının soğumasına yol açtı; beş yıl boyunca sürdürdükleri sıcak dostluktan sonra gösterdiği ilgisizlik kızın dikkatinden kaçmamıştı: Belki devrimle fazla meşguldü. Ya da belki yirmi altı yaşında Malwida'nın kendinden altı yaş büyük olduğunu anlamıştı. Malwida bu ilgisizliğe fazlasıyla alındı. Theodore ise açıklama yapmaktan kaçabildiği kadar kaçıp, en nihayetinde köşeye sıkıştığında açıkça "Daha işveli olsaydın ve kartlarını başka türlü oynasaydın beni kazanabilirdin," diyecek; oysa, devrimci eylemlerinin bedelini hapisle ödemesinin ardından hastalandığında, Malwida ona bakacak kadar affedici davranacaktı. Theodore 1852 yılının başında öldü.

Bu arada Malwida, Prusya polisince şüpheliler sınıfına konmuştu. Berlin'e yaptığı bir seyahatte kâğıtlarına el kondu, görüşleri ve eylemleri dolayısıyla sorgulandı. Tutuklanma riski vardı, ya da öyle hissetmişti; Hamburg'a kaçtı, oradan da gemiyle Londra'ya geçti. Londra'da, her ikisi de Alman devrimcisi sığınmacılar olan Gottfried Kinkel (Althaus'un eski bir yoldaşıydı) ile karısı Joanna'yı buldu ve 1852 yazında onların yanına, mutena semtlerden St. John's Wood'a yerleşti. Berlin polisi

ile yaşadığı sorun vatanseverliğini azaltmamıştı; İngiltere'ye gelişinden üç ay sonra yapılan Wellington Dükü'nün cenaze töreninde büyük bando ile çalınan Beethoven'ın "Cenaze Marşı"nı duyduğunda büyük bir tatmin duygusuyla "en yüce manevi güzelliklerin hâlâ Almanlardan geldiğini" söylüyordu.

Herzen bizlere, Kinkel ve karısı hakkında, ironisi, algısı ve fesatlığı olağanüstü, iki özgün tasvir bırakmış:

> Gottfried Kinkel, Londra'daki Almanların kırk parçaya bölünmüş gruplarından birinin lideriydi. Ona baktığımda bu kadar görkemli, bu kadar tanrısal bir kafanın bir Alman profesörün omuzlarına oturtulmuş olduğuna; o Alman profesörün yolunun önce bir savaş meydanına, orada yaralandıktan sonra da bir Prusya hapishanesine düşmesine her zaman hayret etmişimdir. Ama belki bunlardan çok daha çarpıcı olan, bütün bunların ve de Londra'nın, onu hiç değiştirmemiş olmasıdır. Alman bir profesördür o her daim. Uzun boyuyla, kır saçları ve ak düşmüş sakalıyla haşmetli bir görüntüsü, buyurgan bir saygınlığı vardır. Ayrıca bütün bunlara resmî bir nezaket, yargıçlara ya da başpiskoposlara yaraşır bir ciddiyet, tumturaklı ve alçakgönüllü bir kendinden memnuniyet; özel bir duruş da katmaktaydı. Bu nitelikler ancak şık vaizlerde, kadın doktorlarında (özellikle hipnoz kullananlarda), kendilerini ahlak savunusuna adamış avukatlarda ve aristokrat İngiliz otellerindeki baş garsonlarda görülür. Kinkel gençliğinde ilahiyat okumuş; sonraki yıllarda kendini bu etkiden kurtardığı halde, hal ve tavırları itibariyle hep rahip olarak kalmış. Bunda şaşılacak bir şey yok aslında, çünkü Katolikliği köküne kadar eleştirmiş Lamennais bile sonuna kadar başrahip (*abbé*) görüntüsünü korumuştur. Kinkel'in çok yönlü, hatasız ve abartıdan uzak akıcı konuşması kulağa her zaman eğitici bir nutuk gibi gelirdi. Başkalarını hep yukarıdan bakan bir lütufkârlıkla dinler, kendisini ise gerçekten keyifle dinletirdi.

Joanna Kinkel de kocasını amansız bir tutkuyla ve aynı amansızlıkta bir kıskançlıkla izliyor, bu her ikisini de gülünç hale getiriyordu.

> Kinkel her zaman nasıl kendine özgü havasını koruyorsa, karısı da her zaman kocasına olan tutkusunu koruyordu. Birbirleriyle sıradan konuları bile bir tiyatro oyunu (Almanların yüksek komedisi [*haute comédie*]) gibi, ya da eğitici roman stilinde konuşurlardı. Örneğin Kinkel, ahenkli bir sesle ve tek tek konuşarak "Sevgili Joanna, lütfen meleğim, bu mükemmel çaydan bana bir fincan daha bahşeder misin?" "Sevgili Gottfried, tüm kalbimle inanıyorum ki bunu çok seveceksin." "Sevgilim, bana birkaç damla krema ekle lütfen." Birkaç damla krema koyduktan sonra kadın kocasına sevgiyle bakar, adam da ona şükranla karşılık verir.
>
> Joanna bıkmadan usanmadan ve hiç aman vermeksizin kocasının arkasındaydı. Hava sisli olduğunda eline bir tabanca tutuşturur; rüzgâra, şeytanca dillere, hazmı zor gıdalara ve rüzgârdan ya da kaz ciğeri ezmesinden (*pâté de foie gras*) daha tehlikeli olan (gizlice süzen) kadın gözlerine karşı özel yelekler giymesi için ona yalvarırdı. Kısacası iğneleyici, kıyıcı kıskançlığı ve ardı arkası kesilmeyen sevgi gösterileriyle hayatı kocasına zehir ediyordu.

Joanna gelecek kuşaklara bir de kitap bırakmıştı. Ölümünden sonra Almanca olarak basılmış *Hans Ibeles Londra'da* adlı bir roman bu. Viktorya çağının ortalarında Londra banliyösünde yaşayan yabancı bir aileyi anlatan roman, o dönemle ilgilenen herkesin dikkatini cezbedecek cinsten. Nüktesi biraz zorlama; örneğin böcek ilacı pazarlayan bir satıcı, kartvizitine kraliyet arması koyup kendisini "Majesteleri Kraliçe'nin ve Haşmetli Kent Düşesi'nin Böcek İmha Edicisi" olarak tanıtıyor. Kimi zaman da aşağıdaki örnekte olduğu gibi yabancı işgalcilere karşı İngiliz kabalığını gösterdiğini iddia ederken hepten bir aymazlık içinde:

> [Ibeles'in] oldukça doğru bir İngilizceyle, "Bayım lütfen bizi Queen's Caddesi, numara 3'teki Bay Mutebell'e götürme inceliğini gösterir misiniz?" diye sorduğu arabacı, arkadaşlarına dönüp, "Bu bey Fransızca konuşuyor olmalı, ne dediğini anlamıyorum," der.

Aslında roman, samimiyetle yazılmış bir otobiyografidir. Gottfried Kinkel, romanın zarif kahramanı; duyarlı bir sanatkâr, tek eksiği karşı cinsin çekiciliği karşısında onulmaz bir zaaf içinde olması, "orta yaşlarda bir Endymion" (ay tanrıçasının âşık olduğu ölümlü çoban) adeta. Joanna ise kahramanın asil ama biraz kıskanç karısı. Romanda ayrıca, kendisi gibi göçmen olan birine umutsuz bir aşkla bağlanan Meta Braun adlı Alman bir dadı var. Tahmin edilebileceği gibi, bu kadın Malwida von Meysenburg ve ne yazık ki, Meta Braun,

> hiçbir zaman ne onu ne de başka bir erkeği heyecanlandırabilmişti, çünkü bir erkeğin dikkatini çekebilecek ve ona güzel olmadığını unutturabilecek bir cazibeye sahip değildi.

Kalbindeki erkeği cezbedemeyen Meta, Avustralya'ya göç ediyor; roman kahramanı ile mükemmel karısı ise son bir kavgadan sonra, son sayfada sonsuza kadar ayrılmamak üzere kucaklaşıyorlar. Gerçek hayattaki son ise çok daha trajik. Birkaç yıl içinde yine bir kıskançlık krizi ertesinde Joanna Kinkel pencereden atlayarak intihar ediyor.

Malwida, Herzen'i 1852-1853 kışında, Kinkellerin mizaçlarına uygun coşkulu ama içinden çıkılmaz hale gelmiş ev ortamında tanıdı. Almanya'dan ayrılmasından önce birisi ona Herzen'in makalelerinden oluşan *Öteki Yakadan* adlı eserini vermişti; Malwida daha önce tanımadığı bu Rus'un yazılarında "kayıp ülkünün, ulaşılamamış tutkuların, umutsuzluğun ve kadere boyun eğişin yansımaları"nı bulmuştu. Karşılaştıklarında kitaptan edindiği olumlu izlenimler doğrulandı. *Anılar*'ında yazdığı şekliyle, Herzen o sırada, "Sağlıklı, güçlü bir bedene sahip, siyah saçları ve sakalı olan, geniş Slav hatlarıyla içindeki duyguları capcanlı yansıtan, daha önce görmediği kadar ışıltılı gözleri olan biriydi." Herzen'in izlenimleri de olumluydu. Ahbaplıkları devam etti. Malwida geçimini ders vererek sağlıyordu; doğal olarak Herzen kızlarını Londra'ya getirmeye karar verdiğinde ona başvuracaktı.

Malwida o sırada otuzlu yaşların sonundaydı ve tatmin edilmemiş tutkularının en güçlüsü annelik içgüdüsüydü. Bu özle-

mini Herzen'in annesiz çocuklarıyla giderecekti. Öğrencisi Tata biraz kaprisli ama iradeli, karakteri gelişkin bir çocuktu. Zarafetini ve inceliğini hiç hatırlamadığı annesinden almış olan küçük, sevimli Olga, Malwida'nın duygularına derinden hitap ediyordu. Temmuz sonunda dersler bitince Malwida tatil için Broadstairs'e gitti ve oradayken Olga'nın hayatındaki önemli yerinin farkına vardı. Yalnızlıktan neredeyse çıldıracaktı. Herzen'den çocukları Broadstairs'e getirmesi ricasında bulunduğu bir mektup yazdı; mektupta Londra'nın eğlencesine kapıldığı için onu bencil olmakla suçluyordu. Ne yazık ki, Saşa anjin olmuştu; Herzen çok meşguldü; ve çocuklar tek başlarına gönderilemezdi. Herzen, Regent Caddesi ile Verrey'in kafesinin bir türlü vazgeçemediği (*summum bonum*) yerler olduğu imasını da sertçe reddetmişti. Ayrıca Folkestone'da gördüğü İngiliz denizinin "Akdeniz kadar mavi ve güzel olmadığı"nı da belirtiyordu.

Malwida, Broadstairs'den döndüğünde kararını vermişti. Zaten Herzen, Alman dadı Maria Fomm'un yetersiz ev idaresinden şikâyet ederek ona yolu daha önce göstermişti. Malwida, Herzen'e onlarla yaşamayı ve çocuklara bakmayı teklif eden bir mektup yazdı (aynı çatı altında yaşamaya başladıktan sonra bile birbirleriyle hep mektuplaşarak haberleşeceklerdi). Teklifinin dostluk ve görev duygusuyla yapıldığını, bu nedenle hizmetleri karşılığında ondan bir ödeme kabul etmeyeceğini, ihtiyaçlarını karşılamak için dışarıya ders vermeye devam edeceğini ayrıca belirtmişti.

Herzen, samimi bir şekilde itiraf ettiği gibi, gençlerin eğitimi konusunda ne yetenek ne de beğeni sahibi üç çocuklu bir dul olarak bu teklifi büyük bir şükranla kabul etti; Malwida von Meysenbug 1853 Kasımı'nda Herzen hanesine dahil oldu. Yenilik yapma konusunda azimli olduğunu kısa zamanda gösterecekti. İlk değişiklik Herzen'le ilgiliydi. Hemen her gün eve gelen siyasi sığınmacılar çözüme kavuşturulması gereken konuların başındaydı. Sosyal biri olmaktan çok, işine düşkün bir kadın olan Malwida, Euston Meydanı'ndaki evi bedava gösteri yapılan bir salon gibi gören, gece yarılarına kadar kalıp evin hu-

zurunu bozan bu enternasyonal parazit sürüsünü tasvip etmediğini açık açık söylemek için hiç vakit kaybetmeyecekti.

> Ona açıkça [diye yazmış *Anılar*'da] buraya yalnızca elimden geldiğince doğru bildiğim yolda çocuklara rehberlik etmek için gelmediğimi, çocukların iyiliği için babalarını da korumam gerektiğini, onun da yardımıyla, iyi bir çocukluk geçirmeleri için onlar adına mutlu bir aile hayatının yaratılması gerektiğini, çiçek ve meyvelerin ancak iyi tohumların ekildiği yerden toplanabileceğini söyledim. Kendisiyle ilgili konularda olağanüstü samimi olduğu için, ki bu onun kişisel özelliklerinden bir tanesidir, ve kendi hatasını her zaman itiraf etme cesareti olduğu için, gereken koşulları yaratmada yetersiz kaldığını, bunun zaaflarından biri olduğunu kabul etti ve bana her konuda tam yetki verdi. Ona, dostlarına hafta içinde iki akşamı ayırmasını, öteki akşamlarda ve gün içinde eve kesinlikle gelemeyeceklerini söylemesini salık verdim. O ise tek bir gecenin yeterli olacağını söyleyerek gerekli adımı attı; böylece kısa sürede huzura kavuştuk.

Herzen'i bu kadar kolay ikna etmesi Malwida'yı Maria Fomm sorununu ele alması için cesaretlendirmişti. İki kadın arasındaki ilişkiler zaten çekilmez bir haldeydi. Malwida gelmeden önce aile ve çocuklarla ilgili her konuda tek yetkili kişi olan dadıya Malwida üst düzey bir hizmetçi gibi davranıyordu. Anlaşmazlık giderek çocuklara da yansıdı. Olga, Malwida'ya bağlıydı, ancak Tata kimi zaman sırf terslik olsun diye dadıdan yana çıkıyor, öğretmeninin sözünü dinlemeyi reddediyordu. Malwida konuyu Herzen'e götürdü. Beklendiği gibi Herzen, kendinden çok Maria namına bir direnç gösterisinde bulunacaktı. Ancak sonuç kaçınılmazdı ve yeni yılın başında Maria'ya yol verildi, Malwida tek idareci oldu.

Malwida'nın romantik tabiatının en belirgin yönü hayatı boyunca hayranlık duyacağı bir kahramana ihtiyaç duymuş olmasıydı. Duyguları düşüncelerinden daha renkliydi. Genç bir kadınken uzun saçlı Theodore'ye hayran olmuştu. Olgun yaşlarında Wagner ve Nietzsche gibi daha çetin cevizlerin önün-

de secde edecekti. Hayatının bu döneminde de, bir süreliğine Herzen'in önemli bir rolü vardı; onun fiziksel ve ruhsal sağlığını gözetiyor, evini idare ediyor ve yazılarını anadiline çevirebilmek için Rusça öğreniyordu. Bütün bunlardan ayrı olarak, Herzen'in ona derin bir şükran borcu vardı. Malwida aileye dahil olduğunda Herzen henüz Natalya ile Herwegh'in kötü hatırası nedeniyle yaşadığı gerginlik ve üzüntüden kurtulamamıştı. Sıkıntıları onun sayesinde geçmeye başlayacaktı.

> Aklına gelmiştir elbette [diyor bir keresinde Malwida'ya]: Bir Alman'ın verdiği zararı bir başka Alman, sen düzeltmeye çalışıyorsun.

Malwida sessizce başını eğdiğinde de ekliyor:

> Evet, bunda başarılı da oldun.

1854 baharında Malwida, Richmond'da bir eve taşınmaları için Herzen'i ikna etmişti. Yaz geldiğinde de onu İngiliz sahillerinin sandığından daha iyi olduğuna inandırmış; eylül ayını ailecek Ventnor'da geçirmişlerdi.

1855'in yeni yıl kutlaması çok görkemliydi. Herzen ailesi Twickenham'de büyük bir eve yeni taşınmıştı. Devasa bir noel ağacı kurulmuş, her milletten çok sayıda konuk davet edilmişti. Saat gece yarısını vurduğunda, Herzen makalelerinin yer aldığı *Öteki Yakadan* adlı kitabının yeni çıkmış Rusça baskısını (daha önce yalnızca Almanca yayımlanmıştı) eline aldı ve Saşa'yı yanına çağırarak *Oğlum Aleksandr* başlıklı ithaf mektubunu, büyük bir dikkatle onu dinleyen konuklar önünde yüksek sesle okudu – izleyen baskıların tümünde bu mektup giriş yazısı olarak yer aldı. Mektubun son cümleleri Herzen'in o sıradaki ruh halini, düşüncelerini ve isteklerini hayran olunacak bir yetkinlikle ifade ediyor:

> Yapmadan, yıkıyoruz; eski bir yalanı, yeni bir gerçekten söz etmeden ortadan kaldırmaya çalışıyoruz. Çağdaş insan yalnızca köprü kuruyor; o köprüden bizden sonra gelecek kuşaklar, henüz tanımadığımız başka insanlar geçecek. Ve sen bunu gö-

receksin. Sakın bu yakada kalma. Gericiler tarafından kutsanmaktansa, devrimle yok olmak çok daha iyidir.

Devrime, büyük bir sosyal dönüşüm olacağına inanmak; işte sana miras bıraktığım din budur. Cenneti olmayan, ödülleri olmayan, kendini dayatmayan, yazgısı olmayan bir dindir bu. Zamanı geldiğinde git *memleketteki* insanlara da anlat bunu; orada bir zamanlar benim sesim tanınırdı, belki hâlâ hatırlarlar.

Akıl, bireysel özgürlük ve kardeş sevgisi; bunlar adına çıktığın yol açık olsun!

Okuma sona erince Saşa gözyaşları içinde babasının kollarına atıldı. Konuklar fazlasıyla duygulanmışlardı, düşünceleri çoğunun bir daha göremeyeceği vatan özlemiyle doluydu. Konuklardan biri Malwida'ya Herzen'in "kutsal biri" olduğunu söylemişti. Dışarıda açık, ayazlı bir gece vardı; tanık oldukları ağır sahnenin yarattığı duygusallıktan sıyrılmak için hep birlikte Richmond Park'a yürüdüler. Ne var ki, mektubun genç Aleksandr üzerindeki etkisi uzun boylu olmadı. Bütün oğullar gibi, o da babasına ait tanrılar önünde diz çökmeyi reddedecekti; babası gibi romantik otuzların delişmen ortamında büyümemişti ki; onun yetiştiği çağ ellilerin tekdüze, başarı odaklı Viktorya İngilteresi'ydi. Devrim ona bir şey ifade etmiyordu, doğduğu topraklarsa yalnızca harita üzerinde gördüğü bir yerdi. Aleksandr, fırtınalı bir gençlik döneminin ardından fizyoloji profesörü olarak saygın ve sıradan bir burjuva hayat sürecekti. Son yirmi beş yılını 1906'da öldüğü güne kadar Lozan'da geçirdi. Rusya'ya hiç gitmedi, zamanla evinde Rusça bile konuşulmaz oldu.

Kırım Savaşı başladığı gibi bitmişti. Çar I. Nikolay ölmüş, yerine Çar II. Aleksandr geçmişti. Herzen'in kamusal faaliyetleri iyice artmıştı. Evde Malwida'nın tartışmasız egemenliği sürüyordu; hatta Herzen ölümü halinde kızlarının eğitiminden onun sorumlu olması için bir vasiyet bile hazırlamıştı. 1856 baharı geldiğinde hayat artık daha önce hiç olmadığı kadar sakin, düzenli ve olaysızdı. 9 Nisan günü, bütün aile akşam ye-

meği için sofraya oturmuşken bavullarla yüklü bir araba o sırada oturdukları Finchley Yolu'ndaki evin[6] önünde durdu. Evdekiler hep birlikte kapıya çıktılar. Herzen, çocukluğundan kalma en eski ve en samimi dostunun; artık, vefat etmiş karısının tutkulu ve güzel "Consuelo"su Natalya Tuçkova'yla evli olan Ogaryov'un sesini duydu. Natalya da Ogaryov'la arabanın içindeydi. Herzen, Natalya'yı yedi, Ogaryov'u yaklaşık on yıldır görmemişti. Büyük bir heyecanla ikisini de kucakladıktan sonra Malwida ve çocuklara takdim etmek için onları içeri aldı; hizmetçilere de kırk sekiz saat boyunca eve başka bir konuk alınmaması talimatını verdi.

Ogaryovların gelmelerinden üç gün önce, Herzen'in alyansı "hiçbir neden yokken" gece yarısı parmağından düşmüştü; ertesi gün kırk dört yaşına girecekti. Batıl inançları yoktu elbette, ama bu alametin anlamını ortaya çıkarmak için kimi dostlarının ruh çağırabileceğini düşünmeden edememişti.

6 Herzen'in Londra'da oturduğu evlerin bir listesi Ek C'de verilmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ZAVALLI NICK: I

Çağdaşlarından biri Herzen ile Ogaryov hakkında şöyle bir yorum yapmış: "Herzen açıkyüreklilikle yaşayan, benimsediği fikirleri ifade etmek, geliştirmek ve yaymak için uğraşan faal bir Avrupalıdır. Ogaryov ise ruhunda kendisinin bile tam olarak anlamadığı derin düşüncelerin uyuduğu suskun bir Asyalı." Kimi ruhbilimciler de, dahil oldukları ekole göre, Herzen'de eril, Ogaryov'da dişil unsurlar bulabilir. Ya da, aralarındaki edebi uyumu göz önüne alan bir İngiliz, onları mükemmel bir kıymet ile kaprisli bir albeni birlikteliğini sergileyen Addison ile Steele'e[1] benzetecektir. Bu tür karşılaştırmalar veya karşıtlıklar kahramanlarımız hakkında bir fikir verse bile, fazlasıyla eksiktir. Ömürleri boyunca dost kalan bu iki insan tek bir formülle anlatılamayacak kadar yaşamla içi içe olmuştur. 1825'teki tanışmalarından ve Serçe Tepesi'nde ettikleri yeminden sonra 1834 yazındaki tutuklanmalarına kadar ayrılmaz bir ikili olmuşlar, ardından, yirmi yıldan fazla bir süre boyunca, Moskova'da görüştükleri kısa bir dönem hariç, bir araya gelememişlerdir. Yolla-

1 Joseph Addison (1672-1719) basit ve süslü olmayan yazı biçimiyle tanınan İngiliz denemeci, şair, oyun yazarı; parlamento yanlısı bir siyasetçi. 1711 yılında Irlandalı denemeci ve oyun yazarı Sir Richard Steele (1672-1729) ile birlikte *Spectator* adlı dergiyi çıkardılar – ç.n.

rı 1856 yılında Londra'da tekrar kesişir. Bu bölümde, geçen o yirmi yıllık sürede Ogaryov'un neler yaptığı üzerinde duracak, böylece yeniden kurulan ilişkilerine hazırlık yapmış olacağız.

* * *

Nikolay Platonoviç Ogaryov –yakınları ona Nick diyordu– Penza eyaletinden zengin bir toprak sahibinin oğlu olarak doğdu. Küçük yaşlardan beri epilepsi belasından çektiği sanılıyor; ancak orta yaşa gelene kadar hastalığı dostlarını telaşlandıracak düzeyde ciddi ve sık belirti göstermemişti. Herzen'in öteki arkadaşları gibi o da sözde Sokolovski komplosuna karıştı, ama olaydaki parmağı Herzen'den daha azdı; Herzen uzak eyaletlerden Vyatka'ya sürülürken, yetkililer o sırada yirmi bir yaşında olan Ogaryov'u Penza'ya, "gözetim altında" tutulacağı babasının Akşeno'daki malikânesine, göndermekle yetindi. Tutucu fikirleri olan ve örnek bir hayat süren baba Platon Ogaryov, oğlunun Moskova'da kimlerle birlikte olduğunu öğrenince şok geçirdi. Onu şiirin ve felsefenin tehlikeli albenisinden uzaklaştırmak için derhal mülküne ait serflerden biriyle; sonra da eyaletin başkentinin kibar sosyetesiyle tanıştırdı.

Ogaryov –içindeki şair ve filozof, babasının müsamahasız sultasına şiddetle karşı gelse de– kadınlarla ilgili dünyevi telkinlere duyarsız kalamayacak kadar gençti. Kalben de ruhen de tam bir Romantikti; romantik aşkın ruhun türevi olması dolayısıyla, bedenin istekleriyle hiçbir alakası yoktu. Zavallı Nick'in kadınlara karşı her zaman zaafı olacaktı.

> On beş yaşımda [diye yazmış eşine] şimdi yaşadığım saf ve ilahi aşkın hayalini kurmuştum. On altımda tutku dolu hayal gücüm sayesinde âşık oldum ama büyük bir düş kırıklığı sonrasında aşka olan inancımı kaybettim. On yedimde bir kadına sahip olmak istedim ve bu arzumu sevgisizce karşıladım. Deneyimsiz bir genç ile bir genelev fahişesi arasında utanç verici ticari bir ilişkiydi; çapkınlık yoluna attığım ilk adımdı bu. Erkek öyle yaratılmıştır ki, bir kez kadınları tanıdı mı bu yolda devam etmek zorundadır. Dediklerine göre fiziksel bir ihtiyaç-

mış bu. Ama ben buna inanmıyorum; bence kalbi temiz her erkek, fiziksel sağlığı bozulacak olsa da, aşkın olmadığı ilişkilerden uzak durmalıdır. Ama o zaman buna inanmıyordum ve kendimi hovardalığa vermiştim. Kimi zaman pişman olup acı çekiyordum, ama genellikle bilincim uykudaydı.

Ogaryov sürgündeki bu ilk aylarında felsefeyi de şiiri de müziği de bırakmadı, hatta uşağının Penza'daki en iyi adam olduğunu ilan ederek siyasi duruşunu bile açıkladı; ama dünyevi ilişkiler için de bolca vakit ayırdı. Serf kızlardan biriyle yaşadığı bir ilişkiden sonra, pişmanlık telafisi olarak en iyi şiirlerinden birini ona ithaf etti. Sonra muzaffer bir edayla Penza sosyetesine girdi, ardı ardına iki kuzenine de âşık oldu. Bu gönül ilişkilerinden biri neredeyse ciddi bir kararla nihayetlenecekken kız bazı endişelerini dile getirmişti:

> Çoğu zaman fedakârlığa ve evrensel hayata dayanmayan, bireysel bir tutkunun mümkün olup olmadığını düşünüyorum. Yoksa ben hakikaten bencil biri miyim? ... Kendimi bu aşka bırakmam imkânsız. Bencil bir haz duygusu üzerine kurulu olmayan daha yüce ve evrensel bir Aşk'a adamalıyım kendimi. Şu anda duyduğum aşkı evrensel duyguların sunağında kurban etmeliyim.

Bireysel aşk ile evrensel Aşk arasında kurulan bu ilişki Nick Ogaryov gibi ateşi başında bir delikanlı için hayata geçirilmesi pek zahmetli bir iddiaydı. Yine de güzel kuzeninin ümitlerini boşa çıkarana kadar, uzunca bir süre buna katlandı, ama sonra kalbinin çağrısına kulak verdi. O kışın sonuna doğru, 11 Şubat 1836'da, Pançulidzev adlı alaylı bir subay olan Penza valisinin verdiği baloya katıldı ve orada Mariya Lvovna Roslavleva adlı genç bir hanımla tanıştı. Kızın babası yörenin toprak sahiplerinden, av ve içki tutkusuna yenik düşerek geleceğini mahvetmiş biriydi; dayısı ise valinin ta kendisi. Balonun gürültüsünden uzak, sessiz sakin bir köşede oturmuş, fikirleri birbiriyle uyumlu iki idealist olarak "cennetin krallığından ve gelecekteki dünya"dan konuşmaya başlamışlardı.

> Birdenbire [diye yazmış sonradan Ogaryov] dudaklarımızdan "Seni seviyorum," kelimeleri döküldü. O an cennetteki melekler tarafından kaydedildi, ruhun yüce evreninden onay aldı.

Meleklerin onayı aileleri tarafından da ciro edilince, gençler 26 Nisan'da evlendiler. Ogaryov'un Penza'ya gelişinin birinci yılı doluyordu; sürgündeki ilk yılını hiç de boşa harcamamıştı.

Bu evlilik Ogaryov'un romantik idealizmden vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Kuzenine karşı duyduğu arzuyu daha başındayken engelleyen çelişkiye bir çözüm bulmuştu. Evlenmelerinden üç gün önce geline yazdığı coşkulu mektupta bireysel aşk ile evrensel Aşk arasındaki zafer dolu uzlaşmanın yeni ilkelerini şöyle açıklıyordu:

> Tanrı'nın varlığını, benimle konuştuğunu hissediyorum. Onun sesini dinleyip bizi çağırdığı yere gideceğiz. Ruhum seni sevecek kadar güçlü; insanlığın özgürlüğü için yürüyen İsa'nın izinden gidecek kadar da güçlü olacağına eminim. Zira seni sevmek, güzel olan her şeyi, Tanrı'yı ve Onun kainatını sevmek demektir; senin ruhun güzele kucak açmış, onu kucaklıyor, ruhun aşkla dolu...
>
> Aşkımız insana dair özgürlüklerin tüm nüvelerini içinde barındırıyor, Mariya. Fedakârlık, doğruluk ve ruhumuzun derinliklerinden gelen inanç. Hikâyemiz çağlar boyunca anlatılacak, gelecek kuşaklar hatıramızı kutsal sayıp sahip çıkacak.

Ogaryov'un Mariya'ya olan aşkının cennetteki melekler tarafından onaylanması anlamsız değildi. Aşkın, dinin ve erdemin romantik bağlam içinde tanımları çok nadiren bu kadar safiyane, bu kadar tinsel ortaya konabilirdi. Evlendikleri yıldan itibaren, Ogaryov'un eşine ruhunun en özel, en gizli bölümlerini açmak amacıyla Fransızca yazdığı *Profession de Foi* (İnanç Mesleği) adlı el yazması günümüze kadar gelmiştir. İsmiyle de *Profession de Foi d'un Vicaire Savoyard*'ı hatırlatan eserin başlıca esinleyicileri Rousseau ve Alman Romantikler Herder ile Schilling'di elbette. Yirmi bir yaşındaki yeni evli damat, "Öm-

rüm aşkı aramakla geçti," diye yazmıştı. Hayat felsefesi aynı zamanda aşkın da felsefesiydi – bir çeşit erotik panteizm.

> İnsanın bir başkasına duyduğu aşk, İsa'nın öğretisindeki saf ve güzel kardeşlik, bizi birleştiren bağ; evrende varolan doğa ve ruh birliğinin bir yansıması. İnsanın aşkı Tanrı aşkının üzerine kurulu.

Ogaryov aşka dair, kimi filozofların reddettiği kimilerininse görmezden geldiği bir sorunun üzerine gidecek kadar da cesaretliydi.

> Aşk neden yalnızca karşı cinsler arasında oluyor? ... Hayvanlarda aşk içgüdüsel ya da kendiliğinden gerçekleşen bir şey. İnsan kendini ideal olana dönüştürebilen bir madde. Maddi dünyanın bütününü içinde taşıyan insan, karşı cinse çekici gelen fiziksel bir cazibeye de sahip, ama bu cazibeyi idealize ederek düşüncelerin ve ruhların birbirlerine cazip geleceği bir mertebeye yükseltebilir. Böylece aşk insanın kendini ifade etmesinin en yüce şekli olur; aşk, insan tümünü –yani maddi ve entelektüel dünyanın birlikteliği olan insanı– ve tüm kainatı içerir. Aşk bu nedenle insanı içine çeker, yaşamın tümü onun içindedir; sevmek yaşamaktır. Ben sevince, yani maddi dünyanın bir özeti olan bir insan olarak ben sevince, kendimi Tanrı katına –akıl dünyasına– yükseltmiş oluyorum. Seviyorum ve bu kavramda beni Tanrı'dan ayıran boşluğun kaybolduğunu görüyorum, çünkü bedenimin ruhla, maddenin düşünce ile birleştiğini hissediyorum ve aşk maddi dünyanın Tanrı'ya söylediği bir ilahiye dönüşüyor. Madde içimde soylulaşıyor; artık içgüdüsel, kör ve vahşi bir arzu değil duyumsadığım. Evet! Bu duyguyu tarif edebilmek için yeni bir kelime buldum: İftihar etmek! Herder diyor ki, sevgiyle verilen bir öpücük insan asaletinin kanıtıdır.

Bu coşkulu satırların karşısında George Sand'ın aşkın görev olduğuna dair ateşli savunmaları dahi soğuk ve kaba bir maddiyatçılık olarak kalıyor.

Evliliklerinin ilk aylarındaki Mariya'nın tatmin edici bir portresini yapmak oldukça zor; çünkü kullanacağımız kimi renk-

leri ilerleyen tarihlerde ortaya çıkacak muhalif tanıklıklardan ödünç almak durumundayız. Galiba Mariya, Ogaryov'dan bir iki yaş büyüktü ve güzel değildi. Evlendiklerini haber vermek için yazdığı mektupta kadın Herzen'e kendi hakkında "Dostunuzun eşi çirkin," diye yazmıştı açık açık. "Ne gösterişçi, ne de hafif bir kadın; ama kendi erdemleri var," diye de eklemişti. Muhtemelen fiziksel niteliklerini de ahlaki özelliklerini de eksik değerlendiriyordu. Natalya Herzen'in yazdığı bir mektupta "Genç ve güzel değil, ama çok eğitimli ve çok akıllı," diye bahsedilmişti. Ogaryov'un ikinci eşi, öteki Natalya da onu "yerinde duramayan, çok canlı, hazırcevap ve çekici bir esmer" olarak hatırlayacaktı. Ogaryov'a âşık olduğu için evlendiğine kuşku yok. Kadınlar Ogaryov'dan o da kadınlardan her zaman etkilenmişti. Ogaryov, atılganlığıyla Mariya'nın aklını başından almış olmalı; akıllı hiçbir genç kadının şatafatlı diliyle yaptığı kurlara hayran olmaması zaten mümkün değildi. Günün moda dili de bunu gerektiriyordu; kur yapan da, kur yapılan da Alman Romantizmi'nin aşırı ve çarpıcı duygusallığına bulanmış bir dil kullanıyordu. Ancak Mariya'nın romantik olmaktan çok duyarlı bir tabiatı vardı; yetenekli, tatbikçi ve gerçekçiydi. İleride göreceğimiz gibi, mali çıkarları söz konusu olduğunda Herzen'le dostlarını şaşırtacak denli hırslı çıkacaktı; bu, muhtemelen daha önce hovarda ve savurgan babasıyla ve ehlikeyf kocasıyla yaşadığı kötü deneyimin ürünüydü.

Evliliklerinin ilk iki yılına dair kayıtlı bir malzeme yok elimizde; gerçek duygular nasıldır bilmiyoruz, ama Mariya romantik kocası tarafından kendisine verilmiş rolü başarıyla oynamış görünüyor. 1838 baharında Ogaryovların Penza'dan sıkıldıklarını, yaz aylarını Kafkaslar'da geçirmeyi düşündüklerini anlıyoruz. Siyasi bir sürgün olduğu için Ogaryov'un ikametgâhını terk etmesi yetkililerden izin almasına bağlıydı. Eşinin dayısı Vali Pançulidzev'e 5.000 ruble borç vermiş ve dilekçesinin üst makamlara cevabın olumlu gelmesini garantileyen bir tavsiye mektubuyla birlikte gönderilmesini sağlamıştı. İzin alınınca Pyatigorsk'a gittiler ve orada Aralık 1825 suikastına karışanlardan biri olan Prens Odoevski ile karşılaştılar. Sohbetleri siyasi

konuşmalara dönmüş, Serçe Tepesi'ndeki yemin hatırlanmıştı; o sırada Thomas à Kempis[2] okumakta olan Ogaryov, "İsa'lı haçın önünde saatlerce diz çöküp Rusya'nın özgürlüğü uğruna şehit olma şansına ermek için dua" etmişti. Mariya da kendine başka eğlenceler bulmuştu; bu gezi sırasında onun yüce bir hayata ermekten çok, sefa peşinde olduğuna dair mırıldanmalarını ilk kez işitiyoruz.

Sonraki bahar Ogaryovlar Herzen'le eşini görmeye Vladimir'e gitti. Ogaryov, Natalya'yı, Herzen'se Mariya'yı ilk kez görüyordu; genç eşlerin kocaları gibi dost olmaları için atılmış bu ilk adım tam bir romantik törene dönmüştü. Sahne Herzen'in bir mektubunda şöyle anlatılır:

> Dördümüz de son derece mutluyuz! Mariya Lvovna harika bir kadın! Her türlü övgüye layık. Nick böyle bir eş bulduğu için gerçekten mutlu.
>
> Nick'in yıllar önce verdiği İsa'lı haçı saklamıştım. Dördümüz birden İlahi Kurban'ın önünde diz çöktük, dua edip çektiğimiz acılardan ve ayrılıklardan sonra bize bahşettiği mutluluk için O'na şükrettik. Sonra O'nun delinmiş ayaklarını ve birbirimizi öperek, Mesih gelecek! diye bağırdık.

Bundan uzun bir süre sonra, Mariya bu sahne için "Yapay ve çocukçaydı," diyecekti. Oysa dört gün süren ziyaretleri boyunca rolünü pek iyi oynamış ve Herzen'in beğenisini kazanmış olacak ki, daha sonra Herzen ona "Sevgili kız kardeşim ve dostum," diye başlayan ateşli bir mektup yazmıştı:

> Dua ettiğimiz o kutsal anı hatırlıyor musun? O anda Natalya'nın seninle ve senin bizimle gizemli buluşmamız tamamlanmış oldu. O anda dördümüz bir olduk. Şükürler olsun!
>
> Mariya, senin Nikolayın öyle büyük bir insan ki! Her zaman onun yanında olmakla kalmayıp, soylu ruhu önünde eğilmeye de hazırım! Erdemli hayatını onun şiirsel hayatıyla birleştirdin, o şiir ki okyanus ve gökyüzü kadar geniş; bir araya gel-

2 Thomas à Kempis (1380-1471) İncil'den sonra en çok okunan *Kurtarıcı İsa'nın İzinde* (*The Imitation of Christ*) adlı ibadet kitabının yazarı Katolik rahip – ç.n

> diniz, ihtişamınız arttı! Siz çok yaşayın! İnsan isterse dağları yerinden oynatır, ben de var gücümle iyi olmanızı istiyorum!

Mektup şu kelimelerle bitiyor:

> Selam, dostluk, sonsuz sevgi! (*Salut, amitié, sympathie eternelle!*)

Bu etkileyici bir araya gelişten çok değil birkaç hafta önce, baba Plato Ogaryov ölmüş, oğul Ogaryov Rusya'nın çeşitli bölgelerinde toplam 4.000 "can"dan oluşan üç toprağın sahibi olmuştu (topraklar, üzerinde yaşayan serf sayısıyla ölçülüyordu). Bu mülklerin en büyüğü ailenin ikametgâhının bulunduğu Penza eyaletindeki Akşeno'da değil, komşu eyalet Ryazan'daki Belo-omut'taydı; 1870 "can", toprağı mülk sahibi adına işliyordu. Ogaryov'un tarımla ya da başka bir meşguliyetle pek ilgisi yoktu; üstelik yumuşak bir kalbi, demokratik inançları vardı. Serflerin içinde bulundukları "hayvanca koşullar" bu niteliklerinin ikisine de aykırıydı; canını sıkan çelişkiyi çözmeye Belo-omut'taki serfleri özgürleştirerek, toprakları onlara vererek başlayacaktı. Vladimir dönüşü bunu gerçekleştirmek üzere Belo-omut'a gitti.

Ne var ki, gerçekçi Mariya bu tasarıya iyi gözle bakmıyordu; yalnız gitmişti.

> Sen buna hayır mı diyorsun yoksa? [Nisanda Belo-omut'tan karısına yazdığı mektup.] Mümkün değil! Bunu mutlaka yapmam gerek. Hayatımda yaptığım en iyi işlerden biri. Aslında en iyi demek de yanlış, çünkü hiçbir şey kaybetmiyorum.

İşlemler sırasında Ogaryov'un düşündüğünden farklı gelişmeler yaşanması Mariya'yı biraz sakinleştirmiş olmalı; özgürleşen köylülerin Ogaryov'a on yıl boyunca ödeyecekleri bir bedel tespit edilmişti. Serfler haklı olarak toprak sahibinin bu cömertliğinden kuşku duymuşlar ve can sıkıcı pazarlıklar yapılmıştı; Ogaryov "Zeki olanlar beni yanlış anladı, aptal olanlarsa hiç anlamadı," diye yazıyor. En sonunda kontrat yapılmış, iki yıl süren bürokratik işlerin ardından çarın onayı da alın-

mıştı. Ogaryov 1877'de öldüğünde kendisine şükran duyan Belo-omut sakinleri "bağışladığı onca şeyin unutulmaz anısına" ölüm yıldönümlerinde ruhu için bir ayin düzenlemeye karar vermişler; ayinin 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürdürüldüğü söyleniyor. Avrupa'da Büyük Savaş'ın çıkmasından birkaç ay sonra, yetmiş yıl önce Belo-omut'ta azad ettiği serflerin torunları Ogaryov'un doğumunun yüzüncü yılını kutlamışlar.

Bu mesele yüzünden Mariya ile kocası arasında beliren duygusal çatlak başka gelişmelerle kısa sürede büyüyecekti. Ogaryov 1839 sonbaharında Pançulidzev'e 5.000 ruble daha vererek beş yılın ardından hâlâ üzerinde taşıdığı sürgün cezasının kalkmasını sağladı; Moskova'ya dönmesine izin çıkmıştı. Ogaryov babasının ölümüyle zengin bir adam olmuştu; o güne kadar tüm arzu ve istekleri taşra başkentiyle sınırlı kalan Mariya artık bağlantıları ve kocasının serveti sayesinde Moskova'da parlak bir hayat sürme şansı yakalayacağını düşünüyordu; onun açısından baktığımızda gayet doğal karşılanacak bir talepti. Aynı şekilde, Moskovalı eski dostları da Ogaryov'u, çok da uzun sayılamayacak bir süre önce, öğrencilikleri sırasında sürdürdükleri felsefe, şiir ve siyasi konuşmalarla dolu, yüksek düşünüp çokça içki tükettikleri keyifli bekârlık günlerine geri dönmek için bekliyordu. Ogaryov uyumlu tabiatı gereği uzun vadede ya yüksek sosyeteye ya da bohem hayata girecekti. Ancak seçim şansı olmadı. Geniş ve sıcak yüreğinde hem eşine hem de dostlarına sevgi besliyordu. Her iki tarafı da memnun etmeye uğraştı, ancak tarafların beklentilerinin çok farklı yönlerde olduğunu, bir araya gelmelerinin mümkün olmadığını algılayamıyordu.

Kısa süre sonra iki kamp arasında açık bir savaş başladı. Kimse Ogaryov'la kavga etmiyordu. Karısı da dostları da onu fazlasıyla seviyordu; zaten zavallı Nick'i sevmemek mümkün değildi. Ama onun yüzünden dövüştüklerini bilen Ogaryov onlardan daha fazla acı çekiyordu. Vladimir'den Petersburg'a gitmekte olan Herzen, Moskova'dan geçerken uğradığında bu kavgalardan birine tanık olmuştu. Sorunu tek taraflı dinlediği, dokuz ay önce yazdığı coşkulu mektupları tamamen unuttuğu görülüyor.

> Madam Og. [diye yazmış Natalya'ya] düşündüğümden kötüymüş. Kalpsiz ve nasıl davranması gerektiğini bilmeyen bir kadın. Şimdiden herkesin diline düşmüş. Zavallı Ogaryov! Ne yazık ki gözündeki bağ henüz kalkmış değil.

Herzen Mariya'yla kavga bile etmiş ve belli ki dostunu büyük bir umutsuzluğa düşürmüştü.

> Ruhum ikiye ayrıldı [diye yazıyor Ogaryov, Herzen'e]. Dostumla aşkım arasındaki çatışma beni iki parçaya ayırdı. Her iki yanım da yaralı. ... İçimde bir yer çok acıyor kardeşim. Bu ateş beni yiyip bitiriyor; bir an ağlıyorum, sonra bir an geliyor öyle acı çekiyorum ki, ağlayamıyorum. Ömrüm boyunca bu kadar acı çekmemiştim. Dostluğumuz adına senden büyük bir fedakârlık yapmanı isteyeceğim: bizi görmeye geldiğinde Mariya'yı bir kenara çek, ona elini uzat ve aranızdaki münakaşayı unutmasını iste; Nick'in karısı ile Nick'in dostunun düşman olamayacaklarını, benim hatırım için barışmanız gerektiğini söyle. Bak Herzen, şimdi bile ağlıyorum. Belki çocukça, ama dostluğumuz adına ruhumun parçalarını bir araya getirmen için sana yalvarıyorum.

Ogaryov'un ricası üzerine "büyük fedakârlık" yapıldı ve tokalaşarak resmî bir barışma gerçekleşti. İlk adımı Herzen atmıştı; Ogaryov bunun üzerine asıl samimiyetin "aşk"ta değil "dostluk"ta olduğunu düşünmeden edemiyordu. Ne var ki, barışma geçici ve gerçek dışıydı; birkaç gün sonra Herzen yarı yatışmış halde Natalya'ya dostunun eşi hakkında şöyle yazacaktı:

> Eğer onda bir parça şiirsellik varsa bile, bu hiç de asil bir şiir değil – yalnızca gösteriş, işve ve kalpsizlik. Dostumu sevdiğine bile inanmıyorum. Onu düpedüz kandırıyor – seviyorsa, bu nasıl bir sevgi? Benim yüzümden tartışırlarken kadın sonunda ayrılmaktan bile söz etti. Doğrusu, böyle aşağılanmaktansa ayrılmaları daha iyi olur!

Dostu ile eşinin kavga etmesi Ogaryov'un hasta kalbinin dayanmaya çalıştığı tek sıkıntı değildi. Mariya'nın bu aylardaki

gözde eğlencelerinden biri de Ivan Galakov adlı genç bir adamın varlığıydı. Galakov aslında Herzen ile Ogaryov'un ortak arkadaşıydı. Penza eyaletinde, Akşeno'ya yakın toprakları vardı; Mariya'yı oradan tanıyor olmalı. Soylu bir ailedendi; Ulusal Muhafız Alayı'na girmiş, ancak kısa süre sonra, kendi kuşağından genç Rus Romantikler arasında yaygın olduğu üzere, duygusal, rahatına düşkün ve sadece kendini çözümleyip eleştirmek peşinde bir hayat sürmek için görevini bırakmıştı. Galakov ile Mariya Ogaryov 1840-1841 kışında bütün Moskova'nın diline düşme pahasına duygusal bir ilişki yaşadılar. Ogaryev, kendisinden beklenmeyecek bir sağduyu göstererek, evliliğini kurtarmasının tek yolunun bu zehirli ortamdan kaçmak olduğuna karar verdi. Karısına bir yurt dışı seyahati önerisinde bulundu; değişikliği fazlasıyla seven Mariya, Ogaryov'un teklifini memnuniyetle kabul etti. Ancak yetkililer bir kez daha işe karışmıştı; pasaport almakta zorlandılar. Ogaryov'la karısı 1841 Mayısı ya da Haziranı'na kadar Rusya'yı terk edemedi. O vakte kadar da durum herkesçe bilinir olmuştu; Galakov, Karlsbad ve Ems seyahatlerinde peşlerini bırakmadı. Aslında yıkılan evliliğin bütün sorumluluğunu ona yüklemek adil olmayacak. Mariya kocasından bıkmıştı, ya da daha doğrusu Ogaryov'dan değil de, sadakat fikrinden yorulmuştu. Kendine bir âşık istiyordu ve duygusal ve kibar bir genç olan Galakov'u bu onura layık adaylardan biri olarak görmüştü.

İzleyen olaylar Mariya'nın keskin zekâsının bu kez işe yaramadığını gösteriyor. Galakov duygusal anlamda kararsızdı, kadının etrafında dönmekteydi, kah Ogaryovlarla aynı kentte kalıyor, kah amaçsızca civarlarında dolaşıyordu. Bu kısa kaybolmuşları sırasında Mariya'ya yazdığı mektuplar ruhsal durumu hakkında bir fikir verir.

> Sevgili, tatlı, büyüleyici Mariya [diye yazmış temmuzda] senden ayrı olduğum için öyle üzgünüm ki! Ayrılığın beni bu kadar mahvedeceğini bilmezdim. Dizlerine kapanıyorum. Bana öyle bir sevgi, ilgi ve yakınlık gösterdin ki, bu zevkler benim için artık vazgeçilmez – ama vazgeçmeye mecburum. Neden

böyle olsun? Neden beraber olamıyoruz? Çünkü her şey karmakarışık ve ben gün geçtikçe hangi yöne gideceğimi bilmeden yaşamaya artık dayanamıyorum.

Mariya memnuniyetle kendi arzusu yönünde hareket etmesine yardımcı olacaktı. Ancak Galakov gerçek bir Romantik'ti ve Mariya'nın duygularının nesnel gerçekliğinden çok, kendi duygularını çözümlemekle meşguldü. Ağustosta İngiltere'ye ait Heligoland adlı küçük adada inzivaya çekildi; dokuz gün boyunca yüreğinde gizli çelişkileri anlamak için beyhude bir çaba harcayacaktı. Her gün Karlsbad'daki Mariya'ya ateşli uzun mektuplar yazdı. Mariya aslında ona dürüst davranmış, vermekten ziyade almaktan hoşlandığını, "sonsuza kadar" sözünü sevmediğini, hiçbir erkeği uzun boylu sevemediğini ve âşığına mutluluk ya da hiç olmazsa güven vermeyi beceremediğini söylemişti. Galakov, Heligoland'da bütün bunlar üzerinde çokça düşündü; durumu, Herzen'in en dikkat çekici özelliği olarak tanımladığı, "zarif bir hüzün"le değerlendiriyordu.

> Sen sevince [diye yazmış Mariya'ya] tıpkı bir erkek gibi, her türlü deliliği yapabiliyorsun. Ama erkeksi özelliklerine rağmen sen her kadından daha fazla kadınsın. Son derece inatçısın; seninle münakaşa etmenin bir faydası yok. Sevmen için bir erkeğin seni zorlaması gerek.

Mariya zorlanmaya razıydı, ama artık ne kendi tabiatı, ne de âşığının duyguları hakkında bitmek bilmeyen ve hiçbir sonuca ulaşmayan tahlillere tahammülü yoktu. Galakov, ada inzivasından dönüşünde Lübeck'te gemiden indiğinde Mariya'dan bir mektup aldı; günümüze ulaşmamış olsa da Galakov'un yanıtında bu mektuptan alıntılar var.

> Üç yıldır [diye yazmış Mariya] benimle aşk yaşıyorsun. Dikkatimi çekmek ve sana bağlanmam için çok uğraştın; nihayet bunu başardığındaysa kendinden emin olamayıp bocaladın. Sevgimi kazandın işte. Neden beni alıp götürmüyorsun? Tutku böyle olmaz. Hayır, eğer beni gerçekten sevseydin fel-

sefe yapmayı bırakır, ilkesel olarak kuşkuların var diye geri adım atmazdın. Acaba nasıl bir sorun bu? Tutkunun da bazı kuralları var.

Galakov bu mektup üzerine Mariya'nın ruhsal durumu hakkında başka bir çözümleme yapacaktı; Lübeck'e geldiği akşam (18-19 Ağustos 1841) oturup on iki sayfalık bir cevap yazdı.

> Sana göre, kendini bir erkeğe vermek, bir bardak şampanya koymak kadar tehlikeli; böyle diyorsun. Haklısın; evet o kadar doğaldır, ama keşke sonuçları da aynı olsa. Seni istiyorum, sen benimsin ve hepsi bu. Ama gerçek hayatta bedeninin bir bardak şampanya gibi içilmesini reddediyorsun. Bunu aşağılayıcı bir kabalık olarak kabul ediyor, koşul olarak ilgi, dostluk, kalıcı bir ilişki istiyorsun. Harika! Kabul ediyorum bu koşulları. Ama bu durumda kocandan ayrılmalı, servetinden ve isminden vazgeçmelisin; evet bu kadar net, bu haklardan yoksun kalacaksın.

Galakov bu işin nereye varacağını biliyordu; Mariya ne kocasının isminden ne de parasından vazgeçecekti. Nitekim mektup da veda sözleriyle bitiyordu. Galakov Karlsbad'a gitmek yerine Rusya'ya döndü, ama kollarından uzak kaldığı kadına yazmaya devam ediyordu; sonra bir an gelecek, kendisine yakışır biçimde, ama hiç de kibar olmayan sözlerle, "sonuna kadar gitmediği" için pişman olduğunu dile getirecekti. Ayrılmalarının ardından geçen bir yıldan fazla bir süre sonunda yazılmış nihai mektupta bir kez daha mağrurca Mariya'yı kınayan bir yorumda bulunuyordu:

> Ne ahlaki ne de entelektüel bir ağırlık merkezin var; buna rağmen ve aynı zamanda, geleneksel ilkeleri sessizce kabullenip izinden gidecek kadar dingin bir tabiata da sahip değilsin.

Başarısız âşıkların tekrar karşılaşıp karşılaşmadıklarına dair bir kanıt yok. Galakov bundan sonraki yıllarını Paris'te geçirdi; 1847 yılında Eliza Bowen adlı bir İngiliz hanımla evlendi; şahitlerden biri Herzen'di. İki yıl sonra da veremden öldü.

Mariya ile Galakov'un mutsuz hikâyelerinin hatalı bir birliktelikten kaynaklandığı söylenebilir. Mariya, cesaretli diline rağmen, aşkın "şampanya" kuramını taşıyamayacak kadar geç doğmuştu. Cinselliği 18. yüzyıldaki gibi, duyguların sergilenmesinin yersiz kabul edildiği, yalnızca neşelendirici ve uyarıcı bir gönül eğlencesi olarak yaşandığı şekliyle kabul etmesi mümkün değildi. George Sand gibi, "tutkunun kendi kuralları" olduğuna inanıyordu; bu kurallardan biri de tutkuyu idealleştirmek aylasıyla kuşatmaktı. Bu açıdan bakıldığında ortada Galakov'u şaşırtacak bir şey yoktu. Ancak, iç gözlem yeteneği bakımından tipik bir Romantik olduğu halde, nihayetinde dostunun karısı olan bir kadını baştan çıkarmaktan çekinecek kadar gelenekseldi, evlilik bağına saygı duyuyordu; ama kararsız mizacı onu bu eski ikilem karşısında –aşk ile sadakat arasında– çaresiz bırakmıştı. Elbette benzer koşullarda benzer şeylerin olma ihtimali azdı. Yeryüzünde bu kadar titiz ve anlaşılmaz olmayan erkekler de vardı; Mariya sonuçsuz ilişkisinin neden olduğu rezaleti hızla atlattı, eski haline döndü – hatta Galakov'dan daha çabuk davrandı. Galakov'un Rusya'ya döndüğü 1841 sonbaharında Ogaryovlar Roma'ya gittiler. Mariya kışı da orada geçirmek istediği için zavallı Nick, Moskova'ya tek başına döndü.

Artık evliliklerinin sonunun geldiği kesindi. 1842'nin Haziran ayı başında Ogaryov, Novgorod'da bulunan Herzenleri ziyaret etti. Mariya'yla son bir görüşme yapmak için Avrupa'ya gitmeye karar verdiği anlaşılıyordu.

> Ayrılmaya kararlı görünüyor [Herzen günlüğüne böyle yazmış]. Tanrı nasip etsin! Acaba kendinde o gücü bulabilecek mi? Açgözlü kadın yine her türlü hileyle kibarlığından, dürüstlüğünden faydalanmaya kalkacak.

Karı koca Mainz'de buluştular. Birkaç gün süren bu ziyaret Ogaryov'un Main kenarındaki bu sevimli kentten nefret etmesine yol açacaktı. İlk buluşmalarında ayrılmayı talep edecek kadar cesaret gösterdi; karar veren, dolayısıyla acı çeken taraf olacaktı. Ama Mariya ondan atik davrandı; kendisi de ayrılma-

ya kararlıydı, acil ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda nakit para verir, ek olarak da yıllık bir ödeme yaparsa ayrılmayı kabul edecekti; bu koşullar yerine gelirse aşklarını dostluğa çevirmeye hazır olduğunu söylemişti.

Zavallı Ogaryov ayrılma teklifiyle geldiği halde buna hiç ihtimal vermemişti, üzüntüsü büyüktü. Kendinden istenen her şeyi kabul etti. Mal varlığını güvence göstererek, yılda 18.000 ruble gelir getirecek şekilde yüzde altı faizli 300.000 rublelik bir senet yaptı; Mariya elde ettiği bu zaferle Roma'ya döndü. Ogaryov enkaz halinde Almanya içinde dolaşarak uzun bir süre sürüklenip durdu. Mariya'ya iltifat yağdırdığı ama sonuç alamadığı aşk mektupları yazıyordu; bir erkeğin kendisinden henüz boşanmış bir kadına yazabileceği en tuhaf mektuplardı bunlar. Sonunda dayanamayıp kış yaklaşırken Mariya'yla buluşmak üzere Roma'ya gitti.

Orada, karısının bir türlü anlam veremediği uzaklığının nedenini nihayet anlayacaktı. Mariya'nın dairesi, suya sabuna dokunmayan şiirlerinin hâlâ antolojilerde yer bulduğu Mayakov adlı bir Rus şair ile, ününe ün katacak küçük bir rolü de Ogaryov'un evliliğinin yıkılmasına son darbeyi vurarak oynayacak olan Vorobiyev adlı bir Rus oyuncu tarafından paylaşılıyordu. Daha doğrusu Mariya açık açık Vorobiyev'le yaşıyordu. Ogaryov kadına varlığının ismini korumaya hizmet edeceğini anlattı kibarca; ama o buna zaten aldırmıyordu. Kalıp kalmamasının kendi isteğine bağlı olduğunu belirtti; Ogaryov, kışı bu küçük düşürücü durumda geçirip Almanya'ya döndü.

> Sen tanıdığım en güçlü insansın [diye yazmış Herzen ona o sıralarda]. Zorluk söz konusu olduğunda demir gibi bir kuvvetin oluyor... En acı verici olaylar seninle birlikte ince bir hoşluğa dönüşüyor, en hüzünlü satırların arasında, kederlenmeye gerek olmadığını gösteren gizli bir mana okuyorsun. Gözyaşlarının altında çocukça bir gülümseme, gülümsemenin altında çocuk gözyaşları var. İnsana dair her şeyi çok geniş kapsamlı düşünüyor, kendinle ilgili olanlarda ise kör bir anlayışsızlık sergiliyorsun.

Herzen'in, Ogaryov'un içten gülümsemesini, kimi zaman gözyaşlarının altına gizlenmiş acısının keskinliğini o sırada –ve daha sonra– anlayıp anlamadığı kuşkulu.

Ogaryov bir yıldan fazla bir süre boyunca ortadan kaybolacaktı. Almanya'da olduğunu, şarap ve kadınlarla avunmaya çalıştığını, bu arada karısına yazmaya devam ettiğini biliyoruz, ama daha fazla bilgi yok. Sonra 1844'ün Ağustosu'nda Mariya aniden Berlin'e onu görmeye geldi; hamile olduğunu, çocuğu kabul etmesi gerektiğini söylüyordu. Ogaryov itiraz etmedi; hatta çocuk hayatına belki de renk katacaktı. Bundan sonra olanları alaylı ve acıklı bir dille yazdığı mektupta Moskova'ya şöyle bildirecekti:

> Baba olma hevesim gerçekleşmedi. Çocuk erken doğdu, sonra da öldü. İç burkan suratını unutamıyorum. Sekiz gün önce oldu bu. Karım iyi.

Üç ay sonra Mariya âşığının yanına döndü; Ogaryov'un sezdiği gibi –böyle olsun istiyor da olabilirdi– bu onu son görüşüydü. Gittiği gece Byron tarzında bir şiir yazdı:

> *Hoşçakal! Belki de sonsuza kadar,*
> *Evet sonsuza kadar, yolun açık olsun!*

Şiirin sonunda şu cümleler var:

> Defter kapandı – hikâyemiz son sayfasına erdi; hiçbir zaman dudaklarımdan seninle ilgili kötü bir söz çıkmayacak.
>
> Hoşçakal! Belki günün birinde yaşadıklarımıza gülümseyerek bakabilir, ömrümüzün son saatlerinde birbirimizi erinçle yad edebiliriz.

Ogaryov bundan otuz yıldan fazla bir süre sonra Greenwich'te ölecekti. Ölüm yatağındayken, son anlarında Mariya Lvovna'yı hayal ettiğini söylemek doğru olmaz.

* * *

Sonraki bahara kadar Rusya'ya dönmeyen Ogaryov, ülkesine girince önce altı ay Moskova'da kaldı, sonra Akşeno'ya geldi

ve tam iki yıl örnek bir toprak sahibi gibi yaşadı. Bu dönemden kalma bir şiirinde üç ülküsünü şöyle sıralamıştı:

Köy gelişip zenginleşmeli;
Çocuklar eğitim almalı;
Köylüler doğru yolu kırbaç olmadan bulmalı.

Yine aynı dönemden kalan belgeler arasında gerçekleşmemiş ayrıntılı bir "Politeknik Halk Okulu" (*École Polytechnique Populaire*) projesi yer alıyor. Fırtınalı hayatının dingin bir evresini yaşamakta olan Ogaryov –bir çeşit Avrupa'daki aşırılıklardan kurtulma dönemi– elbette insan ilişkilerinde teselli aramaktan tamamen vazgeçmemişti. Aleksey Tuçkov ile kızları Elena ve Natalya komşusuydu; onları Herzenlerin Fransa ve İtalya yolculuklarına eşlik ederlerken tanımıştık. Ogaryov, Yakontovo adıyla bilinen Tuçkov malikânesini özellikle ziyafet verildiği günlerde sık sık ziyaret ediyordu. Natalya elli yıl sonra yazdığı *Anılar*'ında zavallı Nick'in o toplantılar sırasında ilginç ve hünerli bir şekilde kadeh kaldırmalarını hatırlıyordu: dediğine göre bir keresinde, sol elindeki şampanya bardağı ile sağ elindeki tabağı en kritik anda sertçe birbirine vurarak kıvırcık kafasının dibinde paramparça etmişti.

Zavallı Nick'in buraya kadarki hayat öyküsü zorunlu olarak ağır konuları kapsıyordu ama artık gerçekten komik bölümlere geldik; biraz rahatlayabiliriz. 1848 yazının sonlarına doğru Ogaryov, Akşeno'ya Kontes Salias de Tournemir ile dadılarıyla birlikte iki çocuğunu davet etmişti. Çok eski bir Rus ailesinden gelen ve bir Fransız kontuyla evli olan bu hanım, o sırada otuz dört yaşındaydı ve henüz bir gazeteci ve roman yazarı olarak ünleneceği edebiyat kariyerine başlamamıştı.[3]

3 Muhtemelen hiçkimse –klasik Rus ansiklopedisinin savaş öncesinde basılmış son nüshasına onun hakkında makale yazmış bir yazardan başka– bir zamanlar meşhur olmuş romanlarını okumamıştır: "Hikâyelerinin ve romanlarının erkek kahramanları meslekleri, iradeleri ve herhangi bir entelektüel ilgileri olmayan *yaşlı dünya*'dan (*grand monde*) kalma adamlar; yazarın kendisi de onları sevimsiz buluyor. Sevecen yaklaştığı kahramanları ise daha çok aldatılmış, erdemli ve masumca acı çeken kadınlar. Madam de Salias'ın romanlarında hikâyenin bütün kirişlerinin ve iskelesinin tek kuruluş amacı var, o da aşk." Kadın kahramanlarını kendinden yola çıkarak yazdı-

Davetin nedeni aslında uzaktan akraba olmalarıydı, ancak Ogaryov'un o sırada Kontes'e karşı duygusal bir ilgisi de yok değildi. Kontes'in daveti kabul etmesiyle, ilginin karşılıksız olmadığını anlıyoruz. Ne var ki, narin kontes ona teslim olmaya fırsat bulamadan –daha Akşeno'ya bile gelmeden– her şey önceden kestirilemeyecek biçimde altüst oldu; 1848 yazında Tuçkov ailesi İtalya ve Fransa seyahatlerinden sonra ülkeye dönecekti.

Ogaryov, yurt dışına çıkmalarından önce komşusunun yetişkin kızlarına, ayrım yapmaksızın babacan bir ilgi göstermişti; nitekim dönmelerinden sonra yazdığı ilk mektuba kibar bir Fransızcayla "Matmazel Helène ve Natalie," diye başlamış; görgü kurallarına uygun olarak da, kızlarla babalarının "ellerinden sıkarak" bitirmişti. Dokuz ay boyunca yurt dışında olmak taşralı genç kızlarda inanılmaz değişimlere yol açmıştı. Özellikle artık on dokuz yaşında olan Natalya, Natalya Herzen'in aşkı ve George Sand'ın romanlarının romantik etkisiyle olmalı, şaşırtıcı bir hızla serpilmişti. Ogaryov ile Natalya arasında masumca ve farkında olmaksızın özel bir dostluk kuruldu. Bundan sonra Yakontovo'ya yazdığı mektupların yine öncekiler gibi görgü kurallarına uygun, ama çok daha sıcak ve yalnızca Natalya'ya hitaben yazılmış olduklarını görüyoruz.

Aslında, isteyerek ya da istemeyerek, kolay tutuşacak bu iki yüreği bir araya getiren Kontes'in kendisiydi. Kasım ayı sonunda Ogaryov'la beraber Yakontovo'ya giden Kontes, kadınsı içgüdüleriyle Natalya'nın kalbini yoklamış, niyetsiz ve alaycı bir şekilde Ogaryov'a "Tuçkov kızlarından genç olanının ona âşık olduğunu" söylemişti. Ogaryov'un aklına böyle bir sözün alay ya da aşağılama konusu olabileceği gelmedi; Natalya'yı daha dikkatli bir ilgi ve hayranlıkla izlemeye başladı. Madam de Salias'ın gözleminin doğru olduğuna kaniydi ve bitkin ama her zamanki nazik kalbinin de ona karşı ilgisiz olmadığını hissediyordu.

Ogaryov'un Natalya'ya Aralık 1848 ile 9 Ocak 1849 tarihlerinde yazdığı mektuplar çok keyifli belgeler. Toplam on iki

---

ğı çok belli. Ogaryov'unsa aylak, iradesiz kahramanları için modellik ettiğini varsayabiliriz.

mektup var. Bazılarının yazılması iki ya da üç gün sürmüş; tümü bir araya geldiğinde küçük bir kitap oluşturacak kadar uzun mektuplar bunlar. Hepsi hepsi altı haftalık bir süre ve Ogaryov'un söylediğine göre, o sırada tek yaptığı şey olmasa da, başlıca işi Natalya'ya yazmaktı – bu dönemde Natalya Akşeno'ya çok kısa bir süreliğine, Ogaryov da Yakontovo'ya dört gün süren bir ziyaret yapmıştı. Mektuplarda Natalya'ya karşı hissettiği aşkın doğuşuna dair bir şiirsellik yanında artık istemediği Kontes'in varlığından duyduğu utanç ve ortaya çıkan gülünç durumlar çok hoş bir şekilde, ardı ardına izlenebiliyor.

Madam de Salias'ın Akşeno'da hasta olup yatağa düşmesi durumu daha da karmaşıklaştırdı. Ateşli bir soğuk algınlığı ile Ogaryov'un kendisine uzak davranmaya başlaması üzerine girdiği sinirsel krizin bir araya gelmesinden doğan bir marazdı bu. Sıradan ilaçlar fayda etmediği zaman Ogaryov cesur çarelere başvurmak zorunda kalacaktı.

> Ayın 5'i ile 6'sı gecesi [diye yazmış Natalya'ya] umutsuzluk içinde Madam S'ye bol şampanyalı bir akşam yemeği sundum. Genel sağlığı için kötü olmakla birlikte, sinirlerine iyi geleceğini düşünüyordum. Evet, haklı da çıktım! Artık daha iyi, belli belirsiz olsa da. Ben çok sarhoştum, son derece de keyifli (keyfim de belli belirsizdi gerçi). Neyse, sonuç olarak Madam S daha sakin, birazcık ateşi var; bu da benim açımdan bir süreliğine mücadeleye ara verebileceğim anlamına geliyor.

Ne yazık ki, bu ilginç tedavinin etkisi uzun sürmeyecekti. 7'si sabahı yazılmış mektup şöyle devam ediyor:

> Madam S bu sabah daha kötü. Sinirsel bir nöbet geçirmedi, ama dermansız, titreme alıyor, ateşi var, terliyor ve nefes zorluğu çekiyor. Dinle, bu böyle devam ederse buradan ayrılamam – ev sahibi olduğum için olmaz. Sen, gelebilir misin? Ama dışarıda 28 derece ayaz var!

Aynı günün akşamı haberler devam ediyordu:

Bayan S çok kötüydü, sinir krizi geçirdi ve göğsünde şiddetli bir ağrı oldu. Onun için çok üzülüyorum, ama samimi hislerimi sorarsan varlığından rahatsızım. Ruh halimi tahmin ediyorsundur. Lütfen kızma ve bana yine "Sen istedin, Georges Dandin,"[4] (*Tu l'as voulu, Georges Dandin*) deme.

Kontes'in sağlığı ile ilgi haberler aşkından hâlâ pek emin olamayan otuz beş yaşındaki romantik âşığın çocukça söylenmelerinin arasına karışıyordu.

Sen, geçen yılın [aynı mektupta yazmış] mutlu ve sorumsuz geçen gençlik günlerinin özlemini çekiyorsun – öyle tanımlıyorsun. Bense geçen yıla özlem duymayacak kadar bencilim. Geçen yılı seviyorsun, ama özlemiyorsun, bu yılı daha çok seviyorsun. Bunun nedeni acaba senin artık bir çocuk olmaman ve benim de zaten yaşlı olmam nedeniyle, artık daha eşit hale gelmiş olmamız mı? Bilmiyorum. Sanırım daha çok, hayali duygulardan kurtulmuş bir yaşa geldiğim ve artık yüreğimde sadece sağlam temelleri olan duygulara yer ayırdığım için...

Şu anda tuhaf bir haldeyim. Bedenim bitkin, yorgunluktan ölüyorum. Ama yüreğim ve aklım sanki çok mutluymuşum gibi sakin. Yüreğim de aklım da enerjiyle, iyilikle, şefkatle dolu. Evet sevgili dostum! Yaşıma rağmen hayat dolu olduğumu hissediyorum, her türlü sorunumuzun –seninkilerin büyük bir ilgiyle, benimkilerinse kayıtsızlıkla– üstesinden gelebileceğimi düşünüyorum.

19 Aralık'ta Natalya birkaç saatliğine Akşeno'ya gelmişti; ayrıldıktan sonra Ogaryov onun "kendisi için vazgeçilmez" olmaya başladığını fark edecek, bundan sonra yazdığı mektuplarda hep bu nokta üzerinde duracaktı:

Olmak ya da olmamak, demişti Hamlet. Benim "olmak" dediğim şey seni görmek; "olmamak" ise seni bir daha görememek. Affet! Canını sıkmak istemiyorum... Böyle mutsuz bir gelecek

4 Geoges Dandin, Molière'in, 1668 tarihli komedisinde kendinden yüksek konumda bir kadınla evlenen ve onun her türlü isteğine boyun eğen erkek kahramanı – ç.n.

olmasın. Senin neşeli olmanı istiyorum, kendimin de; ve eğer hayatını kolaylaştıracak en ufak bir katkım olabilirse ne mutlu bana. Sahip olduğum azıcık bilgiyle sana her durumda, eğitiminde yardımcı olacağım. Gerçekten çok küçük bir katkı, sevgili arkadaşım. Duygusal açıdan da düşünsel açıdan da çok şeyler yaşadım; ama her zaman bir simyacıydım ben. Benim bilimim rüyalardan oluşuyor. Kalbimse artık hayal kurmuyor. Sana olan bağlılığım tamamıyla gerçek...

Galiba, bugün yazmayı bıraksam iyi olacak. Şefkate fazla meyilliyim bugün. Korkunç bir gün geçirdim. Madam S hasta ve mutsuzdu, bense bütün gücümü kendimi frenlemek için kullandım; çünkü onun için gerçekten üzülsem de, bu ara ona karşı duyduğum sürekli öfkenin bir türlü üstesinden gelemiyorum. Bu bir işkence ve iyi ki sen bunu bilmiyorsun. Onu rahatlatmak için her türlü yola başvuruyorum. Yalan söyledim. Beni köşeye sıkıştırmayı çok iyi beceriyor, o anda ya onun mahvolmasına sebep olacaktım ya da yalan söyleyecektim. Onu oracıkta boğmak istediğim halde çaresizce insancıl olmayı seçtim...

Seni çok seviyorum. Bu mektubu yırtıp atsam daha iyi, canını sıkmak istemem. Ne dersen de, senden yaşlıyım. İsterim ki mutlu ol! Seni mutlu görmek beni de mutlu eder, yoksa öleyim daha iyi.

Ogaryov ile konukları noel ve yeni yıl için Yakontovo'ya davet edilirler. Ama 24 Aralık geldiğinde bu kez Ogaryov hastalanır. Bu nedenle Madam de Salias çocuklarla birlikte önden gider, kavalyesi üç gün sonra gelecektir. Bu ziyaretle ilgili belge yok; 1 Ocak'ta hep beraber Akşeno'ya dönmüşler. Döner dönmez –gece yarısını bir saat geçe– Ogaryov, Natalyası'na yazmak için masaya oturmuş.

Yolculuk sırasında dünyanın en mutlu insanı olarak uyudum, Marie ile [Madam de Salias'ın büyük kızı] şarkı söyledim, oyun oynadım; Madam'la neredeyse hiç konuşmadım. Sanki o da sorup sorgulamaktan uzak durdu. Ama bu eninde sonunda kaçınılmaz. En küçük bir üzüntü dahi hissetmiyorum. Ya se-

ni tekrar, hem de uzun uzun görmüş olmamdan ya da kalbimin derinliklerinde duran açıklayamadığım bir mutluluk duygusu sayesinde böyleyim, bilmiyorum; ama hayatımın bundan sonra hiç olmadığı kadar neşeli ve güzel olacağını hissediyorum... Tüm kötülüklerin geçici, tüm iyiliklerin de kalıcı olduğunu sandığım gençlik yıllarımın kaygısız günlerini geride bıraktım. Yaşamaya yeni başlayan bir insan gibi, bugünden de gelecekten de umutluyum. Kaderimde ne var? Ben ne bekliyorum? Hayır! Bu sorulara bugün kapalıyım.

Ogaryov izleyen mektupta, o güne kadar aşklarını henüz ilan etmemiş sevgililerin haberleşmelerini sağlamış olan soğuk ve kibar Fransızcayı bırakıp daha iyi bildiği, daha yakın olduğu Rusçaya dönmüş.

Buraya döndüğümden beri sana yazmak, piyano çalmak ve uyumaktan başka bir şey yapmadığımı biliyor musun? Akşamları "görev" başındayım.

"Görev" dediği, gidişi bilinmeyen nedenlerle ve onu delirtecek şekilde sürekli ertelenen Kontes'i eğlendirmekti. Ogaryov'a ayrılık hediyesi olarak bir yatak örtüsü işliyordu Kontes, ama örtü bir türlü ilerlemiyor, Ogaryov da bu durumu öfkeli bir sabırsızlıkla izliyordu. Onu rahatlatan tek şey müzikti.

Akşam [diye yazmış 4 Ocak'ta geç bir saatte] çok öfkeliydim, muhtemelen sana yazmak için odama gitmek yerine Madam S ile kaldığım ve çirkin olduğunu bile bile kendime hâkim olamayıp onunla bir tartışmaya girdiğim için. Kaba saba, açık sözlü, bencilin bencili bir adam gibi davranmaktan neredeyse keyif aldım. Çok fenaydım! Kaba bir adam olmadığımı, doğuştan iyi kalpli olduğumu biliyorum. Ama haince canını yakmak istedim. Ne kadar iğrencim! Bunu senden başka birine itiraf edemem. Sonra piyanonun başına geçtim seni ve müziği düşündüm (umarım gelecekte bu ikisinden hiç ayrılmam), aklım uçup başka bir dünyaya gitti, çalmadan, ellerim piyanonun üzerinde, öylece gözlerimi kapadım; birdenbire bahar geldi, kendimi bir ormanda buldum. Uzun süredir aklımda olan

bir fikir gözümde canlandı. Bir doğa güzellemesi, konusu şöyle: Şafak vakti ormana gidiyorum. Her şey yavaş yavaş uyanıyor. Güneş, yapraklar, şebnem kaplı çiçekler, kuşlar, böcekler. Uyanmakta olan dünyada yürümeye devam ediyorum. Müthiş bir manzara, müthiş sesler! Yavaştan öğlen oluyor; boğucu bir sıcak var. Gölgede biraz dinleniyorum. Ağaçların arasından manzarayı kaplayan mavi gökyüzü görünüyor. Etraf yalnızca ormanda duyabileceğin seslerle, fısıltılarla dolu. Ardından fırtına! Ormanda bir fırtına – bunun nasıl olduğunu bilmene imkân yok! Sonra dinginlik, akşam güneşi ve akşamın kokusu. En nihayetinde ormandan ay ışığıyla aydınlanmış geceye çıkıyorum. Yolculuğum sona eriyor.

Piyanonun başındaki bu derin düşünceleri (yirmi saatlik bir aradan sonra) aynı mektubun başka bir bölümünde, ilginç bir sahne izliyor.

> Bütün gece Mariya ile uğraştım, yakı yapıştırdım (kuş palazı olmuş, şimdi daha iyi), sabaha karşı acıkmışım. Yiyecek bir şeyler istedim ve şaka yollu şampanya da olsun dedim. Madam Salias gerçekten içeçek bir şeyler olmasında ısrar etti. Engellemeye çalıştım ama başaramadım. Genelde zayıf bir karakterim var, bildiğin gibi içkiye özellikle zaafım vardır. Peki dedim ve iki şişe şampanyayı beraberce içtik. Elbette o sarhoş oldu, ben olmadım. Ben sadece sıkılmış, yorulmuştum. Saat onda zorlukla onu yatağına götürdüm, kendim de gidip yattım, akşama kadar uyumuşum.

Sarhoş olmasa da, iki şişe şampanyadan payına düşen kadarı Ogaryov'a misafirinin yaklaşan gidişinin "temelli bir gidiş" olduğunu söyleme cesareti vermişti. Ama ne yazık ki, derdine çare olamayacak, çünkü akşamleyin kurnaz Kontes konuştuklarının tek kelimesini bile hatırlayamayacak kadar sarhoş olduğunu iddia edecekti.

Külliyatın en uzunu olan aynı mektupta Ogaryov ilk kez Mariya'dan ayrılıp Natalya'yla evlenme konusunu gündeme getiriyor. Natalya böyle formalitelere önem vermeyen ilerici görüş-

lerini gururla öne sürmüş olmalı ki, birkaç gün sonra Ogaryov konuyu tekrar açmış:

> *Evlilik* fikrini ciddiye almıyorsun. Sevgilim hata ediyorsun. Evet kendi başına önemsiz, ama bizi büyük bir eziyetten kurtaracak; başka bir değeri yok. Bizi mahcup edecek şeylerin elbette farkındayız. Biliyorsun ki şahsına karşı herhangi bir hak iddiam olamaz. Yine tamamen özgür olacaksın, yalnızca hep yanında olan bir *dostun* olacak. Benim bundan fazla bir isteğim yok. Muhtemelen bir daha hiçkimseye âşık olmayacağım. Eğer olursa bunu doğruca gelip sana söylerim. Ama sen gönlün kimi istiyorsa onu sevebilirsin. Seni öyle çok seviyorum ki, mutluluğun benim için her şeyin üstünde. Ben o zaman da mutlu olurum, çünkü dostluğun benim için vazgeçilmez. Sözün kısası (*Ergo*) tamamen özgür olmalıyız.

Bu sözleri, "özgür" evliliğin izleyen hikâyesini okurken hatırlamakta yarar var.

Mektupların sonuncusu 9 Ocak tarihli. Madam de Salias o gün gidecekken boğaz ağrısı nedeniyle yine evden ayrılamamış. Ogaryov bir kez daha hayal kırıklığına uğramış; bir iki gün daha bekleyeceğini, eğer Kontes gitmezse kendisinin Yakontovo'ya geleceğini ve o gidene kadar bir daha Akşeno'ya dönmeyeceğini söylüyor. Madam de Salias'ın Akşeno'dan tam olarak ne zaman ayrıldığını belgeleyen bir şey ne yazık ki yok. 9 Ocak'tan sonraki ilk mektup, Ogaryov ile Natalya'nın beraberce Paris'teki Herzenlere mutluluklarını bildirdikleri mektup.

Baba Aleksey Tuçkov, "konuşmalarında oldukça ilerici ancak eyleme gelince çok başka" biriydi; on dokuz yaşındaki küçük kızının, en iyi arkadaşlarından biri bile olsa, otuz beş yaşında evli bir erkeğe âşık olduğunu öğrenmekten memnun olmadı. Ama haberi korkulduğundan daha sakin karşıladı. Yalnızca, evlilik hazırlıklarına başlamadan önce Ogaryov'un ilk karısından ayrılmak için gerekli ayarlamaları yapmasını istedi. Hatta gençlerle Petersburg'a giderek bir avukata danışmaları için onlara eşlik bile etti. Bu arada Herzenlerden o sırada Vorobiyev ile Paris'te olan Mariya'yla görüşmeleri istenmişti. 19.

yüzyıl Rusyası'nda iki tarafın rızasıyla boşanmak oldukça basit bir meseleyken, bir tarafın karşı olduğu durumlarda neredeyse imkânsızdı. Ne yazık ki, Mariya gayri meşru ilişkisinden memnundu ve sevgilisiyle evlenmeyi düşünmüyordu; kocasına iyilikte bulunmak gibi bir derdi de yoktu. Herzen'in arabuluculuk çabalarını hem kocasına hem de ilgili herkese küfür ederek karşıladı; Herweghlerin bu pazarlığa dahil edilme gayreti de benzer hakaretlerden nasibini aldı. "Madam Natalya'ya saygısızlık etmek istemem ama," diye yazmıştı Herwegh'e, "Bence o çok aptal, beni öldürmeden hiçbir şey alamazsınız." Arsız ve saldırgan diliyle mektubun arkasını da şöyle karalamıştı: "Bu Ogaryov'un bütün dostları için geçerli." Yapacak bir şey yoktu. Herzen, Ogaryov'a yazdığı bir mektupta Mariya'yı "bataklık kraliçesi" olarak tanımlayarak hırsını aldı. 1849'un sıcak yazında Ogaryov ile Natalya, bir rahibin onayını almaksızın Kırım'a, ışıl ışıl ama yasa dışı bir balayı geçirmeye gittiler. Natalya'nın Yakontovo'daki baba evinden ayrılmasından birkaç gün önce kız kardeşi Elena, Ogaryov ile Herzen'in arkadaşı, Satin adlı biriyle evlenmişti.

Bu noktada okuyucuya, tamamlandığında Ogaryov'u zengin bir toprak sahibinden bir dilenciye, bir asalak konumuna düşürecek bir dizi hayret verici mali işlem konusunda bilgi verelim. Boşanmaya razı olmayan Mariya, Tuçkov ailesini tahmin edilebileceği gibi çok üzdü. Ne kadar öfkelendikleri Ogaryov'un izleyen adımlarında görülüyordu. Muhtemelen Tuçkovların kışkırtmasıyla (çünkü kendisi ne o kadar cesaretli ne de kindardı), misilleme olarak Mariya'nın yıllık gelirini kesmeye karar verdi ve 1841'de toprak varlığını güvence göstererek taahhüt ettiği yükümlülüğü yerine getirmedi. Bu çok tehlikeli bir adımdı, zira harcamalarını makul seviyeye indirmeye pek niyeti olmayan Mariya'nın hakkını almak için yasalara müracaat edeceğine kuşku yoktu. Ama becerikli ve kararlı Tuçkovların böyle bir girişim karşısında verecekleri yanıt hazırdı. Mariya'nın hak iddiasını bertaraf etmek için Ogaryov'un Akşeno'daki tüm varlığını, on yılda eşit taksitlerle toprağın gelirinden ödenmek kaydıyla Elena'nın yeni kocası Satin'e satması kararlaştırılmıştı.

İşte bu kurnazca işlem, Ogaryov'un mali refahına ölümcül bir darbeydi; Satin, kötü niyetle ya da gerçekten ödeme aczinde olduğu için, yükümlülüklerini yerine getirmeyecek, yalnızca birkaç kez, o da gecikmeli olarak önemsiz miktarlarda ödeme yapacaktı. Ama o gün itibariyle amaca ulaşılmıştı. Mariya yargıya başvurup kocasına karşı davayı kazandığında, Oryol eyaletinde Uruçya denilen yerdeki küçük toprak parçasından başka haciz konacak bir mal varlığı kalmadığını anladı; böylece Ogaryov'un elindeki tek yer de mahkeme kararıyla Mariya adına satıldı.

On iki yıl önce ölen babasından Ogaryov'a geçen üç mülkten geriye bir şey kalmamıştı. Belo-omut'ta azat ettiği serflere devrettiği mülkten ödenen bedelin vadesi sona ermek üzereydi. Uruçya, Mariya adına satılmıştı; evinin olduğu Akşeno'yu da Natalya'nın kayınbiraderinin üzerine geçirmişti. Artık eski dostunun cömertliğinden başka bir güvencesi yoktu ve gelecek için bazı önlemler alması gerekiyordu; Natalya ile kaçtıkları sırada, Simbirsk eyaletinde bir kâğıt fabrikası satın almak için Herzen'den 45.000 ruble borç aldı.

İlginç bir dönem daha başlıyordu. Hatırlanacağı gibi, Ogaryov'un karısı Mariya, Penza valisi Pançulidzev'in yeğeniydi. Pançulidzev'in itibarı Ogaryov'un, *hamisi olduğu kadını* (*protégée*) terk etmesiyle kamuoyu önünde zedelenmişti; izleyen adımları resmî bir çabayla mı, yoksa kişisel bir garezle mi attığı belli değil. Avrupa'daki 1848 Devrimleri Rusya'da I. Nikolay'ı ürkütmüştü. Şüphe, ispiyon ve kitlesel tutuklamalar giderek sıradanlaşmıştı. Ogaryov'un Yakontovo'ya sık sık gidip gelmeye başladığı sırada, 1849'un başlarında, Pançulidzev, Tuçkov'un Paris'ten "uzun bir sakalla döndüğü"nü, "genç insanların yanında din karşıtı özgürlük fikirlerini ifade ettiği"ni Petersburg'a bildirmişti. Soruşturma emri verilen gizli polis, Ogaryov'un da "devrimci nitelikli yazılar"la meşgul olduğunu keşfetmişti. Son olarak da, eylülde, Ogaryov'la Natalya'nın kaçmalarından hemen sonra, Petersburg Polis Şefi, Mariya'nın içkici ve bir ayağı çukurda babası Roslaslev'den dokunaklı bir dilekçe almıştı. Zamanın tavrını örneklediği için burada alıntılanmayı hak eden bir metin:

Ekselansları,

Ekselansları'nın herkesçe bilinen dürüstlüğü bana sizden koruma talebinde bulunma cesareti veriyor. Olay şudur. Penza eyaletinden N. P. Ogaryov ile evli olan kızım, hastalığı sebebiyle [aynen böyle yazmış] iki yıldır yurt dışında. Bu esnada Ogaryov, yine Penza eyaletinden bir toprak sahibi olan Tuçkov'la dostluk kurmuş ve onun etkisiyle komünist bir hizbe katılmıştır. Bunu hem haber kaynaklarımdan hem de Tuçkov, Ogaryov ve dostu Satin'in faaliyetlerinden biliyorum. Ogaryov ile Satin, üniversiteden sınıf arkadaşıdır ve eski birer şüpheli olarak uzun süredir gözetim altında tutulmaktadırlar. Ogaryov karısını ipotekle güvence altına alınmış büyük miktarda bir para karşılığında terk etmiş, ancak Tuçkov'un etkisiyle lideri olduğu komünist hizbe girdikten sonra ödemeleri durdurmuştur. Olaylar şöyle gelişmiştir. Tuçkov büyük kızını tıpkı zavallı genelev kadınları gibi Ogaryov'a sunmuştur. Ogaryov'sa keyfini sürdükten sonra kadını –neden olduğunu bilmiyorum– yasal bir evlilikle ve drahoma olarak atadan kalma 400 canlık mülkle beraber dostu Satin'e vermeye karar vermiştir. Alışkanlık devam etmektedir, bu kez Tuçkov'un öteki kızı kendisine verilir. Yani bu komünist beyler zavallı Ogaryov'u yağmalamak için epey uğraşmış, çabaları sonucunda genç hanımla eğlensin diye onu Kırım'a göndererek yerinden yurdundan uzaklaştırmayı başarmışlardır. Bütün bu eylemlerin onu ülke dışına çıkarmak ve yasal karısı olan kızımı parasız bırakmak için hazırlanmış bir plan dahilinde gerçekleştirildiğinden kesinlikle eminim. Ekselansları lütfen merhamet edin, masumların hakkını koruyun. Ben yaşlı bir adamım, hayatta kızımdan başka kimsem yok. Ogaryov'un Rusya'da kalması ve kızıma yaptığı ödemeyi sürdürmesi için emir veriniz; böylece kızımın hayatta kalmasını ve ülkesine dönmesini sağlamış olursunuz.

Yetkililerin bu tuhaf belgeyi sindirmeleri anlaşılan beş aylarını almıştı. Eyleme 1850 Şubatı'nda geçtiler. Tuçkov, Ogaryov ve Satin tutuklanıp Petersburg'a getirildi; hücre hapsine alına-

rak her biri Roslaslev'in mektubuna ve Pançulidzev'in eski suçlamalarına dayanarak sorgulandı. Hiçbir şey eksik bırakılmamıştı. Tuçkov'un Paris'te uzattığı sakalı, "din karşıtı özgürlük fikirleri", "komünist hizip", Ogaryov ile Tuçkov kız kardeşleri arasındaki garip ilişki, gizli ajanların işgüzar marifetlerinden, çay masasında yapılan hain dedikodulardan öteye gitmeyen her türlü saçmalık iddianameye girmişti. Öyle ki, Tuçkov'un "halka yaltaklanmak için basit bir köylü olan kahyâsına huzurunda oturmasını söylediği" bile iddia edildi. Gelecek epey karanlık görünüyordu. Ogaryov tutuklanır tutuklanmaz Paris'teki Herzen'e "uzun süreliğine" veda ettiğini bildiren gizli bir mektup ulaştırdı. Ne ki, Rus polisinin nasıl çalıştığına pek akıl sır ermiyor; bu olayda şefkatli davranmışlar. Üç zanlının da her şeyi inkâr ettiği ifadeleri birbirini tuttuğu için "komünist hizip"in varlığı kanıtlanamamıştı; nisanda her üçü de şartlı olarak tahliye edildi. Sonraki aralıkta da, Nikolay'ın tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla çıkarılan genel affa dahil edildiler. Ogaryov, yaşananlarda parmağı olduğuna inandığı adamdan öcünü gücünün elverdiği tek yolla aldı. Pançulidzev'e hitaben gösterişli bir kibarlıkla yazdığı mektupta "Kafkaslar'a yaptığı ziyaret nedeniyle" ona verdiği 5.000 rublelik "faizsiz" borç ile Moskova'ya gitmek için aldığı izin öncesinde takdim ettiği öteki 5.000 rubleyi geri ödemesini istemişti. Valinin yanıtı ne oldu bilmiyoruz; ama on yıl sonra Pançulidzev valiliği sırasında görevini kötüye kullanmak suçuyla yerinden edilecekti. Penza valiliğini tam yirmi sekiz yıl sürdürmüş olması, merkezdeki yetkililerin işlerini yapmak için gereksiz yere telaş yapmadıklarını gösteriyor.

Ogaryov'la Natalya, Herzenlere de yazmış oldukları gibi, yalnızca "düşman nefreti" değil, dostlarının iftiraları karşısında da dayanmak zorunda kalmışlardı. Moskova'dan tanıdıkları birkaç kişi yaptıklarını tasvip etmeyen muhafazakâr tavırlar sergilemişti. Baba Tuçkov yüreği burkularak olanları kabullenmiş; tutuklanmış olmasının dehşetiyle ruhu zaten fazlasıyla hasar görmüştü. Elena ile Satin, saygın bir şekilde evlenmiş olmaktan doğan kibirleriyle bu uygunsuz duruma kuşkuyla bakmıştı.

19. yüzyıl Rusyası'nda evli bir erkeğin metres tutması ya da evli bir kadının âşığının olması kabul edilebilir bir şeyken, bir erkekle, toprak sahibi soylu bir aileden gelen bekâr bir kızın, ilahi kanunlara da, toplumsal geleneklere de karşı çıkarak, açık açık birlikte yaşamaları ahlaksızlıktan da öteydi; hatta sapkınlıktı. Uzakta olsalar da sevgililerin yanında olanlar yalnızca romantik ilkelere sıkı sıkıya bağlı Herzenlerdi. Ne var ki, Nis'ten gelen Natalya Herzen'in ölüm haberi ve son aylarını azap içinde geçirdiği bilgisi sevgililer için tam bir yıkım oldu.

Ogaryov bu esnada beklenmedik bir şekilde iş adamlığı rolünü benimsemiş, kâğıt fabrikasını hale yola koymuştu; 1850'den 1855'e kadar Natalya'yla beraber burada köşelerine çekilmiş olarak, mutlu bir evlilik hayatı yaşadılar. Fabrikada günler olaysız geçiyordu. Ogaryov işi sıkıcı bulmakla beraber umulandan daha fazla çaba gösteriyordu. Natalya ev idaresiyle ilgili hevesini kısa sürede kaybetmiş, bu konuda kendini yetiştirmeye uğraşmışsa da iyi bir öğrenci olmadığını anlamıştı. Daha sonra edebiyata el atmış, hikâyelerinden birini *Anavatan Notları* adlı sevilen bir dergiye bile göndermişti; editör –belli ki bıyık altından gülerek– evli bir erkekle yaşayan bekâr bir kadın hikâyesinin saygın dergisine uygun olmadığı yorumuyla eserini iade etmişti. Sonraları bahçeciliğe merak saran ve fiziksel güç kullanmaktan, toprağı kazmaktan tahmininden fazla keyif aldığını fark eden Natalya hiç de mutsuz değildi; kendini Ogaryov'a adamıştı. Ancak, yalnız ve çocuksuz bir kadın olarak sorunlu bir sosyal konumda olduğunun bilincindeydi ve yaşadığı sıradan gündelik hayat, ne yeteneklerini, ne de duygularını ifade etmesine izin vermiyordu.

1852 sonbaharından beri Londra'da oturan Herzen, uzun süredir kendisini ziyaret etmeleri için onları davet ediyordu; Natalya da her şeye rağmen, Rusya'dan kaçmaya istekliydi. Kimi zorluklar ve içe kapalı durağan hayatları onları bulundukları yere adeta zincirlemişti. Neyse ki, zaman geçtikçe ve kurtulma istekleri arttıkça, önlerindeki engeller de birer birer ortadan kalkmaya başladı. 1853 baharında Mariya Ogaryov, Paris'te öldü. Servetinden kalan az bir miktar parayı son yıllarında Voro-

biyev'in yerini alan başka bir Fransız'a bırakmıştı. Ölüm haberi Ogaryov'la Natalya'ya yaklaşık altı ay sonra ulaştı. Sevgili oldukları ilk yıllarda evlilikten küçümseyerek ve "fuzuli bir basmakalıp" olarak bahsetmişlerdi, ama artık durumlarını kurallara uygun hale getirmeye çalışacaklardı. Pasaport almalarına engel olan sorun da böylece ortadan kalkacaktı.

Yaklaşık iki yıl daha geçti. Sonra 1855'te bir yangın çıktı ve kâğıt fabrikası yanıp kül oldu; Ogaryovların kalmak için artık ne bir yerleri, ne işleri, ne de sebepleri vardı. Kışı Petersburg'da geçirdiler. İyi bir dönem değildi. Ogaryov yıllar sonra kafa dengi arkadaşlarına kavuşmuş, kendince eğleniyordu; daha doğrusu dostlarıyla birlikte ziyafetlere katılıp yiyip içiyordu. Alkol epilepsi krizlerini sıklaştırmış, hastalığı ciddiyet kazanmıştı; Natalya kocasının sağlığı konusunda ilk kez kaygılanmaya başladı. Zaten yeni çevresine de pek alışamamıştı. Yıllarca toplum hayatından uzak olmak onu aşırı duygusal kılmıştı. İleriki yıllarda gireceği histeri nöbetlerinin belirtileri ilk kez o zaman görülüyordu. Belirgin bir neden yokken kendisini aşağılanmış, horlanmış hissediyordu. Öyle ki, yıllar önce bir hikâyesini kendisine adamış olan Turgenyev'in şimdi kendinden nefret ettiğinden emindi. Ogaryov'un evlerine davet ettiği Tolstoy'un gelmeyişini kendisine yapılmış bir hakaret saydı. Kocasının edebiyatçı dostları içinde beraber olabildiği tek kişi, ilginç bir şekilde, sevilen burjuva komedilerinin yazarı safdil Ostrovski'ydi.

Siyasi şüpheli konumundaki birinin Rusya'dan ayrılma izni alması her zaman sorun olmuştur; artık gerekli makamlardaki memurlara cömertçe para verecek bir serveti olmayan Ogaryov, hasbelkader general olmuş bir kuzeninden yardım istedi. Sonunda pasaportu verildi. Son hazırlıklar yapıldı ve Ogaryovlar 1856 Martı'nda yola koyuldular. İlk durakları Berlin'di. Ogaryov kenti kalp ağrısı çektiği ve hovardalık yaptığı aylak günlerinden biliyordu. O zamandan beri neredeyse on yıl geçmiş, hatta devrim olmuştu. Ancak Prusya başkentinin genel görünümünde pek bir değişiklik hissetmedi. Söylediğine göre, devrimin tek iyi sonucu artık sokaklarda sigara içmeye izin verilmiş olmasıydı. Öteki değişiklikler ise modayla ilgiliydi.

> Berlin'de hâlâ birkaç İngiliz var [diye yazmış kayınpederine]. Almanlar palto yerine dağlılar gibi pelerin giymeyi öğrenmişler. Kibar bir beyefendinin etrafta bununla dolaştığını görmek gerçekten komik! Hanımlar ise erkekler gibi palto giyiyorlar. Tabii, alışkanlık meselesi.

Ogaryov'la Natalya, Berlin'den sonra Brüksel ve Ostend üzerinden doğruca Londra'ya gittiler. Natalya, Rusya'ya ancak hayat belini iyice bükmüşken, yirmi yıl sonra dönecekti; kocası ise Rus toprağına bir daha ayak basamayacaktı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YİNE BİR ÜÇLÜ İLİŞKİ

Herzen'in durgun havuza benzeyen telaşsız günleri Ogaryovların gelişiyle fırtınalı bir denize dönmüştü.

İlk fırtına, hiçkimsenin öngöremediği fakat yaşandıktan sonra kaçınılmaz olduğu söylenebilecek türden bir hadiseydi. Natalya Herzen'in çok önceleri, ölümünden sonra çocuklarının bakımını sevgili Consuelosu'nun üstlenmesini vasiyet ettiğini biliyoruz; ölüm yatağında ağzından çıkan son söz onun adıydı. O günden bu yana dört yıl geçmişti; Natalya Ogaryov doğal olarak bu güvenin icabını artık yerine getirmek, Herzen'in yetim çocuklarına annelik yapmak istiyordu. Bütün varlığını tutkuyla yeni sorumluluğuna adamış olan Malwida von Meysenbug da aynı doğallıkla çocuklar üzerindeki yetkisini geçersiz kılacak en ufak bir müdahaleye öfkelenecekti.

Her ikisi de cinsel açıdan tatminsiz ve deliler gibi çocuk hasreti çeken bu kadınların içgüdüsel olarak birbirlerini rakip görmeleri kaçınılmazdı. Gerçi Natalya'ya haksızlık etmemek için ilk kışkırtmanın Malwida'dan geldiği ve aralarındaki husumeti ilk dile getirenin o olduğunu belirtmeliyiz. Malwida yaptıklarını kişisel bir kıskançlık olarak görmüyordu; mesleki, hatta milli ilkeler söz konusuydu. Pedagoji kuramlarına ve Alman geleneklerine göre çocuk yetiştirmek konusunda, sabrı ve gay-

retinin de gösterdiği gibi, bu görev için en uygun kişi olduğunu düşünüyordu. Oysa, Natalya'nın hem kuramsal hem de uygulama açısından çok acemi olduğu açıktı; çocuklarla kurduğu gelişigüzel ilişkiyle altı aylık Alman disiplininin olumlu etkilerini bir haftada bozabilirdi. Özellikle de Slavlara özgü açgözlü savurganlığı von Meysenbug'un kılı kırk yaran tutumlu tavrına çok aykırıydı. Malwida, Herzen'i önceden de şöyle ikna etmeye çalışmıştı: "Lüzumsuz armağanlar ve oyuncaklar çocukların iyi ve gerekli şeylere dair beğenilerini köreltir, gençlerin içinde zaten yeteri kadar güçlü olan yıkıcı ruhu teşvik eder." Herzen bunun üzerine çocukları şımartan ıvır zıvırların yasaklanmasına onay vermişti. Ama Natalya ortaya çıkınca sorun tekrar ve daha da büyümüş şekliyle geri döndü. Natalya, "Vitrindeki her şeyi alıp çocuklara getirme arzuma yenik düşmeden o güzelim oyuncakçı dükkânlarının önünden bir türlü geçip gidemiyorum," diyerek tutumunu itiraf ediyordu. İtirazlarının hiçbir etkisi olmayınca, Malwida çaresizlik içinde yine çocukların babasına müracaat etti.

Şikâyet üzerine Herzen ne yapacağını şaşırmıştı. Bayan von Meysenbug'un art niyetsiz adanmışlığı karşısında ona karşı şükran ve samimi bir dostluk duyuyordu. Ancak Ogaryovlar söz konusu olduğunda hissettikleri çok başkaydı. Londra'ya gelişleri uzun süredir kötü olaylarla yaralanmış yürekler için romantik bir buluşma olmuş, Natalyası'nın ölümünden sonra ilk kez onların sayesinde evinde tekrar anavatanının kokusunu duymaya başlamıştı. Karısının arzusunu yerine getirmeyi, çocukların yetiştirilmesini en sevgili arkadaşına bırakmayı o da istiyordu. Natalya Ogaryov'un çocuklara hiç göremeyecekleri Rusya'yla ilgili masallar anlatması, onlarla Tata'nın yarı yarıya unuttuğu, Olga'nınsa hiç öğrenmediği anadillerinde, Rusça konuşması Herzen'in çok hoşuna gidiyordu. Ama bu arada, Rusça'nın tekrar evde konuşulan bir dil haline gelmesine ve kendi söylediklerine anlamadığı bir dille cevap veriliyor oluşuna Malwida'nın surat astığını da fark ediyordu; endişeliydi, ancak ne yapacağını bilmiyordu. Malwida'ya Natalya'yla dostça bir görüşme yapması tavsiyesinde bulundu. Ama o bunun faydasız

olacağını söyledi. Herzen bir ayrılık olsun istemiyordu, yine de zorlanırsa kimi kurban seçeceğinden emindi.

Malwida aciz kaldığının farkındaydı ve çok üzgündü. İçin için acı çekmektense kestirip atmasının daha iyi olacağına karar verdi. Finchley Yolu'ndaki evin önüne bavullarla yüklü arabanın gelişinden tam yedi hafta sonra, ürkmüş çocukların ellerini elinin içine alarak önemini bir gün anlayacakları bu anı hatırlamalarını söyledikten sonra, dadılarına çocukları Madam Ogaryov'a götürmesini emretti ve elinde taşıyabileceği kadar az bir eşyayla evden ayrıldı. Evi terk edişini, gidişinin arkada bıraktığı çocuklar için hiç hayırlı olmadığını söyleyerek onu teselli etmeye çalışan İtalyan bir hizmetçi dışında, kimse görmedi. Ertesi gün Herzen, Saşa ve Ogaryov aracılığıyla Malwida'ya ebedi hürmet ve şükranlarını sunduğu bir mektup gönderdi; o sıradaki duygularını Mariya Reichel'e yazdığı bir mektupta şöyle ifade etmiş:

> Ah bu Almanlar! Özellikle Alman kadınları, ve de özellikle evlenmemiş Alman kadınları ve onların yüreği yanık, el değmemiş masumiyetleri!

Yaz sakin geçti. Ogaryov, Petersburg'da yaşadığı şükran ve eğlenceli kıştan sonra İngiltere'ye sağlık açısından acınacak bir halde gelmişti. Epilepsi hastalığı, seks düşkünlüğü ve kronik alkolizm son yirmi yılda bedenini tüketmişti. Herzen'in çağırdığı doktor ne kadar ömrü kaldığını söyleyemiyordu, sıkı bir rejime girmesini, bol bol dinlenip alkolden kesinlikle uzak durmasını tavsiye etmişti. Bu kadar sıkı bir disiplin Rusya'dayken ne salık verilmiş ne de uygulanmıştı. Ogaryov bundan olumlu yönde etkilendi, Finchley Yolu'nun dingin ortamının da yardımıyla durumu yavaş yavaş düzelmeye başladı. Önceleri yakın bir handa kalmakta olan Ogaryovlar, Malwida'nın ayrılmasından sonra Herzen'in sürekli konukları olmuşlardı.

Maalesef yaşadıkları evin önemli bir kusuru vardır. Yarı müstakil olduğu halde, pazarları bir araya gelen Herzen'in dostları neşeyle piyano çalıp koro halinde Rusça şarkılar söylemeye başladıklarında yan binadan duvarlara vuruluyor, İngiliz

sebt gününe saygı duymaları isteniyordu. Herzen böyle bir şeye katlanmayacaktı. Sık sık ev değiştirmeye alışkın biri olarak derhal daha da uzak bir mahallede, sebt günlerinde İngilizlere sorun çıkarmayacak şekilde geniş bahçesi olan uygun bir ev bulundu. Eylül başında hep beraber Putney'deki (sahibinin ismiyle "Tinkler'in Yeri" olarak da bilinen) Laurel Evi'ne taşındılar.

Son nefesini veren karısı kollarındayken Herzen'in Nis'te etmiş olduğu intikam yemininin üzerinden dört yıldan fazla bir süre geçmişti. Zaman öfkesini azaltmış, acısını yumuşatmıştı. Karısının gönlünü çelen adamın cezalandırılması konusu, yerine getirilmesi mümkün olmadığı anlaşılınca önemsizleşen, sürüncemeye terk edilen işler arasına katılmıştı. Herzen İngiltere'ye geldiğinden beri kendisini, olayın kurbanı olan karısını yücelten daha saygın bir göreve adamıştı. Merhum karısı hakkında konuşmaktan keyif alıyordu; onu acılar çekmiş, bu acılara bir azize gibi cesurca ve özveriyle dayanmış bir kadın olarak tasvir etmeyi âdet edinmişti. Karısının girdiği bu imtihandan temize çıkma hikâyesi en yakın arkadaşı öteki Natalya'dan başka kime en uygun ve en sık biçimde anlatılabilirdi? Herzen'le Natalya Ogaryov'un ruhları acı çekerek ölen bu azizenin mezarı başında ortak bir duyguda kaçınılmaz olarak birleşti; gözyaşları birbirine karışarak kutsal hatırayı beraberce paylaşmanın mutluluğunu yaşadılar. Natalya Herzen'i çok az tanıyan Ogaryov'sa zorunlu olarak bütün bu saygı dolu anların dışında kalıyordu.

Bu tür bir duygusallığın –yarı dinsel de olsa– başka duyguları kışkırtabilecek bir yönü olduğu da açıktı. İlişkilerine tanık olan tarafsız bir gözlemci bile bu duygusal ortaklığın akıbetini (*dénouement*) tahmin etmekte zorlanmazdı: örneğin Herzen kolunu Natalya'nın beline dolayıp onu öpmek için Ogaryov'dan şaka yollu izin istediğinde, iznin verilmesi de, verilmemesi de aynı derecede tehlikeliydi. Üstelik Ogaryov böyle bir talebi reddedecek bir adam hiç değildi. Tam tersine, Herzen'in Natalya'yla ilgilenmesine eski dostuyla ilişkisini daha da sağlamlaştıracağı için seviniyordu; Herzen'le ilk eşi arasında yaşanmış gerilimlerin bu kez tekrarlanmamasından çok memnundu. Herzen'se

romantik ideale uygun bu üçlü ilişkinin ikinci kez deneyimlenmiyor olmasından hiç mi hiç kuşku duymuyordu. Aynı durum başka koşullar altında başka türlü yaşanır ne de olsa; zaten gönül işlerinde deneyim nadiren işe yarar.

Ne var ki, romantik cennetin başlangıçtaki masum koşulları ancak birkaç hafta dayandı. Bir gün ayaklarının dibinde yere oturmuş halde sohbet ederlerken, Herzen, Natalya'nın elini tutmuştu – herhalde bu Finchley Yolu'ndan Putney'e taşınmalarından da önceydi. Natalya o anda, Herzen'in onu ilk kez kucakladığında hissettiği "çekim gücünü" yine deneyimledi. Bu temas kanının ısınıp bütün bedenine yayılmasına yol açmıştı; gözleri buluştuğundaysa, Ogaryov'un hüzünlü bir anlayışla onlara baktığını gördü. İki yıl sonra kız kardeşine yazdığı bir mektuptan, hem Natalya'nın, hem de kocasının onun Herzen'e karşı duyduğu fiziksel ilginin farkına o zaman vardıklarını anlıyoruz. İnsan ilişkilerinde her zamanki gibi temiz kalpli olan Herzen, Natalya'yla aralarında tutuşmakta olan şeyin niteliğinin henüz bilincinde değildi. Kırk beş yaşında, kendini yaşlı gören, birçok trajedi yaşamış, orta yaşlı ama olgun bir adamdı artık; hayattan beklediği bir şey yoktu. Cıvıl cıvıl Natalya ise tatmadığı zevklere ve tutkulara susamış, Herzen'den on yedi yaş küçük genç bir kadındı; rahatlıkla kızı olabilecek yaştaydı. Herzen duygularını baba şefkati maskesi altında hem ondan, hem de kendinden gizliyordu; aslında kendine kalsa o maskeyi çıkarmaya niyeti de yoktu. Zeten aralarında gelişmekte olan ilişki, kolay etkilenen masum bir genç kadının dünya görmüş deneyimli bir erkek tarafından kocasına duyduğu sadakat yolundan çıkarılması hikâyesi değildi. Bir baştan çıkarılma vardı elbette, ama Herzen burada fail değil, kurbandı.

Natalya'nın Herzen için beslediği sevgide, büyük ölçüde, hatta baskın bir şekilde cinsel dürtüler söz konusuydu. Elimizde belge olmadığı için Ogaryov'la yaptığı evliliğin ayrıntılarını bilemiyoruz. Ancak Natalya'nın fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmadığına dair belirtiler oldukça açık. Flört ederlerken birbirlerine verdikleri sözleri zamanla unuttuklarını söylemek haksızlık olur. Ogaryov her zaman romantikti ve sonuna kadar da öy-

le kalacaktı. Akşeno'da ona âşık olan duygusal öğrenci kız, olgun Natalya'nın içinde hâlâ yaşıyordu; Ogaryov her zamanki gibi onun duygusal ihtiyaçları için vazgeçilmezdi; yüreğinin tellerine başka hiçbir erkeğin yapamayacağı şekilde bir tek o dokunabiliyordu. Ama Natalya sadece yürekten ibaret değildi. Ogaryov'a gençliğinin taptaze canlılığıyla gelmişti. Bulduğu aşksa tükenmiş, bitkin bir organizmanın "son çırpınma"sıydı – Natalya daha sonra bir yerde böyle yazacaktı. Köydeki ilk yılları oldukça iyi geçmişse de, Petersburg'daki son kış Ogaryov'un kalan gücünü de alıp götürmüş, sağlığı iyice bozulmuştu. Natalya üzüntüyle evliliğinin kendisine yetmediğinin ayırdına varıyordu.

> Kendimi her şeyimle ona verdim [diye yazmış kız kardeşi Elena'ya], onu sevdim, neredeyse beni hayata bağlayan tek insandı o. Ama alttan alta biliyordum ki, hayat bana çok daha fazlasını verebilirdi, istediğim hayat bu değildi.

Her şeyini, gençliğini Ogaryov'a feda eden Natalya, bunun bilinciyle kendine acımaya başladı ve bu zehirli duyguya giderek boyun eğdi. Tatmin olmamış arzuları sonunda tutkulu bir çocuk özleminde kristalize olmuştu. Ogaryov'un cinsel isteği ilerleyen yaşına rağmen azalmamıştı. Herzen'e "sapına kadar hovardayım, cinsel dürtülerimi bastırmak için çok çaba harcıyorum," diye itiraf etmişti. Ama erken yaşlarda başlayan seks düşkünlüğü onu sonunda çocuk yapamaz hale getirmiş olmalıdır. Ogaryov'un kısır olduğunu daha birlikte yaşarlarken söylediğini, yıllar sonra Natalya kız kardeşine yazdığı başka bir mektupta şöyle anlatmış:

> Hamile kalabileceğimi düşünüyor, çok endişeleniyordum. Herkes tedirgindi; korkunç haberi işte o zaman, tıpkı sonuçlarının bilincinde olmayan bir çocuk gibi, bana *kendisi* verdi. Anlayışla karşıladım, onu seviyordum, isteklerim değişmemişti, ben de *onun* annesi, her şeyi olabileceğimi düşündüm. Tarifsiz bir acıydı, çocuk sevgim hiç azalmamıştı, ama gururum beni sessiz kalmaya, hatta çocuk sevmezmiş gibi davranmaya zorladı.

O an için, başka duyguların varlığıyla bir rahatlama olmuş gibiydi. Ama Mariya ölüp de nihayet evlenme olanağına kavuştuklarında, Natalya'nın annelik içgüdülerini tatmin edemeyecek olması katıksız bir trajediye dönüşecekti. Çocuksuzluk "*Don Juan*'daki Komutan'ın ağır eli gibi" bir yüktü üzerinde. Derin derin bu konuyu düşünüyordu; anne olamamak bütün sorunların nedeni ve simgesi, engellenmiş arzuların odak noktası haline gelmişti. İngiltere'ye geldiklerinde zayıf, sevimli ve acınası durumdaki Ogaryov'u, normal, cinsel yönden güçlü ve her şeye hâkim Herzen ile karşılaştırmadan edemiyordu – zamparalıkla sofuluk arasında bocalamayan, şehvet duygusu normal bir erkekti Herzen (*l'homme muyen sensuel*). Koşullar onu kocasının arkadaşıyla aynı çatı altında iç içe yaşamaya zorlamıştı ve duyguları kısa sürede ona ihanet edecekti.

Eylül 1856'da Putney'e taşınmalarının hemen ertesinde beklenen kriz nihayet patlak verdi. Herzen de Natalya'nın kendisiyle kurduğu arkadaşlığın "arzuladığının ötesinde tutkuyla dolu" olduğunu artık anlamaya başlamıştı. Geleneksel kur yapma rolleri tersine dönmüştü; Herzen bazı belirtiler fark ettikten sonra, hislerine rağmen soğuk davranmaya çalıştı. Natalya'yı görmezden gelmeye, balıklama daldıkları mahremiyeti frenlemeye çabaladı. Natalya ise aynı tutumunu sürdürüyor, Herzen'in uzaklığının nedenini anlamıyor ya da anlamazlıktan geliyordu. Çok üzgündü; ısrarla bir dostun ona sırtını dönmesine neden olacak hiçbir şey yapmadığını iddia ediyordu. Oysa Herzen'in Natalya'ya ilgisi gerçekti; nihayet o da bir insandı. Natalya'yı ikna etmeye çalıştı. Bu teselli sürecinde ölümcül kelimeler dile geliyor, geri dönülmez itiraflarda bulunuluyordu. Artık Herzen'le Natalya'nın aşkları ilan edilmişti.

İzleyen olaylar Natalya tarafından günlüğünde şöyle aktarılmış:

> Tutkulu aşkım karşısında yenik düştüğünü, onun da bana âşık olduğunu anlayınca Ogaryov'a koştum. Acısını anlıyordum; yerinde olsam ben de dayanamazdım. Birdenbire bütün geçmiş tüm berraklığıyla gözlerimin önünden akmaya başladı.

O kadar ürkmüştüm ki, Ogaryov'un bunu nasıl karşılayacağını öğrenmeden bir adım bile atmayacaktım. Sonsuz bir anlayışla karşıladı; böyle bir tavır, açıkça söylüyorum, başka hiçbir erkeğin gücü çerçevesinde değildir. Hoşgörülü ve yumuşak tabiatına uygun olarak, çok sevecen davrandı. Artık onu daha iyi anlıyor, daha çok seviyordum. Galiba artık bana her zamankinden daha yakındı. Herzen'e karşı beslediğim tutkuyu dindirmek için onun yardımına ihtiyaç duymuştum. Bazen bunu severek yaptığını düşünüyorum. Benden bir talebi olmadı, herhangi bir fedakârlık yapmamı istemedi. O günlerde sık sık onun acı çektiğini hissediyor, onu her gördüğümde, kalbim aczimin bilincinde olarak ıstırap çığlıkları ve imdat yakarışlarıyla burkuluyordu.

Bir ara kurtuluşu kaçmakta, Rusya'ya dönmekte bulmuş olmalıdır. Günlük şöyle devam ediyor:

Ogaryov gitmeme karşıydı. Oysa beni bundan kurtarabilirdi, ama ne bana acı vermek istedi ne de benden kendisi için bir fedakârlıkta bulunmamı talep etti.

Ne yazık ki, olayları acı içinde ama uzaktan izleyen Ogaryov'un duygularına dair hiç kayıt yok. Natalya'ya sitem etmemişti çünkü mizacı gereği başkalarına değil, kendine sitem eden biriydi ve onlarınki gibi bir evlilikte Natalya'yı yargılama hakkına sahip olmadığını düşünüyordu. Yedi yıl sonra, kutsanmamış aşkları trajedinin zirvesine ulaştığında, yaptıklarından dolayı af dileyen unutulmaz bir şiirle Natalya'ya şöyle hitap edecekti:

Bağışla beni! Kabahat benim.
Gençliğini mahveden bendim,
Kutsal bağları koparıp atan,
Aklını gereksizce karıştıran,
Bilerek ya da bilmeyerek,
Mantıksız ve inatçı bir ruhu körükleyen.
Hoşgörüsüzlüğün huzursuzluğunu,
Kuşkuculuğun anlamsızlığını,

Ve yüzüstü bırakılmış tutkuların küstahlığını
Yaydım ruhuna.
Bağışla beni! Önünde eğiliyorum...
Ama acizdim, âşıktım;
Senin ağabeyin değil, kölendim.

Oysa, zamanında sessizce kafasını öne eğmişti – Natalya'nın kalbini hiçbir sözün yapamayacağından daha fazla sıkıştıran, aklını bezdiren bir sessizlikti bu. Aslında Ogaryov, Herzen'le kibarca görüşmüş, ilkelerine bağlı bir tutumla, itirazını tek bir noktayla sınırlamıştı: karısını etkileyip elinden aldığı için değil, bu konuda ona bir şey söylemediği için kızmıştı. Evlilik serbestçe yapılırdı, aşk önlenemez bir duyguydu; ama dostluk dürüstlüğü gerektiriyordu. Eylemin kendisi değil, sergilenen samimiyet eksikliğiydi romantik esaslara aykırı olan. Bu sitemler bir mektupla bildirilmiş olmalıdır; Herzen'in yanıtlamak için yazmayı seçtiğiyse kesin. Verilmesi zor bir cevaptı elbette, üstelik Herzen, mektuptan da anlaşılacağı üzere, altı yıl önce Herwegh'in konumuyla kendisinin şimdiki konumu arasındaki paralelliğe aldırmaz görünüyordu:

> Sevgili dostum, bu konuyu uzun süredir sana danışmak istediğim halde, hayatındaki ahengi ve sessizliği bozmaktan çekindiğim, seni ve Natalya'yı korumak istediğim için sessiz kaldım. Bana söylediğin şey gülünç. Henüz kendi yaralarım iyileşmemişken ve herkese karşı dürüst davranırken sana darbe vuracak, samimiyetsiz davranacak bir insan mıyım ben? Ömrümü seninle birlikte tamamlamak tek arzum ve bunun böyle olacağına, omuz omuza yürümeye devam edeceğimize inanıyorum.
>
> Natalya'nın dostluğunun benim arzum ötesinde bir tutku içerdiğini fark ettim. Onu tüm kalbimle, derinden ve samimi hislerle seviyorum, ama benimki tutku değil. Benim için sen ve o aynısınız. Siz benim ailemsiniz –çocuklarımla birlikte– varım yoğum sizlersiniz. Başlarda (Putney'e geldikten sonra) uzak durmaya çalıştım. Ama o bunu anlamadı ve çok incindi, mecburen teselli etmem gerekti. Sonra ben de, uzun süredir bir kadının ilgisinden mahrum olduğum için, onun ilgi-

si karşısında etkilenmeden edemedim. Bunu sen de istedin ve ben de karınla kurduğum saf yakınlıkta üçlü birlikteliğimiz için bunu bir güvence olarak gördüm. Ama sonra onun bir kez daha tutkunun esiri olduğunu görünce, anladım ki coşkulu ve kendini denetlemekten uzak mizacının bir sonucuydu bütün bunlar...

Bunun seni inciteceği düşüncesi beni çok rahatsız etti, en az hastalığına üzüldüğüm kadar üzüldüm.

Ben engel koymaya çalıştıkça *ikiniz birden* onları aşıp geçtiniz. Senin güvenini hak ediyorum ben. Gençlik arkadaşım benim, işte korkmadan, masumca karşındayım; ama bir adım daha atarsak ayaklarımızın cehennemin kapısında olacağını bil.

Ben seni yanımda görmek istiyorum, ben de senin yanında olacağım. Ama bunu yapabilmem için bana yardım etmeli, fikrini söylemelisin, hepsinden önemlisi de, bana sorgusuz sualsiz itimat etmelisin.

Hiçbir dost, hiçbir ağabey Natalya'ya benden daha yakın olamaz; ben aramızdaki bağı muhafaza etmek için ikinize de sonsuz sevgimi vereceğim. Yeryüzünde sizi benden ayıracak hiçbir güç, hiçbir tutku yok. N.'nin beni sevmesi doğru ve uygun bir davranıştır; sevgisinin başka yöne kaymış olması benim hatam değil. Ancak dostum, bunun ortadan kalkması yalnızca büyük bir nezaketle mümkündür.

Elimizde kesin tarihler olmadığı için âşıkların kendileriyle ne kadar mücadele ettiklerini bilemiyoruz. Durum, Natalya'nın kız kardeşine yazdığı 27 Kasım 1856 tarihli mektupta, Ogaryovların İngiltere'ye gelişlerinden altı ay sonra, ilk kez söze dökülmüştü. Muhtemelen, mektup yazıldığında da henüz sevgili değildiler. Elimizdeki öteki kaynaksa Natalya'nın Haziran 1857 ile Ağustos 1857 arasında tuttuğu günlük; bu tarihte ilişkileri birkaç hafta, belki de birkaç aydır sürüyor görünüyor. Herzen'in Ogaryov'a mektubu ise aşkın ilan edilmesiyle ilişkinin başlaması arasında bir tarihe denk geliyor olmalıdır.

Herzen'le birlikteliği Natalya'ya ancak geçici bir tatmin sağlayacaktı. Birkaç kez Ogaryov'la evliliğinde hasretini çektiği

"eşit" aşkı bulduğunu düşünmüştü. Kısa bir süreliğine her iki adamın da "sevgi dolu, fedakâr kız kardeşi" olduğu "parlak fikriyle" avunmuştu; Ogaryov da "üç kişinin tek bir aşkta bütünleşmesi" hayalini kuruyordu. Birçok kadın Herzen'in doyurucu bir sevgili olduğunda hemfikir olacaktı. Ne var ki, Natalya mutlu olmak için yetenekli değildi. Tıpkı tutkuları gibi, çektiği vicdan azabı da aşırı ve fevriydi. İlişkileri başladıktan hemen sonra aşklarını "acımasız" bulmaya başlamış olmalı ki, daha ağustos ayında günlüğüne şöyle yazmış: "Hiç düşünmeden ciddi bir adım daha attım ve ağır bir bedel ödüyorum." Sanki kendini aşağılamaya hastalıklı bir şekilde can atıyordu; karşılıklı kur yaptıkları günlere bakıp Herzen'in duyduğu aşkın yalnızca kendi kışkırtmasıyla ateşlenmiş cinsel heyecandan ibaret olduğunu söylüyordu. Başka kadınları okşadığına tanık olduğu, kıskançlık ve acı veren rüyalar görüyordu. Ona göre Herzen'in aşkı samimi olsa da, "onun için tali ve önemsiz", "insanlığını hissettiren derin ve saf bir aşk" değildi. Natalya hâlâ Romantikti; Herzen'se gözü açılmış Romantikler gibi kötümser ve küçümser olmuştu. Natalya ondan kendine doğru "soğuk bir rüzgâr estiğini" düşünüyordu. Böyle bir ortamda romantik bir aşkın filizlenmesi mümkün değildi; o halde artık o da kötümser olacaktı.

> Zamanımızda [diye yazmış acı acı] güzel, şiirsel, ahenkli bir hayatı düşlemek anlamsız. Yanılmışım. *O* kendi bildiği gibi yaşıyor; ya ben *onun* yaşam tarzını beğenmiyor, onaylamıyorsam? O zaman yapmam gereken şey yolundan çekilmek – belki de çekilmeliyim! Kişisel ilişkiler ona bir anlam ifade etmiyor, bense en çok buna önem veriyorum. Onu seviyorum, ama verdiklerinin bana yetmeyeceğini de biliyorum.

Her şeyden kötü olansa, yok saydığı bazı duyguların tekrar ortaya çıkması, Ogaryov'un yüreğindeki yerinin cinsel sarhoşluk anlarında hissettiklerinden çok daha güçlü olduğunu anlamasıydı. "Uykusuz gecelerde durmaksızın döktüğü, sessiz gizli gözyaşlarıyla" artık anlamıştı ki, Ogaryov onu "eskisi kadar çok seviyor"du. Elinde olmadan iki adamı ve onlara karşı his-

settiklerini karşılaştırmaya başlamıştı; sonuç hiç de Herzen'den yana değildi.

> Ogaryov acı çekiyor; bunu benden gizleyemez. Bugün bana garip bir şekilde aksi ve kaba davrandı, bu da beni Herzen'in feveranlarından daha fazla incitti. Herzen haksız da olsa hiçbir zaman kendi doğrularından vazgeçmez; Ogaryov'sa haklı olduğunda bile bunu mesele yapmaz. Korkuyorum, bacaklarım artık beni taşımıyor, üstelik bir zamanlar sıkıca belimden tutan kol da beni terk ediyor. Onun yerinde yeni bir kol var, enerji dolu, ama aynı zamanda eksik yönlerimi kıyasıya eleştiren bir kol bu. Buna güvenemem. Bunda çok az aşk, daha çok dostluk var; ama yüreğime en kötü aşağılamadan daha fazla acı veren basit bir lütufkârlık bu.

Ogaryov artık sık sık hiçbir açıklama yapmaksızın saatlerce ortadan kayboluyor, eve çok sarhoş geliyordu. Natalya kocasının hayatını mahvettiğini düşünmeye başlamıştı: "En büyük düşmanı bile bundan daha fazla yaralayamazdı onu." Kocasına karşı duyduğu gecikmiş vicdan azabıyla, sevgilisine patlayacaktı: "Keşke bana karşı senin gibi kayıtsız olabilseydi," diye yazmış Herzen'e.

Natalya başıboş duygularının çalkantılı denizinde aylarca sürüklendi. Ayaklarının altında sağlam bir zemin kalmamış, kendine olan saygısı hepten tükenmiş, kaprisli, dengesiz biri olup çıkmıştı. Herzen de asabi ve küstahtı; yasak aşk trajedisi gitmiş, yerini küçük ev içi kavgalarından oluşan avam bir komediye bırakmıştı. Bu sahnelerin hiçbirinde yer almayan Ogaryov'sa içlerinde en mustarip olandı. Putney'deki Laurel Evi'nin gündelik hayatını yürek parçalayıcı bir abeslikle ve çok canlı, Çehov'u da önceleyen bir tarzda anlattığı, *Tımarhane; ya da Hayatımızın Bir Günü* adlı "komedi taslağı" günümüze ulaşmıştır.[1] Natalya kendinden başka kimseyi suçlamıyor ve kabahatli olmanın bilinciyle vicdan azabı çekiyordu. Ölmeyi bile düşünmüş, ama İngilizler gibi "resmî ve soğuk bir şekilde Highgate Mezarlığı"na gömülme olasılığı yüzünden fikrinden cay-

1 Ek D'de verilen bu ilginç, belge niteliğindeki eser mutlak bir ilgiyi hak ediyor.

mıştı. Ölüm hakkında çok konuşan birçokları gibi, Natalya da uzun ve acı dolu bir yaşam sürecekti. Şimdilik hayatında bambaşka bir sayfa açılmak üzereydi: 1858'in başında hamile olduğunu öğrendi.

Başka koşullarda bu haber Natalya'nın en kutsal arzusunun yerine gelmesi demekken, o an için hem kendisi, hem de Herzen dehşete düşmüştü. İlişkilerini derinden etkileyecek açık bir skandal unsuruydu bu; Ogaryov'un konumu sarsılacak, neredeyse kopma noktasına gelmiş kendi ilişkilerinde de yeni ve kalıcı bir bağ kurulmasına neden olacaktı. Hamileliği boyunca Natalya'nın acıları gittikçe arttı. Günahları, yaşadığı yasa dışı hayat, insana sevinç veren şeylerin en tatlısı ve en saf olanını adeta bir kusura çevirmişti. Hatırladığı kadarıyla, Rus köylü kadınları çocuk doğurmadan önce mutlaka günah çıkarmaya giderlerdi; o da ağustos ayında aynı amaçla kız kardeşine bir mektup yazdı.

> Ölüm beni Londra'da, gençliğin dirilişi kisvesi altında yakaladı – kurgusal, hayali bir dirilme. Sevgili Elena ben artık göğsüne bastırıp kardeşim dediğin o kız değilim, o artık yok. Ogaryov'a duyduğu aşk yüzünden seni bırakıp giden kız öldü. İyi ki Londra'ya gelmedin. Seni görmek beni çok daha fazla yaralardı. Sen gelince sessiz kalamaz, yalanlara başvurur, kabahat işlerdim; çirkin bir iskeletin yaşayanlara bakıp kendisinin iskelet olduğunu fark etmemelerini görmesi ne tuhaf. Ve bütün bunlar bir zamanlar tutkuyla arzulanmış olan yepyeni bir yaratığın dünyaya geleceği anda oluyor. Ama bende artık ne güç, ne enerji, ne ışık, ne irade, ne de dirayet var. Bu halde çocuğuma nasıl bakacağım? Karnımda ilk hareketini hissettiğimde döktüğüm acı gözyaşlarıyla mı karşılayacağım onu?

Ogaryov, on dört yıl önce Berlin'de kullandığı tuhaf kelimelerle söyleyecek olursak, "baba olma arzusu"nun farkına bu koşullarda vardı. 4 Eylül 1858'de bir kız çocuğu dünyaya geldi. Çocuk, olması gerektiği gibi, Ogaryov adıyla kaydedildi. Tam adı Elizabeta Nikolaevna'ydı –ikinci adı baba tarafı Nikolay'dan geliyor–, Liza diye çağrılacaktı. Herzen 6 Eylül'de oğluna (Saşa

ahlaki kaygılarla, doğumdan birkaç hafta evvel İsviçre'ye gönderilmişti) anne ile çocuğun iyi oldukları haberini verdi.

Liza'nın doğumunu izleyen dingin günler kısa sürdü. Putney'den Fulham'a taşınmak da morallerde bir düzelmeye yol açmadı, bir zaman sonra günlük sürtüşmeler eski keskinlikte tekrar başlamıştı. *Tımarhane: ya da Hayatımızın Bir Günü* adlı eseri okuyanlar Ogaryov'un Herzen'i tümden kabahatsiz bulmadığını anlayacaklardır; Herzen'e saygı duymakla birlikte, yumuşak kalbi Natalya'ya acıyordu; merhamet edilen, saygı duyulandan daha mazur görülüyordu. 1859 yazında Herzen'e yazdığı ve kavrayışı açısından oldukça dikkat çekici olan uzun bir mektupta, durumu şöyle toparlamıştı:

> İkiniz de zalimsiniz. Bu nedenle ilişkinizi ileri götürmeniz zor. Ben ne zaman onun yanında olsam, sen zalimliğinle her şeyi mahvediyorsun. Senin yanında olduğumda da bu kez o acımasız oluyor. Gene de, eğitimli olmanın gereği, insan kalbine nasıl hitap edileceğini sen daha iyi bilirsin. İnsana dair sorunlarla baş etmekte güçlü biri olarak tanınırsın; ama ne hikmetse sana en yakın olanlara hiç önem vermiyorsun. Natalya'nın ancak anne şefkatiyle düzelebilecek bir mizaç sorunu var. Ben elimden geleni yapacağım. Ama bunu başaramazsam ve sen yardım etmek yerine, akıllı-bencil bir fesatlık (tıpkı onun akıl dışı-bencil fesatlığı gibi) sergilersen, senden tek bir şey isterim. Matbaanın sadık bir işçisi olarak kalıp tek başıma yaşamama izin ver. ... Belki bu da benim zalimliğim. Ama bunu sen de, o da hak ettiniz.

Mektubun sonunda, aşk-nefret ilişkisindeki ısrarıyla ilk Romantiklerin psikolojik değerlendirmelerini hatırlatan, Dostoyevski'nin aynı konudaki daha da sağlam çözümlemelerini önceleyen bir teşhis var:

> Seni tutkuyla, bu nedenle de kıskançlıkla seviyor; kıskançlığının da (kendine özgü) nefretinin de sınırı yok. Aşk, tutku ve nefret onda öyle ahenksiz bir anormallikle iç içe geçmiş ki, birbirinden ayırmak için, tıpkı notaları birbirinden ayırabilen güçlü bir kulağınki gibi, büyük bir hassasiyet gerekiyor.

Yara kaşındığı sürece bu azaptan kaçış yoktu. Tıpkı Engelsonların ilişkisinde olduğu gibi, Herzen'le Natalya da çocukları için duydukları ortak sevgi ve kıskançlıkla daha da güçlenen –aşk ve nefret– ikiz duygularına gark olmuş bir halde, bir arada olmaya mecburdu. Natalya için durum Herzen'den daha vahimdi; Herzen'in meşguliyetleri hayatının ve düşüncelerinin büyük bir bölümünü kaplıyordu. Natalya'nınsa kendinden kaçacak bir yeri yoktu; en kötü anlarında Rusya'ya, ailesinin yanına dönme hayaliyle avunuyordu – fırtınalarla savrulan dünyasında demir atabileceği tek yerdi orası. 1859 yazında pasaport aldı. Ancak kararını uygulamaya cesareti yoktu, birkaç ay sonra da artık çok geç olduğu anlaşıldı. Ogaryov ülkesine dönmesi için Rus hükümetinin yaptığı resmî çağrıya olumsuz yanıt vermişti. Resmen aforoz edildi; üstelik ceza karısını da kapsayacak şekilde genişletilmiş, Rusya'nın kapıları Natalya'ya da kapatılmıştı.

Yasaktan sonra Natalya için sevgili kız kardeşiyle buluşma arzusu iyice vazgeçilmez oldu. Eğer o Elena'ya gidemiyorsa, Elana ona gelmeliydi. 1860 baharında Elena ile kocası yurt dışına çıkabilmek için pasaport başvurusunda bulundu; pasaportlarını aldılar ancak her zamanki gibi Rus yetkililerce kindar bir tavır güdülmüş, pasaport İngiltere haricindeki ülkeler için verilmişti. Birçok Avrupa ülkesi Herzen'e hâlâ kapalıydı; yetkililer bunu hesaplayarak Herzen'le Satin'in buluşmasını engellemeye çalışmışlardı. Hesapları doğruydu da, ama Herzen üzerindeki kısıtlama Natalya için geçerli değildi; böylece 1860 yazını Elena ve Satin'le birlikte Almanya ve Belçika'da geçirebilecekti. Yanında Liza, İngiliz bir dadı ve Tata Herzen vardı.

Seyahat, ev içi münakaşalara ara verilmesini sağlayacaktı; ancak bu kez de ortaya Olga sorunu çıkmıştı. Natalya, Herzen'in ikinci kızıyla ilişki kurmayı bir türlü başaramamıştı; bu, ya Olga'nın zor ve dik başlı bir kız olmasından ya da Malwida'nın çocuğu daha önce fazla şımartmış olmasından kaynaklanıyordu. Çocuğa her zaman kaba ve hırçın davranırdı; Liza doğduktan sonra kalan şefkat kırıntıları da yok olmuştu. Natalya yurt dışına çıkarsa, dokuz yaşındaki kız ne onunla gönderilebilecek, ne

de evde bırakılabilecekti. Neyse ki, sadık Malwida hâlâ yakınlardaydı, Alman bir arkadaşının evinde kalıyordu; Olga'yı yanına aldı. Bu, Herzen'in çok geç fark ettiği, uzun süreli bir ayrılığın ilk adımıydı. Bir kez atılıp da geri alınamayan adımlardan biriydi; Malwida'nın sabırlı ve titiz ilgisinden sonra Natalya'nın kaprisli hırçınlıklarına bir daha dönmeyi düşünmeyen Olga'yı geri getirmek mümkün olmayacaktı. Malwida, Natalya Avrupa'dan dönmeden önce Herzen'den kışı Olga'yla Paris'te geçirmek için izin aldı. Çocuk bir daha baba evine sıradan bir ziyaretçi gibi gelmek dışında dönmeyecekti. Herzen çocuklarından birini kaybettiği için Natalya'yı suçluyordu; giderek kötüleşen ilişkilerine kavga konusu yapılacak yeni bir unsur eklenmişti.

Natalya İngiltere'ye 1860'ın noel arifesinde döndü. Yurt dışındayken karı koca birbirlerine öfkeli ve ümitsiz mektuplar yazmışlardı. Bununla birlikte, yedi aylık ayrılığın olumlu bir etkisi de olmuştu, yaralar iyileşecek zaman bulmuş, hakaretler unutulmuş, bir an için barışma sağlanmıştı. Öyle ki, fiziksel ilişkileri de kaldığı yerden devam ediyordu ve Natalya birkaç hafta içinde tekrar hamile kaldı. Yazı Torquay'da geçirdiler –şiddetli bir öfke fırtınasıyla noktalanan görece sakin bir yazdı bu– kasımda ikizler doğdu. Paddington'daki St. Mary Nüfus İdaresi'ne (Herzenler bu sırada Trinity Kilisesi'nin hemen arkasında Westbourne Sıraevler'deki Orsett Evi'nde oturuyordu), *Çan* adlı Rusça gazetenin yazı işleri müdürü "Nicholas Ogareff" ile "Natalie Ogareff (ve eski soyadıyla) Tuchkoff"un çocukları olarak kayıt edilmiş ikizlerin isimleri Alexis ve Helen'di. Çocuklar konuşmaya başladıktan itibaren kendilerini "Lola-Oğlan" ve "Lola-Kız" diye çağırmaya başladılar; kısa ömürleri boyunca bu lakaplar kullanılacak ve ebeveynlerinin hatıralarında hep bu lakaplar kalacaktı.

Üç küçük çocuğun bakımı, sonraki iki yıl boyunca Natalya'yı hem fiziksel, hem de duygusal açıdan tüketecekti; bu arada aşk ve nefret savaşına bir süreliğine ara verilmişti. Herzen siyasi faaliyetleri açısından en hareketli dönemini yaşıyordu; karı kocanın hayatlarındaki son mutluluk pırıltısı bu yıllara rastlıyordu.

Bu esnada Ogaryov kendini avutacak yeni bir ilgi kaynağı

bulmuştu. Natalya'nın ilk çocuğunu doğurduğu sırada, Londra'da gittiği genelevlerden birinde, civarda çalışan bir fahişe ile tanışmıştı. Kadın ona yarı fiyat uyguluyor, üstelik Ogaryov'u odasına götürüyordu. Ogaryov kadından hoşlanmıştı, birkaç kez ziyaretine gitti, sorular sordu. Adı Mary Sutherland'di, otuzuna yaklaşmıştı –Natalya'yla aynı yaşta– beş yaşında, Henry adında bir oğlu vardı; o para kazanırken oğlu bir arkadaşında yatılı kalıyordu. Ogaryov ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu sorduğunda kadın, dikkatli harcarsa otuz şiline ya da haftada üç ziyarete, iki yakayı bir araya getirebildiğini söylemişti. Bunun üzerine Ogaryov, ziyarete gelsin ya da gelmesin bu parayı ona garanti edeceğine söz vermişti.

Ama bir süre sonra Ogaryov, Mary'i yine sokakta iş peşindeyken gördü. Daha önce aralarında hayat tarzını değiştirmesi gerektiğine dair herhangi bir pazarlık yapılmamış, böyle bir şeyin sözü bile edilmemişti. Bu nedenle hiçbir şey söylemedi. Ama kadın bu rastlaşmanın Ogaryov'u ne kadar üzdüğünü görmüştü. Hayatını bir düzene koymasını gerçekten arzu ettiğini anlamış, aklında yeni umutlar belirmişti. Mesleği bırakıp oğlunu yanına alabilirse haftada otuz şilinin ihtiyaçlarını bol bol karşılayacağını hesapladı. Ogaryov'a bir daha sokaklara çıkmayacağına dair söz verdi; ama pek ikna edici olamadı. Bu kez, fahişelerin mahallesinden uzakta, kendisini ziyaret edebileceği bir eve taşınmayı önerdi, böylece hem kendisi baştan çıkmayacak, hem de onun endişeleri ortadan kalkacaktı. Ogaryovlarla Herzen o sırada hâlâ Putney'de oturuyorlardı; 1858 sonbaharında Mary Sutherland, Mortlake'deki hanlardan birine yerleştirildi.

Zavallı Nick'in sonuncu ve en mutlu aşkının hikâyesini sonraki bölümde okuyacağız.

DOKUZUNCU BÖLÜM

OLAĞANÜSTÜ BEŞ YIL

Pek önemi olmayan silik bir edebiyatçının otuz beş yaşında Rusya'yı ilelebet terk ettikten on yıl sonra Rus siyasetinin en güçlü adamı haline gelmiş olması dikkate değer bir durum. Öyle ki, o dönemde Rusya'da gazeteciliğin siyasi bir güç olduğu henüz bilinmiyor, Avrupa'da bile anlamlı görülmüyordu. İşte *Çan* adlı gazetenin hikâyesi bu nedenle hem Herzen'in yaşamında hem de modern tarih açısından gerçekten özgün bir yere sahipti.

> Erkekleri [diye yazmış Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de] ancak rüyalarını kendi düşlediklerinden daha anlaşılır biçimde hayal ederek ikna edebilirsiniz; düşüncelerini geometrik teoremlermiş gibi kendilerine ispat ederek değil.

Herzen Londra'da bulunduğu dönemin son beş yılında aydınlanmış, özgür bir Rusya fikrinin hem yurt içinde, hem de yurt dışında ifade edilebildiği eşsiz ve parlak bir rüya içinde yaşamıştı. Edebi bir coşkuyla ateşli bir misyoner gibi Rusya'da itiraf etmekten dahi korkulan nice umutları yüksek sesle dillendirmişti. Birçok olgunun bir araya gelmesiyle oluşan bu ortam ne yazık ki kısa sürmüş, bir zaman sonra hayallerin sonu gelmiş, anılar tarihteki yerini almıştı. 1857 ile 1862 arasın-

daki bu beş yıl Herzen'in tüm ömrünün en verimli, en önemli yıllarıydı.

Herzen'e Londra'da düzenli bir gazete yayımlama fikrini ilk veren aslında becerikli ve sıra dışı insan, Engelson'du.

> Üç dilli [diye yazmış Ekim 1852'de] –İngilizce, Fransızca ve Almanca– bir dergi çıkarmalısın. Önceleri iki ayda bir, sonra her hafta çıkacak bu yayın, boyutları ve fiyatı itibariyle *Sunday Times*'la aynı olmalı. İngiltere ve Amerika'da satılacak İngilizcesinde Fransızca ve Almanca bölümlerinde olmayan bazı konular da kapsanmalı. Ama İngiltere'de üç dilli bir dergiye para bulmak için başarılı olacağını garanti altına almalısın; bu da, yani İngilizce konuşulan ülkelerde çok satma garantisi, ancak tanınmış isimlerin katkıda bulunmalarıyla sağlanabilir. ... Bu isimlerin seninle çalışmayı hangi koşullarda kabul edeceklerini biliyorsun. Kıta Avrupası'nda Serbest Ticaret ilkesini, evrensel barış ilkesini, Serbest Ticaret temelinde halkların birliği ilkesini ve ticaretin kardeşçe paylaşımını vaaz edecekler. Savaşlar, hırsızlıklar elbette bu yazarlar tarafından asla desteklenmeyecek. Ama sömürgeleştirme fikri şiddetle savunulacak; esas amaçları ise Kıta Avrupası'na İngiltere'yi sevdirmek olacak. Okyanusun öteki yakasında da kölelik aleyhinde, ama Amerika kıtasının tamamının Birleşik Devletler'ce istila ediliyor olmasına karşı çıkmayan yazılar yazılacak.

Engelson'un pek sağduyu sahibi olmadığını biliyoruz, oysa Herzen'de bundan fazlasıyla vardı ve bu olağanüstü tasarıyı tartışmaksızın bir kenara attı; *Çan*'ın doğum izleri bambaşka kaynaklardaydı. Londra'ya gelişinden çok değil birkaç ay sonra Herzen, Polonyalı göçmenlerin kurduğu bir matbaaya katkıda bulunması için bir teklif aldı. Yardım davetine olumlu yanıt veren Herzen'in kendi hesabına Rusça yayın yapacak bir basımevi kurma fikri aklına bundan sonra geldi. Harfler Paris'ten ikinci el alındı; Özgür Rusya Basımevi, Polonyalıların Regent Meydanı'ndaki binalarında 1853 baharında yayın hayatına başladı. Daha sonra, önce Judd Caddesi, ardından da Caledonian Yolu, Thornhill Evi'nde kendi yerine taşınacaktı. Basımevinin

kuruluşundan itibaren Polonyalılarla ilişki hiç kopmadan sürdü; bunlardan Çerneki adlı sadık teknik müdür sonuna kadar çalışmaya devam edecekti. Sosyal konumu ondan daha yüksek kibar bir bey olan, ama yine Herzen'in cömertliğiyle ayakta durabilen[1] Çorjevski adlı başka bir Leh ise, Soho'da, Özgür Rusya Basımevi'nin yayınlarını satan, aynı zamanda Fransızca romanların ve öteki dillerde bazı yayınların cildi iki peniye veya haftalık altı peniye abonelere kiralanabildiği bir kütüphane gibi hizmet veren bir kitapevi işletiyordu.

Basımevinin ilk ürünleri Herzen'in kendi yazdığı, Rusya'ya dair siyasi konuları irdeleyen ve yeri geldikçe basılan broşürlerden ibaretti. Herzen yeni oyuncağından tıpkı bir çocuk gibi keyif alıyordu.

> Berners Caddesi'ndeki bir kitapçı, on şilinlik *Vaftizli Mülkiyet* [serflik üzerine bir broşür] siparişi verdiğinde, gelen çocuğa sevinçten bir şilin bahşiş verdim; Rusya Basımevi'nin kazandığı bu ilk parayı burjuvalar gibi gururla ayrı bir yere koydum [Bundan basımevinin onuncu yıl kutlaması çerçevesinde yayımlanmış bir kitapta bahsediyor].

Gururunun haklı bir nedeni vardı. Rusça yayın yapan bağımsız bir matbaa ilk kez kurulmuştu ve yayınlarında Rus Çarı'na ve ülkede yapılanlara karşı açıkça ve Rusça olarak ağır eleştirilerde bulunuluyordu; cüretli olduğu kadar son derece heyecan verici bir tavırdı bu. Çarın memurları gözlerine inanamamışlardı. İlk broşürlerin yüzlerce kopyası el altından Rus sınırını aşmış, yetişmekte olan cesur kuşak tarafından büyük bir merak ve hayranlıkla elden ele dolaştırılmıştı. Hatta bazı kitapçıklar bizzat Herzen tarafından meydan okurcasına çarın üst düzey memurlarına postayla gönderilmişti. Resmî arşivlerde bu metinlerin Petersburg'da yarattığı heyecana dair belgeler bulunuyor.

---

1 Natalya Ogaryov, *Günlük*'ünde Çorjevski'yi "dış görünüşü itibariyle beyefendi" diye tanımlıyor. Gür ve kızıl sakalı, "özellikle kadınlara bakarken çok etkileyici gözleri" olan yakışıklı biriymiş. Londra'ya gelen zengin Ruslara rehberlik (*cicerone*) etmeyi sever, ama onlardan para almayacak kadar gururlu olduğu için, hizmeti karşılığında müşterilerinden onu ağırlamalarını talep edermiş.

Bu kaçak yayınların başarısı (elbette mali değil, siyasi başarısı) Herzen'e aynı amaçları güdecek daha düzenli, süreli bir yayın yapma fikrini verdi. Aslında asıl itici güç, birbiriyle bağlantısız ve peş peşe gelişen iki olaydı. 1855 Martı'nda I. Nikolay'ın ölümüyle, 19. yüzyıl Rus tarihinin otuz yıl süren en zalim, en baskıcı hükümranlığının sonu gelmişti; ve bundan bir aydan az bir zaman sonra Avam Kamarası'nda yıllık bütçe sunumu yapan İngiliz Maliye Bakanı, gazete ve süreli yayınlarda Damga Vergisi'nin kaldırıldığını ilan etmişti.

Yazılı basına getirilen vergi muafiyeti (izleyen birkaç ayda İngiltere'de çok çeşitli amaçlarla yüzden fazla yeni gazete kurulacaktı) elbette tarihsel açıdan Rus tiranının vefatıyla karşılaştırılamayacak kadar büyük önemde bir olguydu. Bununla birlikte Rus tacının el değiştirmesi, dönemin fikir hayatında çok daha fazla konuşulan bir konu oldu. Herzen, Twickenham'de, Thames kenarındaki villasında *The Times*'da büyük puntolarla "Rus İmparatoru Öldü" başlığını okur okumaz hayatının yepyeni bir anlam kazandığını düşünmüştü. Hemen dışarı çıkıp bahçe kapısının önünde bulduğu bir grup köylü çocuğu çağırmış, hem kendisinin hem de onların düşmanının (Kırım Savaşı sürüyordu) ortadan kalkmasını onlarla birlikte kutlamıştı; her birine cömertçe küçük gümüş paralar vererek uğurladığı çocuklar, sevinç içinde ve "Yaşasın *Impernickel*[2] öldü" diye bağırarak dağılmıştı. Akşam da Rus ve Polonyalı göçmenlerin evinde toplanmasıyla kutlamalar sürdü. Herkeste heyecanlı, iyimserlik dolu ve neşeli bir hava hâkimdi; Rusya'nın yeni hükümdarı II. Aleksandr'ın, babasının geleneklerini sürdürmeyeceği, Kırım Savaşı rezaletine son vereceği ve liberal reformlar yapacağı beklentisi çok yüksekti. Yeni gazeteyi çıkarmanın tam zamanıydı. Hazırlıklar hızlandırıldı, ağustos başında *Kutup Yıldızı*'nın ilk baskısı matbaadan çıktı. Gazetenin ismi, otuz yıl kadar önce "Dekabrist" adlı isyancı kahramanların çıkarttıkları kısa ömürlü bir gazeteden geliyordu; I. Nikolay tahta çıkar çıkmaz ilk iş bu kahramanları vahşice susturmuştu. Yeni *Kutup*

2 *Impernickel*, çocukların imparator Nikolay ve gümüş para kelimelerini birleştirerek uydurdukları bir kelime olmalı – ç.n.

Yıldızı'nın ilk sayfasını darağacına gönderilmiş beş Dekabrist'in kısa hayat öyküleri süslüyor, altında da Puşkin'den bir alıntı yer alıyordu: "Selam Sana, Akıl!" Dekabristleri infaz eden tiran ölmüş, yerini akıl almıştı; ölenlerin ruhani varisi Herzen, akıl adına konuşmak üzere dimdik ayaktaydı.

Kutup Yıldızı düzensiz ama seçkin bir yayındı. 1855'te tek sayı, 1856'da ise iki sayı yayımlandı. İzleyen yıllarda da aralıklı olarak yayımlanmaya devam etti. Aranılan bir yayındı; Ogaryov'un gelmesiyle Herzen daha büyük heveslere kapılmıştı. *Kutup Yıldızı* edebi olma iddiasında, ciddi bir gazeteydi ve sekiz şilin gibi yüksek fiyatıyla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması düşünülmemişti. Daha popüler bir yayına ihtiyaç olduğu kesindi; böylece Ogaryov ile Herzen'in beraberce yayın yönetmeni olacakları ayda bir –ileride ayda iki kez– yayımlanacak ve altı peniye satılacak *Çan* adlı yeni bir gazete çıkarma kararı alındı. *Çan*, ilk sayısı 1 Temmuz 1857'de olmak üzere, düzenli olarak tam on yıl boyunca yayımlanacaktı. Toplam iki yüz kırk beş nüshanın ilk yüz doksan altı sayısı (Nisan 1865'e kadar) Londra'da, geri kalan sayılar ise Cenevre'de basıldı. 1868 yılında, bu kez, ara sıra Rusça ekler vererek, Fransızca basılmaya başladığında bir süreliğine yeniden canlanmış, 1870'te Herzen'in ölümüyle, terörist Neçayev gazetenin ismine el koymuş, altı nüsha daha çıkarmıştı. Bundan sonra da *Çan* sesi sonsuza kadar sustu.

* * *

Herzen'in gazetecilikteki başlangıç yılları, 1849 ile 1855 arasında düşüncelerinde meydana gelen ilginç gelişmeleri ele almak için uygun bir kapı aralıyor. 1847 başında Rusya'dan ayrıldığında Herzen'in yüzü tamamen batıya dönüktü. Romantik görüşe sıkı sıkıya bağlıydı ve kurtuluşun Batı'da ve ancak devrimle mümkün olacağına inanıyordu. 1848 ve 1849 yenilgileri onu büyük bir hayal kırıklığına uğratmış, üzüntüye boğmuştu. Bu onur kırıcı fiyaskolardan sonra artık devrimin de, Batı medeniyetinin de kurtarıcı olabileceğine inanmak güçleşmişti. Proletarya da burjuvazi de aynı şekilde güvenilmezdi. Batılı proletarya, etkisiz ve örgütsüz olduğunu, korktuğunu göster-

mişti; ayrıcalıklarını ve para cüzdanlarını korumak için ayağa kalkan Batılı burjuvaların sergiledikleri vahşetse, aristokrasinin –atalarından yadigâr– bütün kötülüklerinden daha iğrençti. Romantik düşünceleriyle birleşen devrimciliği Herzen'in tüm öfkesinin tek bir düşmana, burjuvaziye yönelmesini sağladı. Akıl dışı davranan ve yalnızca dürtülerine göre hareket eden burjuvaziye duyduğu nefret, hislerinin en güçlüsüydü. Beğenisi yüksek bu Rus beyefendisi açısından Fransız ve İngiliz burjuva hayat tarzını temsil eden her şey çok sevimsizdi.

> [Bir kez daha *Geçmişim ve Düşüncelerim*'den bir alıntı:] İlk gördüğümüzde uzmanlığı nedeniyle etkileyici bulduğumuz Batılı'nın bir süre sonra ne kadar sınırlı, kısıtlı ve tek yönlü bir kimliğe sahip olduğunu anlar, hayrete düşeriz. Batılı, kendinden her zaman hoşnuttur; bu memnuniyet sanki ona aşağılama hakkı vermektedir; her türlü sorunu mutlaka kişiselleştirir. Oysa bulunduğu yerde sıkışmış kalmış gibidir, dış dünyaya bakışı da o dar çevreyle kısıtlıdır.

Ledru-Rollin ayarında burjuva devrimciler Herzen tarafından samimi bir memnuniyetle anılıyordu – ama o da bir beyefendinin bir dükkân sahibinden ya da bir memurdan duyduğu memnuniyetti; Mazzini'ye duyduğu saygıda bile bir soğukluk vardı. Çekince koymadan hayran olduğu sürgünlerin yalnızca Polonyalı aristokrat Worcell ile arsız İtalyan, suikastçı (*condottiere*) Orsini olmaları ilginçtir.

Herzen'in Avrupa'ya karşı giderek büyüyen sevgisizliği kendi vatanına duyduğu özlemin alevlenmesiyle doğrudan ilintiliydi. Ülkesini nefret duygularıyla, ruhunu zehirleyen o kirli havadan uzaklaşmanın sevinciyle terk etmişti; ama doğduğu toprakların geleneklerini, önyargılarını bir çırpıda fırlatıp atmak o kadar kolay olmadı. Temmuz 1851'de Rusya'daki dostlarına, "Daha önce özünde ne kadar Rus olduğumu şimdiki kadar açık ve net bir şekilde asla hissetmemiştim," diye yazmıştı. Yurt dışında yayımlanan ilk makalelerinden birinde de neredeyse gizemli bir dille, "her türlü dış etkene rağmen Rus halkını koruyan ve içindeki sarsılmaz inancı muhafaza eden bir içsel kuvvet"ten

söz ediyordu. Bildik psikolojik süreç işliyor, Herzen'in kaybettiklerini idealize etme eğilimi ve yeteneği artıyordu.

> Köylerimizin manzarası anılarımdaki yerini hâlâ koruyor [diye yazmış 1853'te *Vaftizli Mülkiyet*'te]; ne Sorrento'nun görüntüsü, ne Roma kırsalı, ne çatık kaşlı Alpler, ne de düzgünce sürülmüş geniş İngiliz tarlaları o manzarayı hafızamdan silebildi. Uçsuz bucaksız yemyeşil çayırlarımızın dingin güzelliği yalnızca kendine özgüdür. Huzur ve güven veren, açık, savunmasız, hafif hüzünlü, göz alabildiğince uzanan kırlarımız...

Çan'ın yayın hayatına başlamasını izleyen on yıl boyunca Rusya'da yaşamış olduğu baskıları adeta unutmuştu Herzen. Rus köylüsü, Rus aydınları, Rus istibdadı bile, duygusal hatıralarının sisinde gömülü kaldı; birçok kereler, Batı medeniyetinin dar ve sıkıştırıcı tek tipliğinden usandığında, ülkesindeki zengin çeşitliliğe kurtarıcı gibi sarıldı. Karamsarlık ve korku Avrupa'da olduğu gibi Rusya'da da vardı, elbette; ama bunlar Rusya'da "geleceğin doğum sancıları" sayılabilecekken, Avrupa'da "geçmişin ölüm sancıları"ydı.

Siyasi inançların bireysel deneyimleri yankılayabildiği çoğu zaman teslim edilmez; Herzen'in Batı'yı kötüleyip, Rusya'yı göklere çıkarmasının özel hayatındaki gelişmelerle ne kadar yakından ilgili olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Herzen, Nis'ten Herwegh'e duyduğu sağlıksız nefretle, Natalya'nın hatırasına çılgınca bağlı olarak ayrılmıştı; İngiltere'ye yerleştikten sonra bütün duygularını siyasi faaliyetlerine yoğunlaştırmayı başarınca bu hastalıklı halinden kurtuldu. Bu açıklama eldeki belgeleri incelememiş biri için inandırıcı gözükmeyebilir, ancak yazılı metinler hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor. Herzen bütün ıstıraplarından gayet normal bir saikle, onlara evrensel, aşkın bir nitelik kazandırarak kurtulmuştu. Londra'ya gelişinden on iki ay sonra yaşadığı aile trajedisinin kendisi için anlamını özetlerken "Batılı kokuşmuşluğun kıskacında savaşan iki Rus insanıydık," diyecekti. 1858'de *Fransa ve İtalya'dan Mektuplar*'ın yeni baskısının önsözüne de, "Ahlaki çöküntünün kenarındayken Rusya'ya olan inancım kurtarıcım oldu," diye yazıyordu.

Onu korkutan "ahlaki çöküntü"den kastı, yalnızca ve öncelikle başarısız 1848-1849 devrimlerinden duyduğu hayal kırıklığı değildi; Herwegh alçağının ifşa olmasından sonra ruhsal durumunun tümden bozulmuş olmasıydı. Avrupa'yı sonsuza kadar lanetlediğini dillendirirken aslında nihayet Herwegh'den intikamını alıyor, Rusya sevgisiyle de masum bir kurban olan Natalya'nın anısına sahip çıkıyordu.

Ancak, Herzen körü körüne bir duygusallıkla tanımlanamayacak bir kişilikti; Rusya'yı her türlü kötülükten arınmış ve yenilenmiş bir şekilde hayal etmesi –memleketini görkemle hatırlamasını sağlayan bazı olgular olmasa– mümkün değildi. Nesnel bir tarihçi için söz konusu olgular etkisiz veya sıradan olabilirdi, ama o kuşağın gözünde bunlar can kurtaran, özel bir öneme sahipti. Rusya, 1856'da Avrupa'daki savaşı kaybetti; II. Aleksandr'ın yapmak zorunda kaldığı ilk iş, onur kırıcı barış antlaşmasını imzalamak oldu. Bozguna uğramış bir ulustan normalde yenilgiyi düşmanlarının kahramanlığına değil, kendi ordusunun yetersizliğine bağlaması beklenir. Oysa Kırım Savaşı'nın sonunda tüm Rusya'da devlet düzeninin değişmesi gerektiğine dair çığlıklar yükselmişti. I. Nikolay'ın kurduğu düzen katıksız bir istibdattı, yapılacak bütün değişiklikler mutlaka özgürlükler yönünde olmalıydı. II. Aleksandr tacını korumak için yenilikçi görünmek zorunda olduğunu anlayacak kadar zekiydi. Paris Antlaşması sırasında Moskovalı toprak sahiplerine "serfliği kaldırmak için halktan gelecek talepleri beklemek yerine, bu işe yukarıdan başlamanın daha iyi" olacağını söyledi. Çar gerçekten de reform yanlısıydı; serfliğin sona ermesi çok yakın, reformcuların umut ve beklentileri çok yüksekti.

Bu iyimser ortamda Herzen zaferin bütün meyvelerini topladı. *Çan*'da asgari talepleri özetleyen üç slogana yer verdi: serflerin azad edilmesi, fiziksel cezanın kaldırılması ve basın yayın hayatında sansürün yürürlükten çıkarılması; o sırada herkes bu isteklerin sağduyu sınırları içinde olduğu konusunda hemfikirdi. Bütün bu olayların bir araya geldiği bir ortamda çeşitli kesimlerden birçok insanı memnun eden *Çan* çok başarı-

lı oldu. Bunlar arasında Herzen'in de dahil olduğu Rus radikallerinin kırklı kuşağı; Kırım'daki savaş yenilgisinden sonra değişimden yana tavır alan yeni liberaller; ve, *Çan*'ın üstü kapalı olarak da olsa Rus halkını yüceltmesi sayesinde, Rusya'ya dair her şeyi coşkuyla karşılayıp Petersburg bürokrasisinden nefret eden, dolayısıyla reform coşkusundan yana olmakta yarar gören yeni yetme Moskovalı Slavsever kuşak da vardı. Aleksandr bile, sahip olduğu kadarıyla liberal görüşlerinde gerçekten samimi olan çardan memnundu. *Çan*, haddini bilen bir tavırla çarın emrindeki kişilerin yaptıklarından sorumlu olduğunu, bununla beraber, bu insanların ahlaksızlıklarından sorumlu tutulamayacağını savunuyordu. Ahlaksızlığın üzerine giderek, yönetimi işgal etmiş dik kafalı gericiler (*reactionaries*) çetesini yok etmede çara yardımcı olmak arzusundaydı. Yasak yayın sayılmasına rağmen *Çan* Rusya'ya serbestçe sokulabiliyor, hatta saraya bile sızdırılıyordu. Her sayısı 2.500 nüsha basılan gazetenin eski sayılarının birçoğunun ikinci baskı yaptığını biliyoruz; irdelediği konularla ya da yayımlandığı dille on binde bir kişinin bile ilgilenmediği bir ülkede, iki sürgün tarafından çıkarılıp dağıtılan bir gazete için muazzam bir rakamdı bu.

Elbette kısa bir süre sonra, her iki kanattan da çeşitli muhalifler oluşmaya başlamıştı. Zaten başından beri Herzen'in yeteri kadar hızlı ilerlemediğini söyleyen de, güvenliğini tehlikeye atacak kadar atak olduğunu düşünen de vardı. Örneğin 1858 sonbaharında Moskova'daki eski çevresinden Çiçerin adlı bir dostundan uzun ve ayrıntılı bir suçlama mektubu aldı. Ona göre, Herzen coşkulu halk ayaklanmasını kaygısızca eleştiriyor, Rus devletinin temellerini küçümsüyordu. Herzen mektubu kendi yanıtıyla birlikte *Çan*'da yayımladı; bir süre sonra da olay unutuldu. Bundan, tam bir yıl sonra, Herzen bu kez karşı kamptan benzer bir şikâyet aldı. Yetişmekte olan genç kuşağın radikal gazetecilerinden "Bir Rus" takma adıyla yazan Çernişevski, onu kendi kuşağının devrimci radikalizminin uzağına düşmekle suçluyor, "Rusya çarların iyi niyetine inanarak yüz yıl harcadı," diyerek uyarıda bulunuyordu. Bu makale de *Çan*'da yayımlandı. O günlerde eleştiri, olumlu esinleri olabile-

cek kadar kıttı; bu eleştiriler de Herzen'in Rus siyasi hayatında edindiği konumun daha da güçlenmesine hizmet etti.

Herzen benzersiz ününün olabildiğince keyfini çıkarıyordu. Londra'ya gelen her Rus'un yapılacaklar listesinde mutlaka Putney, Fulham ya da Westbourne Sıraevler'deki konutuna –artık o sırada hangi adreste oturuyorsa– bir ziyaret vardı. Rus turistlerin Herzen'i görmeden Londra'dan ayrılmaları, adeta Louvre'u ziyaret etmeksizin Paris'i görmek kadar düşünülemeyecek bir şeydi. Memurlar, iş adamları, profesörler –bazıları eski dostları, çoğu hiç tanımadığı kişilerdi– özellikle yaz aylarında sürekli gidip geliyorlardı. Akıllı Malwida tarafından konulmuş eski kuralı sürdüren Herzen, pazar günlerini yabancı konuklara tahsis etmişti ve geleneksel Rus misafirperverliğiyle masasına kabul ettiği konukların sayısı çoğu zaman on on iki kişiyi buluyordu. Bir keresinde nereden ve nasıl geldiğini kimsenin bilmediği yerel giysileriyle bir Rus köylüsü bile oturmuştu o masada. Elbette bu kişi de sınırsız bir coşku ve hürmetle karşılanmıştı; üstelik o sırada on sekiz yaşında olan Saşa ona Londra'yı gezdirmekle görevlendirilmişti. Ne var ki, bu ikisi gidip de ertesi gün on bire kadar ortalıkta gözükmeyince ve dönüşte gecikmelerinin nedenini tutarlı bir şekilde açıklayamayınca Herzen adama nihayet biraz uzak davranmayı bilmişti.

O yıllardaki ziyaretçilerin en tuhafı ise, çok eski bir Rus ailesinden gelen soylu bir kişiydi: Herzen 1860 baharında Haymarket'teki küçük bir otelden kötü bir Rusçayla yazılmış bir mektup aldı. Bu, Prens Yuri Golitsin'in tek kelime İngilizce bilmeden Londra'da beş parasız kalmış beş hizmetkârından gelen ve yardım ricasında bulunan bir nottu. Deniz yoluyla Petersburg'dan doğruca Londra'ya inmiş olan hizmetkârlar, İstanbul üzerinden gelen sahipleri prens henüz kente ulaşmadığından zor durumdaydılar. Herzen her zamanki cömertliğiyle, prens gelene kadar zavallıların otel masraflarını ödemeyi üstlendi.

On gün kadar sonra, iki kır atın çektiği güzel bir fayton Fulham'daki evin önünde durduğunda, içinden otuz beş yaşlarında "Asurluların boğa tanrılarına benzeyen" uzun boylu, sağlıklı, uzun sakallı bir züppe indi. Prens Yuri Golitsin zamanın

Rus soyluları arasında farklılığıyla dikkat çeken bir tipti. Annesi öldükten sonra babasından ilgi görmeyen bir çocuk olarak biraz başıbozuk yetiştirilmişti. Genç yaşta evlenip ayrılmıştı; onu dillere düşürense kendisinin eğittiği serflerden oluşan müzik orkestrasını yöneterek halk konserleri verme merakıydı.[3] Prens, Herzen'le daha önceki bir yurt dışı seyahatinde tanışmıştı; o günden beri de zaman zaman *Çan*'da yayımlanması için (genellikle yetkilileri küçük düşürücü) Rusya haberleri gönderiyordu.

Bu faaliyeti bir süre sonra Rus polisini harekete geçirince, Prens ufak bir taşra kenti olan Kozlov'da ikamete zorlanmış ve ikinci bir emre kadar bölgeyi terk etmemesi istenmişti. Golitsin bu kısıtlamaları katlanamayacak kadar sinir bozucu bulduğundan, beş hizmetçisini Petersburg üzerinden Londra'ya gönderdikten sonra kendisi de gizlice yalnız ve dolambaçlı yollarla oraya ulaşmaya karar vermişti. Ne var ki, yolu üzerinde tuhaf bir şekilde ona katılanlar oldu. Örneğin Voronej'de, annesiyle dinî bir ziyaret için kentte bulunan genç bir hanımı kaçırmış, Galatz'da dil becerisi yüksek bir uşak bulmuş, İskenderiye'de bir timsah satın almıştı. Nihayet başka bir macera yaşamadan Londra'ya ulaştığında İngiliz gümrük memurları timsah için on beş şilin ödemesi konusunda ısrar etmişlerdi. Prens Golitsin, insan türünün her çeşidini sorgusuz sualsiz serbestçe kabul eden bir ülkenin zararsız bir sürüngen için işi bu kadar resmiyete dökmesini bir türlü anlayamadığını söyleyecekti.

Prens, Porchester Sıraevler'de, büyük bir ev kiralayarak iki atlı bir arabanın Rus usulüne uygun şekilde, her an ihtiyaç duyulabileceği gerekçesiyle gece gündüz kapıda beklemesi için diretmişti. Oysa elindeki nakit para birkaç yüz pounddan fazla değildi. Rusya'dan nasıl ayrıldığı göz önüne alınırsa, ülkedeki kaynaklarını kullanma ümidi de yoktu. Böyle havalı ve tanınmış birinin kısa bir süre borç alarak yaşaması kolay, ancak son-

3 Prens Golitsin'in babası da, Beethoven'a üç kuartet (bu eserler günümüzde op. 127, 130 ve 132 olarak biliniyor) ısmarlamış ama besteler geldiğinde karşılığında ödeme yapmamıştı. Oğlunun müzik merakı ve mali konulardaki umursamazlığı (*insouciance*) babadan miras kalmış olmalı.

ra zora düşmesi kaçınılmazdı; üstüne üstlük Voronej'den getirdiği genç hanım bir erkek çocuk doğurarak sorunlarını iyice artırmıştı. Mali sıkıntı artık onur kırıcı boyutlardaydı; hizmetkârlar kovuldu, prens, omnibüse binmek zorunda kaldı.

Bu saatten sonra tutumlu yaşamaya başlamak bile olmayan gelirin harcanması yüzünden meydana gelmiş açığı kapatmaya yetmeyecekti. Prens müzik yeteneğini kullanmaya karar verdi; dans müziği parçaları besteleyerek yayımlamaya başladı. Bunlar arasında "Herzen Valsleri" ve "Ogaryov Kadrili"[4] de vardı; kadril, kapağında renkli bir Kremlin resmiyle ikinci baskı yapmıştı. Kapağında kızgınca koşan atlı bir Rus kızağı resmi bulunan "Ulak Koşusu" ve Kozlov manzarası niyetine –kötü anılarını dile getiren "Sürgün Kenti" etiketiyle– bu kez büyük bir Rus köyünün resmiyle yayımlanmış "Kozlov Polkası" öteki eserleriydi. Ancak bu olağanüstü besteler için Chappel ve Boosey firmalarından alınan telifler mütevazı evleri bile geçindirmeye yetecek düzeyde değildi. Prens, St. James Konser Salonu'nda ve Piccadilly'de büyük başarılar elde ettiği bir dizi orkestra konseri de verdi. Ama aldığı paraları bu etkinliklerden sonra verdiği büyük ziyafetlere harcadığı için bunlar da mali durumunu düzeltmeye yetmedi. Sonunda beklenen oldu ve Cremorne Bahçeleri'nde verdiği bir konserde sahneye yanında iki polisle çıkmak zorunda kaldı; etkinlik sonrasında polisler onu iflas mahkemesi nezaretine götürdüler. Golitsin'in hiçbir zaman para için Herzen'e müracaat etmemiş olması onun başka bir ilginçliği olarak kabul edilmeli. Londra'ya ilk gelişinde Herzen onu buranın pahalı bir kent olduğu konusunda uyarmıştı. Prens uyarıyı dikkate almamıştı; akıl hocasının ne kadar yerinde bir uyarıda bulunduğunu itiraf edecek bir davranışta bulunup para istemeyi gururuna yedirememiş olmalıdır.

Ancak, asıl önemli olayın meydana geldiği gün Golitsin henüz ihtişamını kaybetmemişti, Herzen'se kariyerinin doruk noktasındaydı. 3 Mart 1861'de (eski takvime göre 19 Şubat'ta) Rusya'da serflerin azat edildiklerine dair bildirge yayımlandığında, *Kutup Yıldızı* ile *Çan*'ın uğruna mücadele verdikleri bi-

4 Kadril (*quadrille*): dört çiftle yapılan dans için müzik – ç.n.

rincil amaç bir çırpıda gerçekleşmiş oldu; II. Aleksandr ümitleri boşa çıkarmamıştı. Herzen neşeli ve gururluydu; bildirge metni Londra'ya ulaştığında ülkesinin tarihi için çok önemli olan bu olayı kutlamak için Orsett Evi'nde "muhteşem bir ziyafet" verdi. *Çan*'ın 1 Nisan tarihli nüshasında şu duyuru yapılmıştı:

> Londra'daki Özgür Rusya Basımevi ve *Çan*'ın yazı işleri müdürleri, Orsett Evi, Westbourne Sıraevler'de serfliğin kaldırılması vesilesiyle 10 Nisan akşamı bir kutlama yapacaklardır. Büyük davaya inanan her görüşten ***bütün Ruslar*** davetlidir.

O gün seçkin bazı Rus konuklara da akşam yemeği verilecekti. Bu resepsiyona hanımlar ve Mazzini ile Louis Blanc gibi önemli yabancılar da çağırılmıştı. Artık on altı yaşında olan ve resim dersleri alan Tata Herzen salon süslemelerini yapmayı üstlenmişti. Sütunlu girişe Natalya Ogaryov'la Tata'nın beraberce işledikleri, üzerlerinde "Rus Köylüsü için Özgürlük" ve "Rus Basını için Özgürlük" ibareleri yazılı iki renkli bayrak asılmıştı; evin dışı ise yedi bin gaz lambası ile aydınlatılmıştı. Saat sekizle on bir arasında Herzen'e maliyeti dört pound kadar olan bir orkestra müzik yapacaktı; programda *Marseillaise*'in yanı sıra Prens Golitsin tarafından bestelenmiş Rus halk türkülerinden oluşan "Özgürleşme Fantezisi" adlı bir derleme (*potpourri*) de vardı. Ev kapılara kadar hınca hınç doldu, meraklı izleyicilerin oluşturduğu sokaktaki kalabalık ise o kadar büyüktü ki, denetim altında tutmak için polisten yardım istendi.

Ancak bu zafer gününün hemen akabinde ne yazık ki düşüşün ilk belirtileri de görülmeye başlayacaktı. Herzen yemekte çarın şerefine kadeh kaldırmayı planlamıştı; böyle bir davranışın Rus dünyasında ilgi uyandıracağını, barış adına atılmış bir adım olacağını düşünüyordu. Ama konukların gelmelerinden birkaç dakika önce kötü haber duyuldu. Varşova'da isyan çıkmış, Rus birlikler Polonyalı isyancılara ateş açmıştı.

> Çok çabuk oldu [diye yazmış Herzen sonradan]. Yaralar henüz kapanmamış, cesetler soğumamıştı. Çarın adını söylemek için ağzımızı açmadan kapamak zorunda kaldık.

Herzen o akşam çarla ilgili niyetinden vazgeçmiş, yalnızca "özgür Rus halkı" ve "Polonya'nın bağımsızlığı" için kadeh kaldırılmıştı. Kimi zaman bulutları dağıtmada şampanya ve müzik başarılı olsa da, kutlamaya bütün gece kasvetli bir atmosfer hâkim oldu. Herzen o akşamı eğlence ile matemin birbirine karıştığı huzursuz edici bir şölen olarak anımsıyor. O gün *Çan*'ın ilk büyük zaferi olarak kutlanacakken çökmesine yol açacak tohumların atıldığı bir gün olmuştu.

Şölenden üç hafta sonra çıkan 1 Mayıs tarihli *Çan*'daki başyazı, Herzen'in Varşova'daki kıyım nedeniyle II. Aleksandr aleyhinde yazdığı *Mater Dolorosa* adlı, şu sözlerle biten bir makaleydi.

> Yalnızca kırk gün! Neden *bu adam* Rus halkına özgürlük verdiği gün ölmedi ki?

Makalenin yayımlandığı gün –Natalya Ogaryov'un *Günlük*'ünde anlatıldığı şekliyle– Herzen'i ziyaret eden bir Rus, resmî bir şekilde, "Bugün *Çan*'ı gömdünüz, tekrar diriltmeniz mümkün olmayacak. Gömüldü bir kere," demişti. Hikâyenin aslı başkaydı. Natalya ziyaretçiyi getirmekte acele etmişti; adam Londra'ya ağustos ya da eylüle kadar gelmeyecekti. Yine de, Natalya'nın günlüğüne yazdığı duygular mesnetsiz değildi. O gün gerçekten Herzen'in kariyerinde bir dönüm noktasıydı. Üstelik yalnızca II. Aleksandr'ın doğrudan eleştirildiği ilk makale olması dolayısıyla değil, *Çan*'ın çöküşünü hazırlayan 1863 yılındaki büyük Polonya isyanlarıyla iyice zirveye çıkacak bir dizi olayın da ilk adımıydı o tarih.

ONUNCU BÖLÜM

BAKUNİN; YA DA KAYGAN YOL

Herzen, Rusya'da serflerin azat edilmelerinden altı ay kadar sonra, 1861 sonbaharında San Francisco'dan bir mektup aldı. Eski dostu Michael Bakunin, sekiz yıl boyunca Avusturya ve Rusya hapishanelerinde yattıktan ve dört yıl süren Sibirya macerasından sonra Japonya üzerinden kaçtığını, dünyanın çevresini dolaşarak gemilerin onu getirebildiği hızda Londra'ya doğru ilerlediğini bildirmek üzere yazıyordu. Herzen, ısrarlı talebi üzerine New York'a yolculuğunu tamamlamasına yetecek miktarda para yollamış ve *Çan*'da şu nota yer vermişti:

> Michael Aleksandroviç Bakunin San Francisco'da ve özgür! Sibirya'dan Japonya üzerinden kaçmış, şimdi de İngiltere yolunda. Büyük bir sevinçle tüm dostlarına bildiririz.

Oysa –Natalya Ogaryov'a göre– Herzen'in memnuniyeti aslında endişeyle karışıktı. Bakunin'i on dört yıldır görmemişti ama hakkındaki izlenimleri hâlâ canlıydı. Güya, "Bakunin'in gelişinden korktuğumu itiraf ediyorum," demişti, "İşlerimizi bozması büyük ihtimal." Böyle bir şeyin gerçek olması mümkün değildi. Natalya *Günlük*'ünü tutmaya yaşı ilerlediği bir dönemde başlamıştı ve gençliğinin kahramanlarını anlatırken onlara kendi bilgece sezgilerini atfetmekten geri durmuyordu.

Noel ile yeni yıl arasında bir günün akşamı, Herzen'le Ogaryov'un tam akşam yemeğine oturacakları sırada, Liverpool'da transatlantik posta vapurundan karaya ayak basmış ve doğruca Londra'ya gelmiş olan Bakunin, Orsett Evi'ne baskın yaptı. İkizler doğalı daha beş hafta olmuştu, Natalya halsiz bir vaziyette bitişik odadaki kanepede yatıyordu. Bakunin'in ilk sözü, "Ne! Burada istiridye mi yiyorsunuz?" olmuştu. Sonra Natalya'nın yanına gitti ve "Yatmak iyi değil. Hemen iyileş! Yatmak yok, çalışmamız lazım," diye çıkıştı. Derken, o dönemde Herzen'le Ogaryov'un yakın arkadaşı olan Kelsiev sahneye çıktı ve yeni gelenle tanıştırıldı. Dramatize edilmiş aşağıdaki konuşmayı o aktaracaktı. Bakunin siyasi gelişmeler hakkında sorular soruyordu:

> "Yalnızca Polonya'da bazı gösteriler yapıldı," dedi Herzen; "Ama umarım Lehler sağduyularını kullanıp çarın serfleri azat etmesinin hemen ardından bir isyan çıkarmanın iyi olmayacağını anlarlar. Toplanan bulutların dağılmasını beklemekten başka çare yok."
>
> "Ya İtalya'da?"
>
> "Hiç ses yok."
>
> "Ya Avusturya'da?"
>
> "Hiç ses yok."
>
> "Ya Türkiye'de?"
>
> "Her yerde sessizlik hâkim, görünür bir şey yok."
>
> "Peki ne yapacağız?" dedi Bakunin hayretle. "Milleti ayağa kaldırmak için İran'a ya da Hindistan'a mı gitmek gerek? Deli olmak işten değil; hiçbir şey yapmadan oturamam ben."

Dışarıdan bakıldığında Bakunin'le aralarındaki duygu ve düşünce farkı o kadar belirgin olmasa da, Herzen kısa sürede bunun böyle olduğunu sezecek zekâya sahipti. Bakunin fiziksel açıdan neredeyse tanınmayacak kadar yaşlanmış, irileşmişti. Yüz yirmi kiloyu aşmış, uzun boylu şişko bir devdi adeta. Dişlerinin hepsi dökülmüş, çok gür ve kıvırcık olan saçı sakalı, ihmal yüzünden olmalı, uzamış, birbirine karışmıştı. Herzen onu Paris'te son gördüğünde otuz beş yaşında yakışıklı bir züppey-

di; şimdi ondan geriye yalnızca parlayan gözleri ve karmakarışık gür kaşları kalmıştı. Ama zihnen hemen hiç değişmemişti. Kırklı yaşların delişmen ateşi aynı şiddette içinde yanıyordu; asıl aykırı ve şaşırtıcı olansa, yirmi yıl önceki fikirlerini aynen korumasıydı. Sanki geçmişten gelen bir hayaletti; uzun bir uykudan uyanmış, uyuduğu zamanki noktadan hayata yeniden başlamaya çalışan, etrafındaki her şeyi şuurunu kaybettiği andaki haliyle bulmayı uman biriydi. Bakunin, Herzen'in tersine, devrimin çökmesine, ardından bütün Avrupa kıtasında siyasi özgürlüklerin alçakça lağvedilmesine tanık olmamıştı. On yıl önce bitip gitmiş mücadeleler hakkında bu nedenle ve çaresizce sorular soruyordu. Pan-Slav federasyonundan hayranlıkla söz ettiğinde, lider rollerden birini üstlendiği Prag'daki Slav Kongresi'nin tarihin nadir olaylarından biri olarak çoktan uzak geçmişe gömüldüğünü öğrenecekti. Pençelerinden zor kurtulduğu II. Aleksandr'ın despotluğunu, I. Nikolay aleyhinde kullanılan aynı kelimelerle eleştiriyordu; oysa Aleksandr Rusya'da yeşeren umutların yıldızı olmuş, ilerleme ve reform yanlısı, Özgürlükçü Çar'dı; bunu öğrenmek onu şaşkına çevirmişti. Ekseninde dönmeye devam eden dünya, eski dostlarının düşüncelerini ve bakış açılarını kökten değiştirirken, Bakunin on iki yıl boyunca yerinde, eski halinde kalmıştı.

Aralarındaki uyumsuzluğun daha başka ve kişisel nedenleri de vardı. Herzen Alman bir anneden doğmuştu, on beş yıldır da Batı Avrupa'da yaşıyordu. Bu avantajlardan biri olmasa, öteki, onun burjuvalara özgü titiz biri olmasında rol oynuyordu, ki bu, çok az Rus tarafından paylaşılan, Bakunin'inse lanetlediği bir özellikti. Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de bize büyük devrimcinin hayatının bu dönemine ilişkin dokunaklı bir tasvir bırakmış:

> Bakunin aramıza katılınca dokuz yıllık sessizliğinden ve yalnızlığından arındı. Günler geceler boyunca aralıksız yirmi dört saat tartıştı, vaaz verdi, emirler yağdırdı, bağırdı çağırdı, kararlar aldı, ayarlamalar, organizasyonlar yaptı, öğütler verdi. Geriye kalan kısa anlarda da az bir yerini küllerden temizledi-

ği masaya yığılır, Semipalatinsk ve Arad'a, Belgrat ya da İstanbul'a, Besarabya'ya, Moldavya'ya ve Beyaz Rusya'ya beş, on, on beş mektup yazardı. Kimi zaman kalemi elinden bırakır, mektubun tam ortasında gerici Dalmaçyalıların tezlerini çürütmek üzere konuşmaya başlardı. Sonra daha bu konuşma bitmeden kalemi tekrar eline alır, yazmaya devam ederdi. Tabii bu konularda yazıp konuşmak onun açısından kolay şeylerdi. Hareketleri, dinginliği, iştahı tıpkı dev cüssesi ve sürekli terlemesi gibi, hep insanüstü oranlardaydı; eskisi gibi yine darmadağınık, yeleli bir aslan görünümünde, kocaman bir adamdı.

Ellisine geldiği halde hâlâ aynı gezgin öğrenci, Bourgogne Caddesi'nin aynı evsiz bohemiydi; ertesi günü düşünmeyen, para harcamayı ya da tutmayı bilmeyen, tıpkı ailelerinden aldıkları paraları hiçbir zaman geri vermeyi düşünmeyen çocuklar gibi, hiç ayrım gözetmeksizin sağdan soldan borç isteyen, cebinde para olduğunda da oraya buraya saçan, kendisine sigara ve çay alabilecek kadarını ayırıp gerisini son kuruşuna kadar isteyen herkese veren biriydi. Bu yaşam şeklinden hiçbir zaman utanmadı; doğuştan büyük bir gezgin, büyük bir serseriydi. Ona mülkiyet hakkı konusunda ne düşündüğü sorulsaydı büyük ihtimalle Lalande'ın Tanrı hakkında Napoleon'a verdiği yanıtın aynısını verirdi: "Majesteleri, bu yaşıma kadar hiçbir zaman O'na inanma ihtiyacı duymadım."

Herzen'in evinde yeni gelen konuğun davranışlarını katıksız bir takdir ve onayla karşılayan tek kişi üç yaşındaki Liza'ydı. Çocuk çocuktan anlıyordu; Orsett Evi'nde Bakunin'in lakabı kısa bir süre sonra "Koca Liza" olmuştu.

Bakunin önce St. John's Korusu, Grove Yolu'nda, sonra da dostlarına daha yakın bir yer olan Paddington Çayırı'ndaki pansiyonlarda kaldı. Yeniden bir araya gelme heyecanıyla aralarındaki kişisel ve siyasi farklılıklar önceleri ortaya çıkmadı. Baskılar karşısında duyulan samimi nefret, aynı samimiyette ve ayrım yapmaksızın kullanılan "Rus halkı" gibi belirsiz bir bütünden duyulan coşku, ittifakları bir arada tutmaya yetiyordu; Slav halkların özgürleşmesi, Herzen'in de –her ne kadar Baku-

nin'in kanatları altına aldığı Çek, Sırp ve Dalmaçyalı yurtseverlerin telaffuzu zor isimlerine gülmeden edemese de– hâlâ önem verdiği bir davaydı. Gelişinden bir süre sonra Bakunin, *Çan*'ın ekinde verilmek üzere *Rus, Leh ve Slav Dostlarıma* başlıklı bir manifesto yazdı. Makalede eski görüşlerini tekrarlıyor, Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanmasını, özgür Slav federasyonunun kurulmasını savunuyordu. San Francisco'dan gönderdiği mektupta yazdığı "Son eylemim değil ama, son sözüm, Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanması olacaktır," görüşüne hâlâ bağlıydı. 1848'de, Avusturya apaçık çöküşün eşiğindeyken kulağa hoş gelen bu sözler, 1862'de, genç imparator Francis Joseph tüm yetkileri hiç sorunsuz elinde sıkı sıkı tutarken ne yazık ki artık köhnemiş ve isabetsiz kalmıştı. Herzen öfkesinin soğumasını, sağduyusunun hâkim olmasını bekliyordu; ama manifestonun arkası gelmedi (oysa önceki birinci sayı olarak yayımlanmıştı). Bir iki kısa ve önemsiz yazı hariç, Bakunin'in *Çan*'a yaptığı ilk ve son katkı *Rus, Leh ve Slav Dostlarıma* adlı makale oldu.

Üç devrimcinin gazeteyi ortaklaşa yönetmesi rüyasının da yavaş yavaş solup gittiğini görüyoruz.

> Londra'ya geldiğimde taşıdığım inancı [diye yazmış Bakunin mayıs ayında dostlarına (Herzen'le Ogaryov'a)], yani her ne olursa olsun ortaklığınıza üçüncü bir kişi olarak katılma isteğimi bir nebze olsun kaybetmedim – birlikteliğin oluşabilmesinin tek koşulu da budur. Öteki türlü tamamen bağımsız ve birbirimizden sorumlu olmadığımız dostlar ya da yardımcılar oluruz.

Herzen ikinci olasılığı seçmiş görünüyor; Bakunin'in bir sonraki siyasi makalesi *Halkın Davası* –gelmekte olan devrimin sorumluluğunu çara yükleme çabasında bir yazı– gazeteden bağımsız olarak broşür halinde basıldı. Bakunin'in ruhsal durumu da eylemleri de giderek denetlenemez bir hal alıyordu. Herzen'i "kendini beğenmiş, kibirli ve tembel" olmakla suçladığında, Herzen de ona iğneleyici bir yanıt vererek, ikametgâhını ve faaliyetlerini Paris'e taşımasını tavsiye ettiği, günümüze kalma-

mış bir mektup yazmıştı. Bakunin'in 17 Temmuz 1862 tarihli özür mektubu şöyle:

> Ben hatalıyım Herzen. Yalvarırım kızma. Kendi sarsaklığım. Kalbimde hiçbir kötülük olmadığı halde ağzımdan kötü sözler çıktı. Ama ya, bana yazdığın tüm o şeyleri duyan sen olsaydın? O zaman çoktan Paris'e değil Kalküta'ya gitmiş olmamı isterdin. Şaka bir yana, Herzen bilmelisin ki sana olan saygım sınırsız ve seni yürekten seviyorum. Ayrıca hiçbir art düşüncem (*arrière pensée*) olmaksızın ve tüm kalbimle eklemeliyim ki, her açıdan, yetenek ve bilgi düzeyin de dahil, seni kendimden daha üstün bir yerde görüyorum ve istisnasız her konuda tüm görüşlerin benim için fazlasıyla değerli. Hiç önemi olmayan kimi talihsizlikler yüzünden beni neden Paris'e sürgün etmek isteyesin ki?

Pratik hayat açısından Herzen tamamen haklıydı. Bakunin'le çalışmak gerçekten imkânsızdı. Ne var ki insan "Koca Liza"dan sevgisini esirgeyemiyordu. Bakunin'in öfke nöbetleri sevimli bir çocuğun anlık kızgınlıkları gibiydi. Herzen, tüm kırgınlığını zehirli bir ok gibi fırlayıp çıkacağı güne kadar kalbine gömdü.

Herzen'le Bakunin arasındaki anlaşmazlık asıl olarak Rusya'daki ve hatta Avrupa'daki siyasi düşüncenin dönüşmüş olmasıyla ilgiliydi. Romantikler siyasi düzlemde kendilerini genellikle demokrasiyle tanımlıyorlardı. Demokraside, Rousseau tarafından ileri sürülmüş iyi bilinen ve sürekli tartışılan kurama göre, yöneten ve yönetilen tek ve aynı bütünün parçalarıydı; dolayısıyla bireyin özgürlüğü ve onuruyla bağdaşabilen tek hükümet şekli demokrasiydi. Rusya'yı terk edene kadar demokrasinin işlediğine tanık olamayan Herzen, demokratik kuramı samimi bir heyecan duygusuyla kucaklıyordu. Ancak Avrupa'da yaşadığı ilk deneyim onu hızla romantik inançtan romantik hayal kırıklığına sürüklemişti. Belki de bu yüzden demokratik Avrupa'dan çok çabuk umudunu kesmişti. II. Aleksandr'ın tahta çıkmasından sonraysa, gördüğümüz gibi, demokratik Rusya'ya tekrar inanmaya başlamış ve bu inancını si-

yasi faaliyetlerinin olağanüstü yüksek düzeyde olduğu o beş yıl boyunca çok parlak bir iyimserlikle korumuştu. İyimserliği azaldığında bile inancını kaybetmeyecek, ömrünün son yıllarında, yurttaşlarının giderek kesin vurgularla reddettikleri bu davayı, boşlukta savunan bir elçi gibi tek başına savunup acı çekecekti. Tartışmasız bir kuşkucu olduğu halde, siyasi sorunların çözümünde demokrasi ilkesinin vazgeçilmez olduğundan bir an olsun kuşku duymamıştı. Onu haksız çıkaran, ilkenin kendisi değil, insanlığın uygulamadaki irade eksikliğiydi.

Bakunin'in durumuysa daha farklı, ama aynı şekilde dikkate değerdi. O, Herzen gibi romantizme inanan biri değil, yaradılıştan Romantik'ti. Romantik inanca içsel olan insanın doğasına iman ve iyimserlik, Herzen'de kimi zaman, bilinçaltı devreye girdiğinde, sapmaya uğrayabiliyordu; oysa Bakunin'in iliğine işlemiş özelliklerdi bunlar. Bakunin, tıpkı Rousseau gibi insanın özgür ve iyi olan doğasının masumiyetine tutkuyla bağlıydı; Herzen'den daha özgün ve daha özgür bir akla sahip olduğu için, romantik öncüllerden yola çıkarak kendi çıkarsamalarını yapabilmişti. İnsanın, baskıcı rejimlerin istemleri yüzünden her yerde ezildiğini görüyordu; önlerindeki görev insanların zincirlerini koparmaya teşvik edilmesi olduğu sürece, tüm kalbiyle ve benliğiyle Herzen'le çalışacaktı. Ancak 1861'in sonunda İngiltere'ye geldiğinde eski dostunun Rusya'da demokrasi davasına fazlasıyla bağlı olduğunu görmüş, yolları sonsuza kadar ayrılmıştı. Bakunin hemşerilerine Herzen'den daha yakın duruyor, Rusların içgüdüsel olarak demokrasiye güvenmeyişlerini haklı buluyordu. Romantik önerme doğrultusunda, istibdat zincirlerinin yerine demokrasi zincirlerini tercih etmenin mantıksal bir nedenini göremiyordu. Eğer insan doğası mükemmelliğe ermek için doğal bir özgürlük yaşamaktan başka bir şey istemiyorsa, bu durumda devlet biçimine ya da hükümet oluşumuna bakmaksızın, devletler ve hükümetler tarafından dayatılan kısıtlamaların tümü zararlıydı. Gerçek inananlar bir tek doğaya dönmeyi, devletin tüm birimlerinin ve güce dayalı tüm kurumların yok edilmesini savunabilirdi; Bakunin düşüncesinin nihai amacı olan anarşizm de, romantik düştü-

run doğrudan mantıksal bir sonucuydu – ya da mantıksal olarak ulaştığı mantık dışıydı (*reductio ad absurdum*). Bu amaca erişildiğinde insanın düşünce tarihinde son aşama tamamlanmış olacaktı; insan doğası artık buradan öteye gidemezdi. Dolayısıyla, siyasal Romantizm'in sonuncu ve en tutarlı savunucusu Bakunin'i devirerek politik düşüncede yeni bir yol açmak Marx'a kalmıştı.

Ancak bu gelişme, şu anda bulunduğumuz tarihten bir on yıl kadar sonra yaşanacaktı. O sıralarda Rusya'ya dair konular, II. Aleksandr'ın yenilenmiş baskıcı yönetimi, Herzen'in anayasal demokrasisi ve Bakunin'in devrimci anarşizmi etrafında tartışılıyordu. Serflerin azat edilmelerinin ardından geçen on iki aylık dönem Rus siyasi düşüncesini netleştirmeye başlamıştı. Emperyal beyannameyle gelmiş de olsa, kurtuluş gerçekleşmişti; bunu memnuniyetle karşılamış olan Rus aydınları artık iki karşıt gruba bölünmek üzereydi. Bazıları kazanılan başarılarla yetinmeyi, reform davasının ilerletilmesini bir sonraki kuşağa bırakmayı; demokrasi iştahları tam doyurulmamış olan ötekilerse, baskıların gerilediği bu dönemin başka tavizler elde etmek için çok elverişli olduğunu düşünüyordu. İlk kesim yavaş ama kesin adımlarla muhafazakâr tarafa doğru sürüklenirken, ikinciler geleceğin devrimcileri olacaklardı. 1861 yazında "Büyük Rus" adlı gizli bir dernek ortaya çıktı; yeni devrin ilk gizli örgütüydü bu, ancak birkaç ay süren ömründe birkaç kışkırtıcı bildiri yayımlayıp dağıtmaktan öte bir şey yapamadı. Ama rüzgârın nereden eseceğini göstermesi açısından önemli bir işlevi oldu; o zamana kadar uyur gözüken hükümet harekete geçip baskıcı önlemler almaya girişti.

Ortamın olgunlaşması için artık yalnızca çarpıcı bir olaya ihtiyaç vardı; kısa süre sonra beklenen oldu. 1862 Mayısı'nda Petersburg'da evlerin büyük bölümünün ahşap olduğu kentin fakir mahallelerini tahrip eden büyük yangınlar çıktı. Yangınların polisin iddia ettiği gibi devrimcilerin işi mi, yoksa devrimcilerin ileri sürdükleri gibi polis tarafından tutulmuş kışkırtıcıların işi mi ya da basitçe bir dizi görünmez kaza sonucu mu çıktığı hiçbir zaman anlaşılamadı. Ancak halk ayağa kalk-

mıştı. Herkes yangınların kundakçılık sonucu çıktığına inanıyordu. Yetkililer radikallere ve "Nihilistler"e karşı çok ciddi önlemler aldı. Kundakçı olarak damgalanan Nihilistler, bu olayla kalplerini iyice köreltttiler; ileride hiçbir şeye bağlanmamaya yemin ettiler. Liberal görüştekiler ise korkuyla muhafazakârlara sığındı. Aydınlar arasında serflerin azat edilmesinden sonra kendini göstermiş olan ayrışma iyice yoğunlaştı, 1862 yazının ertesinde de açık ve amansız bir savaş başladı. Saflarını kesin çizgilerle belirleyen bu iki taraf, özde önemli bir değişim olmaksızın 1905 Devrimi'ne kadar çeşitli biçimlerde varlığını koruyacaktı.

Saflaşmanın etkisi Herzen'de de, *Çan*'da da hemen kendini gösterdi. *Çan*, geçen on iki ay boyunca yeni radikal harekete tereddütlü ve yarı gönüllü bir destek vermişti. Herzen, kişiliğine uygun olarak, kuşkulu bir çekimserlik gösteriyordu. Ogaryov'sa yeni ve cesur adımların cazibesine kapılmıştı bile; Herzen'in ailesiyle birlikte Torquay'da olduğu 1861 Eylülü'nde genç radikallerden Nikolay Serno-Solovieviç tarafından yazılmış ateşli bir devrimci manifestoyu Çan'da yayımlamıştı. Herzen gayretkeşliği dolayısıyla Ogaryov'u ölçülü bir şekilde haşlamış; izleyen sayıda Serno-Solovieviç'i över gibi yapıp eleştiren, böylece *Çan*'ın onun aşırı görüşlerini benimsemediğini gösteren bir başyazı yazmıştı. Ne var ki, tekzip, hep olduğu gibi, yazının kendisinden daha az etkiliydi ve Herzen niyetlenmediği halde herkesin gözünde devrim yolunda önemli bir adım atmış oldu. Petersburg yangınlarını izleyen o hengâmenin belirsizliği içinde, olgunlaşan meyveleri toplamaya başladı: muhafazakârlarla ürkek liberaller, nihilist karşıtı öfkelerini nihilizmin gerçek atası olduğu suçlamasıyla Herzen'e yönelttiler; daha ilkel olan gerici bazı kesimlerse onu kundaklamanın doğrudan suç ortağı olmakla suçlamaktan geri durmadı. İddialara inananlar giderek çoğalıyordu, hatta Rusya'dan gelen bir kız öğrenci liberal destekçileri adına Orsett Evi'nde onu ziyaret edip başkentteki yangınları çıkaranlara gerçekten yardım edip etmediğini sordu. Bu arada devrimciler de onu çarın kirli güçleriyle ilişkiye girerek devrime ihanet eden sahte bir dost olmakla ve hâlâ

anayasal araçlarla ilerlemenin sağlanabileceğine inanacak kadar saf olmakla suçluyordu. Herzen iki ateş arasında kalmıştı. *Çan*'ın popülerliğinin azaldığı, hem düşen satış rakamlarından hem de Rusya'da gelişen olaylar hakkında haber gönderen okuyucu sayısındaki düşüşten belliydi. Gazete yayın hayatında ilk kez satamadığı için değil, içini dolduramadığı için zor durumdaydı. Herzen her taraftan tehlike sinyalleri alıyor, tüm bunlara canı sıkılıyordu. Anayasal özgürlükçülüğe inanmıştı, ama altmışların Rusyası'nda anayasa taraftarı bir liberalin hiçbir geleceği yoktu. Bunalım dönemlerinde ılımlıların yaptığı gibi kaderine razı olacaktı. Ağustos 1862'de bir okuyucusuna "Liberal parti iki çark arasında kalarak ezilecek, tarih sahnesinden silinecek," diye yazdı.

Herzen yollarının ayrılmasını hüzünle ve tereddütle karşılarken –ve Ogaryov ürkek bir çekingenlikle aşırı uca kayarken– Bakunin'in aklında hiçbir tereddüde, çekingenliğe ve hüzne yer yoktu. Kişiliği de kariyeri de onu hiç sualsiz devrimcilerin tarafına çekiyordu. İyimserliği hiçbir zaman sönmeyecek, Herzen'in kelimeleriyle, o hep "hamileliğin ikinci ayında dokuzuncu aymış gibi" davranacaktı.

> Rusya'nın [diye yazmış Bakunin, mayısta Garibaldi'ye] devrim yolunda hızla ilerlediğine hiç şüphe yok. Sorulacak soru, devrimin ne zaman başlayacağı? Belki 1863'te, belki birkaç yıl sonra. Devrimi hızlandırmak ve Avrupa'daki canlı halk hareketleriyle birleştirmek için var gücümüzle çalışıyoruz.

Herzen hem devrim beklentisini, hem de dostunun "hızlandırma" politikasını her zamanki kuşkuculuğuyla değerlendiriyordu; yöntemleriniyse siyasi görüşlerinden de kötü buluyordu. Bakunin amaca ulaşmak için devrimi yalnızca bir araç olarak görmekle kalmıyor, bir fesat ve entrika ustası olarak, bu yöntemlerden fazlasıyla hoşlanıp, gizemli her türlü yöntemden adeta zevk alıyordu. Rusya'ya sızdırılmak üzere mektuplar yazıyordu; bunlarda en akılsız polis memurunun bile çözebileceği bir şifrelemeyle, Herzen'den "özel beyefendi", oğlu Aleksandr'dan "genç" ve Ogaryov'dan "şair" diye söz ediyordu. Son

yazdıklarında daha da açık ifadelerle, Herzen için "Baron Tiesenhausen", Ogaryov için "Kosterov", bir mahkûm için "kafe", bir Türk için "ayakkabı yapımcısı" ve bunun gibi şifreler kullanmıştı. Bakunin'de dikkatli olmak, ağzını sıkı tutmak gibi kabiliyetlerden eser yoktu; yaratıcı fikirlerinin hükümetten çok, devrimcilere zarar verdiği ortadaydı. Suç teşkil eden mektupları Rus hükümetinin eline geçmiş, mektup sahiplerinin birçoğu boşboğazlığının bedelini sürgün ya da kürek cezasıyla ödemişti.[1]

Bu esnada Rusya'daki olaylar devrimcileri tekrar yeraltı faaliyetlerine yöneltmişti. Büyük Rusya feshedilmiş, yerine "Ülke ve Özgürlük" adlı yeni bir gizli dernek kurulmuştu. 1862 sonbaharında Petersburg'da Rusya Ulusal Merkez Komitesi oluşturuldu; ocak ayında Sleptsov adlı önde gelen bir üye, Herzen ve Ogaryov'la görüşmek üzere Londra'ya geldi. Örgütün yeni ismi sanki özel olarak Herzen'e hitap ediyor gibiydi: "Ülke ve Özgürlük", *Çan* sayfalarında sıkça yer verilen bir slogandı. Herzen, Sleptsov'a ihtiyatla yaklaşırken, Ogaryov yine hevesle gizli derneklerin örgütlenmesi konusunda devrimci entrikaların eski ustası Mazzini'ye başvurdu. Devrim kokusunu ta uzaktan duyan ve içine girer girmez adeta kendini yeniden bulan Bakunin'in bu tartışmaların dışında tutulması elbette söz konusu olmadı. Sınırsız yeteneklerini ve gücünü tümüyle yeni derneğin işlerine verdi; kararsız ama istekli Ogaryov'u da peşinden sürükledi. Herzen de gönülsüz ve içine sinmeden onları izleyecekti; başka türlüsü mümkün değildi, yoksa siyasi arenadan tamamen elini eteğini çekmesi gerekecekti. Anayasal reform davası artık ölmüştü; felakete doğru gittiği belli olan bir yolun başındaki adam gibiydi. 1863 Şubatı'nın son günü (eski takvimle 16 Şubat) Ülke ve Özgürlük, Rusya'da el altından *Hürriyet* adlı siyasi bildirinin ilk sayısını dağıtmaya başladı; 1 Mart tarihli *Çan*'da da şu habere yer verilmişti:

---

1 O yaz Bakunin tarafından yazılmış yirmiden fazla mektup Rus gizli polisinin eline geçerek resmî arşivlere kondu. Yukarıda alıntı yapılan Garibaldi mektubuna Avusturya polisince el konmuş ve bir kopyası Petersburg'daki meslektaşlara (*confrères*) lütfedilmişti.

Güvenilir bir kaynaktan öğrendiğimize göre, başkentte ve taşra kentlerinde çeşitli gruplar ve yetkili komiteler tek bir birlik oluşturmak üzere birleşmişlerdir.

Birlik ÜLKE VE ÖZGÜRLÜK adını almıştır.

İsminden aldığı güçle zafer onun olacaktır!

ÜLKE VE ÖZGÜRLÜK! Bu kelimeler bize yabancı değil. Nikolay'ın iktidarda olduğu karanlık gecelerin birinde aydınlanmakta olan şafağı bu kelimelerle biz selamladık. ÜLKE VE ÖZGÜRLÜK bütün makalelerimizin adıdır. ÜLKE VE ÖZGÜRLÜK burada, yurt dışında bizim bayrağımız olan ve Londra'daki matbaamızda yayımlanan her sayfanın üzerindedir...

Bizimle aynı yola baş koymuş kardeşlerimizi selamlıyoruz! Her adımınızı büyük bir şevkle izleyecek, haberlerinizi heyecanla bekleyecek, memnuniyetle herkese ileteceğiz; ve size olan sevgimiz, ömürleri boyunca uğruna çabaladıkları gelişmelere tanık olanların sevinciyle dolup taşan bizlerin lekesiz sevgisi olacak.

Taşıdığınız kutsal bayrak sayesinde Rus halkının haklı davası uğrunda hizmet edeceksiniz.

Yasa dışı gizli bir birliğe ait oldukları için belgelerin birçoğu günümüze kalmamıştır, dolayısıyla izleyen birkaç haftada gelişen olayları ayrıntılarıyla ortaya koymak çok zor. Birliğin Ogaryov'un el yazısı ve Herzen'in düzeltmeleriyle oluşturulmuş taslak halindeki iki kuruluş belgesi kalan belgeler arasındadır. Bunlardan birinde, "Birlik konseyi yurt dışında kurulmuştur ve *Çan*'a bağlıdır," diğerinde ise "Ülke ve Özgürlük Birlik Konseyi'nin başkanları bütün talimatları yayımlayan *Çan*'ın yazı işleri kurulundan oluşmaktadır," deniliyor. Öyle görünüyor ki, Herzen denetimi elinde tutarak tahmin edebildiği bazı tehlikeleri bertaraf etmeyi ummuştu; ancak bu mümkün olmamıştır. Rusya Ulusal Merkez Komitesi antetli ve 17 Nisan 1863 tarihli "Ülke ve Özgürlük'ün yurt dışı temsilcilerine talimat," şeklindeki bir belgede Herzen'in adı "Ülke ve Özgürlük Birliği'nin yurt dışındaki baş temsilcisi" olarak geçiyor.

Birliğin kuruluşu tamamlanır tamamlanmaz şanssızlıklar da

baş göstermeye başladı. Sleptsov, sinirleri bozuk olduğu için Petersburg'a dönmek yerine İsviçre'ye çekilmişti. Merkez Komite'nin başka bir üyesi olan Utin, korkmuş ve Rusya'dan kaçmıştı. *Hürriyet*'in polisi karalayan başka bir sayısı temmuzda çıkmış, ardından iki bildiri daha yayımlanıp dağıtılmıştı. Ama omurgayı oluşturanlar art arda çekildikleri için, birlik 1863-1864 kışında birkaç aşamadan sonra arkasında iz bile bırakmadan hızla yok olup gitti. Herzen'in önsezileri doğru çıkmış, en kötüsü yaşanmıştı; *Çan*'ın geleceğini bu kadar çürük bir direğe bağlamış olmasına yanmaktan başka elinden bir şey gelmiyordu.

Geçmişim ve Düşüncelerim'de Bakunin'le ilişkisine ayırdığı bölümde kendisine de "hüzünlü bir soru" soruyor.

> Homurdanarak teslim olmayı, protesto ve isyanla bir araya getirme alışkanlığını nasıl ve ne zaman edindim ben? Bir tarafta öyle davranmak zorunda olduğum inancı, diğer tarafta tam tersine hareket etme isteği. Bu olgunlaşmamışlık, bu tutarsızlık, bu kararsızlık ömrüm boyunca bana çok büyük zararlar verdi; hatalarımı bilmeden ve istemeden yapmış olduğumu bilmek beni teselli etmiyor. Kendime rağmen yanıldım; benimsediğim davaların bütün olumsuzlukları gelip beni buldu...
>
> Önemli dönemeçlerde kendi yolumda gitme gücünü bulabilseydim acaba ömrüm boyunca yaşadığım şanssızlıkların, felaketlerin sayısı daha az olur muydu? Kolayca sürüklenmekle suçlandım hep. Bu doğru, zaman zaman sürüklendim, ama önemli olan bu değil. Çok kolay etkilendiğim zamanlarda bile hep durup düşündüm, tefekkür ve telakki benim için hemen her zaman daha öncelikliydi – ama ne yazık ki yalnızca teoride, uygulamada değil. İşte sorunun en zor kısmı da bu – neden kendimi mecburiyetlere (*nolens volens*) bıraktım. Kolay uyum sağlamamın nedeni aslında sahte bir utanç duygusu; birazı da dostluk, sevgi ve hoşgörü gibi iyi denebilecek yönlerim. Peki ama neden bütün bunların mantığımı yenmesine izin verdim?

Bunları yazarken Herzen'in aklında sadece Bakunin yoktu. "Dostluk" derken Bakunin'i, "sevgi" derken Ogaryov'u düşünüyordu; "hoşgörü" ise –özel hayatı düşüncelerinden hiçbir zaman ayrı olmadığından– iyice düşünmüş olsaydı büyük olasılıkla reddedeceği, ölümcül aşkı sunmuş olan Natalya içindi.

Ülke ve Özgürlük'ün çöküşünden önce faaliyetlerini gölgede bırakan 1863 tarihli büyük Leh ayaklanması yaşanmıştı. Sonraki bölümün arka planında bu olaylar vardır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

POLONYA; YA DA WARD JACKSON'IN DENİZ SEFERİ

Polonya krallığının 1831'de çıkan isyanı bastırmasından sonra Leh sorunu siyaset gündeminden neredeyse tam bir çeyrek yüzyıl silindi. Bu süre boyunca I. Nikolay'ın iyi yönetimi diye sunulan kan ve demir rejimi sayesinde Polonya'da sükûnet hâkim oldu; Polonya davasını da Londra, Paris ve Brüksel gibi kentlerde yaşayan, itibarını kaybetmiş bir avuç yüreği yanık sürgün temsil etti. 1855'te II. Aleksandr'ın tahta çıkmasıyla yeni bir dönem açılacak, unutulmuş tutkular, terk edilmiş ümitler tekrar canlanacaktı. Yeni çarın aydın danışmanları baskı altındaki taşra için "idari özerklik" fikrini kurcalıyorlardı; Leh milliyetçiliğinin mayası bir kez daha fokurdamaya başlamıştı.

Lehler birbirine zıt iki ayrı kampa bölünmüş olduklarından durum biraz karmaşıktı. Yurt dışında yaşayan sürgünler uzun süre önce aristokratik ve demokratik olmak üzere iki ayrı hizbe bölünmüştü. Şimdi Varşova'da da aynı paralelde Şlahta ya da Seçkinler Komitesi ile Ulusal ya da Halk Merkez Komitesi adı altında iki örgüt ortaya çıkmıştı. İlk grup, yeni Polonya'nın toprak sahibi soylular tarafından yönetileceği bir "özgürlük" peşindeydi; Ulusal Komite ise hem Rusların, hem de aynı şekilde baskıcı olan Şl*ahta*'nın boyunduruğundan kurtulmak amacındaydı. İki grubun farklı amaç ve çıkarları siyaset yapma yön-

ıcmlerini de belirliyordu. Leh seçkinler mümkün olduğu kadar Rus yönetimiyle işbirliği içinde olmaktan yanaydı. Leh demokratlar ise Rus radikallerle devrimcilerini kendilerinin doğal müttefiki olarak kabul ediyordu.

Bu koşullarda Leh aristokratlarla Leh demokratları birbirine düşürme yolları aramak Rus hükümeti açısından en iyi çözümdü. Ancak böyle bir siyaset gütmenin de kendine özgü zorlukları vardı. Polonya'nın önde gelen aristokratlarının atadan kalma mülkleri, üzerindeki serflerle birlikte, ülkenin bir zamanlar Baltık Denizi'nden Karadeniz'e uzanan ve Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü kapsayan Doğu Avrupa'daki topraklardaydı. Şlahta'nın hayal ettiği "özgür" Polonya'nın içinde artık Lehlere ait olmayan bu geniş araziler de vardı. Rusya'nın "idari özerklik" vermeyi düşündüğü Polonya ise, doğu sınırı Lehlerin etnografik sınırlarıyla uyumlu olan ve Polonya "Meclis"i diye adlandırılan bölgeydi. Toprak talebi Rusya hükümeti ile Şlahta komitesi arasındaki işbirliğini zora sokuyordu. Ulusal Komite ile Rus devrimcileri arasındaki bağlarsa bundan çok daha sıkıydı; her iki taraf da sosyal sorunların topraktan önce geldiğini, üzerinde yaşayan halkların istekleri belirlendikten sonra o doğrultuda soruna kâğıt üstünde her halükârda bir çözüm bulunabileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte, demokratlar arasında, fırsat yakalanırsa, toprakların genişlemesi bağlamında soylularla aynı abartılı iddialarda bulunmaktan geri durmayacak olanlar da vardı.

Polonya davasının sonuncu evresi 1862 yazında açıldı. O yıl Aleksandr, güttüğü arabuluculuk siyaseti doğrultusunda kardeşi Grandük Konstantin'i Polonya Kralı olarak Varşova'ya gönderdi, yumuşak başlı bir Leh aristokratı olan Markiz Vilopolski'yi de ülkenin sivil valisi olarak atadı. Ulusal Komite bu atamalara suikastle yanıt verdi: Grandüke bir terzi, Vilopolski'ye de iki matbaacı ateş etti; böylece Leh demokratların, soylu sınıf tarafından Rusların himayesinde kurulacak uydurma bir özerkliği istemedikleri, toplumsal bir devrimden yana oldukları ilan edilmiş oldu. Bu eylem sonrasında karşı grubun verdiği tepki, artık tarafların açıkça karşı karşıya geleceklerini gös-

termişti; Ulusal Komite yakında başlayacak mücadele için sonbahar boyunca hazırlık yaptı. Desteklerini almak için Batı Avrupa'ya ve Rus devrimcilerin etkin ittifakını sağlamak için Rusya'ya ardı ardına gizli temsilciler yollandı.

Olayların kısa süre sonra Londra'da duyulmasının ardından Herzen'le Bakunin farklı ruh halleri paralelinde zıt tepkiler verdi. Her ikisi de gelenekler gereği ve de fikren Polonya'nın bağımsızlığı davasına gönülden bağlıydı; ancak o ana kadar konu hep tartışma boyutunda kalmıştı. Leh Ulusal Komitesi'nin güç kullanma kararına dair haberler Herzen'i kaygılandırırken, Bakunin katıksız bir coşkuya kapılmıştı; eski tüfek, havadaki entrika, fesat, tahkir ve gerilla savaşı kokusunu almıştı. Bir kez daha yapılması gereken işler olduğu ve kendisine bahşedilmiş insanüstü güçleri ve cesareti kullanma fırsatı doğduğu için mutluydu. Leh sorunu Bakunin'i her zaman meşgul etmişti; 1862'nin yaz ve sonbahar aylarında tüm umutlarının birdenbire ve hiç beklemediği bir anda gerçekleşme noktasına gelmiş olmasına yürekten seviniyordu.

Eylül ayının ikinci yarısında Hiller, Padlevski ve Miloviç adında üç Leh Londra'ya geldi. Ellerinde Varşova'daki Ulusal Komite'den Çan'ın editörlerine yazılmış, Rus demokratlardan davalarını desteklemelerini isteyen bir mektup vardı. Önce Bakunin'e gittiler, o da onları Herzen'e getirdi. Uzun tartışmalardan sonra Herzen samimi bir yanıtla birlikte mektubu Çan'da yayımlamayı kabul etti. Karşılığında da Rus ve Leh devrimcilerin işbirliği önünde büyük bir engel teşkil eden toprak talebinin Ulusal Komite adına resmen reddedilmesini istedi. Görüşmeler sırasında Bakunin gergindi ve huzursuz olmuştu; Lehler ayrılır ayrılmaz, kucak açılması gereken dostlarla soğukkanlı ve acımasız bir pazarlığa girdiği için Herzen'e çıkıştı. Konuklar Herzen'in şartlarını kabul etmişlerdi, garanti olsun diye mektuba "köylülerin işledikleri topraklar üzerindeki hakları ve kendi kaderlerini tayin hakkı" ibaresi eklendi. Belge Çan'ın 1 Ekim tarihli sayısında, Herzen'in yanıtı ise bir sonraki sayıda yayımlandı. Ama bütün bunlar olurken, Bakunin hesapsız bir gayretkeşlik gösterirken, kuşkuculuğuna ket vuramayan Herzen kâ-

ğıt üzerinde yapılmış antlaşmanın uygulamada hiçbir anlamının olmayacağını düşünüp kafa sallıyordu. Bu çekinceli hali tanıdıklarının da dikkatini çekmiş olmalıydı; Paris'te profesyonel fotoğrafçılık yapan uzak bir kuzeni, iki fotoğrafını kullanarak Leh sorunundaki tavrını hicveden, Herzen'e fırça atan Herzen'i resmettiği bir kurgu yapmıştı.

Ulusal Komite'ye verilen yanıtın yayımlandığı Çan nüshasında, Polonya'da görev yapan Rus subayların asilere karşı yürütülen askerî operasyonlara katılmamaları da isteniyordu. Bu subaylardan bazıları büyük bir cesaret sergileyerek Lehlerle ilgili iyi niyetlerini bildiren bir manifesto imzalayıp Herzen'e yolladılar; Potebniya adlı bir subaysa kasım ayında Londra'ya gelmişti. Petersburg'a gönderilen Leh ulaklarsa Ülke ve Özgürlük yöneticilerinden Polonya'daki ayaklanmayla eşgüdümlü olarak Rusya'da da devrimci faaliyetlerde bulunma sözü almışlardı.

Bütün bu plan ve pazarlıklarda Bakunin bitmez tükenmez enerjisini ve iyimserliğini sergiliyordu. İsyan başladığında Polonya'daki Rus ordusunun toplu olarak isyancılara katılacağından, devrimin Rus topraklarına taşınacağından emindi. Yine büyük bir iştah ve zevkle takma adlar, kriptolar ve yanlış adresler kullandığı işlerle uğraşmaya başlamıştı; ancak sonradan sık sık yazıştığı Parisli bir sempatizanın Rus polisinin gizli ajanı olduğu ortaya çıkacaktı. Bakunin'in bu coşkusu ile Herzen'in deneyimlerinin bileşiminden olumlu gelişmeler doğabilecekken, her biri kendi yolunda ısrar ettiği için, birlikte çalışmak bir yana, ilişkilerine sürtüşme ve karşılıklı güvensizlik hâkim olacaktı.

Bütün ayrıntılarıyla planlanıp hazırlanan isyan, başlangıcından itibaren çok kötü yönetildi; ya da aslında, isyan çok ani ve kendiliğinden patladığı için ayrıntılı planlar etkili olmamıştı. Geçen onca yıla rağmen Polonya'da Rus ordusunda askerlik yapmak zorunlu hale getirilmemişti; oysa artık Rus yönetimi rüzgârın yönünü kestirmişti ve çok başvurulan bir yöntemle, destek gördükleri kesimleri askere alarak isyanın önünü kesmeyi tasarlıyordu. 15 Ocak 1863'te ilk olarak kentli proletarya askere çağrıldı; celp ve sevk subayları derhal işe koyuldu. Ulusal Komite'nin bu önlem karşısında tek şansı vardı; bir haftalık

hızlı bir hazırlıktan sonra 22-23 Ocak gecesi Rus garnizonlarının tümüne birden aynı anda saldırı düzenlendi, isyan başlatıldı. Ruslar daha sonra, Ulusal Komite'nin, Leh davasına inanmış Rus Subaylar Komitesi'ni önceden uyarmadığını, ayrım gözetmeksizin tüm askerlerin saldırıya maruz kaldığını iddia edecekti. Bu iddia doğru değildi, ama herkes inandı; Ruslarla Lehler arasında var olan ve ancak Bakunin gibilerinin ihmal edip gözden kaçırdığı gizli düşmanlık tekrar su yüzüne çıktı. Lehlerin umutları kırılmıştı; hiçbir Rus subayı ya da sıradan Rus, isyancıların safına geçmemişti, Rusya'daysa sessizlik hâkimdi. Yine de Polonya topraklarında yer yer gerilla savaşı ümitsizce sürüyordu; Avrupa gergin bir bekleyiş içindeydi. Son on beş yıldır –1848 ile 1849 yenilgilerinden beri– bu tür bir şey yaşanmamıştı. Şubat 1863'te Marx, Engels'e, "Devrim Çağı kapısının bir kez daha aralandığı kesin," diye yazmıştı.

Leh ayaklanması başladıktan sonra Bakunin'in artık Londra'da kalması mümkün değildi. Edebiyatçı Herzen'e, sessizce evde oturup Çan sayfalarında isyanın ilk başarılarını kutlamak, Rus yönetiminin zalimliklerini eleştirmek ya da Rus askerlerinin Leh kardeşlerine ateş açmamasını istemek, ama kendi kendine kaldığında işlerin daha da kötüleşeceğini bilmek yetiyordu. Oysa devrimin kırlangıcı, eylem adamı Bakunin, olay mahallinde olmalıydı. Polonya alevler içinde yanıyordu, onun da orada olup yangını körüklemesi gerekiyordu. Ancak Polonya'ya ulaşmak bu koşullarda kolay değildi, en akıllıca şeyi yaptı ve şubat ayında İsveç'e giden bir gemiye bindi. Üstelik tam yola çıkacağı zaman çok uygun bir fırsat yakalamıştı. Leh isyanının başlamasıyla, çoğu Fransa'da yaşayan genç göçmenler (émigrés) daha etkin bir rol oynama hevesine kapılmıştı. Bunlardan bazıları Polonya'ya Almanya üzerinden sızmayı düşünürken, öteki bazıları bu tatsız planı reddetmiş, ülkeye Baltık sahilinden deniz yoluyla girmek üzere başka bir plan hazırlamıştı. Bu amaçla, büyük bölümü Branicki adlı zengin bir Leh tarafından sağlanan 700.000 frank gibi çok miktarda bir para toplanmış, yaklaşık iki yüz kişi bu amaçla askere yazılmıştı. Çoğunluğu Leh olmak üzere, er ve erbaşların arasında Fransız,

İtalyan, Macar ve Güneyli Slavlar da bulunuyordu. Sevkıyatın komutanı, Ruslara karşı Kafkaslar'da savaşmış bir korsan, sözde Albay Lapinski'ydi. İkinci komutan ise, Herzen'in sağlam bir nedene dayanmaksızın Rus ajanı olmasından kuşku duyduğu, diğer adı Tugendgold olan Stephen Poles adlı bir Yahudi'ydi. Ayrıca Varşova'da kurulmuş olan "devrimci hükümet"i temsilen Demontoviç adlı bir "sivil komite üyesi" vardı. Yine aralarında büyük bir Leh şairinin oğlu Ladislas Mickieviç bulunuyordu. Bu küçük ordu 14 Şubat'ta Baltık Denizi'ne gidecek gemiye binmek üzere Paris'ten Londra'ya hareket etti.

Yapılan hataların ilki bu sevkıyattı. Çünkü Whitworth firmasına sipariş edilmiş çok sayıda silah, tüfek ve cephane henüz gemiye yüklenmeye hazır değildi; kimse taşımacılıkla ilgili işleri üstlenmemişti. Lejyonerler mecburen komşu kasaba Woolwich'te bekleyecekti. Talim yaparak zaman geçirdiler; dolayısıyla hiç istemedikleri halde çevrede merak uyandırıp, çevre sakinlerinin dikkatini çektiler. *The Globe*'da "Leh Lejyonu" adlı bir makale yayımlandı. Gemi kiralanıp yüklemeye hazır hale gelene kadar, asker sevkıyatı haberi yalnızca *The Globe* okuyucularınca değil, Rus hükümeti tarafından da öğrenilecekti. 19 Mart'ta St. James's Sarayı'nda ikamet eden Rus Büyükelçisi Baron Brunnov, Lord Russel'a Hartlepool'dan kalkan "Gipsy Queen" adlı buharlı geminin Baltık'a gitmek üzere silah, cephane ve iki yüz Leh'i almak için Thames'e gireceğini haber verdi; dost bir ülkeye karşı savaşmak üzere yola çıkacak olan geminin majestelerinin hükümeti tarafından alıkonmasının uygun olacağı da belirtiliyordu. Yapılan ihbarın içeriği bir nokta haricinde doğruydu. Lejyonerler tarafından kiralanan geminin adı "Gipsy Queen" değil –daha az romantik bir ad olan– "Ward Jackson"dı. Gemi 20 Mart'ta Robert Weatherley adlı bir kaptanın yönetiminde Gravesend'e yanaştı, yükleme başladı. Ertesi gün Lord Russell tarafından harekete geçirilen gümrük memurları gemiye çıktı, belgelerde "teçhizat" diye geçen gemi kargosunun aslında silah ve cephane olduğu keşfedildi. Araştırma bitene kadar geminin limandan ayrılmasına izin verilmeyecek, bu süre boyunca iki gümrük memuru gemide kalacaktı.

Cesur Kaptan Weatherley ile sevkıyatın düzenleyicileri bu tür engelleri önemseyecek tipler değildi. Lejyonerlere 21 Mart günü gece saat onda Fenchurch Caddesi'ndeki istasyonda toplanmaları emredildi; özel bir tren tutulmuştu. Her şeyin altında bir kasıt arayan profesyonel kuşkucu Herzen, bazı askerlerin saati yanlış anladıklarını ve istasyona gece değil, sabah onda geldiklerini söylüyor. Gerçekten de böyle bir şey olmuş ama sorun yanlış anlamadan kaynaklanmamıştı. Kahramanlarımız gizlilik gereği ama daha çok parasızlık yüzünden mali yükümlülüklerini yerine getirememiş, ödemeleri geciktirmişti. Bu durumda, kaldıkları evlerin sahiplerinden ve hizmet aldıkları öteki bazı kadınlardan oluşan küçük bir ordu o sabah hışımla askerleri istasyona kadar kovalamıştı. Herzen kalkış istasyonunu da Hull olarak veriyor ve başka yanlışlar da yapıyor; bu nedenle bu bölümde anlattıklarını hoş bir kurgu olarak görebiliriz. Her neyse, özel tren gece onda kalabalık bir topluluğun lehte tezahüratları eşliğinde hareket etti. Bir saat kadar önce Gravesend'den demir almış Ward Jackson da kâğıtları olmaksızın ve bordasında bağırıp çağıran iki gümrük memuru ile nehir boyunca ilerliyordu.

Yolculuğun bu kısmı doğrusu iyi örgütlenmişti. Gece yarısını geçer geçmez gemi ile tren art arda Güney Yaka'ya ulaştı. Gümrük memurları kıyıya bırakılıp savaşçılar gemiye alındı, Ward Jackson korsan bir gemi olarak yoluna devam etti. Ertesi gün Rus Büyükelçisi yeni bir nota verdiğinde, Dışişleri'nden şu naif yanıtı alacaktı: "Ward Jackson'ın nehirden ani ayrılışı, Ekselanslarınız geminin varış yeri konusundaki endişelerinizi doğrulayan başka bilgiler vermenize rağmen, herhangi bir girişimde bulunmamızı önlemiş, Majesteleri'nin hükümetinin yasaları ihlal ederek daha ileri bir adım atmasını imkânsız hale getirmiştir." Baron Brunnov bu kapsamlı açıklamanın sağladığı buz gibi teselliyle yetinmek zorunda kalmış görünüyor.

Bu esnada Bakunin, Stockholm'e ulaşmış, hiç beklemediği şekilde, Rus hükümetinin ünlü kurbanı, büyük düşmanı olarak coşkuyla karşılanmıştı. Bakunin'in ketum olmadığını düşünmek için geçerli nedenleri olan Londra'daki dostları, Ward

Jackson'ın hareketine kadar onu sevkıyattan haberdar etmemişlerdi. Elbette hafife alınmayacak gücü ve atılganlığı, aslında cesaret gerektiren her işte olduğu gibi, burada da paha biçilmez değerdeydi. Sevkıyat güvenli bir şekilde başladığında hem Herzen, hem de Londra'daki Leh Ulusal Komitesi temsilcisi, Ward Jackson'ın üç gün içinde yanaşacağı ilk liman olan Helsingborg'da gemiye binmesi için ona bir davet telgrafı gönderdi. Bakunin, Stockholm'den hemen yola çıktı, ancak Helsingborg'a tren olmadığından, gemiye ulaştığında Ward Jackson demirlediği liman ağzında yirmi dört saattir onu bekliyordu. Kaptanla sevkıyatın komutanları bu acemi ama önemli askeri beklemek için yerel bir otele yerleşmişti; küçük kasaba çalkalanıyordu.

Bakunin'in gelişi savaş meclisi kurulduğunun işaretiydi; Kaptan Weatherley nihayet parçası olduğu işin ticari olmadığını, riskin büyüklüğünü anlamıştı. Yiğitliğini kendi yurttaşı gümrük memurlarına karşı büyük bir şevkle sergilemişken, Rus kruvazörü görünümünde, ama ne olduğu pek de belli olmayan bir yapıya karşı fikir beyan etmede pek gönüllü değildi. Olağanüstü ılık geçen mevsim yüzünden Rus donanmasının bulunduğu Reval limanı önündeki buzulun kırıldığını öğrenince iyice evhamlandı. Yolculardan birinin teslim olmaktansa yükleri arasında bulunan bol miktardaki barutla gemiyi havaya uçurmalarının daha iyi olacağını söylemesi, tuz biber olmuştu. Aynı gün öğleden sonra şiddetli bir fırtına çıkınca kaptan yine telaşa kapıldı. Ward Jackson Helsingborg liman ağzında fırtına yüzünden iki gün daha kaldı. Üçüncü gün hava düzeldi, kaptanın tereddütleri giderildi ve Bakunin'in de içinde olduğu gemi İsveç'in Baltık sahilindeki Gotland adası istikametinde denize açıldı.

Kaptan Weatherley'nin aklında başka bir plan vardı. Yabancılardan oluşan, her şeyi göze almış bu asabi çetenin ortasında kalmıştı, bir avuç denizciyle onlara açıkça direnmektense, kurnazlığını kullanacaktı. Kopenhag açıklarına geldiklerinde sanki Helsingborg'da kaldıkları dört gün bu işe yetmemiş gibi, su almak için limana yanaşmak zorunda olduklarını söyledi; işlemin iki saatten fazla sürmeyeceği sözü vermişti. Gemi-

yi yanaştırır yanaştırmaz kıyıya çıkıp, doğruca İngiliz Elçisi Sir Augustus Paget'i ziyarete gitti. Bu görüşmenin kaydı yok, ancak Kaptan Weatherley o gece Ward Jackson'a dönmedi, ertesi gün de tek bir Leh kalsa dahi gemiye çıkmayacağını bildirdi. Haber üzerine mürettebat da gemiden ayrıldı; geride yalnızca lejyonerler, baş mühendis ve Danimarkalı bir kılavuz kalmıştı. Bu kez elçiliğe Bakunin gitti. Sir Augustus Paget onu candan bir şekilde karşıladı; Kaptan Weatherley'in alçakça davrandığını o da kabul ediyor, ama Ruslardan para aldığına inanmıyordu. Nezaketle durumu anladığını, ancak kaptanla mürettebatı gemiye dönmeye ikna edemeyeceğini, bunun için üzgün olduğunu söyledi. Yapabileceği tek şey, lejyonerleri Ward Jackson'ın sahiplerinin Kopenhag acentasıyla buluşturmaktı; tesadüfen aynı acenta Rus donanmasının da tedarikçisiydi ve o sırada limana gelmesi beklenen bir Rus kruvazörüne kömür yükleme hazırlığındaydı. Bakunin görüşmeden çok etkilenmiş olacak ki, Sir Augustus'u "gerçek bir beyefendi" diye tanımlıyor. Acenta yardıma hazır olduklarını bildirdi; Ward Jackson'ı iki saat uzaklıktaki İsveç limanı Malmö'ye götürmek üzere Danimarkalı mürettebat verecekler, lejyonerler ondan sonra kendi başlarının çaresine bakacaklardı. Öneri, hiç yoktan iyidir (*faute de mieux*) düşüncesiyle kabul edildi. Deniz seferi 30 Mart günü öğleden sonra Malmö'de son buldu; Thames nehrinden demir alınmasının üzerinden dokuz gün geçmişti. Maceraperestler kentte iyi karşılanıp misafir edildi. İsveçli yetkililer gemiye el koyduktan sonra patlayıcılarla silahları gemiden indirdiler.

Ward Jackson seferinin utanç verici şekilde bitmesi Albay Lapinski ile askerlerinin macerasının sonu anlamına gelmiyordu. Sayıları sürekli azalarak ve Polonya'dan gelen kötü haberler yüzünden umutları sönüp şevkleri de kırılarak, Malmö'de atıl bir halde iki ay geçirdiler. Haziran başında bir girişimde daha bulunmak için biraz daha silah ve cephane alıp, "Emilia" adlı başka bir gemi kiraladılar. Bu kez gizlilik konusunda daha ciddi önlemler almış, lejyonerlerin İngiltere'ye döndüklerini söylemişlerdi. Gerçekten de askerler Kopenhag'a götürülüp Londra'ya gidecek bir gemiye bindirildi; oysa Sound'a geldiklerinde Emi-

lia'ya geçeceklerdi. Emilia, Rus keşif gemisi tarafından fark edilmeden ve hiçbir kuşku uyandırmadan Baltık Denizi'ne girdi.

Prusya sahilinin kuzeydoğu ucunda Kurische Haff diye bilinen bir su havzası ve onu çevreleyen ince uzun bir toprak parçası vardı. Plan, botlarla bu uzantıya çıkmak, sahile taşıyacakları botlarla Haff'ı geçmek ve anakaraya ulaşmaktı. Anakarada tüm gözcüleri atlatıp Prusya topraklarında yapacakları iki üç saatlik bir yürüyüşle, Litvanya sınırına varacaklardı. Tasarı pek parlak olmasa da, daha en başında hiç ummadıkları bir felaketle yüz yüze geldiler. Botlar Hamburg'dan alınmıştı ve kimsenin aklına patlak olup olmadıklarını kontrol etmek gelmemişti. Emilia gecenin karanlığında hedeflenen noktaya geldiğinde, denize indirilen ilk bota otuz iki Leh ve Fransız maceracı bindi. Denize açılır açılmaz bot hızla su aldı ve tıpkı bir kaya gibi doğruca suyun dibini boyladı. Büyük bir kargaşa çıktı; gecenin karanlığında adamların yalnızca sekizi kurtarılabildi; bottaki öteki yirmi dört askeri bir daha gören olmadı. Kayıplar, grubu hem sayıca hem de moral açısından çökertmişti; ortak bir kararla seferden tamamen vazgeçildi. Er ve erbaşlar İsveç'e, oradan da terhislerini beklemek üzere konaklayacakları Woolwich, İngiltere'ye döndüler. Komutanlar İsveç'te kalarak felaketin nedenleri konusunda birbirlerini ve elbette Bakunin'i suçlamakla epey bir vakit harcadılar. Woolwich'te kalmış askerlerden birinin yazdığı mektup, seferin acıklı sonuyla ilgili aydınlatıcı bir belgedir: Günlük üç kuruş harçlıkla kelimenin tam anlamıyla "açlıktan öldüğünü" söylüyor ve arkadaşlarına, "burada kalıp açlıktan ölmek yerine, Polonya uğruna ölebilmesi için bir fırsat yaratmaları" için yalvarıyordu.

Trajik bir şekilde sonlanan Emilia girişiminde yer almayan Bakunin 1863 yazını Stockholm'de geçirdi. Yalnızca küçük düşürücü değil, aynı zamanda komik bir şekilde bitmiş olan sevkıyattaki rolü nedeniyle ünü lekelenmişti. Polonya'daki büyük isyan ise yavaş yavaş ve kararlı bir şekilde, elbette dış desteğin de yardımıyla, güçlü Rus ordusu tarafından bastırılıyordu. Ama Bakunin'in enerjisi katiyen azalmamıştı, boş boş oturması yine mümkün değildi. Polonya davası kaybedilmişse, o da düşünce-

lerini kendi ülkesi üzerine çevirecekti. Petersburg'daki Ülke ve Özgürlük adlı Ulusal Komite'nin arta kalan üyeleriyle gizli yazışmalar yapıyor; Rus hükümetine karşı yeni bir isyan başlatma umuduyla Finlandiya'da karışık işlere girişiyor; yedi bin adet devrimci bildiriyi gizlice Rusya'ya sokuyordu (bunu kendi söyleyip kendi övünüyordu). Bütün bu faaliyetleri arasında, Herzen'in oğluyla şiddetli bir kavgaya tutuşarak ilişkilerinin iyice kopmasına da zaman bulmuştu.

Artık yirmi beş yaşında olan genç Aleksandr son zamanlarda gençliğinin sağladığı tüm olanakları babasını endişelendirecek kadar iyi kullanıyordu. Beş yıl önce eğitimini tamamlamak için İsviçre'ye gönderilmiş, orada Herzen'in dostu Karl Vogt'un akrabası olan yarı Alman yarı İsviçreli bir kıza âşık olmuş, aralarında söz kesmişlerdi. Bu beraberliği istemeyen Herzen, Aleksandr bilimsel bir çalışma yapmak üzere İzlanda'ya gidince rahatlamıştı. Ayrılık süresince konuyu tekrar gözden geçiren Aleksandr dönüşte nişanı atmıştı, ama sonrasında daha kötü bir şey oldu. İngiltere'ye geldiğinde Charlotte Hudson adlı işçi sınıfından saygın bir ailenin kızını baştan çıkarmış, kız ondan bir çocuk doğurmuştu.

Uzun süredir oğlunu siyasi arenaya çıkartmak isteyen Herzen, onu ülkeden uzaklaştırmak için yeni bir bahane buldu. 1863 Mayısı'nda Bakunin'in de rızasını alarak genç adamı Stockholm'e yolladı. Herzen'in, Aleksandr'ın orada tam olarak ne iş yapmasını beklediğini bilmiyoruz ama olacakları hiç tahmin etmediğini söyleyebiliriz. O güne kadar siyasete hiçbir meyil ve istek göstermemiş olan genç Aleksandr, Bakunin'e babası dolayısıyla Ülke ve Özgürlük'ün İsveç'teki yetkili temsilcisinin kendisi olduğunu söylemişti. Bakunin o pozisyonun kendisinin olduğunu, herhangi bir müdahaleye izin vermeyeceğini ifade etmişti. İkisi de geri adım atmadı, tartışmaya başladılar. Aleksandr genç yaşına bakmadan kendini beğenmiş budala biri gibi davranıyordu; Bakunin'se adeta sorumsuz bir çocuktu. Sonraki birkaç hafta boyunca Stockholm'deki ortak arkadaşlarına birbirlerini karalayıp durdular. En nihayet Herzen oğlunu geri çağırdı. Bu saçma ve onur kırıcı aksilikte (*contre-*

temps) her ikisini de eşit ölçüde kabahatli buluyordu. Ancak babalık duyguları gereği doğal olarak Bakunin'e çok daha fazla sinirlenmişti.

İlişkileri hızla kopma noktasına yaklaştı. Aleksandr'ın dönmesinin ardından Bakunin, Stockholm'de artık tek yetkili olmuştu. Ağustos ayında resmî bir ziyafette kendisini Ülke ve Özgürlük'ün temsilcisi olarak tanıttı ve bu unvanla tumturaklı bir konuşma yaptı. Neyse ki, düşünceli davranıp (ne de olsa önünde siyasi açıdan karma bir dinleyici grubu vardı) örgütü "geniş tabanlı –hem muhafazakâr, hem liberal, hem demokrat– vatansever bir dernek" olarak tarif etmişti; Ülke ve Özgürlük, Rus halkının bütün sınıflarını kucaklıyordu: "fark gözetmeksizin generallerle subayların tümünü (*en masse*), yüksek memurları, küçük memurları, toprak sahiplerini, esnafı, din adamlarını, köylüleri ve milyonlarlarca muhalif Kadim Mümin'i (*Old Believers*)". Dediğine göre birlik, mali ihtiyaçlarını kendi kendine karşılıyor, kendi kendini yönetiyor, polisini kendi örgütlüyordu; çok yakında kendi ordusunu da kuracaktı. Son olarak da, Polonya'da geçici devrim hükümetini kurmuş olan Leh Ulusal Komitesi'yle "resmî bir ittifak" içine girmişti. Konuşmasını, Ülke ve Özgürlük adına bütün "İsveçli vatanseverler"i selamlayarak bitirdi.

Konuşmanın İsveçli dinleyiciler üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığını bilmiyoruz; ancak Herzen Londra'da sinirden küplere binmişti. Boşboğazlığa pek aldırmıyordu, Ülke ve Özgürlük hakkındaki zaten az olan inancını çoktan kaybetmişti. Ama Bakunin gibi, somut olaylar dünyasıyla en ufak bir ilgisi olmayan bir adamın, saçma sapan hayallerini gerçekmiş gibi bütün dünyaya anlatmasını aklı bir türlü almıyordu. Aptal aptal övünmesi, kendini ya da Ülke ve Özgürlük'ü gülünç duruma düşürmesi önemli değildi; ama kamuoyunun gözünde onunla ve birlikle ilişkilendirilen Herzen'le Ogaryov'u da alay edilecek bir konuma düşürmesi başka bir şeydi. Herzen, Çan'da Bakunin'i tekzip etmek istedi, ama hoşgörü sahibi Ogaryov onu bu işten caydırdı.

Sonbahar geldiğinde Polonya macerasıyla ilişkisi dolayısıy-

la Çan'ın zarar göreceği açıkça belli olmuştu. Leh isyanı Rus toplumunda örtük olarak duran şoven duyguları ayağa kaldırmıştı. Resmî basın Rusların Polonya'ya karşı geleneksel nefretini körüklüyordu; Herzen ve dostları artık birer reformcu değil, ülke düşmanıydı; Polonya'nın dostu ancak Rusya'nın hasmı olabilirdi. Sıradan Rusların gözünde Çan aydınlanmanın değil, ihanetin yayını haline gelmişti; polis zulmüne rağmen yıllarca başarıyla dağıtımı yapılan dergi savaş çılgınlığının etkisiyle artık çok az sayıda satıyordu. Çöküşü tamamlamak üzere, Rus hükümeti adına çalışması muhtemel, Petkieviç adlı bir Leh, Brüksel'de bir "açık mektup" yayımladı. Mektupta "Herzen ve Ortakları", "Londra'daki üçlü yönetim" Polonya'yı isyan tuzağına düşürmekle suçlanıyordu; sonradan anlaşıldığı üzere, güçlü ve geniş katılımlı devrimci bir örgütün varlığı bir mitten ibaretti. "Açık mektup" Moskova basınında geniş yer buldu. Suçlamadaki asılsız iddialar ve Herzen'le Ogaryov'u Bakunin'in taşkınlıklarıyla ilişkilendirme girişimi Herzen'i deliye çevirmişti. Ogaryov onu bir kez daha konuyu kamuoyuna taşıma isteğinden vazgeçirdi. Ama aralık ayında Çan'da yayımlanan bir makalesinde "Herzen ve Ortakları" hakkındaki suçlamaya karşı Herzen şunları yazdı:

> "Ortakları" derken kimi kastediyor bilmiyoruz. Çan'ı çıkaranlar öyle ortaklar falan değil, yalnızca iki kişidir: Herzen ve Ogaryov.

Böylece herkes Bakunin'in resmen el çektirildiği anlamına gelen bu sözleri okumuş oldu; ancak bu Çan'ı kurtarmaya yetmedi. Herzen, boşboğaz ortağını başından savmada geciktiği için onu taşa tutmuş olan resmî basından da, eski ortağı yüzünden uğradığı cezalardan da hiçbir zaman kaçmamıştı.

Ekim ayında Bakunin nihayet İsveç'ten ayrılıp Londra'ya döndüğünde Herzen yurt dışındaydı; iki adamın buluşmaları bir süreliğine ertelenmişti. Kaçınılmaz karşılaşma aralık ayı başında Paris'te gerçekleşti. Bakunin'in borç-alacak meselelerindeki her zamanki aldırmaz tavırları Herzen'in öfkesini iyice artırmış görünüyor; onunla büyük bir sıkıntı içinde buluştu:

> Çok kötü şeylerin olacağını bildiğim halde [diye yazmış Ogaryov'a buluşmanın hemen öncesinde] Bakunin'i görmeye gideceğim; yalan söylemekten hiç haz etmem. Bu da benim sana hediyem olsun Ogaryov.

Neyse ki karşılaşmaları beklediği kadar kötü geçmedi. Herzen mali sorunlara değinmeyecek kadar alçakgönüllü davrandı, belki de utanmıştı; ayrıca ona Çan'ın çöküşündeki sorumluluğunu bir kez daha hatırlatamayacak kadar yorgundu, üstelik bunun fayda etmeyeceğini de biliyordu. Bakunin ise, parasal konulardaki sorumluluğu hatırlatılmadığı için rahatlamış, "Candan bir heyecanla barışmaktan yana ve rezalet çıkarmamaya kararlı görünüyordu." Her iki taraf da kendini bir miktar zorlamış, samimi bir şekilde ayrılmışlardı. Yaşananları ve hataları düşünmekten kendini alamayan Herzen, Londra'ya döndü. Geriye bakmaya ya da pişmanlıklara pek zaman bulamayan Bakunin'se kararlı bir şekilde yüzünü güneye dönmüş olarak, İtalya'ya gitti. Sonraki dört yılı orada geçirecekti; bu zaman zarfında yolları Herzen'le kesişmedi. Daha sonra da birkaç kez ve önemsiz vesilelerle görüştüler. Bakunin, Herzen'in ölümünden sonra garip bir şekilde tekrar karşımıza çıkacaktı.

Bir önceki bölümde *Geçmişim ve Düşüncelerim*'den alınan bir Bakunin tasviri vardı. Şimdi de daha donuk renklerle ve daha az iğneleyici, ama aynı zekâ pırıltısıyla Bakunin tarafından çizilmiş Herzen portresini görelim:

> Herzen, Rus meselesini Avrupa kamuoyuna muhteşem bir şekilde tanıtmış, gündemde kalması için de çok çaba sarf etmiştir. Ancak iç siyaset konularında gösterdiği kronik şüphecilik, cesaret kırıcı ve moral bozucu bir etki yapmaktadır. O, her şeyden önce dâhi bir yazardır; mesleğinin arızalarını parlak zekâsıyla kapamayı bilmektedir. Rusya'da özgürlük tesis edildiğinde, ya da tesis edilmeye başladığında, hiç kuşkusuz güçlü bir gazeteci, bir hatip, bir devlet adamı, hatta bir idareci olacaktır. Ancak onda devrimci önderlere özgü kumaştan eser yoktur.

ON İKİNCİ BÖLÜM

HERZEN'İN SON YILLARI

Yalnızca bedenen veya ruhen hasta olanların ya da gençlerin günlük tuttukları söylenir. Herzen'in günlüğü ise iki ayrı dönemi kapsıyor. Gençlik yıllarında tuttuğuna sürgünde yaşadığı ve Natalya'ya ilk kur yaptığı günleri yazmıştı. Evlendikten sonra yirmi yıldan fazla bir süre kenarda kalan bu defter, altmışlı yıllarda yıldönümlerinde ya da başka bazı özel günlerde, yaşananlara, çekilen acılara, atlatılan badirelere dair üzüntü ve yorumların yazılması için tekrar açılmıştı. Örneğin 1864'ün yılbaşında Herzen şunları yazdı:

> 1851'den beri hiçbir yılbaşına böyle bir yılgınlıkla girmemiştim. Önümüzdeki yıl bana ne kişisel ne de kamusal hayatımda parlak bir gelecek vaat ediyor...
>
> Artık bir ömür sürmüş bağlar bile kopuyor. Birbirimizin gözünde kendimizi küçük düşürüyoruz. Yaşlılık mı bu? Şöhretler sönüyor; geriye yalnızca genç görünmeye çalışan yaşlı yüzler kalıyor.
>
> Ev hayatımda ahenk yok. İşler giderek zorlaşıyor, bencilliklere laf geçirilemiyor – bütün bunlar gelecek kuşağın üzerinde yük olacak.
>
> Her yerde kasvet, dehşet ve kan var.

1864 yılı Herzen'in önsezilerini doğruladı. O yıl Çan gücünü ve önemini yitirmeyi aynı hızla sürdürdü; ev içinde var olan ve artık süreklilik kazanmış huzursuzluk büyük bir trajediyle sonlanmak üzere doruğa ulaşmıştı.

İkizlerin doğması, Herzen'in bütün çocuklarını aynı çatı altında toplama hayalinin sonunu getirmişti. 1862 yazında Malwida evini sağlık nedenleriyle Paris'ten İtalya'ya taşımaya niyetli olduğunu bildirdiğinde Olga'yı da yanında götürmeyi teklif etmişti. Evin durumu Olga'nın Natalya ile birlikte yaşamasına uygun değildi; zaten onu Malwida'dan ayırmak da hemen hemen imkânsızdı. Herzen mecburen Malwida'nın teklifini kabul etti, hatta kalbine taş basarak başka bir öneride daha bulundu. Tata'nın evle ilişkisi de giderek kötüleşiyordu. Natalya'nın gergin sinirleri yüzünden kasvetli hale gelmiş olan ev, on sekiz yaşındaki genç kıza hiçbir çıkış yolu göstermiyordu. Böyle bir ortamda çalışması imkânsızdı; oysa sanat yeteneğini kullanmak, geliştirmek istiyordu. Herzen, eşit sevgi beslediği iki ailesine de adil davranabilmek için ayrı yaşamaları gerektiğinin farkındaydı. Aralık başında Malwida İtalya'ya hareket ederken Tata'yı da onlarla gönderdi. Ayrılık kederli babayı çok üzmüş, üstelik buna bizzat kendisi neden olmuştu. İstasyonda onları uğurlarken tek tesellisi Tata'nın eğitiminin kendi denetimi altında tamamlanmış ve Olga'nın tersine, anadilini öğrenerek büyümüş olmasıydı.

1864 yazında, Malwida dahil bütün aile, İngiliz topraklarında son kez bir araya geldi. O yazı beraberce Christchurch'teki tren istasyonundan omnibüsle rahatça ulaşılabilen küçük bir tatil yerinde, kıyı kenti Bournemouth'ta geçirdiler. Natalya burada kendine acımanın ve bencilliğin sınırlarını aşıp o zamana kadar dizginlediği tüm bağları koparıp atacaktı. Herzen'in yüreğinde merhum eşinin hatırasını sakladığı kapalı odaların kutsallığına o da titizlikle saygı göstermiş, her zaman bu ibadette kendine düşeni yerine getirmiş ya da yerine getirir görünmüştü. O mabette elbette onun da, çocuklarını emanet ettiği bir arkadaşı olarak, özel bir yeri vardı; hatta bu sayede Herzen'le ilişkisi kutsanıyordu. Sık sık, ilk Natalya'nın yukarıdan, duygusal olmadı-

ğı anlarda aslında inanmadığı öteki dünyadan bir yerden aşağıya bakıp bir zamanlar kocası olan adamla, yine bir zamanlar en yakın arkadaşı olan kadının birlikteliğini takdis ettiğini düşünmüş, teselli bulmuştu. Gayri meşru aşkın öteki dünyadan onay aldığını varsaymak, aslında daha çok sonraki Romantiklere özgüydü. Emma Bovary ilk sevgilisi Rodolphe'e, "Eminim cennetteki annelerimiz aşkımızı kutsuyordur," diyordu.

Ne var ki, yaratılmış bu sahte kült yıllara meydan okuyamamıştı. Natalya'nın kendini kandırdığını söylemek mümkün değildi; adaşı ve dostu Natalya'nın –ki onun insani niteliklerini Herzen'den çok daha iyi anlamıştı– bir tanrıçanın halesine ya da kaidesine sahip olmak için, çoğu faniden daha nitelikli olmadığını biliyordu. Ama Herzen'in kalbinde ve düşüncelerinde ilk eşinin kendi varlığından çok daha değerli olduğunu, her zaman da öyle kalacağını seziyor, bundan inciniyordu. Bir kez daha haksızlığa uğradığını düşünmeye başlamıştı; tıpkı Petersburg'da Ogaryov'un arkadaşları kendisiyle ilgilenmediği için hırçınlaştığı zamanlardaki gibi. Aslında ortada onu kışkırtacak belirgin bir olay da yoktu. Bournemouth'ta bir akşam Herzen yüksek sesle Tata'ya *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de ilk eşinin acıklı hikâyesini anlattığı bazı bölümleri okurken –ki bu bölümler bir daha Herzen'in ölümünden elli yıl sonra gün ışığı görecektir– beklenmedik bir şey oldu ve Natalya aniden yaralayıcı, hatta alaycı sözler söyleyerek araya girdi. Ardından karşılıklı hakaretler başladı. Affedilmesi zor laflar söylenmişti; bütün ay küskünlükle geçti. Herzen hiç olmazsa çocuklar için, "dışarıya karşı" olsun, sakinliğin korunamadığını ifade ediyor; Natalya'ya "onları utandırdığını" söylediğinde, o da gülerek ve sertçe "Param olsa ben yapacağımı bilirim," diye karşılık vermiş. Çocukları alıp Rusya'ya gitmekle, çardan yardım istemekle tehdit ediyordu kocasını; Herzen bir mektupla eğer öyle bir şey yaparsa bütün dünyaya çocukların gerçek babalarını açıklayacağını söylemişti. (Oysa Natalya bu bilgiyi annesinden bile gizlemişti.) Elbette her iki tehdit de ciddiye alınacak gibi değildi. Hem Herzen, hem de Natalya iyi duygularının tümünü tüketmiş, birbirlerini yaralama hırsıyla dolmuştu.

Natalya o sırada gerçekten Rusya'ya dönme niyetinde değilse bile, bütün histerikler gibi, yaşadığı yer dışında herhangi bir yerin onun için daha iyi olacağı hayaline kapılmıştı. İngiltere'deki hayat artık ona çekilmez geliyordu. Bournemouth'ta geçirilen o yaz boyunca birçok konuda fırtınalı ve üzücü aile toplantıları yapılmış ve nihayet, on iki yıllık ikametgâhın ardından İngiltere'deki yaşamı sonlandırıp ailenin ve mülklerin İsviçre'ye taşınmasına karar verilmişti. Bu değişikliğin özel olduğu kadar, kamusal nedenleri de vardı. Çan'ın iyi günlerinde iki ila üç bin arasında seyreden satış rakamı son zamanlarda beş yüz gibi cüzi bir düzeye inmişti. Gazete göz göre göre batıyordu; matbaanın birçok sürgünün bir süredir toplandığı Cenevre'ye taşınması, belki de prestiji korumak için son bir çaba olacaktı.

Cenevre'nin Herzen açısından Londra'ya göre bir başka avantajı daha vardı. Floransa'da fizyoloji hocası olarak yeni bir iş bulmuş olan oğlu Aleksandr dahil, büyük çocuklarının tümünün daimi ikametgâhı olmuş görünen İtalya'ya Cenevre daha yakındı. Tata'nın geleceği hâlâ belirsizliğini koruyordu; gidişi beklendiği kadar olumlu olmamıştı. Malwida'nın kalbinde yalnızca Olga'ya yer vardı; kardeşler arasında denge sağlayamayacak kadar taraflı, tek odaklı bir kadın olduğundan tartıştıkları zaman her defasında Tata haksız çıkıyordu. Aslında herhangi bir konuda Malwida ile tartışmak zaten imkânsızdı; kendi haklılığına olan inancı hiçbir şekilde sarsılmıyordu. Herzen artık onu da Natalya kadar histerik buluyordu: Bournemouth'tan oğluna, "Bir o, bir öbürü sırayla cinnet geçiriyorlar, ortalığı her ikisinden de olgun Tata sakinleştiriyor," diye yazmıştı. Tata için bir an önce başka bir ayarlama yapılması gerektiğini, bunun Cenevre'de, Londra'dan daha kolay yapılacağını düşünüyordu.

Ogaryov'un durumu herkesten daha zordu. İçki müptelası olması, epilepsi nöbetlerinin sıklaşması ve sağlığının genel bozukluğu, istenildiği aciliyette ortam değişikliğine izin vermiyordu; bezginliği bile taşınmalarında başlı başına bir engeldi; Mary Sutherland'se artık Ogaryov'un hayatının bir parçasıydı. İtirazlarının her biri teker teker giderilmiş, sonunda Mary'yi

de yanında götürmesi koşuluyla taşınmaya razı olmuştu. Sonra benzer nitelikte başka bir sorun ortaya çıktı. Aile o güne kadar Londra'daki Charlotte Hudson'la çocuğuna arka çıkmıştı; Aleksandr gençken yaptığı düşüncesizce davranışı tamamen geride bırakmış görünüyordu. Herzen, damarlarında kendi kanından damlalar taşıyan çocuğu terk etmeyecekti. Charlotte Hudson'dan oğlunu vermesini istedi, ama o buna itiraz etti, böylece Charlotte ve ileride Toots takma adıyla bilinecek oğlu Aleksandr, Cenevre kervanına dahil oldu.[1]

Temel konularda anlaşma sağlanmıştı, ancak bu kez de ayrılık günü üzerinde uzayan tartışmalar vardı. Sonunda uzlaşmaya varıldı; sabırsız Natalya'nın İngiltere'den üç çocuğuyla birlikte asım ayında ayrılmasına karar verildi. Gönülsüz Ogaryov'sa bahara kadar Londra'da kalacaktı. Herzen, Natalya ile çocukları kışı geçirmeleri için Fransa'da bıraktıktan sonra, ailenin ve matbaanın yerleşmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak üzere Cenevre'ye gidecekti. Sonra İngiltere'ye dönüp Ogaryov'un, Çorjevski ile Çerneki'nin ve de matbaa ile evin taşınmasına nezaret edecekti.

Program uygulamaya konuldu; ancak çok acıklı, çok üzücü bir olay yaşanınca daha ilk başta kesintiye uğradı. Herzen'le Natalya'nın çocuklarıyla birlikte Paris'e gelmelerinin hemen ertesinde kentte difteri salgını başlamıştı. Üçüncü yaşları henüz dolmuş olan ikizler hastalığa yakalandılar ve 3 Aralık'ta kız öldü. Bu kederli anda alınacak kararların tüm sorumluluğu Herzen'in üzerindeydi. Küçük tabutun Nis'teki aile mezarlığına götürülene kadar bekleyeceği yer olan Montmartre'a taşınması sırasında Herzen, ölen kızının tabutun üzerine serilmiş örtünün uzun gümüş püsküllerıyle oynarken ne kadar eğleneceğini düşünmekten kendini alamamıştı. Sekiz gün sonra oğlan çocuğu da kardeşinin ardından hayata gözlerini kapadı. Ogaryov olanları duyar duymaz Londra'dan kalkıp gelmek istemiş-

1 Herzen'in Toots'a karşı tutumu, can sıkıcı durumunun da etkisiyle oldukça tutarsızdı. Çocuğu annesine bırakmıyor, ama ona Aleksandr adını veren kendi oğluna da, Charlotte'a "Bayan Herzen" diyerek saygı bahşetmeye çalışan Mary Sutherland'e de, sinirlenmekten geri durmuyordu. Oğlan "Aleksandr Herzen" adıyla büyüyecek, yerleştiği İtalya'da 1 Ocak 1933'te ölecekti.

ti; ancak tek başına seyahat edemeyecek durumdaydı ve Herzen'in yükünü alacağı yerde daha da artıracaktı. Herzen'le Natalya'nın Paris'te çok sayıda tanıdığı yoktu; garip bir tesadüf eseri, on beş yıl önce Ogaryov'la Natalya'nın birbirlerine ilgilerini bizzat ateşlemiş, çoğu zaman da gençleri huzursuz etmiş olan Madam de Salias, bu kötü dönemde onlara kucak açıp yardım eden tek insandı.

Bu iki ölüm, Herzen'in yüreğindeki son ayların karamsarlığını ve küskünlüğünü alt etmişti; Natalya'nın aklıysa tamamen başından gitmişti. Herkes kışı İngiltere'de geçirmek isterken, bir tek kendisi bir an önce gitmekte ısrar etmiş, doğruca güneye inmek varken Paris'te kalmayı isteyen de yine o olmuştu. Dik başlılığı yüzünden, hem de iki kez, çocuklarına ölümcül darbeyi kendi elleriyle vurmuştu; onu dinleyen herkese katil olduğunu söylüyordu. Kimi zaman aklı ölümleri bırakıp ikizlerin doğumlarıyla ilgili olaylarla uğraşıyordu. Ondan beklenmeyecek şekilde bağnazca davranmaya, ikizlerin ölümüyle bütün günahlarının cezalandırıldığına inanmaya başladı. Günah yalnızca onun da değildi. Bu işteki ortağı Herzen'den kendinden ettiği kadar nefret ediyordu. Felaketin üzerinden haftalar geçmiş olmasına rağmen, üstünü hiç çıkarmamış, bir sandalye ya da koltuğa kıvrılıp ancak birkaç saat uyumuştu; amaçsızca bir odadan ötekine dolaşıyordu. Yirmi, belki de daha fazla yıl boyunca ölmüş çocuklarının rüyalarında kendisine görünmeyi sürdürdüklerini söyleyecekti; her anı hiç eksiksiz kaydettiği bir defter tutmuştu.

Liza'nın bir an önce bu salgın kentinden uzaklaştırılması gerekiyordu. İkinci ölümden dört gün sonra Herzen'le Natalya, Liza'yla birlikte Montpellier'ye gittiler. Liza yolda üşüttü, neyse ki enfeksiyon kapmadı, iki üç günlük endişeli bekleyişten sonra tamamen iyileşti. Noelin ardından Herzen, Liza'yla annesini Montpellier'de bırakıp Cenevre'ye geçti. Rus dostlarından biri sayesinde hiç zorluk çekmeden kentin dışına açılan yollardan birinin üzerinde, bol ağaçlıklı bir bahçeyle çevrelenmiş geniş bir kır evi buldu. Evin Boissière Şatosu şeklinde gösterişli bir adı, otuzdan fazla odası vardı; bir zamanlar şatoda deli çar I. Paul'ün en küçük oğlunun boşadığı eşi, gerçek bir grandüşes ya-

şamıştı. Bu özelliklerine karşı yıllık kirası yalnızca 5.000 frankı. Londra'da yabancıların yerlilere göre daha fazla para ödedikleri biliniyordu; Herzen mobilyalı evlerine hiçbir zaman haftada altı gineden (İngiliz altını) daha azını ödememişti. Dolayısıyla muhteşem Boissière Şatosu Herzen'in bütçesinde büyük bir tasarruf sağlayacaktı.

Cenevre'deki işler tamamlanınca Herzen önce Montpellier'ye, sonra da nihayet Londra'ya döndü. İngiltere'deki son birkaç haftasını Ogaryov'un Richmond'daki pansiyonunda geçirdi. Birkaç veda görüşmesi yaptı, kesin ayrılıktan önce tamamlanmamış hazırlıklarla ilgilendi. Çan'ın İngiltere'deki son sayısı 1 Nisan tarihli olacak, ardından Ogaryov, Çerneki ve ötekiler matbaayı söküp yavaş yavaş Cenevre yoluna düşecekti. Herzen bu arada iki küçük tabutu Paris'ten Nis'e getirecek, Kan'da bulunan Natalya ile Liza'yı alacak ve Londra'dan gelecekleri karşılamak üzere zamanında Boissiére Şatosu'na ulaşacaktı.

Herzen, 15 Mart 1865 akşamı Dover'den "Calais" adlı posta vapuruna binerek İngiltere'yi sonsuza kadar terk etti. On iki buçuk yıllık zaman zarfında bu ülkede dikili tek bir ağacı olmamıştı. Gerçi sığınabileceği bir cennet bulmuştu, ama onu kucaklayan dostları olmamıştı. İngilizler ona gerçekten hoşgörülü davranmışlarsa da onunla ilgilenemeyecek kadar kendi işleriyle meşgüldüler. Bu yabancının kendileri hakkında ne düşündüğüne hiç aldırmamış, kendilerinin de o yabancıyı düşünmediklerini açık açık belli etmekten geri kalmamışlardı. İngiltere'de yabancılar her zaman nezaketle ama temel bir aldırmazlıkla kabul görüyordu; Herzen'in coşkusunu ateşleyecek herhangi bir katkıları olmamıştı. Ülkeden tamamen ayrıldığı bu sıradaki bu izlenimler, muhtemel ki ilk ve son yılında yaşadığı büyük üzüntüler tarafından gölgelenmişti. Aklının İngiltere'ye gelişindeki ve ayrılışındaki kötü olaylarla meşgul olması, arada kalan mutlu anları unutmuş görünmesi doğaldı. Bununla birlikte, hayatının bu yıllarına sonradan baktığında da, kaybettiği için üzüldüğü özellikle İngiltere'ye özgü –Colman hardalı, İngiliz turşusu ve "mantarlı domates sosu" dışında– çok fazla şey hatırlamıyordu. Onunla birlikte gelen iki Polonyalı dostu ise benimsedikle-

ri İngiliz toprağından ayrıldıklarına üzülmüştü. Cesur Çorjevksi sıkıcı Cenevre'de mahsur kaldığını düşünüyordu; kimi zaman "les belles vues de Haymarket"i, fahişelerin bulunduğu ünlü mahalleleri özlüyordu. Beş yıl boyunca Caledonian Yolu'ndaki matbaa binasının içinde bir köşede yaşamış olan Çerneki ile karısı ise "rüyalarında King's Cross'un açık semalarını ve Tottenham Saray Yolu'nun engin ufkunu" görüyordu.

Boissiére Şatosu'ndaki büyük buluşma nisan ortasını buldu. Bu arada güvenli bir şekilde Çernekilerle matbaa ve Mary'yle Charlotte ve çocukları Cenevre'nin başka başka bölgelerine yerleştirilmişti. Ne var ki, Herzen bir süre sonra, Horace'ın[2] özdeyişinde olduğu gibi, denizi geçmekte acele ettiğini anladı. Ogaryov içmeye devam ediyordu; Natalya Cenevre'yi de, tıpkı Londra ya da Bournemouth gibi, yaşanacak bir kent olarak benimsememişti; bu durumda geçen yılın yorucu ve mutsuz günleri İngiltere'de olduğu şekliyle İsviçre havasında da sürüp gidecekti. Oturdukları muhteşem şato bile beklentileri karşılamamıştı; Herzen, "davet odaları uğruna konforun feda edildiğini" düşünüyordu. Kavga gürültü tekrar başlamış olmalıdır.

> Benden ne yapmamı istediğini anlayamıyorum [diye yazmış 5 Haziran'da Ogaryov'a]. Ne istiyor? Rusya'ya nasıl gidebilir? Senden ayrılmasıyla ilgili kime, neyi "ilan etmek" istiyor? Bütün bunlar hep o yanlış anlamaların sonucu. Nereden başlamak istiyor? Tata biliyor, Saşa biliyor. Herhalde polise bildirmekten söz etmiyor! Ya kışın Rusya'ya gitmek ne demek? Senin de bir çözüm bulabileceğini sanmıyorum, ama bir düşün bakalım. Mektubumu bitirirken, söylemek istediğim bir şey var: "Ne istiyorsan onu yap. İkisi öldü, üçüncüyü kendi sorumluluğuna almak istersen al."

Daha yaz bitmeden Natalya herkesle, Tata, Olga ve elbette Malwida von Meysenbug'la şiddetli kavgalara tutuşmuştu; apar topar terk ettiği İngiltere'ye geri dönmekten bile söz ediyordu. Eylülde Liza'yla birlikte gölün öteki ucundaki Montrö'ye taşındı.

2 Horace, Antik Roma'da satirist bir şair.

Liza o sırada yedi yaşındaydı ve ne annesi ne de İngiliz dadısı Bayan Turner, bu çoşkun ve sinirli çocuk için iyi bir refakatçiydi.

> Natalya çocuk yetiştirme kabiliyetini kaybetti [diye yazmış Herzen bu sırada oğluna]. Liza yaramazlık yaptığında ağlıyor, ölmekten falan bahsediyor. Bayan Turner'sa biraz aptal, ama iyi niyetli, yani aptal değil de, bir İngiliz işte – İngiliz ölçülerine göre fazla aptal değil.

Liza'nın düzenli bir eğitim alma zamanı gelmişti; Natalya deli gibi okul arıyordu. Hiçbir okul ona cazip görünmüyordu; özellikle Herzen'i kızdırmak istediğinde, sevimli sevimli bir okul açmaktan söz ediyordu. Montrö'de geçirdikleri kıştan sonra birkaç hafta Lozan'da kaldılar. Ertesi sonbahar Nis'i denediler. Kaybettiği çocuklarının mezarı Natalya'yı acıklı hatıralarla dolu bu küçük kıyı kentine çekmiş, sonra da çakılıp kalmasına neden olmuştu; Nis'te iki yıl yaşadılar. Gerçi bu ölüm atmosferi anne için çekiciydi, ama hayatta kalan kızının gelişimine pek yardımcı olduğu söylenemezdi; neyse ki, Liza'nın burada Amerikalı bir kadın tarafından yönetilen bir okulda karakterine uygun, düzenli bir eğitim alması mümkün olmuştu. Daha sonra Alsace'ta sonuçsuz bir okul arayışı daha söz konusu oldu; bunu Herzen'in hayatta olduğu son sene, Brüksel, Floransa ve Paris'teki denemeler izledi. Sonu gelmeyen iğnelemeler, gözyaşları ve tehditler arasında kalan talihsiz Herzen, bütün bu dönem boyunca zamanının neredeyse tamamını Natalya ile Cenevre arasında mekik dokuyarak geçirmişti. Natalya'ya yazdığı, 1866 tarihli ve içerik olarak birbirinden pek farklı olmayan bir düzine mektubun birinden alınmış bir bölüm şöyleydi:

> Dünkü ayrılışımızdan sonra ciddi bir hastalıktan kurtulmuş gibi hissettim kendimi. Bana, Liza'yı bir süre görmemi istemediğini söylemeye cüret ettin! Bütün olan bitenlerden sonra ve benim için vazgeçilmez olduğunu bildiğin halde, bunu nasıl yaparsın! Buna hiçbir zaman izin vermeyeceğim, belki delirdiğimde ya da öldüğümde! Bizi, adımızı kirletmelerini istemedi-

ğimi, çevrenin baskısından korktuğumu düşünüyorsun. Ama yanılıyorsun. Dizginleyemediğin kaprislerinden engin sevgimi vererek kurtarmaya çalıştığım bu çocuğu benden kaçırmaya kalkarsan yakın uzak bütün dostlarının seni suçlaması için elimden geleni yaparım. Bu suçu işlemene katiyen izin vermeyeceğim. Kız kardeşinden, babandan yardım isterim. Sırf bu iş için Rusya'dan kalkıp gelecek insanlar bulurum.

Aklı başından gitmiş bu yaşlı adamın yukarıdaki hastalıklı sözlerinde, daha önce Herwegh olayında başvurduğu "haysiyet divanı" fikri yine karşımıza çıkıyor.

Öfke ve gözyaşı fırtınaları arasında, kimi zaman barışma ışıkları da görülebiliyordu; hatta gelecek için yeni planlar yapıldığı bile oluyordu. Böyle anlarda Natalya'nın cinsel arzuları tuhaf bir şekilde yeniden canlanıyordu. Natalya'yı memnun etmenin tek yolu da, Herzen'e kalırsa, bu arzuyu karşılamaktı; nitekim işin felsefi yönünü bir tarafa bıraksa onu çok daha fazla memnun edecekti.

O zamanlar onu bir tek cinsel ilişki sakinleştirebiliyor [diye yazmış Ogaryov'a]. İyi ama, bu iğrenç bir deva. Sözümün doğruluğuna inanabilirsin, üzerinde çalıştım, eminim.

Bugün böyle bir teşhis yapıldığında bunu moda olan bir teorinin ucuz bir ifadesi olarak görebiliriz. Oysa 1867'de ve hastalık psikolojisinin sorunlarıyla amatörce bile uğraşmamış biri tarafından konulduğunda inandırıcı oluyordu. Cinsel arzuları tamamıyla ve serbestçe yerine getirilmedikçe dengesini koruyamayacak kadar tutkulu, bunu duygusallıktan ayıramayacak kadar romantik, fiziksel isteklerini karşılamak amacıyla yeni ilişkiler kuramayacak kadar dürüst ya da bunlardan habersiz olan Natalya Ogaryov, ait olduğu çağdan çok, günümüz modern edebiyatında alışık olduğumuz bir kişilikti. Üstelik talihi de daha fazla çocuk yapma özleminin azalması için zerre kadar yardım etmiyordu ona. Söz konusu dönemde iki ya da üç kez hamile kaldığını zannetmişti. Hamileliğin lafı bile bazı kadınları çılgına çevirirken, çocuk beklentisi onu birkaç hafta boyunca

ağırbaşlı ve sevimli kılıyor; ama hamile olmadığını anladığında kararan aklı iyice karışıyordu.

* * *

Natalya ile Liza'nin Montrö'ye gitmeleri ailenin Boissière Şatosu'nda bir araya gelme ümitlerini yıkmıştı. Malwida ile Olga zaten İtalya'ya dönmüşler, geride yalnızca Tata ve Ogaryov kalmıştı. Ogaryov giderek kötüleşiyordu; yanında kimsenin olmadığı zamanlarda birkaç kez nöbet geçirmiş, iki kez de elinde yanan bir mumla yere düşmüştü. Bir keresinde de, muhtemelen Natalya ile Liza'yı görmeye Montrö'ye giderken yol kenarına yığılıp kalınca, yarı baygın halde Vevey'deki polis karakoluna götürülmüştü. Polis durumunun epilepsiden değil alkolden kaynaklandığını saptamış –ki, bu doğru bir teşhisti–, imdadına arkadaşları yetişmişti. Artık sürekli gözetim altında bulundurulması, kendi başına bırakılmaması gereken Ogaryov'un inadı aşılması güç bir engeldi. Hemşire ya da bakıcının lafını bile duymak istemiyordu. Eğer ona biri bakacaksa bu ya Mary olacaktı ya da hiçkimse. Mary'nin gelip şatoda yaşaması imkânsızdı; Herzen aile saygınlığı gereği buna kesinlikle karşıydı. O halde Ogaryov ona gidecekti. Güzel bir mahalle olan Lancy'de küçük bir ev bulundu; bir zamanlar dört bin serfin sahibi olan Ogaryov, 1866 baharında Mary ve Henry Sutherland ile Charlotte Hudson ve Toots eşliğinde o küçük eve yerleştirildi.

Ogaryov gittikten sonra şatonun gereksiz ve aşırı masraflı bir yer olduğu iyice ortaya çıktı. Herzen'le Tata, gölün karşı kıyısında, yeni bir yerleşim alanı olan Mont-Blanc Rıhtımı'nda, küçük bir daireye taşındı. Bir yıl geçmeden de kentin merkezine, Plainpalais Bulvarı'na taşınacaklardı. Sürekli yer değiştirmeleri Herzen'in düzenli ev ihtiyacını da, keyfini de yok etmişti. Orsett Evi'ndeki parlak günlerinden beri aynı çatı altında birkaç aydan fazla yaşayabilmiş değildi. Aslında Ocak 1847'de Moskova'dan göç ettiğinden beri ruhen zaten bir göçebeydi; adeta bir yeryüzü gezgini olmuştu.

Matbaanın İsviçre'ye taşınması Herzen'e siyasi açıdan bir katkı sağlamadı. Çan, İngiltere'de özgürlüğü değil, vatanperverli-

gi tercih eden korkak Rus liberallerin bitmez tükenmez muhalefetine maruz kalmış, Rusya'daki satışlar tamamen durmuş, Londra'daki siyasi göçmenlerden oluşan küçük bir topluluk arasındaki ününüyse, giderek azalsa da korumuştu. İsviçre'de bu destek de kaybedildi. Oysa sürgünlerin sayısı epey fazlaydı; ancak buradakiler yeni bir kuşağın, başka düşünce okullarının insanlarıydı. Boissière Şatosu'nu kiraladığı ilk günlerde bile Herzen'in böyle kuşkuları olduğunu anlıyoruz.

> Son iki günde [diye yazmış 2 Ocak 1865'te Ogaryov'a] anladım ki, Kasatkin'in bana bulduğu saraya (*palazzo*) rağmen, bu işgüzar ve düzenbaz insanlarla Cenevre olacak gibi değil; ya da çok zor olacak. Belki iyi niyetliler ama kibirleri manzarayı karartıyor.

Herzen endişelerini bastırmaya çalışacak, ancak sonuçta haklı çıkacaktı. Başından beri Herzen'le Cenevre'deki Ruslar arasında açıktan açığa karşılıklı ve amansız bir düşmanlık oluşmuştu.

Düşmanlığın derin nedenleri vardı ve bunlar Herzen dışında herkes için anlaşılması kolay şeylerdi: Öncelikle, Herzen kırk kuşağından gelen bir Rus. Aydın olmasına rağmen, Rus aristokrasisinin gelenek ve göreneklerini büyük ölçüde devam ettiren biriydi. Romantizm dini, liberalizm siyasi görüşü, anayasal demokratik Rusya ise tek hayaliydi. Oysa altmış kuşağı Herzen'in hiç tanımadığı bir Rusya'da yetişmişti. Onlarla ilk çatışmasını Londra'da, önce Çernişevski ile, sonra da Ülke ve Özgürlük taraftarlarıyla yaşadı. Ama Cenevre'ye geldiğinde tanıdığı nihilistler onun için tamamen (*en masse*) yabancı, yepyeni bir olguydu. Bu gençlerin dinleri materyalizm, ilkeleri ve yaşantıları devrimcilikti. Fikirleri açık ve netti. Onlara göre Rusya'da reform olması için atılacak ilk adım mevcut düzeni şiddet yoluyla topyekûn devirmekti; ikinci bir adımı tartışmak içinse henüz çok erkendi. Her konuda kavgacıydılar; kırklı yıllar onlar açısından sanki tufandan önceki bir dönemdi; Herzen'in siyasi makaleleri onları ancak bir yetişkinin çocukluğundaki masallara duyduğu ilgi kadar memnun ediyordu. Çan'ın Cenev-

re'de basılan ilk sayısında, Herzen'in yakın bir tarihte büyük oğlunu kaybetmiş olan çara hitaben yazdığı bir mektup yayımlanmıştı: usturuplu bir şekilde kınadığı Aleksandr'a tarzını düzeltmesi uyarısında bulunuyordu. Herzen kendini en iyi şekilde ifade etmeye çalıştığını, mücadeleci gazeteciliğin iyi bir örneğini verdiğini düşünürken, genç radikaller yazıyı okur okumaz yaygarayı basmıştı. Herzen bu insanların bu kadar boş ve ikiyüzlü olduklarını görmekten şaşkına döndü; zorbalarla savaşta, yasal bir araç olan kalem yerine, silah ve bomba kullanmayı savunanların, yazdığı her kelimeyi saldırı olarak görmelerine inanamıyordu.

Siyasi farklılıklar ne kadar keskin olursa olsun, para sorunu ortaya çıktığında yükselen öfke hiçbir şeyle kıyaslanamazdı. Herzen, Londra'da ihtiyacı olan sığınmacılar için elini cebine sokmaya her zaman hazır biri olmuştu. Elbette Manş'ı geçince bonkörlüğünden vazgeçmemişti, ancak Cenevre'de yardım talep edenlerin sayısı Londra'dakinden çok daha fazlaydı; üstelik kaynakları son zamanlarda ciddi şekilde azalmıştı. Üç çocuğu yetişkin olmalarına rağmen mali açıdan hâlâ onun desteğine muhtaçtı; artık aile çatısı altında yaşamadıklarından çok daha fazla para gerekiyordu. Natalya ile Liza da ayrı bir masraf kapısıydı. Önceleri hiç olmazsa kendi giderlerini karşılayabilen matbaa ise artık üzerinde ağır bir mali yüktü. Üstelik yaptığı yatırımlar düzenli bir gelir getirmekten uzak girişimler olmuştu; parasının bir bölümünü Amerikan Birliği'nin güney eyaletlerinin tahvillerine yatırmıştı. Ruslar giderek daha fazla para talebinde bulundukça sinirlenmeye başlıyordu; Cenevre'ye gelişinin ilk yılında bir misafirine, "Verdikçe verdim ve sonunda vermekten yoruldum. Karun kadar zengin değilim ki!" demişti.

Cenevre'deki Ruslar Herzen'i siyasi bir lider değil, yalnızca bankerleri olarak görme niyetinde olmalıydılar. Tükenmez bir kaynak olmadığını anladıklarında, onları tutan bağlarından çözülüp kabalaşmış, sırt çevirmişlerdi; milyoner devrimcinin tuhaf ilkeleri olduğunu söyleyip hakkında çeşitli dedikodular bile çıkardılar: Rusya'dan ayrılırken topraklarını serfleriyle birlikte yüksek fiyata sattığını; Rothschild'in dostu oldu-

gunu; Paris'in moda semtlerinden birinde bir eve, Avrupa ve Amerika'daki kapitalist devletlerin de tahvillerine sahip olduğunu yaymışlardı. Ayrıca devrim uğruna harcamak için zengin devrimcilerden büyük fonlar almıştı; artık Cenevre'de, lüks bir malikânede krallar gibi yaşıyor, hiçbir zaman devrimci olmadığı gibi, uzun süredir de okunmayan bir gazete çıkarıyordu; buna rağmen devrim için çalışan yoksul ve mütevazı kardeşlerine yardım eli uzatmıyordu. Bu dedikodular abartıla abartıla Cenevre'de yaşayan Rusların tümünün kulağına gitmişti. Gerilim iyice artmış; heyecanlı vatanseverler yolda gördükleri Herzen'le alay etmeye, aşağılayıcı laflar söylemeye başlamışlardı.

Herzen'in radikal muhaliflerinden en muktedir ve en heyecanlı olanı Aleksandr Serno-Solovieviç adlı bir gençti. Bu adam Ogaryov'un Çan'da "Büyük Rus"u destekleyen bir makalesini yayımladığı Nikolay Serno-Solovieviç'in de küçük kardeşiydi. Nikolay Rusya'ya döndüğünde polis tarafından tutuklanmış, cezasını çekmek üzere gönderildiği Sibirya'da ölmüştü. Ağabeyinin tutuklanması aşırı duygusal Aleksandr'ın sinirlerine hiç iyi gelmemişti; Rusya'dan ayrılmış, önce Londra'ya –Herzen onu orada muhabbetle karşılamıştı– sonra da Cenevre'ye yerleşmişti. O sıralarda Cenevre'de Madam Şelgunov adlı bir Rus'un işlettiği pansiyonda kalıyordu.

Madam Şelgunov da kayda değer bir kişilikti: Genç radikallerden politika yazarı biriyle evliydi ve kocası, kadın erkek ilişkilerine, evlilikten doğan yükümlülüklere dair ileri görüşlere sahipti. Madam Şelgunov, onayı ve bilgisi dahilinde kocasının Mikailov adlı bir dostu ve meslektaşıyla sevgiliydi. Rus polisi günün birinde ikisini de aynı anda tutuklayınca kadın bir hamlede hem kocadan hem de sevgiliden olmuştu. Her iki adam da aylarca cezaevinde kaldıktan sonra Sibirya'ya gönderilmişti. Sevgilisi de kocası da elinden alınan kadın, onların peşinden Sibirya'ya gitmiş; birlikte esrik zamanlar geçirmişlerdi. Ne var ki, Madam Şelgunov bir süre sonra sağlığına daha uygun ılıman bir yerde yaşaması gerektiğine karar verip Cenevre'ye göçmüş ve yapabileceği en iyi işe girişerek Rus sürgünler için gösterişsiz bir pansiyon açmıştı. Aleksandr Serno-Solovieviç pan-

siyona geldiğinde, gönlü yeni bir hayran için çoktan hazır olan kadının karşısında rolünü âlâsıyla oynadı. Gayretli, heyecanlı bir sevgiliydi, ancak ağabeyinin mahkûmiyeti, ardından da ölmesiyle bozulan sinirleri tam manasıyla düzelmemişti; Madam Şelgunov ondan kimi zaman korkuyordu. Korku tutkuyu renklendiriyor, Aleksandr delişmen kişiliğiyle ilişkiye heyecan katıyordu. Üstelik radikal ilkelerinden taviz vermiyor, bu da, insanlar açısından sebatsız ama inançlarına bağlı olan kadının hoşuna gidiyordu.

Ne var ki, zamanla Madam Şelgunov bu huysuz sevgiliden bıktı. Üstelik ondan hamile kalmıştı; çocuk doğduğunda, birkaç yıl önce yine kocasına sunduğu (kelimenin tam manasıyla) başka bir oğlan çocuğuyla birlikte büyüsünler diye, onu da sessizce Sibirya'ya gönderdi. Sorunu bu şekilde, pratik, hızlı ve etkili bir yöntemle halletmekten kimi sevgililer memnun kalabilirdi, ancak Aleksandr fazla tutkulu biriydi. Olan biteni anlayınca öfkeden deliye dönmüş, kutsal babalık haklarından dem vurarak kadını öldürmekle tehdit etmişti. Ancak, kadının üzerindeki etkisini çoktan yitirmişti; Madam Şelgunov ondan hem sıkılmış hem ürkmüştü. Her zamanki becerikliliğiyle, Aleksandr'ın başıboş bırakılamayacak kadar kafayı bozduğuna yerel yetkilileri ikna etti. Adam akıl hastanesine kapatıldı; bebekten de sevgiliden de kurtulmuş olan kadın bir kez daha Cenevre'deki radikallerin arasına dönmeye hazırdı.

Bütün bunlar Herzen'in Boissière Şatosu'na gelmesinden az önce yaşanmış olmalıdır. Natalya bir akşam hep beraber otururlarken, saçı başı dağınık, vahşi bakışlı Aleksandr Serno-Solovieviç'in hışımla içeri daldığını anlatacaktı: Tımarhaneden yeni kaçmıştı; dizleri üzerine çökerek Herzen'den yaptıkları ve söyledikleri için özür dilemiş, uzun uzun son sevgilisi yüzünden başına gelenlerden şikâyet etmeye başlamıştı. Bu hikâye de, Natalya'nın günlüğünde bolca bulunan öteki abartmaları gibi, tamı tamına doğru değildi. Çünkü Aleksandr o sırada Cenevre tımarhanesindeydi ve Herzen'e henüz saldırmamıştı; olay, Herzen Boissière Şatosu'ndan ayrıldıktan bir süre sonra yaşanacaktı. Muhtemelen adam tımarhaneden kaçmamış, çık-

mıştı, yani durum Natalya'nın anlattığından çok daha az dramatikti. Neyse, akıl hastanesinden çıktıktan sonra, bir daha oraya dönmesi gerekli görülmeyen Aleksandr 1869'da otuz bir yaşındayken ölene kadar dört yıl daha Cenevre'de yaşayacak ve siyasi faaliyetlerini sürdürecekti.

Herzen'le radikaller arasındaki savaşın son aşaması 1866 yazında yaşandı. Herzen şatodan Mont-Blanc Rıhtımı'na taşınacağı sırada, nisan ayında, Karakozov adlı genç bir öğrenci Petersburg'da II. Aleksandr'a silahlı saldırıda bulundu. Bu, suikastın siyasi bir eylem olarak gerçekleştirildiği ilk girişimdi ve "nihilizm" taraftarlarıyla karşıt görüşte olanlar arasında yeni bir yarık oluşmasına yol açtı. Çan, ilkeleri gereği girişimi onaylamadı, üstelik failden aşağılayıcı bir şekilde, "fanatiğin biri" diye söz edilmişti. Karakozov'u kahraman ilan eden radikaller, Herzen'e çok öfkelendiler. Herzen'se çara hitaben başka bir "açık mektup" yazarak onları iyice kızdırdı. Düşmanlık sürüp gitti. Sonra Herzen, aralık ayında, Çan'ın birkaç sayısında devam edecek olan *Düzen Zaferleri* şeklinde alaylı bir ad verdiği uzun bir makale kaleme aldı. İlk bölümler sürekli üstünde durduğu Avrupa ve Rusya siyasetine dair görüşlerinden oluşuyordu; özel bir gündem yaratmamıştı. Ancak yazının sonunda Herzen yapacağını yaptı ve radikallerle ilişkisini tarif etmeye girişti. 1864'te Sibirya'ya sürgün gönderilmiş radikal lider Çernişevski'ye saygılarını sunduktan sonra, büyük bir cesaretle Rusya'da Çernişevski önderliğinde yürütülen hareketle, yurt dışında Ogaryov'la kendisinin temsil ettiği hareketin hiçbir zaman çelişmediğini ilan etti: "Birbirimizi tamamlayarak çalıştık." Herzen böyle diyerek radikallere zeytin dalı uzatıyordu; satır arasında demek istediği ise, şimdi kendisine saldıranların Çernişevski'nin gerçek taraftarları olmadığıydı.

Bu iddialar Cenevre radikallerini, özellikle de Serno-Solovieviç'i iyice kamçılamıştı; öfkeden çılgına döndüler. Ellerinin altında kamuoyuna açıklama yapabilecekleri bir yayın yoktu; uğraşıp didindiler bir yolla para buldular. Sonunda 1867 baharında Vevey'de özel olarak bastırılmış, Serno-Solovieviç imzalı İç İşlerimiz başlıklı, Herzen'e hitaben yazılmış açık bir mektup

yayımlandı. Serno-Solovieviç her zaman yayın yapma lüksüne sahip biri değildi; o güne kadar ancak bunaltıcı pansiyonlarda, aşırı sıcak kafelerde sergilemeye fırsat bulabildiği belagat yeteneğini bu mektuba boca etmiş görünüyordu:

> Uzun süredir yazdıklarımızı okumayı da, söylediklerinizle ilgilenmeyi de bıraktım [diye yazmış]. Basmakalıp, bayat sözler; hamasi muhakemeler, eski konular üzerine eskimiş yorumlar; kimi zaman zekice, ama çoğunlukla sığ bir nüktedanlıkla yazılmış yazılar; "Ülke ve Özgürlük" hakkında beylik laflar – bütün bunlar artık çok bıktırıcı, çok can sıkıcı ve itici...
>
> Evet, genç kuşak sizi anlıyor. Anladığı için sizden tiksintiyle uzaklaştı; sizse hâlâ kendinizi gençlerin rehberi sanıyor, "Rus devletinde iktidar ve nüfuz sahibiymiş gibi", gençliğin önderi ve temsilcisi olduğunuzu hayal ediyorsunuz. Siz bizim liderimiz? Ha, ha, ha! Genç kuşak olguları ve gerçekleri anlama yarışında sizi çoktan bir kafa boyu geride bıraktı. Arkada kaldığınızı algılamaktan uzak, mecalsiz kalmış kanatlarınızı çırpmaya devam ediyorsunuz; insanların sizle alay ettiğini görünce de öfkeden deliye dönüp öğretmenlerine, okullarının kurucusu, Rus sosyalizminin öncüsü size nasıl saygı duymazlar diye genç kuşakları paylıyorsunuz. Siz bir şair, bir ressam, bir sanatçı, bir masalcı, bir romancı –her ne arzu ediyorsanız o– olabilirsiniz, ama asla siyasi bir lider olamazsınız; siyasi bir düşünür, bir okulun, bir doktrinin kurucusu falan değilsiniz. ...
>
> Siz Çernişevski'nin dava arkadaşı! Çernişevski ile omuz omuza yürüyen biri! Sizi böyle düşünemiyorum, sizi yakından izledim. ... Siz Çernişevski'nin omuzdaşı! Hayır, Bay Herzen. Çernişevski'nin arkasına sığınmak için artık çok geç (*Troppo tarde*)! Fırsatı kaçırdınız. Çernişevski ile sizin aranızda ortak hiçbir şey yoktu, olamazdı da. Siz ikiniz yan yana gelemeyecek, bir arada duramayacak kadar zıt görüşlü iki insansınız. Birbirine düşman iki tarafın temsilcilerisiniz; tamamlamak şöyle dursun, birbirinizi dışlamaktasınız. Her konuda o kadar ayrısınız ki, yalnızca kendinize ve başkalarına karşı tutumunuz ve hayat felsefesi olarak değil, genel sorunlar açısın-

dan da, özel yaşamlarınızın küçük ayrıntılarında da, tamamen farklı iki insansınız...

Kendinizi beğenmişlik en büyük şanssızlığınız, bu kibir sizi kör etmiş. ... Dünyaya inin lütfen; büyük bir adam olduğunuzu unutun; heykelinizdeki madalyaların size minnet duyan gelecek kuşaklar tarafından değil, kanla lekelenmiş servetiniz sayesinde ve kendi kendinize çakıldığını unutmayın. Etrafınızda olan bitenlere daha yakından bakın, belki o zaman kuru yaprakların ve paranızın kimseyi ilgilendirmediğini, ... çoktan ölmüş olduğunuzu görürsünüz.

Herzen bu saygısız ve küfür dolu satırları umutsuz bir ruh haliyle okudu. İddialar daha incelikli olsa, Serno-Solovieviç gibileriyle aşık atabilecek, hatta onlara üstün bile gelebilecek yetenekteydi. Küfürleşmede de altta kalmadı; bir yıl sonra radikal düşmanları için "frengili devrimci şehvet düşkünlerimiz" diyecekti. Ne var ki hiçbir küfür, hiçbir nezaketsizlik yazının acımasızca dile getirdiği acı gerçeğin aksini ispat etmeyecekti. Herzen genç kuşağa güvenini kaybetmişti. Kendince hâlâ haklı olduğu yönler vardı; ancak artık büyük bir hareketin içinde değildi. Stratejisi mükemmel olabilirdi; ama askerleri artık onun emrinde savaşmayacaklardı. Ordusu olmayan bir generaldi o artık. Başı rüzgârla eğilmişti. Yaşlıydı, çok yorgundu. Natalya'ya "S.-S.'in broşürü öyle iğrenç ki, sana yollamaya değmez," diye yazmıştı.

Aylardır Çan'ın hiçbir yarar getirmeyen yükünden nasıl kurtulacağını düşünüyordu. Ogaryov yazmaya devam ediyordu, ama yazı işlerinin sorumluluğunu tek başına ona emanet etmek mümkün değildi, hiçbir zaman da olmamıştı. Gazetenin teknik sorumluluğu hâlâ ve elbette Çerneki'nin hünerli ellerindeydi. Genel sorumluluksa yalnızca Herzen'in üzerindeydi; sürekli seyahat etmesi ve sağlığının kötüleşmesiyle artık o da bu yükü taşıyamıyordu. Tam bu sırada kendiliğinden parlak bir fikir doğdu. 1 Temmuz'da Çan onuncu yılını dolduracaktı. Bunu altı aylık bir tatille kutlamak mümkündü. Daha genç olsa, Serno-Solovieviç'in küstahlığına karşı daha fazla ses getirecek bir

yanıt verebilirdi, ama şimdi tamamen sessiz kalmak asil bir cevap olacaktı. Çan koca bir on yıl boyunca kendi notalarından ayrılmadan ve hiç bocalamadan istikrarlı bir şekilde müziğini duyurmuştu. Dinlenmeyi fazlasıyla hak ediyordu.

Herzen bunun bir son olacağını yüreğiyle biliyordu. Henüz elli altı yaşındaydı, ama kamusal ve bireysel hayatında yaşadığı hayal kırıklıkları onu zamanından önce yaşlandırmıştı. Şeker hastalığı belirtileri görülmeye başlamıştı; egzaması vardı. Bu dönem mektuplarında bolca doktorlardan, tedavilerden bahsediyordu. Çan 1 Ocak 1868'de tekrar yayımlanmaya başladı. Artık, yalnızca Rus izleyicilere değil, uluslararası okuyuculara da hitap etmek için Fransızca basılıyordu; ara sıra da bir zamanlar nasıl bir gazete olduğunu hatırlatmak amacıyla Rusça ek veriyordu. Ne var ki bu girişim de başarısızlığa mahkûmdu. Turgenyev, "Bırak Rusya'yı, Fransızlar herhangi bir konuda doğruyu bilmek istiyorlar mı ki?" diye yazmıştı. Odun ıslanmıştı bir kere, alev almayacaktı.

> Yoldan çıktık [diye yazmış Herzen, Ogaryov'a ilk sayı çıktığında]. Kimsenin ne Fransızca ne de Rusça Çan istemediği belli. Bu koşullarda çalışamayacağım.

Radikallerin onlara "akıllarını yitirmiş huysuz yaşlı adamlar" diye baktıklarını da eklemişti; söyleyiş tonuna bakılırsa, bu tanıma kendisi de fazlasıyla hak veriyordu. Çan 1868 yılı boyunca Fransızca mücadele verdikten sonra imkânsızlıklar yüzünden kapandı.

* * *

1868 yazında Herzen, belki de son kez olacağını sezerek, oraya buraya dağılmış ailesini bir kez daha toplama isteğiyle Nyon'a yakın, ormanlık bir bölgede, Cenevre Gölü'ne tepeden bakan Prangins Şatosu'nu bir aylığına kiralamış, ağustos ortasına doğru da herkes yavaş yavaş gelmeye başlamıştı. Önce Herzen'le Natalya, yanlarında Liza ve Tata'yla geldiler. Sonra her zamanki gibi yerinden kalkmayan, birkaç haftalığına olsun Mary'nin özenli bakımından ayrılıp gelmeye gönlü olma-

yan Ogaryov Cenevre'den getirildi. Ardından Almanya'da yaşayan Olga ile Malwida; son olarak da on beş gün önce Floransa'da evlenmiş olan Aleksandr ile yeni gelin Teresina gelmişlerdi. Ailenin beraberliği eylül ortasına kadar sürdü. Herzen, kendisiyle ve dünyayla barışık bir baba gibi, bir ata asaleti ve büyük bey (*grand seigneur*) cömertliğiyle ailesine başkanlık ediyordu; birkaç hafta gibi kısa bir süreliğine de olsa, özlediği o hoşgörülü ve engin hayatı tekrar yakaladığını hissediyordu; siyasetin ve paranın hoyratlığından uzak, hayatının en devrimci anlarında bile içinde sakladığı Rus beylerine özgü bireysel mutluluk idealine uygun bir hayattı bu.

Ancak masanın etrafındakilere şöyle bir baktığında gözlerinin önüne bir sürü karabulut hücum ediyordu: Natalya'nın acıklı hikâyesi hakkında son on yılda hiç söylenmemişse bin kere söylenmiş olduğu için fazla bir şeye gerek yoktu. En iyisi bu konuda düşünmeyi bırakıp (yoksa çıldırmak işten değildi), Prangins'deki bu kısa süreli yazın sakinliğini bozacak hiçbir şeyin olmaması için gizli gizli dua etmekti. Herzen'in duyguları en eski, en gerçek dostunu; gençliğinde özlemlerini, orta yaşında kazandıkları zaferleri paylaştığı yoldaşını izlerken çok daha derindi. Hem Herzen, hem de Ogaryov hayat mücadelesinde fazlasıyla hırpalanmış iki insandı; Herzen bir İsviçre gölünün kıyısında, konforlu bir kır evine sığınırken, Ogaryov kendi isteğiyle içinde bir kısım romantik geçmişin güler yüzlü insanları, bir kısım da İngiliz varoşlarından cahil, kaba saba insanlar bulunan rokoko tarzı bir İspanyol kalesine çekilmişti. Ogaryov ona göre tam bir bilmeceye dönüşmüştü. Geçmişiyle geleceğinin bağdaşmıyor olması sanki onu hiç ilgilendirmiyordu; her ikisiyle de yaşayabiliyordu. Adeta bu dünyaya ait değildi; sessizce her şeyden soyutlanmış bir halde dostlarıyla otururken beyninin şiirin rayihasıyla mı, yoksa alkolün buğusuyla mı bulandığını anlamak mümkün olmuyordu. Herzen etten kemikten yapılma bir insandı; maddi koşullar ona göre hayatın onda dokuzunu oluşturuyordu. O, Ogaryov gibi, bedensiz ruhlar dünyasında etrafını saran pislikleri üzerine sıçratmadan yaşayamazdı.

Bütün kalbiyle sevdiği çocukları arasından gölgelenmemiş bir şükran ve güvenle bakabildikleri yalnızca Tata ile Liza'ydı. Yirmi dört yaşına gelmiş olan Tata son günlerinin refakatçisi, sırdaşı olmuştu. En gözde kızından dikkate değer bir yetenek geliştirememiş olması dolayısıyla biraz hayal kırıklığına uğradığını ama şu an ölse, kafasıyla ve kalbiyle değerli bir insan olan bu kızına her konuda güvenebileceğini biliyordu. Zaten tam bir Rus olarak yetişmiş olması Herzen için yeterliydi. Liza için de pek korkusu yoktu. Henüz on yaşındaydı; çocuklarının içinde en zekisi, ona en çok benzeyeni oydu. Düzensiz eğitimi galiba sağduyusunun gelişimini engellemek yerine hızlandırmıştı. Doğal olarak biraz şımarık, kendine güveni çok ve biraz da ısrarcı olmuştu; ama bunlar geçiciydi. Herzen ona bir babanın en küçük çocuğuna gösterdiği hoşgörüyle davranıyordu. Ondan memnundu. Dünyaya iz bırakacak, yasal olarak kullanamayacak olsa da, ismini onurla taşıyacak bir çocuktu Liza.

Sonra biricik oğluna, Aleksandr'a baktı. Richmond'da herkesin önünde Rusya'yı ve devrim davasını ona emanet ettiği yeni yıl akşamının üzerinden on iki yıldan fazla zaman geçmişti. Söz yerine getirilmemişti; genç Aleksandr'ı en son sekiz yaşında gördüğü anavatanına karşı kibar bir ilgi beslemekten öte bir şey yapmaya zorlamak mümkün olmamıştı; zaten bütün gençler gibi o da çevresine tepkiliydi, siyasete ya da devrime dair hiçbir şey duymak istemiyordu. Herzen bu duruma üzülüyordu; oğlunun zayıf ve iradesiz bir genç olduğunu düşünüyordu. Kadınlarla fazla ilgileniyordu – ondan önce babası yapmıştı bunu ama oğlu ilişkilerini iyi yönetememişti. Önce İsveçli nişanlısından ayrılmış, sonra Charlotte Hudson ve Toots rezaleti gelmiş, şimdi de birdenbire ve habersizce alt tabakadan bir İtalyan kızla ani bir evlilik yapmıştı.

Bu evliliğin de ilginç bir aşk hikâyesi vardı. Tata, Floransa'da cansiperane resim ve desen derslerine devam ediyordu. Bir gün o ve erkek kardeşi yakınlardaki bir fabrikadan grup halinde çıkan işçi kızlar gördüler. İçlerinden biri, on altı yaşlarında çarpıcı bir esmer, dikkatlerini çekmişti; Aleksandr kıza bakarak Tata'ya öylesine, "Gözlerimizin önünde model olarak çalıştığın

yaşlı hizmetçiden çok daha güzel, dolayısıyla resmetmeye daha uygun bir kız duruyor," dedi. Bu sözler ikisinin de hoşuna gitmişti; kıza yaklaştılar. Uzun pazarlıklardan sonra (çünkü kızın ailesi itibarlı bir işçi ailesiydi, talepleri karşısında kuşkuya düşmüşlerdi) portresinin yapılması için belli bir ücret karşılığında Tata'ya modellik etmesi konusunda anlaşmaya vardılar.[3*] Teresina Felici adlı yeni model güzel olduğu kadar, zekiydi de. Çalışma sona erdiği halde Aleksandr'la Tata kızın peşini bırakmadı. Aleksandr çabuk etkilenen, Tata'ysa iyi kalpli biriydi; Teresina'nın eğitimine yardım etmeye karar verdiler. Kız çok çabuk öğreniyordu; nitelikleri de, Aleksandr'ın ilgisi de giderek arttı. İlk karşılaşmalarının üzerinden iki yıl geçmişti; Aleksandr kıza evlenme teklif etti. Herzen'in karşı çıkmasına rağmen nişanlandılar. Babasının ricası üzerinde Aleksandr bir yıl bekleme sözü vermişti. Ancak doğa söz dinlememişti; babanın onayı olmaksızın 1868 Ağustosu'nun başında ani evlilik gerçekleşti.

Kız hiç kuşkusuz çok güzeldi. Ama, Herzen'e göre, "tepeden tırnağa avamdı, soğuk ve hesapçı ... üstelik eski yoksulluğuna bakmadan paraya tapıyor"du. "Ne kökü, ne görgüsü, ne de eğitimi" vardı; kendi dilinden başka bir dil konuşmuyordu; en kötüsü de Aleksandr'ın hayatından memnun olmasıydı. Bundan sonra oğlu hayatını İtalyan ya da İsviçreli çocuklara ders vererek, burjuva İtalyan karısıyla kısıtlı bir konfor içinde yaşayarak geçirecek, burjuva İtalyan çocuklar büyütecekti. Oysa Herzen, Aleksandr'ın yaşındayken bir aşk evliliği yapmış, görüşleri yüzünden çarptırıldığı sürgün cezasını çekmiş, bir başka cezaya daha aday olmuştu; çoktan dünyanın tanıdığı bir kişi haline gelmişti. Genç Aleksandr babası gibi olamamıştı – bu sözlerde sanki biraz aşağılama vardı.

On sekizinci yaş günü yaklaşan Olga'nın narin hatlarını ve endamlı bedenini gördüğündeyse Herzen'in yüzünü gerçekten kara bulutlar kaplıyordu. On yıl kadar önce Natalya'nın öfkesi yüzünden evde duramayan Olga'ya, Malwida'yla birlikte önce Paris'e ardından da İtalya'ya gitmesi için izin verdiğinde, ikinci kızını kaybettiğini hiç düşünmemiş olabilir miydi? Yaban-

3 Teresina'nın bu portresi hâlâ Matmazel Herzen'in mülkiyetindedir.

cı bir ülkede, yabancı insanlar arasında yepyeni ilgi alanları ve dostlar bulacağını tahmin etmemiş, şimdi kadın olmanın eşiğindeyken babasının konuşmalarıyla düşüncelerinin ona tamamen yabancı olacağı aklına gelmemiş olabilir miydi? İşte olan buydu. Monod adında genç bir Fransız akademisyenin (*savant*) kızıyla evlenmek istediğini duyduğunda gidip onunla tanışmıştı; "yetenekli dürüst bir muhafazakar" olduğunu düşünüyordu; oysa Herzen'in kızının eski kafalı bir Fransız burjuvası ile evlenmesi çok fenaydı! Her halükârda, bu iş olsun ya da olmasın, Olga'yı nasılsa kaybetmişti. Malwida'ya bütün bu yıllar boyunca kızını Natalya'nın güven olmaz tavır ve davranışlarından uzak tuttuğu için –aynı zamanda geri dönülmez biçimde Olga'yı ondan ayırmış olsa da– samimi olarak şükran duyuyordu.

Sonra, neden olduğunu hiçbir zaman anlayamadığı bir hoşnutsuzlukla aralarında oturmakta olan Malwida'ya büyük bir saygıyla baktı. Kendinden her zamanki gibi çok emindi Malwida; iyi olduğuna inandığı bir amaç uğrunda büyük bir azimle her şeyi yapabilecek *vicdansız* biriydi hâlâ. Giderek yalnızca hastalıklarından ve yaşadığı yerin havasının ona iyi gelip gelmediğinden söz eden, iyice kurumlu, kuralcı bir kız kurusuna dönüşmüştü (kolay bir dönüşüm olmalıydı bu). Tek inandığı şey fanilaydı artık; evet, tüm hastalıkların çaresi fanila. Herzen bir yerde Malwida'yla dalga geçerek, adamın biri arsenik içmiş olsa fanila giydirerek onu iyileştirebileceğine inanıyor, demişti. Kendini Olga'ya adadığı yıllar onu daha da takıntılı, daha sahiplenici ve kuşkucu yapmıştı. Şimdi keskin bakışlarıyla Olga ile ailenin öteki fertleri arasında olabilecek herhangi bir yakınlaşmayı izliyor, bunu kendi huzurunu kaçıracak bir tehdit olarak algılıyordu. Neyse ki Prangins'te kötü bir şey olmadı. Ama altı ay sonra, çocuğunu kazanmak –en azından ona yakın olmak– arzusuyla son bir deneme yaparak bir aylığına tek başına yanına gelmesini isteyince Herzen'in kızından aldığı yanıt kesin bir red oldu: "Malwida'ya haksızlık olur." Olumsuz yanıt Olga'nın Malwida'nın güçlü iradesi altında olduğunu düşünen babanın kalbini çok kırmıştı. Oğluna yazdığı mektupta, Malwi-

da'nın "idealizm örtüsü altına gizlenmiş canice bencilliği"nden söz ediyordu. Kızı hakkında da kötü şeyler yazmıştı:

> Olga aslında kimseyi sevmiyor; onu şımartan, koruyan ve hatalarını kapatan dadısına bağlı her çocuk gibi, bir tek Meysenbug'a sadık.

Herzen'e duydukları saygı ve sevgi nedeniyle herkes Prangins'teki beraberliği başarıyla tamamlama konusunda sanki anlaşmıştı. Eylül ortasında zorunlu beraberlik sona erdiğinde rahat bir nefes aldılar. Malwida, vesayeti altındaki kızı düzen nedir bilmez Rusların tehlikeli ve sevimsiz ortamından uzaklaştırmak için gün saymıştı. Aleksandr, kendisiyle eşine uygarca davranmasına rağmen, babasının kıza kesin bir itirazı olduğunun bilincindeydi, katlanmanın daha da uzamasını istemiyordu. Ogaryov, Prangins'te hiç uyuyamamıştı; birkaç günde bir Cenevre'den Mary Sutherland tarafından büyük büyük harflerle yazılmış sevgi dolu özlem mektupları alıyordu. Herzen'le Natalya arasındaysa Liza'nın eğitimiyle ilgili bitmez tükenmez tartışmanın yeniden şiddetlenmesi tehlikesi baş göstermişti. Nezaketle –son kez– vedalaştılar, herkes toplanıp yola koyuldu. Herzen, doktorların hastalığının ciddi olduğu uyarısı üzerine altı haftalık bir bakım için Vichy'ye gitti. Noelden önce hem Natalya, hem de Tata suçiçeğine yakalanmıştı – hastalık sayesinde birkaç hafta süreyle olağan gerilimlerden uzaklaşmışlardı. Herzen'in o günden itibaren önünde bezgin bir başıboşluk içinde geçireceği yalnızca bir yılı vardı.

Hayatının son ayları engellenememiş trajik bir olayla geçecekti – ölümünü hızlandırmış olabilecek bir olaydı bu. 1869'un sonbaharında Natalya, Liza ve Herzen Paris'teydiler. Tata, Aleksandr ve karısı, Olga ve Malwida, hep birlikte Floransa'daydı. Tata birkaç haftadır Penizi adlı bir İtalyan'ın ilgisine maruz kalıyordu. Adamın coşkulu kurları Tata'nın hoşuna gidiyor, ancak tam güvenemediği için tereddüt ediyordu. Herzen de en sevdiği kızının bir İtalyan'la evlenmesi fikrinden hiç memnun değildi; Paris'ten, kalbinin sesine kulak vermesini, emin olana kadar kararını ertelemesini isteyen uyarı mektup-

ları yazmıştı. Muhalefet gördüğünü anlayan Penizi, ilgisini giderek yoğunlaştırmış, acil bir yanıt istiyor, Tata'ysa adamı oyalıyordu. Derken bir gün Penizi bir tabancayla çıkageldi; aşırı duygusal bir hali vardı ve hiç çekinmeden beynini dağıtacağını söyledi. Tata bocalamış, ne yapacağını bilememişti; neyse ki, Penizi tehditini yerine getirmek yerine daha az etkili bir seçim yapmış, kentte dolaşıp Tata'yla ilgili bir sürü yalan uydurmuştu. Ne gariptir ki, bu davranışı Herwegh'in ilk Natalya'ya yaptıklarına tıpatıp benziyordu; hikâye, kimi zaman Herzen'e, kimi zaman da Tata'ya atfedilerek, "O da kendine bir Herwegh buldu," şeklinde bir taşlamayla yavaş yavaş yayıldı.

Belki de okuyucu, Herzen'in, "Ortada aklı başında bir kadın olsaydı böyle bir şey yaşanmazdı," şeklindeki yorumuna katılacaktır. Ancak Tata'nın o sırada yanında danışacağı yumuşak başlı Aleksandr, genç ve sorumsuz Teresina ve kurumundan geçilmeyen sevimsiz Malwida'dan başka kimse yoktu. Tata çabuk etkilenen gencecik bir kızdı; ellerinde tabancalarla kendilerini öldürme tehdidinde bulunan delikanlılara alışık değildi. Sinirleri ciddi şekilde bozuldu; karanlık odalarda kendilerini de, onu da öldürmek için bekleyen adamlar görmeye başladı. Herzen, içinde "akıl hastalığı" sözü geçen bir telgraf alınca dehşete düşüp birkaç saat içinde hazırlandı; Natalya ve Liza'yla birlikte yola çıktı; onları Cenova'da bırakıp Floransa'ya devam edecekti. Neyse ki vardığında işlerin korktuğu kadar kötü olmadığını anladı. Geçirdiği şokun etkisiyle Tata'nın gördüğü hayaller geçmek üzereydi; o anki hastalık belirtileri yalnızca fiziksel yorgunluk ve aşırı sinirlilikti. Kızına bir anne şefkati ve heyecanıyla baktı; on beş gün içinde de onu Floransa'daki kötü hatıralardan uzaklaştırıp fazla yorulmaması için yol boyunca duraklayarak Paris'e getirdi. Natalya ile Liza da onlarla gelmişti. Olga'yla Malwida'ysa birkaç gün sonra arkadan geldiler. Özel bir işleri vardı; Monod adlı genç Fransız akademisyenle buluşacaklardı.

Böylece, Herzen ölümcül hastalığı nedeniyle birkaç hafta sonra Paris'te hastaneye kaldırıldığında, hayattaki dört çocuğundan üçü yatağının başındaydı. 14 Ocak'ta [1870] göğsünde

ve yan tarafında onu rahatsız eden bir ağrıdan yakınmış; ertesi gün doktor ciğerlerinin iltihaplandığını söylemişti. Birkaç gün boyunca durumu ciddiyetini korudu, ancak henüz umut kesilmemişti. 19 Ocak'ta kendini iyi hissetmiş olmalı, Cenevre'de bulunan Çorjevski'ye çekilmek üzere tipik bir telgraf dikte etti:

> Tehlike geçti. Her zamanki gibi buradaki doktorlardan da usandım. Yarın yazmaya çalışacağım.

Aynı akşam bilincini kaybetti ve 21 Ocak sabahı erken bir saatte hayata gözlerini kapadı. Tata, Natalya'yla Liza, Olga, Malwida ve Monod yanındaydı.

Herzen siyasi önemini çoktan kaybetmişti; Paris'te onu az sayıda insan tanıyordu; ölümü ilgi uyandırmadı. Ancak o sırada, kötü şöhretli imparatorun kuzeni Pierre Bonaparte, kısa süre önce radikal bir gazeteciyi vurup öldürdüğü ve cenaze töreni neredeyse bir isyana dönüştüğü için tetikte olan öfkeli polis, bir gösteri yapılabileceği şüphesiyle, Père-Lachaise'e gidecek cenaze kortejinin ilan edilenden bir saat kadar önce hareket geçmesinde ısrar etti. Tabutun arkasında bir elin parmakları kadar insan yürüdü. Şubat ayında cenaze Paris'ten alınıp Nis'teki aile mezarlığına getirildi; iki yıl sonra da mezarının üzerine yersiz bir şekilde kendi boyutlarında bronzdan bir heykeli dikildi. Herzen şimdi üzerinde frakıyla yüksek kaidesinde durmuş, inatla mavi Akdeniz'e bakıyor.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMANTİKLER ARASINDA BİR VOLTERCİ

Herzen'in altmışlardaki hayat hikâyesinin sayfaları arasına, ilk bakışta Herzen ile kaderleri birbirlerine benzeyen Prens Pyotr Dolgorukov adlı başka bir ilginç Rus siyasi sürgün girmişti. Her ikisi de toprak sahibi Rus aristokrat ailelerden geliyordu; her ikisi de kendilerine özgü biçimlerde Rus topraklarında ellerinden alınmış olan düşünce ve konuşma özgürlüğünü bulmak için, doğdukları ülkeyi terk etmişti. Her ikisi de Rus hükümeti tarafından yasaklıydı; her ikisi de hayatlarını basın yayın yoluyla Rus hükümetini eleştirmeye adamıştı. Ama benzerlikler burada sona eriyordu. Karakter ve tarz açısından iki adam birbirinin tamamen zıttıydı. Yaş olarak Dolgorukov, Herzen'den çok daha küçük, ama ruhsal açıdan kendinden önceki kuşağa daha yakındı. Dolgorukov, Büyük Petro'dan sonra iktidara gelmiş olan çarların emrinde Rusya'yı yönetmiş büyük ailelerden birinin oğluydu; üst düzey bir yönetici olamayıp bir isyancı olması, tamamen kişisel özelliklerinden kaynaklanıyordu. Yurt dışındaki sığınmacılar arasında da kendisini hiçbir zaman rahat hissetmemişti; üstelik bu duygu karşılıklıydı. Öteki sürgünlerin görüşlerini paylaşsa bile, insanlarla samimiyet kurmak ona hep yabancı ve sevimsiz görünmüştü. Dolgorukov, bir 18. yüzyıl rasyonalisti olarak değerlendirilmelidir; buna karşılık ör-

ncğin Herzen'le Ogaryov 19. yüzyıl idealistleriydi. Herzen bir kuşkucuydu, ama bunun altında umutlarının her zaman hayal kırıklığıyla son bulmuş olması yatıyordu. Dolgorukov'sa doğuştan kuşkucuydu ve ömrü boyunca da öyle kalmıştı. O, Romantikler arasında bir Volterciydi.

Pyotr Dolgorukov 1816 yılının sonunda doğmuş, bir yaşını doldurmadan yetim kalmıştı. Büyük annesi tarafından yetiştirilip aristokrat ailesinin bütün çocukları gibi uygun yaşa geldiğinde Page Emperyal Kolordusu'na girmişti. Tıpkı büyükbabası, babası ve amcası gibi parlak bir kariyer yapması beklenirken, on beşinci yılında ayrıntısı bilinmeyen bir suç işlemiş ve rütbesi indirilmiş, ardından da ordudan ihraç edilmişti. Bu erken talihsizlik doğal olarak ileriki yıllarda kariyerini de etkilemişti. İsmi bir kez lekelenmiş olduğu için imparatorluk hizmetinde iyi bir görev alabilme imtiyazı kalmamıştı. Torpille yeni kurulmuş olan Milli Eğitim Bakanlığı'nda küçük bir işe girdi. Ancak bu sıradan iş, hırslı delikanlının gözünde ona yapılmış bir iyilikten çok, bir aşağılama olarak kaldı. Üstelik Petersburg sosyetesi tarafından da iyi karşılanmamıştı. Dolgorukov'un çekici bir görüntüsü yoktu, hafifçe de aksaktı. Eksikliklerini çok iğneleyici bir dil kullanarak gidermeye çalışırdı; üstelik bu silahı ustalıkla kullandıkça popülaritesi daha da azalıyordu.

Yine de kentte sosyetik gençlerden oluşan bir arkadaş çevresi edinmiş görünüyordu; etrafındaki gençlerle birlikte, onları çeşitli maceralara kışkırtarak kendi başarısızlığını kapatmaya çalışan eski bir zamparanın (*roué*), Hollanda Elçisi Baron Heeckeren'in himayesi altındaydı. Birlikte kasıtlı yapılmış birçok şeytanlıkta yer almışlardı. Bu entrikaların birinde kötü talihi devam eden Dolgorukov'un adı tarih sayfalarına girecek kadar öne çıkmıştı: 1836 sonbaharında, henüz yirmi yaşındayken, Aleksandr Puşkin aleyhine isimsiz bir taşlama kaleme almıştı. Genç olmasına rağmen içinde bulunduğu topluluğun tarz ve davranışlarını gayet iyi bildiğinden, yaptığı şeyin trajik bir sonla (*dénouement*) noktalanabileceğinin de farkındaydı; dönemin erkekleri çok daha hafif aşağılamalar yüzünden birbirlerini öldürüyor, hayatlarını tehlikeye atıyorlardı. Yine

de, her şeye, zekâsına ve kötü niyetine rağmen, kurbanının gelecekte Rus şairlerinin en büyüğü olarak ünleneceğini, yüz yıl kadar sonra dahi, biyograficiler, edebiyat tarihçileri ve el yazısı uzmanlarının,onun sebep olduğu karmaşa yumağını çözmek ve suçu kanıtlamak için emek sarf etmeye devam edeceklerini tahmin etmemişti.

Önce Puşkin'e, sonra da onun birçok dostuna ulaşan bu ölümcül belge orijinal dili Fransızca ile şöyleydi:

> Les Grand-Croix, Commandeurs et Chevaliers du Sérénissime Ordre des Cocus, réunis en Grand Chapitre sous la présidence du vénérable Grand-Maître de l'Ordre, Son Excellence D. L. Narychkine, ont nommé à l'unanimité Mr Alexandre Pouchkine coadjuteur du Grand-Maître de l'Ordre des Cocus et Historiographe de l'Ordre.
>
> Le secrétaire perpétuel:
> C-te J. Borch[1]

Taşlamanın sonuçlarının yıkıcı olacağı aşikârdı. Dmitri Narişkin, I. Aleksandr'ın sarayında üst düzey bir konumda yıllarca çalışmış bir memurdu, karısıysa sarayın en gözde hanımlarından biriydi; Kont Joseph Borch da yine eşinin cömert ama seçici iyilikleri sayesinde kariyer yapmış başka bir soyluydu. Natalya Puşkin, hem cazibesiyle, hem de bazılarına göre, nezaketiyle bu ünlü güzellerin çok önündeydi; nitekim I. Nikolay'ın kalbini tutuşturduğu dedikoduları bile vardı. Kocasının Yüce Boynuzlular Listesi'nde ilk sıralarda olması buna bağlanmış olmalıdır.

Natalya'nın sadakatsizliğine dair inandırıcı bir kanıt bulunamadı; Puşkin haklı olarak karısını savundu. Ancak hem karısının, hem de kız kardeşinin 1836 sonbaharıyla kış aylarında Georges Dantès adlı genç ve yakışıklı bir Fransız'a ilgi duydukları herkesçe biliniyordu. Bu genç, Baron Heeckeren tarafından evlat

1 "Boynuzluların en büyük locasının en büyük nişanı olan komandör ve şövalye nişanı almış olanlar, ekselansları büyük üstat D. L. Nariçkinin başkanlığında toplandılar; Bay Aleksandr Puşkini oybirliğiyle boynuzlular locasının büyük üstadı ve locanın tarih yazarının yardımcısı seçtiler. Daimi sekreter: C-te J. Borch" (Metni çeviren Nur Nirven'e teşekkür ederim – ç.n.)

edinildikten sonra onunkini de kendi soyadına ekleyerek Dantès-Heeckeren diye anılmaya başlamıştı. Puşkin bu nedenle Boynuzlular Nişanı Belgesi'ni aldığında Baron Heeckeren'in bu işte parmağı olduğundan şüphelenmişti. Ne kadar masum olursa olsun, karısının Dantès ile dostluğu yüzünden adının çıktığını biliyordu. Baba ile evlatlık oğlunun kendisine alçakça bir oyun oynadıklarını düşünen Puşkin, oğlanı düelloya davet etti.

Düello, birkaç sonuçsuz barışma girişiminin ardından, 1837 Şubatı'nda gerçekleşti. Puşkin ölümcül bir yara aldı. Dantès ülkeyi terk etti. Çar, Hollanda Elçisi'nin geri çağrılmasını talep etmişti; ayrılmasından önce onu huzuruna bile kabul etmedi. Polisin ayrıntılı araştırmasına rağmen olay herhangi bir sonuç alınamadan kapatıldı. Taşlamanın Baron Heeckeren'in çevresinden biri tarafından yazıldığından kimsenin kuşkusu yoktu, ancak kim olduğu kesin olarak belirlenemedi. Kuşkular Baron, Prens Gagarin ve Prens Pyotr Dolgorukov üzerindeydi. Heyecan kısa zaman sonra sönüp gitti. Ancak yirmi beş yıl sonra, Ammosov adlı bir yazar *Puşkin'in Son Günleri* adlı bir kitapçıkta taşlamanın yazarının kesinlikle Dolgorukov olduğunu belirtecekti. O sırada Londra'da bulunan Dolgorukov konuyla ilgili olarak Çan'da yayımlanan, başka Rusça gazetelerde de yer verilen öfkeli bir tekzip yazdı. Ne var ki, kesin bir kanıt olmadığından bir kez daha konuya ilgisiz kalınacak, sorun 1927'ye kadar çözülemeyecekti. 1927'de doksan yıllık taşlamanın iki özgün kopyası, Heeckeren, Gagarin ve Dolgorukov'un el yazısı örnekleri ile birlikte Leningrad'daki Cinayet Masası'nın el yazısı uzmanına teslim edilecek ve uzman, belgenin Dolgorukov tarafından ve el yazısını değiştirerek yazıldığını hiç tereddütsüz olarak ortaya çıkaracaktı.

Puşkin'in düellonun ardından ölmesinden kısa bir süre sonra, Dolgorukov memuriyet kariyerini tamamen bırakıp Paris'e gitmişti. Bir süredir şecere çalışmaları yapmakta, büyük Rus ailelerinin tarihini araştırmaktaydı; kötü niyetli ve meraklı mizacına çok uygun zengin bir kaynak bulmuştu. 1843'ün Ocak ayında Paris'te "Kont Almagro" mahlasıyla *Notice sur les familles de la Russie* (Rus Ailelerine Dair Notlar) adlı bir risale ya-

yımladı. Silik başlığının tersine çok çarpıcı bir çalışmaydı bu; Dolgorukov dostlarından oluşan bir grup Rus'un erkek ve kadın atalarını, en sıradan eğlenceleri ihanet ve hükümdar katli olan, elleri kana bulanmış insanlık dışı canavarlar olarak betimliyordu. Yetkililer "Kont Almagro"nun kimliğini derhal teşhis etmişti; Dolgorukov Paris'teki Rus Elçisi Kiselev'den Rusya'ya dönmesi için emir aldı. Beklenenin aksine, emre uymaya hazır olduğunu, ancak bunu "doktoruna danışmak ve arabasını tamir ettirmek için zaman bulduğunda" yerine getireceğini söyledi ve öyle de yaptı. Rus topraklarına ayak basar basmaz da tutuklandı; sorgusundan sonra, daha önce Herzen'in çok daha önemsiz bir suç yüzünden daha uzun bir cezaya çarptırılarak gönderildiği Vyatka'ya, on iki aylığına sürgüne gönderildi.

Birkaç yıl boyunca sessizliğini koruyan Dolgorukov, dersini almış görünüyordu. Kendisini, Paris'te yayımladığı kitapçıkta olduğu gibi rezaletlere yer vermediği devasa bir *Rus Aile Kütükleri Koleksiyonu* hazırlamaya adamıştı. 1848'de mutsuz bir evlilik yaptı. Gerçekte, Baron Heeckeren'i uğrak yapmış birçok genç gibi, Dolgorukov da homoseksüel hazları yeğleyen bir erkekti. Evlilikte bulduğu tatmin karısına arsız ve vahşi şekilde kötü davranmak olmalı ki, kadın bir erkek çocuk doğurduktan sonra onu terk etmişti. *Rus Aile Kütükleri Koleksiyonu*, 1855 ve 1857 yıllarında dört cilt olarak yayımlanıp belli bir beğeni toplamıştı. Ama bu oldukça saygın başarı Dolgorukov'un yazarlık hırsını uzun süre beslemeye yetmedi; üstelik daha gösterişli bir başarı için iştahı açılmıştı. Kont Almagro'nun hovardalık günlerini hatırladı. Artık kırkını geride bıraktığı halde, dünyaya iz bırakma arzusu henüz hayata geçmemişti. 1859'da Rusya'yı ilelebet terk etti. Turin'de Cavour'la görüştüğü ve Floransa'da bir düelloya katıldığı kısa bir İtalya molasından sonra, bir kez daha Paris'e yerleşti. Mülklerini satmış, yaklaşık çeyrek milyon rublelik bir serveti yurt dışına çıkarmayı başarmıştı.

Dolgorukov'un geriye kalan dokuz yıllık ömrü, kendi kendini mahkûm ettiği bu sürgünde geçecekti; portreler galerimizde yerini almasını da işte bu yıllara borçluydu. Herzen'in ve Çan'ın başarısı, Dolgorukov'un kıskançlık duygularını daha

Rusya'yı terk etmeden önce harekete geçirmiş olmalıdır. Öyle ya da değil, izleyen birkaç yıl boyunca Herzen'i örnek alacak, kendine esaslı bir ilham kaynağı bulmuş gibi davranacaktı. 1860 Nisanı'nda Paris'te, bu kez kendi ismiyle, *La Vérité sur la Russie* (Rusya Hakkındaki Gerçek) adlı bir kitap yayımladı. "Kont Almagro"nun basit dedikodularını bir yana bırakmıştı; ülkesinin tarihini ve kurumlarını tahripkâr bir eleştiriye tabi tutuyor, yönetimin her kademesinde ayrıntılı reform önerileri sunuyordu. II. Aleksandr'dan abartılı ve sahte bir kibarlıkla söz ediyor, ama önceki çarlar elinden kolay kolay kurtulamıyordu: Napoleon'un, I. Aleksandr için söylediği, "Bizans İmparatorluğu'nun Yunan olması kadar yalan" olduğu sözlerini onaylayarak aktarıyordu; I. Nikolay'ın otuz yıllık iktidarını "medeniyete ve sağduyuya karşı verilmiş otuz yıl savaşı" olarak tanımlıyordu. Mevcut kurumların tümü –çarın kendisi dışında– eleştiri bombardımanına tutuluyordu:

> Şu andaki Rus hükümeti [diye yazmış son bölümde], tıpkı doğa güçlerinin merhametine kalmış, hiçbir menzili olmadan okyanusta yüzen bir gemiye benziyor. Kaptan iyi niyetli; ancak tayfalarla dümenciler inanılmaz derecede aptal. Mürettebatla yolcular arasında üstesinden gelinemeyecek bir nefret, kesintisiz bir çatışma var. Kaptansa görevlilerin yerine daha ehillerini getirme konusunda kararsız. Tayfalarla dümencilerin ölmelerini, geminin yönetimini emanet edeceği ehil adamların uygun yaşlara gelmelerini bekliyor; ama bu arada gemi kayalara bindirebilir...

La Vérité sur la Russie'de Dolgorukov, bir yandan Herzen'e verdiği değeri ifade ederken, bir yandan da Herzen'den farklı düşündüğünü göstermeye çalışmıştı. Herzen bir sosyalist, Dolgorukov ise anayasayı savunan bir monarşistti. Aralarındaki fikir ayrılığına rağmen kullandığı silahların Herzen'in silah deposundan alındığı çok barizdi. Yaptığı reform planında Herzen'in en bilinen fikirleri, serflerin toprak verilerek azat edilmeleri, bedensel cezanın kaldırılması ve sansürün yasaklanması gibi konular yer alıyordu. Kitabının bir kopyasını Herzen'e

gönderen Dolgorukov, 1860 yazında Londra'ya gelerek onu ziyaret etmişti.

"Saygıdeğer Prens," diye başlayan bu ve sonraki yıla ait mektupları, davaya katılan bu yeni ve ayrıcalıklı kişiden Herzen'in memnun olduğunu gösteriyordu. Bir arkadaşına, "Dolgorukov'un kitabı oldukça iyi. Rusya'da bizim bakan diye adlandırdığımız kürek mahkûmları hakkında bir sürü hikaye var," diye yazmıştı. Ama kamuoyu önünde daha ılımlı konuşuyordu. Çan'ın sayfalarında kitabı tanıtmış ve kendisiyle Dolgorukov arasındaki açık ilkesel farkları, anayasal monarşi gibi "geçiş oluşumları" doğuracak zorunlu koşulların olabileceğini söyleyerek gidermeye çalışmıştı. Dolgorukov'un kitabında eleştirdiği tek şey, bazı kişilerin kimliklerinin isimleri yerine baş harfleriyle verilerek gizlenmesi olmuştu.

Aynı yılın sonbaharında Dolgorukov, Leipzig'de basılan ve Paris'te dağıtılan *Gelecek* adlı Rusça bir gazete kurdu; Çan'ın taklit edilmesi çirkin ama aynı zamanda pohpohlayıcıydı. Herzen'e, Çan'ın majörlüğüne karşı kendi minör rolünü şükranlarıyla birlikte nazikçe açıkladığında, Herzen, Turgenyev'e "Bu da beni *Gelecek*'in Çan'ın üvey erkek kardeşi olduğu sonucuna erdirdi," diye yazacaktı – ustası olduğu sözcük oyunlarının iyi bir örneğiydi. *Gelecek*, birkaç ay içinde beklenmedik biçimde yayınına son vermişti; (Dolgorukuv'a inanacak olursak) güya Rus yetkililer basımevini "ikna etmek için büyük önlemler" almışlardı. Bunun ardından, önce Rusça, sonra (*Le Véridique* adıyla) Fransızca olarak Brüksel'de yayımlanan *Haklı İnsan*; sonra da istikrarsız varlığını 1864'e kadar sürdürecek olan *Haber Bülteni* gelecekti. Bu yayınların hiçbiri Çan'ın edindiği otoriteye ulaşamamış, ama ünlenmiş eski ve yeni Rusların özel hayatlarını ifşa ederek belli bir okuyucu kitlesi bulmuşlardı. Prens Dolgorukov, on parmağında on marifet olduğu için deha zannedilmesine müsait bir yeteneğe sahipti, ancak Herzen'le ne bir düşünür olarak, ne de üslup açısından aşık atabilirdi; her şeyden önce de güven uyandıracak samimi bir kişilikten yoksundu. Fikirlerinin samimiyetsiz olduğunu iddia etmeye yetecek kanıt yok, ancak davranışları göz önüne alındığında sezgi-

leri güçlü olan herkes karakterini oluşturan başlıca unsurun kişisel hınç ve hırs olduğunu görür.

Dolgorukov'un yayıncılık kariyeri bir ara, kurtulmak için tüm yeteneğini kullanmak zorunda kaldığı bir sorun dolayısıyla, neredeyse durma noktasına geldi. İşin başlangıcı Rusya'ya, 1856 yılında *Rus Aile Kütükleri Koleksiyonu*'nun son cildiyle uğraştığı günlere dayanıyordu. Bu ciltte yer alacak aile kütükleri arasında Prens Vorontsov'unki de vardı. Öteki soylu Rus aileleri gibi, Vorontsovlar da köklerinin Rurik'e, Varangianlara dayandığını iddia ediyordu. Ancak kötü gözle bakanlar için, Vorontsovların antik dönemin sisle kaplı tabakaları arasında kalmış eski bir ismi hiçbir kan bağına dayanmaksızın 17. yüzyılda yeniden kullanmaya başladıklarını göstermek çok kolaydı. 1856'da Prens Dolgorukov, Prens Mihael Vorontsov'a aile ağacındaki "boşlukları" dolduracak belgeler yollaması için bir mektup yazdı. Mektup abartılı bir nezaketle kaleme alınmış, ancak aynı zarfın içine bozulmuş bir el yazısıyla imzasız bir not eklenmişti:

> Ekselansları Prens Vorontsov'un, şeceresinin Rus Aile Kütükleri Kitabı'nda ona yakışan şekilde yer alabilmesi için, başvurması gereken bir yöntem var. Bu yöntem Prens Dolgorukov'a 50.000 gümüş ruble ödemektir; ödeme gerçekleşirse her şey onun arzusuna göre olacaktır. Ancak zaman çok kısıtlıdır.

Prens Vorontsov'un bu tezkereyi alınca neler hissettiğine dair bir belge yok. Ancak Dolgorukov'un mektubuna resmî ve kibar bir cevap yazıp altına şunları eklemişti:

> Büyük bir şaşkınlıkla mektubunuzda sizin el yazınıza benzemeyen bir yazıyla imzasız bir not buldum. Size bir kopyasını gönderiyorum. Tarafınızca ve sizin mührünüzle kapatılmış bir mektuba böyle bir not koyma küstahlığını göstermiş kişiyi umarım bulabilirsiniz. Bana yazma nezaketi gösterdiğiniz mektubunuzla birlikte orijinal notu da saklamayı zorunlu gördüm. Ancak yazarı bulmak amacıyla kullanmayı arzu etmeniz halinde, ilk karşılaşmamızda size vermeye hazırım.

Prens Dolgorukov, kendi mührüyle kapatılmış zarfa girmiş olan "bilinmeyen bir el yazısıyla yazılmış not"a çok şaşırdığını ifade etmiş, ama araştırma yapmak gibi bir niyet göstermemişti. Aynı yıl içinde Prens Mihael Vorontsov öltünce, olay da kapanmıştı.

Ancak, Dolgorukov bu işten bu kadar kolay kurtulamadı. Prens Vorontsov konuşmuştu; 1860 Nisanı'nda Dolgorukov, Paris'te *La Vérité sur la Russie*'yi çıkarınca, *Le Courrier du Dimanche* (Pazar Kuryesi) adlı bir haber bülteninde eleştiri yazıları yazan bir gazeteci, fırsattan istifade 50.000 rubleyle ilgili hikâyeyi anlatarak notun Dolgorukov'un işi olduğunu belirtmiş ama kime gönderildiğini söylememişti. Kamuoyu önündeki bu suçlama karşısında sessiz kalamayan Dolgorukov, bültenin sonraki sayısında yayımlanmak üzere bir cevap yazdı ve notta söylenenleri yalanladı; her şeyi Prens Vorontsov'un uydurduğunu, notun aslını istediği halde hiçbir zaman kendisine ulaştırılmadığını ima ediyordu. Son cümlenin yalan olduğu çok açıktı; Vorontsov'un notu iletmeyi istediğini, Dolgorukov'un usturuplu bir şekilde öneriyi reddettiğini biliyoruz. Ne var ki, taraflardan biri öldüğü için bu iddiaya karşı çıkılması mümkün değildi; böylece rezalet bir kez daha uygun biçimde kapatılmış oldu.

Ancak, Prens Vorontsov'a karşı yapılan bu yeni suçlama, yerine geçen büyük oğlu tarafından sineye çekilmedi. Prens Simon Vorontsov, merhum babasına atılan iftira nedeniyle Seine Adliyesi hukuk mahkemesinde Dolgorukov aleyhinde dava açtı. Mahkemeden, Dolgorukov'un imzasız 50.000 ruble talebini bizzat yazdığını ilan etmesini, onu belirli gazetelerde kendi adıyla bu kararı yayımlamaya zorlamasını ve kendisine tazminat ödenmesi doğrultusunda hüküm vermesini istedi. Fransız mahkemeleri önünde birbirlerinin dürüstlüğünü sorgulayan bu iki Rus prensi arasındaki düello, İkinci İmparatorluk Parisi'nde epey heyecan uyandıran bir gösteri olmuştu. Mahkeme Aralık 1860'tan Ocak 1861'e kadar sürdü. İmzasız notun orijinali bulunup bir el yazısı uzmanı harekete geçirilmiş ve yazının Dolgorukov'a ait olduğu ortaya çıkarılmıştı. Mahkeme haklı bulduğu davacının her üç talebinin de karşılanmasına karar verdi.

Dolgorukov'dan daha az becerikli biri, bu ezici yumruk karşısında kolayca boyun eğerdi. Oysa o bu durumu şehit mertebesine ulaşmışçasına saygınlığını artırmak için kullandı. Hiç gecikmeden ve yüksek sesle bu işin siyasi bir komplo olduğunu, kitabında yer verdiği rahatsız edici konular yüzünden II. Aleksandr'ın polisiyle III. Napoleon'un polisinin kendisini cezalandırmak üzere işbirliği yaptığını, siyasi çıkarlar söz konusu olduğunda Fransız mahkemesinin kararlarının adli saçmalıklar olabildiğini herkesin bildiğini iddia etti. Dahası, kararın kişisel etki altında verildiğini söylüyordu; imparatorun üvey kardeşi Morny Dükü'nün adaletle ilgili bütün işlerin dizginlerini elinde tuttuğunu herkes biliyordu: Morny Dükü, Troubetskoy ailesinden biriyle evliydi ve eski ve soylu bir aile olan Troubetskoylarla yine eski ve soylu bir aile olan Vorontsovlar doğal olarak müttefikti. Bu iddiaların tümü akla yatkın ve zekiceydi; başka birçokları gibi Herzen de bunlara inanmıştı. Siyasi bir sürgünün haksız yere kurban edilmesi karşısında öfkelenen Herzen, Çan'da alışık olunmayan bir şiddet diliyle şunları yazmıştı:

> Mahkemenin lehte delilleri hiçe sayarak karar vermesi, yargıçları Rus aristokrasisinin Rusya'da yaşayan ayak takımından seçilmiş böyle bir ülke dışında pek az yerde mümkündür.

1927 yılında belgeyi yeniden inceleyen –ve ne II. Aleksandr'ın, ne de III. Napoleon polisinin suç ortağı olmakla suçlayabileceğimiz– Sovyet uzman, Fransız mahkemesinin kararını onaylamakta tereddüt etmedi. Hem 50.000 ruble talep edilen imzasız mektubun, hem de Yüce Boynuzlular Listesi adlı belgenin Prens Pyotr Dolgorukov'un kaleminden çıktığı ispat edilmiş oldu.

Aslında Dolgorukov'un masum olduğu yalanlarına o zaman da (sonra da) inanmamış olanlar vardı. Paris'te yaşayan biri olarak Turgenyev muhtemelen işin aslını Herzen'den daha iyi biliyordu. Yine de siyasi konulardan uzak duran, karşı kutuplardan kolayca etkilenen biri olmasına rağmen, Herzen'in siyasi bir sürgünle Fransız adliyesi arasındaki fikir ayrılığında ikincisinin mutlaka haksız olacağı yargısını paylaşmamıştı. Konuya

kendisinden beklenmeyen bir ilgi göstermiş olan Turgenyev, Herzen'e şöyle yazmıştı:

> Sana ilerisi için bu işe küçük parmağınla dahi karışmamanı tavsiye ediyorum. Dolgorukov –aramızda kalsın– ahlaken çökmüş bir adamdır ve bunun nedeni sabittir. Çan'da onun için elinden gelen her şeyi yaptın. İlke olarak onu savunman gerekiyordu; ama artık kaderine terk etmelisin. O zaman yine gelip yakana yapışacak; ama silkele gitsin. Söylemeye gerek yok tabii, bu durumda Vorontsovları desteklemen de gerekmez. Lütfen bütün bu kavgalara tıpkı Jüpiter gibi yukarıdan bak.

Ne var ki Herzen bu sağduyulu serzenişi duyacak halde değildi. Dolgorukov'u kendi kumaşından olmasa bile, kendi konumunda biri olarak görüyordu; ihtiyacı olduğu bu zamanda ona ihanet edip korkakça davranmayacak, tek başına bırakmayacaktı. Sonraki yıl bu sadakatini gösterecek bir fırsat doğdu. Ammosov, Dolgorukov'u Puşkin'le ilgili taciz mektubunu yazmakla suçlayan kitapçığı yayımladığında, Dolgorukov da kendi *Bülten*'inde suç ortaklığını reddeden öfkeli bir inkâr mektubu yazdı. Herzen bir kez daha sorgusuz sualsiz bu inkârı (*démenti*) kabul etti ve mektubu Çan'da yayımladı.

Bütün bu yardımlarına rağmen, Herzen'in Dolgorukov'la ilişkisi kişisel değil, esasında siyasiydi ve aralarında resmî bir ilişki vardı. 1863'te Dolgorukov kısa bir süreliğine Londra'da yaşadığında belli bir sürtüşme yaşadıkları da kesindi. Dolgorukov, Herzen'den çok daha fazla Rus aristokrasisinin temel önyargılarına sahipti; gençliğinde Petersburg'da kendisini sevilmeyen biri yapan o üstten bakışı, küstahça tavırları, yaşlanmasına ve sürgünde geçirdiği yıllara rağmen hiç yumuşamamıştı. Bu davranışları yüzünden çeşitli terslikler yaşanmıştı; en keyiflilerinden birini Natalya Ogaryov günlüğünde anlatıyordu: "Unutulmamalı ki İngilizler bayat ekmeği daha sağlıklı bulur ve tazesine tercih ederler, çünkü meşhur beş çayında üzerine yağ sürerek bolca yedikleri bayat ekmekleri ince ince dilimlemek, tazesine göre çok daha kolaydır." Prens Dolgorukov'un bu garip İngiliz beğenisinden haberi yoktu; şehir dışında bir otelde taba-

ğında bayat ekmek bulunca kendini tutamayıp ekmekleri pencereden fırlatmıştı. Buna tanık olan garson prense eşlik eden Çorjevski'ye yaklaşarak sevecen bir saygıyla dostunun sık sık böyle nöbetlere maruz kalıp kalmadığını sormuştu. Çorjevski prensin deli olmadığını ispatlamakta biraz zorlanmış ve garsona onun "çok dertli bir bey" olduğunu söylemişti.

Kimi zaman daha ciddi olaylar da yaşanmıştı. Bir pazar günü, Herzen'in Peddington'daki evinde yenen akşam yemeğinden sonra, masada birkaç Polonyalı bulunmasına rağmen, Dolgorukov Polonya hakkında ters ters konuşmaya başlamıştı. Herzen bunun üzerine kendini kaybetmiş ve evinde kimsenin mağdur Polonya'nın aleyhinde konuşamayacağını haykırmıştı. Dolgorukov derhal şapkasıyla bastonunu almış, kimseye veda etmeden aceleyle evden çıkmıştı; on gün boyunca görüşmediler. Bu tür olaylar muhtemelen sık sık yaşanıyordu. Komik bir başka münakaşa hayatının sonuna doğru Dolgorukov'un ne halde olduğunu açıkça gösteriyor: Bir gün Fransız aşçı Jules, Herzen'in misafirleri içinde en fazla sorun çıkaranın o olduğunu söylerken Dolgorukov konuşmasına kulak misafiri olmuş ve derhal sürekli yanında taşıdığı bıçağını çıkarıp aşçının üzerine yürümüş, adam da kendini tutamayıp prense saldırmış. Boğuşma tehlikeli bir hal alınca Herzen ve bir başka kişinin yardımıyla dövüşçüler güçlükle birbirlerinden ayrılmış. Dolgorukov hışımla Jules kovulana kadar eve bir daha ayak basmayacağını söylemiş. Hikâyenin geri kalanı daha da ilginç. Herzen'in aşçısını kaybetmeye niyetinin olmadığını gören Dolgorukov, Jules'ı evine davet etmiş ve bir şişe şampanya açıp birlikte içerek barışmışlar.

Bu olayın tarihi Herzen de Dolgorukov da Cenevre'ye göçtükten sonraya rastlıyordu. Dolgorukov *Günlük* adını verdiği çalışmasının ilk cildini Cenevre'deyken, 1867'de yayımlamıştı. Başka hiçbir eserin herhalde bu kadar yanıltıcı bir ismi olmamıştır. Kitap, önde gelen Rus ailelerin 18. yüzyılın ilk yarısındaki faaliyetlerini ifşa ediyordu ve bu haliyle de can sıkıcı ve mide bulandırıcı bir kirlilikten, kan ve işkence kaydından başka bir şey değildi. Herzen kitabı, modern okuyucunun hiç de memnunluk duymayacağı şekilde, coşkuyla karşılamıştı; ama

yine de Çan'daki yazısında Rusya'nın çağdaş idarecilerine bir parça ödün verilmesinin iyi olacağını söylüyordu:

> Petersburg ve Moskova matadorlarımızın büyük büyük babalarını görmüştük [diye bitirmiş kitap tanıtımını]. Şimdi de büyükbabalarına bakıyoruz; artık yazardan bizi babaları ile tanıştırmak için çok bekletmemesini dileyeceğiz.

Günlük'ün bu ilk cildi, Dolgorukov'un ilginç ama verimsiz ve sıkıntılı kariyerinin son olayıydı. 1868 yazında vücudundaki su toplanması yüzünden Bern'de yatağa düştü. Tek oğlu, on sekiz yaşında bir delikanlı, Rusya'dan ziyaretine gelmişti. Ancak acılar içinde kıvranan bu adam hiçbir zaman insani erdemlere sahip olmamıştı; dolayısıyla ondan evlat sevgisi de beklenemezdi. Çaresizce yattığı ölüm yatağında bile, Rus hükümetinin oğlunu *Günlük*'ün öteki ciltleri için hazırladığı tehlikeli sonuçlara neden olabilecek notlarını alması için yolladığını düşünüyordu. Artık sağlıklı çalışmayan kafası, sürekli kavga ettiği, ama samimiyetinden ve şerefinden hiç kuşku duymadığı dostuna, kendisine hâlâ inanan tek insana takılmıştı. Herzen'i yanına çağırtıp, yazılarının mirasçısı, vasiyetinin uygulayıcısı olmasını istemişti.

O sırada Lucerne'de olan Herzen ricayı kabul edip, Bern'e gelmek üzere yola çıktı. Yolda karşılaştığı George Henry Lewes ve Mary Ann Evans sayesinde biraz olsun neşelendiğini söylerken, prensin ölüm yatağının başında yaşayacağı kabustan henüz haberdar değildi. Sonradan Turgenyev'e, "Gördüğüm o korkunçluğu henüz hiçbir yazar yazmadı. Belki bir gün o ölüm yatağını ben anlatmaya çalışırım," diyecekti. Sözünde durduğuna dair bir belge yok; *Geçmişim ve Düşüncelerim* altmışların sonuna yetişmiyor. Yine de olayın henüz etkisi altındayken Ogaryov'a gönderdiği mektubun bir bölümünde o manzaranın çarpıcılığını gözlerimizin önüne seriyor.

> Dolgorukov çok kötü bir halde [ölümünden beş hafta önce, 11 Temmuz'da yazmış], ancak güçlü bedeni tıpkı bir kale gibi direniyor. Bacaklarındaki suya diren bağladılar, artık birikmiyor. Yüzü çökmüş, ama sanki daha vakur. Tutarsız konuşuyor, göz-

leri de donuk donuk bakıyor. Ölümün ne kadar yakın olduğunu bilmiyor, ama korkuyor. Bütün bunların üstünde, içinde büyük bir savaş sürüyor. Beni gördüğüne fevkalade memnun oldu, ama bunu belli edemiyor, sadece elimi sıkarak teşekkür ediyor. Dünyada bir tek bana ve vekilim Çorjevski'ye güveniyor. Sabah Çorjevski'yle Vogt'u çağırmış, onlara oğlunun geceleyin kendisini zehirlediğini, şişeden sarı bir sıvı doldurduğunu söylemiş. (Bunu kimselere söylememek lazım.) Daha bir sürü korkunç suçlamadan sonra derhal Rusya'ya dönmesini söylemesi için Vogt'u oğluna yolladı; onu ele vermeyeceğine, olayı kapatacağına dair ant içti. Vogt korkuyla mesajı iletti. Oğlan tabii ki çok öfkelendi. Sonra Dolgorukov onu çağırdı ve af diledi. Ben içeri girince herkesi dışarı gönderdi, iki elini uzatıp doğruldu ve şaşkın gözlerle bana bakıp, "Herzen, Herzen, Tanrı aşkına söyle bana, senden başka kimseye güvenmiyorum, senden başkasına saygı duymuyorum, bütün bunlar delilik mi, çıldırdım mı?" "Sence delirdin mi? Hayır, sana bir şey olmadı." "Evet, evet, belli ki çıldırdım. Ne dersin? Çılgınlık mı?" (Bu sözler onlarca kez tekrarlandı.) Sonra birdenbire gözlerini kapatıp iki kez, "Hayır, ama Tanrı aşkına, bana ne yaptıklarına dikkat et," dedi.

Herzen bütün bunlara dayanamamış ve iki gün sonra, Dolgorukov ile oğlu arasında yaşanan başka bir vahşi sahnenin ardından o kabustan kaçmıştı. Can çekişen bu bahtsız varlığın sonu 17 Ağustos'ta nihayet geldi. Dolgorukov, yaklaşan ölüm sinirlerini iyice bozana kadar insan sevgisine inanmayan ya da buna hiç ihtiyaç duymamış bir rasyonalist olarak yaşamıştı; o bu tür inançları yalnızca hırslarını yerine getirmede birer araç olarak görmüştü. Ölürken de üzgün değildi. Çan'da çıkan ölüm metninde baştan savma pişmanlık ifadelerinin hemen ardından çar yardakçılarının bütün foyalarını ortaya çıkarmaya yarayacak çalışmalarının "güvenli ellerde" bulunduğuna dair muzaffer bir edayla yazılmış cümlelere yer vermişti.

Herzen resmî vasilik rolünü son anda reddettiği için bu belgeler Çorjevski'nin "güvenli elleri"ne teslim edilmişti; sonraki bölümlerin birinde bu belgelerin ilginç hikâyesi anlatılacaktır.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"NEÇAYEV OLAYI"; YA DA İLK TERÖRİST

Sergey Neçayev, devrim tarihlerinin tümünde kendisine yer bulması gereken bir isim. Çağdaşlarına ve gelecek kuşaklara kendini zorba kişiliği sayesinde kabul ettirmiş biri olan Neçayev'in, otuz beş yaşında sona eren göz kamaştırıcı hayatında doğrusu pek bir başarı da yok. Çok az sayıda –birer havariden çok, düpedüz aldatılmış insanlardan oluşan– izleyeni vardı. Adıyla anılan olay, ki bu yüzden birçok kişi hapse ya da sürgüne gönderilmişti, fiyasko bile değil, asılsız bir iddiadan başka bir şey değildi. Neçayev mevcut düzenin yıkılmasından yanaydı, ama bunu ne Herzen gibi demokrasiye olan romantik inancı, ne de Bakunin gibi insana olan daha da romantik inancı nedeniyle amaçlamıştı. Tek doğru olarak ve yalnızca devrime inanıyor, başka da bir inanç gütmüyordu. Neçayev'in özgünlüğü ve tarihsel önemi de buradan, devrime hiçbir koşula bağlı olmaksızın inanmasından ve aynı şekilde uygulamaya geçirme tarzından geliyordu. "Ahlak diye bir şey yoktur," tezini savunuyordu ve ona göre bu tez doğrultusunda faaliyette bulunup, devrimin çıkarları için olduğu sürece cinayetten hırsızlığa kadar her türlü suç (ki tek yargıç kendisiydi) meşru ve övülmeye değerdi. Üstelik bu kadarla kalmamış, bu mantığı daha da ileri götürmüş, ilkelerini hem düşmanlarına, hem de sözde dost-

larına karşı aynı arzuyla uygulamıştı. Önüne çıkan herkese kazık atmıştı; atamadığındaysa belli ki gücü tükenmişti. Arsızlığının sınırı yoktu; cesareti, gözü karalığın en uç sınırlarına kadar taşımıştı. Fanatiğin, palavracının, ahlaksızın tekiydi; tümünün bileşkesinden oluşan, eşi benzeri olmayan biriydi.

Sergey Neçayev bir köy papazının oğluydu – Rus köy papazları o dönemde toplumun horlanan, küçük görülen, çok defa ahlaksız bulunan bir tabakasıydı. Babası dolayısıyla iyi bir din eğitimi alan Sergey, bu ayrıcalığını ileride ölçüsüz hırslarının ateşini yakmakta kullanacaktı. Düşmanları onun "cahil" ya da "yarı cahil" olduğunu söylemişlerse de, bu aşağılayıcı nitelemeleri eğitimsizliğini kastetmek için değil, tavırları ve ahlaksızlıkları nedeniyle ifade ettikleri düşünülebilir. Babasının mesleğini sürdürmesi beklenmiş olmalı ki, 1868'de, yirmi bir yaşındayken Petersburg'da bir okulda ilahiyat öğretmenliğine başladı. Altmışlarda Petersburg'daki öğrenci çevreleri devrimci fikirlerle kaynıyordu; genç Neçayev etrafına ilgisiz kalmadı, hatta kısa bir süre sonra, Rusya'da devrim yapmak için oluşturulmuş küçük bir öğrenci grubunun önde gelen üyelerinden biri oldu. Herhangi bir ciddi örgütlenmeye sahip olduklarına ya da entrikalı gençlik konuşmalarından daha tehlikeli bir işe giriştiklerine dair herhangi bir kanıt yok. Ancak tetikte olan yetkililer her şeyin farkındaydı ve Neçayev'le yoldaşlarının polisin karşısına çıkartılıp sertçe sorgulanmaları için fazla beklemek gerekmedi; Neçayev bundan böyle "polis gözetimi" altında olacaktı.

Becerikli ve girişimci gencimiz tehlikeyi sezdiği ya da belki öğretmenlik gibi can sıkıcı bir işten bıktığı için, ortadan kaybolmaya, hatta bu kayboluşu adını duyurmak için kullanmaya karar vermişti. Yoldaşlarına tutuklandığını ve "bilinmeyen bir kale"ye götürüldüğünü yazdığı bir not gönderdi. Güya notu polis arabasının penceresinden atmış, adı bilinmeyen bir öğrenci de şans eseri görüp almış ve arkadaşlarına iletmişti. Hikâyede büyük bir gariplik olmadığı için öğrenci dostları bu yalana kanıp, bırakılmasını talep edecekleri bir gösteri düzenlemeye karar verdiler. Ancak o sırada Neçayev çoktan gü-

neyin yolunu tutmuştu. Mart 1869'da sahte bir pasaportla sınırı geçti, doğruca devrim kahramanlarının ruhani vatanı İsviçre'ye gitti.

Cenevre'ye gelir gelmez yanına gideceği ilk kişi elbette eski kurt Bakunin'di. Bakunin o sırada aşırı kanat içinde ününün zirvesindeydi. Engin kişiliği ve devrimciliği, günün birinde bu ayrıcalığı paylaşmayı umut eden, ancak şimdilik yalnızca enerji, inanç ve geniş hayal gücüne sahip olan bütün gençleri ona çekiyordu. Bakunin'in tüm ziyaretçileri gibi, Neçayev de eski savaşçının dev cüssesinden, çekim gücü yüksek kişiliğinden etkilendi. Ama o da onu etkilemeyi becerecekti; Bakunin'e devrimci öğrenci hareketinin elebaşı olarak hapsedildiği Peter-Paul Kalesi'nden yeni kaçtığını anlattı; merkezi Petersburg'da olan ve Rusya topraklarına boydan boya devrim katarını döşeyen Rus Devrim Komitesi'nin bir delegesi olarak İsviçre'ye geldiğini söylemişti.

Bakunin blöf yapma kabiliyeti kendinden üstün birine daha önce hiç rastlamamıştı; üstelik, bu genç [Neçayev], er ve erbaşlarının kendi hayal dünyasından başka bir yerde mevcut olmadığı, siyasi müfrezeler yarattıktan sonra başkumandanlığını da üstlenen Bakunin gibi biriyle aynı kafadaydı. Neyse ki –hiçbir mantığa dayanmasa da– başkalarını oyuna getirmeye kalkışanlar, her zaman en kolay oyuna getirilenler olmuştur. Bakunin'in kitabında zaten kuşkuculuğa yer yoktu; Neçayev'in söylediği her şeye sonuna kadar inandı. Neçayev de, tıpkı Bakunin gibi, yeni tanıştığı insanların takdir ve güvenini kazanmasını bilen biriydi. Bakunin de, herkes gibi ona ilk görüşte vurulmuştu. Kısa süre sonra "Oğul" gibi bir de sevecen lakap taktı (Bakunin Londra'da kaldığı süre boyunca birkaç İngilizce kelime öğrenmeyi başarmıştı). Aralarında duygusal bir ilişki kurulmuş; Bakunin Rus Devrim Komitesi'nin faaliyetlerini ve namını paylaşmayı çok istediğini ifade etmişti. Bir süre sonra İsviçre'deki Rus göçmenler (*émigrés*) arasında tuhaf bir hikâye yayıldı: güya Bakunin, Neçayev'e "sahte para basmaya kadar" her türlü konuda itaat edeceğine dair bir kâğıt vermiş ve altına –tam bir teslimiyet belirtisi– bir kadın adıyla "Matrena" diye

imza atmıştı. Bu kâğıdın tutuklandıktan sonra Neçayev'in belgeleri arasında bulunduğu ve imha edildiği iddia edildi; ama bu iddia hiçbir kanıta dayanmıyordu. Eğer böyle bir belge olsaydı bile, "Matrena" imzası, fesat dedikodusunda söylendiği gibi değil –Bakunin'in hoşlandığı bir davranış olarak– bir kod adı olmalıydı.

Gerçek ya da değil, böyle bir hikâyenin olması bile, Neçayev'in yaşlı devrimci üzerindeki gücünü göstermeye yeter. Bu etkilenmenin bir bölümünü Bakunin'in içinde bulunduğu koşullarla açıklayabiliriz. Bakunin, Herzen'le kavga etmiş, arasını açmıştı; aklını kaybedecek kadar kendini içkiye vermiş, mecali kalmamış yumuşak başlı Ogaryov'sa artık devrim davasının neferi değildi. Zaten her ikisi de bir süredir Rusya ile iletişimi kaybetmişti. Oysa Neçayev, Bakunin'e bir daha göremeyeceği vatanının kokusunu getirmişti. Ülkesi, enternasyonal görüşlerinin tam ortasında duruyor, rüyalarına giriyordu; hâlâ yüreğine en yakın yer kendi vatanıydı; üstelik önüne bir kez daha devrim davasında çalışma fırsatı çıkmıştı. Dünya üzerinde başka hiçbir yer kendi ülkesinin yerini alamamıştı; çocukluğuyla, doğduğu topraklarla ilgili anılarını yıllar önce kaybettiğini düşünürken, tehlikeli ve akıl çelen Rus "Oğul" ile beraber yok olduğunu sandığı duygusal yanı yeniden canlanıyordu.

Yaşlandıkça üzerine yapışmaya başlayan bezginlikten bu heyecan sayesinde kurtulmak üzereydi. Herzen, mayıs ayında Cenevre'ye geldiğinde –ki bu eski dostların son buluşmasıydı– onu sağlığı düzelmiş, diyet yaparak neredeyse yirmi beş kilo kadar vermiş gördüğünü söyleyecekti; "çok fazla et ve şarap tükettiğini", bir lokomotif gibi çalıştığını, ama "lokomotifin fazla buhar yüzünden raydan çıktığını" yazdı. Bahar ve yaz ayları boyunca Cenevre'de Neçayev'in Rusya'da dağıtması planlanan bir düzineden fazla bildiri ve kitapçık basmışlardı. Bazılarının başlıkları şöyleydi: *Üniversite Öğrencilerine*; *Rusya'daki Genç Kardeşlerimize* ya da *Devrimcinin Elkitabı*. Bunların bir bölümünün altında Neçayev'in imzası vardı. Aslında çoğu Bakunin, çok azı Neçayev, biri ikisi de Ogaryov tarafından yazılmış bildirilerdi bunlar. Tek bir sayı basılan yeni bir gazetenin

ismi ise *Halkın Adaleti*'ydi; Neçayev'in hayali örgütüne verdiği isim de buydu.

Bakunin yazınsal alandaki bu işbirliğiyle yetinmedi; "Matrena" adıyla imzalanmış belgenin var olup olmadığını bilmiyoruz, ama yeteri kadar dikkat çekici başka bir belgenin gerçekliğinden kuşku duymak mümkün değil. 12 Mayıs 1869 tarihli belge şöyle:

> Hamili yazı, Devrimci Dünya İttifakı'nın Rusya bölümünün yetkili temsilcisine aittir. No. 2771.

"Michael Bakunin" olarak imzalanmıştı; mühürde de "Devrimci Avrupa İttifakı, Merkez Komitesi" yazıyordu. Bakunin'in himayesi altına aldığı kişiyi (*protégé*) devrim davasını Avrupa'ya yaymak için kurduğu bu gizli derneğe, "Gizli İttifak"a tanıştırmamış olması gariptir; ama bu, ondan beklenmeyecek bir davranış değildi. Bildiğimiz kadarıyla ona birliğin varlığından bile söz etmemişti. O günün koşullarında, Dünya veya Avrupa ölçeğinde daha önce adı duyulmamış yepyeni bir Devrimci İttifak oluşturmanın heyecanına yenik düşmüş olmalıdır. Belgeye verdiği numara ise, fark edileceği gibi, ismi bile duyulmamış örgütün Avrupa'nın çeşitli yerlerinde emirleri yerine getiren 2770 ajanı olduğunu ima ediyor. Böylece, olmayan bir Rus Devrim Komitesi'nin kendinden menkul temsilcisi Neçayev, olmayan bir Avrupa Devrimci İttifakı'nın temsilcisi Bakunin'den, Rusya'da faaliyette bulunmak için izin almış oluyordu. Ne komedilerde ne de tarihte benzerine rastlanabilecek enfes bir olay; kimin kimi kandırdığına dair elimizde ne yazık ki bir kanıt yok.

Ancak bu iki muhteşem şarlatanın bir başka ortak yönlerine dair çok somut bir şey vardı: Her ikisi de parasızdı ve her ikisi de bilinen yöntemlerle para kazanma yeteneğine sahip oldukları halde, böyle bir istekleri yoktu. Bakunin yıllar önce anılarını yazmaktan söz etmiş ama pek üzerinde durmamıştı. Tam bu sıralarda *Revue des deux Mondes*'in (İki Dünya Üzerine) editörü Buloz'dan heyecan verici bir teklif aldı. Ne var ki, borç alabildiği sürece, günlük ekmeğini çıkarmak için kaba çarelere başvur-

mayacak kadar gururluydu. Üstelik Neçayev'in gelişiyle başka yollardan para bulma fırsatları doğmuştu. Neçayev'in temsilcisi olduğu davaya bütün devrimciler elbette katkıda bulunmalıydı; devrimi hazırlayanların da, devrim başlayana kadar, bu farazi bağışçıların sağladığı fonlarla hayatlarını sürdürmeleri pekâlâ haklarıydı.

Önlerine çok sağlam bir fırsat çıktı. 1858'de Bahmetiev adında toprak sahibi zengin ve sıra dışı bir Rus, komünist olmuş, her idealist Rus fanatiğinin yapabileceği gibi, Pasifik'te bir adada model olacak bir topluluk kurmak için yola çıkmıştı. Londra'dan geçerken Herzen'le Ogaryov'a uğramış ve onlara, yanında kendi projesine gerekenden fazla para olduğunu söyleyip, Rusya'daki devrim çalışmaları için harcanmak üzere 800 pound bırakmıştı. Pasifik'te buharlaşmış olmalı ki, hayırsever Bahmetiev'den bir daha haber alınamadı. Eğer Londra bankalarından birinin defterlerinde Herzen ve Ogaryov adına ortak bir hesapta 800 poundluk hesap bilgisi olmasaydı, adamın varlığı gerçek bir masal olabilirdi. Herzen'le Ogaryov, bildiğimiz vicdanlı ve titiz tutumlarıyla bu paranın yalnızca faizini propaganda amacıyla kullandılar; 1869 yılına gelindiğinde "Bahmetiev fonu"nda hâlâ el sürülmemiş halde 800 pound duruyordu. Paranın varlığını muhtemelen Ogaryov'dan öğrenmiş olan Bakunin, işte bu fonun kendisi ve "Oğul" tarafından yürütülmekte olan devrim çalışmalarında kullanılmasının çok uygun olacağını düşünüyordu.

Herzen'in hayatı boyunca sergilediği kuşkuculuk, yaşlandığında daha da artmıştı. Neçayev'i Cenevre'de görmüş, hiç sevmemişti. Bakunin'e de güveni yoktu; plandan da habersizdi. Ama Cenevre'de yaşayan ve hali de morali de bozuk olan Ogaryov'un, Bakunin'le Neçayev'in baskılarına dayanması mümkün olmadı. Onların talebiyle Herzen'e faaliyetlerinin desteklenmesi için mektup üstüne mektup yazdı. Herzen de artık yorgun ve bezgindi, usandırıcı ısrarlara o da dayanamadı; temmuz sonunda Ogaryov'un fonun yarısını çekmesini kabul etti. Yine de, paranın Cenevre'de kurulacak devrimci bir matbaa için kullanılmasının daha iyi olacağını söylemeden ve böyle bir girişimin

Bakunin açısından Neçayev'in Rusya macerasından daha emin bir gelir kaynağı olacağını eklemeden duramamıştı.

Herzen'in sözlerine elbette itibar edilmedi; 10.000 frank (400 pound) önce Bakunin'in sonra da, muhtemelen biraz azalmış olarak, Neçayev'in eline geçti.

Neçayev'in İsviçre ziyareti, akıl almaz bir şekilde, gerçekten başarılı geçmişti: Avrupa Devrimci İttifakı adına ve ünlü devrimci Bakunin imzalı bir vekâletname elindeydi, (değeri hakkında o ne düşünürse düşünsün) böylece Rusya'daki öğrenci dostlarını etkileyebilecekti; üstüne üstlük bir de serbestçe harcayacağı bol miktarda nakit para koparmıştı. Bu değerli kâğıtlarla ve balyalarca bildiri ve kitapçıkla ağustos sonunda Rusya'ya döndü. Bütün kış hazırlık yapacaktı; Bakunin'e planlanan devrimin 19 Şubat 1870'de, serflerin özgürlüğe kavuşmalarının dokuzuncu yıldönümünde başlayacağını bildirdi.

Rus polisinin becerisi ya da uyanıklığı hakkında ne tür bir yorum gerektiriyor bilinmez ama, kayıtlara göre Neçayev bu belge ve niyetlerle Rusya'ya girmeyi, orada üç ay kalmayı, karanlık bir suç işlemeyi ve hiç acele etmeden, sapasağlam olarak ve serbestçe İsviçre'ye geri dönmeyi başardı. Evet, gerçekten olan buydu: Neçayev karargâhını Moskova'ya kurmuştu. Bakunin devrimci çevrelerde hâlâ etkili bir isimdi; kendisi de efsanevi Avrupa İttifakı'nın temsilcisi olarak taraftarlarının tümünden itaat talep etti. Devrimin nasıl örgütleneceğine dair düşüncesi çok basitti. Yapılması gereken, her biri gizli bir devrim komitesi olmak üzere, beşer kişilik gruplar oluşturmaktı. Grupların işlevleri ayrıntılandırılmamıştı; önemli tek bir özellikleri vardı, o da hiçbir grubun bir diğeriyle ilişki kuramaması, hatta birbirlerinden bile haberlerinin olmayışıydı; her biri Neçayev'in yönetimine ve eşgüdümüne mutlak bir şekilde bağlıydı.

Polisin sonradan yaptığı ayrıntılı araştırmalara rağmen bu tuhaf örgütlenmenin hazırladığı somut bir devrim planına ulaşmak mümkün olmamıştır. Hem Bakunin'in hem de Neçayev'in devrimci faaliyetlerinin en önemli özelliğini oluşturan blöf ve hayal gücü, devrim planı için de söz konusuydu. Ancak örgütün dahil olduğu bir olay gerçekten yaşanmıştı. Mos-

kova'da, sözü edilen beşer kişilik gruplardan birine bağlı İvanov adlı bir öğrenci, dernek üyelerinin uymak zorunda oldukları emirlerden en önemlisine, Neçayev'in buyruklarına sorgulamaksızın itaat etme koşuluna karşı gelme eğilimi sergilemişti. Neçayev böyle bir dik başlılığın en başından ve etkili bir darbe (*coup*) ile ezilmesinin öneminin farkındaydı. İvanov'un örgütü ifşa edeceğinden korktuğunu söyleyerek, ya da öyle görünerek, grubun öteki üyelerini müstakbel haini öldürmek için ikna etti. Böylece bir taşla iki kuş vuracak, hem isyanı bastırmış, hem de ortak suç işleyerek öteki üyeleri kendine bağlamış olacaktı. Neçayev'in yoldaşlarından en büyük farkı, onların ağızlarında kalan çeşitli hunharlıkları soğukkanlılıkla hayata geçirmeye her an hazır olmasıydı. Cinayeti Neçayev işledi. Grubun dört üyesi olay anında oradaydı, ancak son anda paniğe kapıldılar, üstelik neredeyse plan tümüyle bozulacaktı; olaya yardım etmemişler, ama onursuzca göz yumarak katılmışlardı.

Dostoyevski'nin *Ecinniler* adlı romanına konu olan entrikanın dayandığı bu cinayet, 21 Kasım 1869'da işlenmişti. Dört gün sonra kurbanın cesedi bir gölette bulundu. İvanov cinayetiyle ilgili haberler kısa zamanda yayılmış, büyük bir heyecan yaratmıştı. Duyulan rahatsızlığın büyüklüğüne gerçekten şaşıran Neçayev, artık polisin tembelliğine güvenemeyeceğini anlamıştı, kaçmak için hazırlıklara başladı. Rusya'dan aralık ortasına doğru ayrılmış olacak ki, Ocak 1870'de yeniden İsviçre'de ortaya çıktı.

Bu esnada Bakunin'in hayatında önemli bir değişiklik olmuştu. Alışılmışın dışında bir aile geçmişi olan Bakunin, Sibirya'daki sürgün yıllarında Polonyalı bir tacirin kızı olan Antonya Kviatkobski ile Tomsk'ta evlenmişti. Kadın kendisinden yirmi beş yaş küçük, güzel, boş kafalı, rahatına düşkün ve kocasını ayakta tutan devrim coşkusundan da, enerjiden de tamamen yoksun biriydi; Sibirya'nın o küçük kasabasında, donuk insanlar arasında kendine daha uygun bir eş bulamadığı için Bakunin'le evlenmiş olması çok muhtemeldi. Ama Bakunin açısından çok daha tuhaftı bu evlilik. Çünkü kadınlar hayatının hiçbir döneminde Bakunin'in ilgisini çekmemişti; ay-

rıca tüm kanıtlar bu insanüstü enerji sahibi devasa adamın cinsel açıdan iktidarsız olduğu yönündeydi. Bakunin kaçıktan sonra karısı arkasından gelmiş, İsveç'te buluşup Fransa ve İtalya'ya birlikte seyahat etmişlerdi. Kadın Napoli'de Gambuzzi adlı Bakunin hayranı sosyalist bir İtalyan avukata âşık olunca adamla sevgili olmuşlardı. 1867'de Bakuninler İtalya'dan Cenevre'ye taşındıktan hemen sonra, Antonya bir oğlan çocuğu doğurdu.

1869 baharında, Neçayev'in Cenevre'ye ilk gelişi sırasında, Antonya oğluyla birlikte sevgilisini görmeye Napoli'ye gitmişti; oradan yazdığı bir mektupla tekrar hamile olduğunu ve kocasına yıl sonuna doğru döneceğini bildirmişti. Bakunin bunlara hiç şaşırmadı. Başından beri sadakat talebinde bulunmamıştı, ne de karısından böyle bir beklentisi vardı; aptal ve sevimli karısıyla çocuğuna karşı şefkatten başka bir şey duymuyordu. Ancak Cenevre'ye geldikten sonra ve çocuğun doğmasıyla yayılan dedikodulardan epey rahatsız oldu ve Cenevre'yle de fazla bağı kalmayınca, o kışı başka bir yerde geçirmeye karar verdi. Birkaç samimi arkadaşını haberdar ederek İsviçre'nin İtalya sınırında bir yer seçmiş ve kasım başında küçük bir göl kasabası olan Locarno'ya yerleşmişti. "Cenevre'nin kuru ve boğucu atmosferinden sonra burası cennet gibi bir yer," diye yazmıştı Ogaryov'a. Üstelik yarı yarıya ucuz olduğunu söylüyordu. Aralık ayında sekiz aylık hamile Antonya, İtalya'dan dönüp ona gelmişti.

Neçayev Ocak 1870'te Cenevre'ye geldiğinde Bakunin'in artık orada yaşamadığını görüp Ogaryov'dan adresini almış ve şubat başında Locarno'ya gitmişti. Suç ortağı dostu hiç beklenmedik bir şekilde Marx'ın başyapıtı *Das Kapital*'i Rusçaya çeviriyordu; çünkü artık yoksuldu ve karısı ona bir de kız çocuk doğurmuştu. Rus bir yayıncı 1.200 ruble (120 pound) karşılığında *Das Kapital*'i çevirmesini isteyip, 300 rublesini peşin verince, Bakunin işi kabul etmişti. Neçayev geldiğinde Bakunin, Marx'ın çapraşık tahlilleriyle uğraşmaktan zaten çoktan yorulmuştu; devrimle doğrudan ilgili görevlerde yer alması gereken bir dehanın sıkıcı yazı çizi işleriyle uğraşmasının uygun olma-

dığını söyleyen Neçayev'in aklını çelmesi uzun sürmedi. Ama alınmış ve çoktan harcanmış 300 ruble, işten vazgeçmek için bir engeldi; Neçayev konunun bu yönüyle ilgilenmeyi üstlendi. Anlaşmayı geçersiz kılmak için başvurduğu yolun Bakunin'i ne kadar ilgilendirdiğini bilmiyoruz. Ama yayıncıya buyurgan bir mektup yazarak, "Halkın Adaleti"nin gizli komitesi adına Bakunin'in rahat bırakılmasını istedi; emre uyulmadığı takdirde ortaya çıkacak kötü sonuçlardan sorumlu olmadıklarını söylüyordu. Polyakov adlı bir Rus Yahudisi olan yayıncı, İvanov'un başına gelenler dolayısıyla bu tehdidin hiç de boş olmadığını anlamış olmalıdır.[1]

Bakunin sıkıcı işinden kurtulmuş ama işin sonunda alacağı 900 rubleden olmuştu; bir kez daha geçim sıkıntısıyla baş başaydı. Ne onun ne de Neçayev'in hayali bir komitenin olmayan kaynaklarından faydalanmaları mümkündü. Akıllarına yine Bahmetiev fonu geldi. Herzen kısa bir süre önce Paris'te ölmüştü; fon hesabının hayattaki sahibi Ogaryov büyük ihtimalle kalan yarıyı kullanabilecek durumdaydı. Bir an bile gecikmeden harekete geçtiler; Bakunin, Herzen'in vasilerinden bu parayı istemesi için Ogaryov'dan talepte bulundu.

> Bu senin hakkın olmakla kalmıyor [diye yazmış 22 Şubat'ta] aynı zamanda bir görev. Kutsal görevin uğruna kişisel hassasiyetleri bırakmalı, Romalılar gibi, Brütüs gibi, sert olmalısın.

Mektupla yetinmediler. Konu yaşamsal önemdeydi. Yol parasını ev sahibinin oğlundan borç alan Bakunin, mart ortasında olay mahallinde olmak için (Neçayev ondan önce gitmişti) Cenevre'ye geldi.

Ogaryov'un Brütüs olmaktan ya da verilen Romalı rolünü oynamaktan korkusu yoktu. Oğul Aleksandr Herzen'e mektup yazdı; can sıkıcı miras konularından bir an evvel kurtulmak isteyen Aleksandr, gereken her şeyi yapacak, bizzat Cenevre'ye gelip parayı ödeyecekti. Resmî bir karşılaşma oldu. Ödeme sırasında genç Herzen'le Ogaryov'un yanı sıra, Bakunin, Neça-

1 Bu olay, 1872'de Marx'ın Bakunin'e karşı yaptığı suçlamalarda ve ardından Bakunin'in Enternasyonal'den ihracında önemli bir rol oynayacaktı.

yev, Natalya Ogaryov, Tata Herzen ve iki ya da üç Rus daha hazır bulundu. Fonun ikinci yarısına tekabül eden 10.000 frank, genç Herzen tarafından makbuz karşılığında Ogaryov'a verildi; sonra da elden ele, Ogaryov'dan Bakunin'e, Bakunin'den de Neçayev'e geçti. Neçayev "devrimci onuru"na güvenmelerini talep ederek o sırada herhangi bir makbuz vermedi; birkaç hafta sonra Ogaryov belgeyi istediğindeyse kısaca komitesinin makbuz verme alışkanlığı olmadığını söyleyecekti.

Bu ilginç olay uzun süre gizli kalmadı. İsviçre'deki devrimci çevrelerde başlayan dedikodu Karl Marx'ın yaşadığı Londra'ya kadar yayıldı. Marx bu iştah açıcı konuyu kaçırmayıp havada kapmıştı.

> Bu arada [24 Mart'ta Engels'e yazıyor] bugüne kadar Herzen'e her zaman öfke duymuş olan Bakunin, ölümünün hemen ertesinde onu öven şarkılar söylemeye başlamış. Üstelik amacına ulaştı: zengin Herzen'in Rusya'dan (oradaki partisinden) her yıl aldığı yaklaşık 25.000 franklık propaganda fonu, artık Bakunin'e verilecek. Miras konusuna şiddetle karşı olduğu halde, belli ki böyle bir "miras"a karşı değil.

Hayatı boyunca hasımlarının en kötüsüne inanmayı tercih etmiş olan Marx, bu olaydaki zırvaları yutmuş görünüyordu; birkaç hafta sonra Kugelmann'a yazdığı mektupta da Herzen'in "Rusya'daki Slav yanlısı yarı sosyalist parti"den yılda 25.000 frank destek aldığı iddiasını tekrarladı. İleride artık hayatta olmayan Herzen'le olmasa bile, Bakunin'le uğraşmaya devam edecekti; iki yıl sonra Bakunin'in Rusya'dan gelen destekle ayakta durduğu iddiasını yine dile getirdi. En nihayetinde de, 1872'de, Bakunin konuyu kökten çözmeye karar verecek ve Ogaryov'u, "Natalya Herzen'in mevcudiyetinde para benim [yani Ogaryov] tarafımdan Neçayev'e verilirken Bakunin orada değildi," şeklinde bir kâğıt imzalamaya zorlayacaktı. Ne var ki, 1872 sonunda Ogaryov artık imzası bile inandırıcı olmayan, bedenen ve kafaca hasta bir insandı. Kabul edilmesi gerekense, Bakunin'in hem ahlaki değerleri hiçe saydığı, hem de hayal gördüğüydü; oradaki varlığı olayla hiç ilgisi olmayan genç Alek-

sandr Herzen tarafından onaylanmıştı. Olayda elbette parmağı vardı; para transferini, elden ele geçişini sağlayan ta kendisiydi; faydasını görense Neçayev olmuştu.

Bakunin'le Neçayev'in Locarno'daki görüşmeleri sırasında haris gözlerini diktikleri tek kaynak Bahmetiev fonu değildi; ne de olsa, devrimin mali ihtiyaçları dipsiz bir kuyudan farksızdı. Arsızlık hikâyesinin sonraki bölümü Herzen'in büyük kızının kişiliği ve sahip olduklarına odaklanıyordu. Babası öldüğünde Tata'nın aklına ilk gelen kişi, haberi Cenevre'de tek başınayken almış olan Ogaryov'du. Vakit kaybetmeden Cenevre'ye gidecek, ama bu şefkat ziyaretinin bambaşka sonuçları olacaktı.

Tata Herzen'e babasından, erkek ve kız kardeşleriyle aynı miktarda, küçük ama tatminkâr bir servet kalmıştı. Ama o, öteki kardeşlerinin aksine, babasından bir de samimi ama biraz eğreti bir devrim coşkusunu da miras almıştı. Neçayev, kızın coşkusunu ve servetini devrim davasının hizmetinde kullanabileceğini anında sezmişti; Cenevre'ye gelmesi bulunmaz bir fırsattı. Tata romantik ve kolay etkilenen bir kadındı; üstelik İtalyan Penizi ile yaşadığı talihsiz ilişkiden henüz kurtulmuştu. Yeni bir amaç edinmeye, yeni çekimlere kapılmaya çok müsait bir dönemden geçiyordu. Ogaryov farkında olmadan bir kez daha Neçayev'e bilinçsiz ama gayretkeş bir maşa olacaktı. Açıkgözün orada olmadığı bir sırada (o sırada Neçayev, Bakunin'le Locarno'daydı), Rusya'daki devrimin eli kulağında olduğunu, Neçayev'in yurt dışındaki sürgünlerle anavatandaki devrimciler arasında bağ kurduğunu ve de onun becerisi sayesinde *Çan*'ı yeniden çıkaracaklarını anlattı; Tata çok heyecanlanmıştı. Bu arada, başka bir işi olmadığı için kendini Ogaryov'un karmakarışık yazılarını toparlamaya vermişti; devrimci öneme sahip işler yaptığına inanıyordu. Paris'e, Natalya'ya gittiğinde, Cenevre'ye yerleşmeye kararlı olduğunu söyleyecekti.

Bu karar büyük bir kavgaya neden oldu. Artık Herzen ailesinin başına geçmiş olan genç Aleksandr, kız kardeşinin planlarına sağlığını öne sürerek karşı çıktı. Aklı Neçayev tarafından çelinmiş olan Bakunin, Tata'nın servetine Bahmetiev fonundan

daha vicdanlı yaklaşması için bir neden göremiyordu; konuyu savsaklamasından korktuğu için Ogaryov'a, hep yaptığı gibi, ateşli bir mektup yazdı.

> Büyük kızını[2] bir tek sen kurtarabilirsin [diyor 22 Şubat'ta]. Rus davasına heyecanını koruyarak hizmet edip etmeyeceğini ileride göreceğiz. Elbette, soyut bir vatan sevgisi uğruna, sağlığı ve mutluluğu pahasına fikirlerini değiştirsin diye şiddet uygulayamazsın – bu senin tarzın değil. *Ben* ve de *sen* Rus davası sayesinde onun yeni bir hayatla tanışacağını düşünürken *onlar* tersini söylüyorlar. Gelecekte kimin haklı olduğu ortaya çıkacak. Ama önce onu kurtarmalısın. *Çünkü Ogaryov, eğer onlarla kalırsa aklını kaçıracağından hiç şüphem yok.* Çeşitli nedenler öne sürerek ve burjuvalara özgü sağduyu maskesi altında *kendilerinden* bile sakladıkları *bilinçsiz, içgüdüsel* bencilliklerden onu kurtarmalısın. Zavallı sevgili Tata'nın, Aleksandr'ın çocuklarına bakıcılık veya Natalya'ya "yardımcı annelik" yapmak ya da o hasta kadına, Wagner âşığı Pomeranyalı Alman Bakire'ye[3] eşlik ederek ve mavi küçük resimler boyamasına (*ins Blaue hinein*) izin verilerek memnun mesut bir hayat yaşamaktan başka bir çıkışı yok mu? ...
>
> Tata'nın yanına gelmesi konusunda ısrar etmelisin; senin uçmuş, ya da hasta olduğunu veya aklını kaçırdığını bahane edip reddederlerse çok mantıklı davran. Onlara vatan sevgisiyle tutuşmuş biri gibi değil, kuşkucu bir yaklaşımla ve iyi nedenler öne süren bir mektup yaz. Çünkü onlar kuşkulanmayı sağduyu sayarlar; sevgili Herzen de bu sağduyuyla ölmedi mi?

Bu mektubu okuyan ve Ogaryov'unkinden daha fazla eleştirel akla sahip bir kişi, "bilinçsizce ve içgüdüsel bencillik"in bir tek burjuvalara özgü olmadığını anında söylerdi herhalde.

---

2 Tata'yı kastediyordu. Herzen'le Ogaryov'un akrabalık ilişkileri birbirine karışmıştı; Bakunin, yalnızca Liza'nın değil, Herzen'in bütün kızlarının Ogaryov'un çocukları olduğunu sanıyordu.

3 Malwida von Meysenbug'u kastediyordu. 1860 yılında Paris'te Wagner'le tanıştıktan sonra, Malwida onun ateşli bir hayranı olmuştu. "Pomeranyalı" kelimesiyse muhtemelen Bakunin'in hayal gücünün eseriydi.

Tata'nın kararının kesin olduğu anlaşılmıştı; Aleksandr, Natalya'dan kız kardeşinin İsviçre'ye tek başına gitmesine izin vermemesini rica etti. Şubat sonuna doğru Natalya, Tata ve Liza beraberce Paris'ten Cenevre'ye gidip, Ogaryov'a çok uzak olmayan küçük bir pansiyonda oda tuttular. Aleksandr, Natalya'ya memnuniyetini ileten bir mektup yazdı:

> Mektubun için sana gönülden teşekkür ederim. Zavallı Tata için çok telaşlanmış, endişelenmiştim. İtiraf ederim ki son mektubu beni rahatlattı. Artık hasta değil, ama fena kapılmış görünüyor. Diyor ki, bu yaptıkları olan biteni anlamak içinmiş, amaçları ve yöntemlerini uygun görmezse ya da elinden bir şey gelmiyorsa, geri dönüp gelecekmiş. Tek yapmamız geren ona bu işin kötü yönlerini sürekli göstermek ve buna ikna olduğu anda onu derhal oradan uzaklaştırmak.

Ne var ki, Natalya'yla Tata Cenevre'ye daha yerleşir yerleşmez yeni bir rezalet yaşanacaktı. Herzen'in ölümünün ardından toplu eserleri yayına hazırlanıyordu. Herzen ömrünün son yılında *Eski bir Yoldaşa Mektuplar* adı altında bir dizi yazı yazmıştı. Bu "eski dost" Bakunin'di ve izlediği siyaset mantıklı bir bakış açısıyla ama şiddetle eleştiriliyordu. Herzen büyük bir beceriyle bu siyaseti "Yıkıcılığın Bilinmeyen Tanrısı'nın peşinden körü körüne ve tökezleyerek gitmek" olarak ifade etmişti. Bakunin'le Neçayev Locarno'da bir yolla bu mektupların toplu eserlerin ilk cildinde yer alacağı bilgisini edindiler. Bahmetiev fonu ile Tata'nın mirası üzerindeki planlar Herzen'in ruhani varisleri oldukları varsayımı üzerine kurulmuştu, dolayısıyla mektupların yayımlanması hiç işlerine gelmiyordu. Yayını önlemeye karar verdiler. Ogaryov'un aracılığıyla önce barışçıl bir ikna yoluna gittiler. Ancak kısa süre sonra daha esaslı adımlar atmaları gerektiğini anladılar; Neçayev, *Das Kapital*'in Rus yayıncısıyla başarılı bir yöntem sayesinde baş edişini hatırladı. 7 Mart'ta genç Aleksandr'a "Rus Devrim Derneği *Halkın Adaleti* Dış Temsilcilikler Bürosu" damgası taşıyan bir ileti gönderdi. İletide "Herzen ailesi" bu mektupların yayınını durdurmaya davet ediliyor, ikaz dikkate alınmaz

ise Halkın Adaleti'nin "zora başvurmak"tan çekinmeyeceği bildiriliyordu. Ama tehdit boş çıktı. Neçayev karşısındakileri hafife almıştı; ültimatomun uyandırdığı tek duygu öfke oldu. *Eski Yoldaşa Mektuplar*, planlandığı gibi yayımlandı; Herzen ailesinden hiçkimse Halkın Adaleti'nin intikamına maruz kalmadı.

Bu olaylar Aleksandr'ı kız kardeşini düştüğü bu musibetlerin elinden kurtarmak için daha da hırslandırmıştı. Ancak henüz onu harekete geçirmek mümkün değildi. Mart ortasında Bakunin aceleyle Bahmetiev fonunun peşinden Cenevre'ye gelmiş, Tata'yı Neçayev'le tanıştırmıştı. Neçayev arzusuna ulaşma konusunda kişisel cazibesine güveniyordu; kızın kendisini de servetini de ona sunması için baskılara başladı. Bakunin aktif ve ısrarcı bir şekilde, Ogaryov'sa daha edilgen ve yumuşak başlılıkla bu tatsız oyuna dahil oldu. Tata davaya nasıl hizmet edebileceğini sorduğunda Bakunin, "genç ve güzel bir kadının her zaman yararlı olabileceğini" söyleyerek, zihinleri devrime çevrilebilecek genç yaşlı bir sürü adam olduğunu ileri sürüyordu. Birkaç ay sonraysa, bozuşmalarının ardından Neçayev hakkında beklenmeyecek bir açıkyüreklilikle şöyle yazacaktı:

> Eğer onu bir dostunuza tanıştırırsanız, ilk yapacağı şey aranıza fesat sokmak, rezalet çıkarmak ve kavga etmenize neden olmak olur. Eğer dostunuzun bir eşi ya da kızı varsa ondan faydalanmak için elinden geleni yapar, hamile bırakır; bu yolla onu, geleneksel ahlak kurallarını çiğnemiş olarak kendi isteği dışında topluma karşı devrimci bir protestonun içine sokar.

Yukarıdaki ithamlar ne garip ki mevcut toplumsal düzenin en azimli protestocusundan geliyordu; daha da garip olan, üç ay kadar önce aynı insanın eski dostunun kızını Neçayev'in maşası haline getirmek için elinden geleni ardına koymamış olmasıydı.

Tata Herzen'in, kurulmasına yardım ettiği tuzaktan yara almadan kurtulmasının sebebi Bakunin değildi. Neçayev'in Tata'ya verdiği ilk görev masum ve sıradan bir iş olarak zarfla-

ra adres yazmaktı; ama sonra sahte banknotların tasarımlarını yapmasını bile istemeye kalkıştı. Daha da önemlisi, fikirlerini yaymak için kullanacağı *Çan*'ın yeniden yayımlanması planıydı ve bunun için hem Tata'nın parasına, hem de Herzen'in adına ihtiyacı vardı. Ancak Neçayev çekinmek ya da düşünceli davranmak gibi hasletlere sahip biri değildi; üstelik sağlam bir eğitim almış, geleneksel ahlak ve davranış kurallarını özümsemiş genç hanımlarla nasıl baş edileceği konusunda hiç deneyimi yoktu. Başlarda gözü kamaşan ve ona hayran kalan kız, büyük bir korkuya kapılmıştı. Ömründe ilk kez sağduyulu hareket eden Natalya Ogaryov, Tata'ya babasının Neçayev'den hoşlanmadığını hatırlattı; üstelik ağabeyi de bu işe karşıydı. Tartışmalardan sonra Tata gazeteye adını vermekten vazgeçti. "Ekmek teknesi hanım"ın inadına sinirlenen Neçayev tekrar Ogaryov'a başvurdu; *Çan*'ın yeni baskılarının 2 Nisan 1870 tarihli ilk nüshası şu sunuşla açılıyordu:

> 'Çan'ın Yeni Yönetimine
>
> *Çan*'ın yeni baskısını, onu Rusya'nın Özgürlüğü davasına tüm kalbiye adanmış bir yayın olarak devam ettireceğinize olan kesin inancımla size devrediyorum. Herzen döneminde yakalanmış, hiçbir kayırma olmaksızın Rusya'nın özgürlüğü amacı doğrultusunda her özgür düşünceli bireyin görüş ve fikirlerini açıklayabildiği o yüksek düzeye ihanet etmeyeceksiniz. Böyle olduğu sürece anlaşmazlığa düşmek için bir neden olmaz, hayatımın sonuna kadar sizin yanınızda olurum.
>
> N. Ogaryov

Yeni biçimiyle *Çan*'ın yayını tam bir fiyasko oldu, ilk altı sayıdan sonra da kapandı. Muhtemelen bu kısa dönemin masrafları Bahmetiev fonundan karşılanmıştı.

Çan'ın yayın hayatına kısa süreli dönüşüyle Neçayev aslında saygınlığının ve başarının zirvesini yakalamıştı. Düşüşü başlatan belirgin bir olay bilinmiyor, ancak her şey aniden kötü gitmeye başlamıştı. Devrimci kimliğinden kuşku duyulmayacak Lopatin adlı bir Rus –adam Neçayev'i hem Rusya'da hem de İsviçre'de iş üstünde görmüş tek insandı ve hakkında çok şey bi-

liyordu– Cenevre'ye gelmişti ve Tata Herzen'e ve onu dinleyen herkese İvanov cinayetiyle ilgili gerçek hikâyeyi anlatmıştı. Neçayev'in parmaklarındaki yara izlerinin maktulün can havliyle katilin ellerini ısırması yüzünden olduğunu söylemişti.[4] Dinleyicilerini ikna etmek için Neçayev'in hiçbir zaman bir Rus hapishanesinde yatmadığını, hâlâ övünerek anlattığı Peter-Paul'den kaçış hikâyesinin, Neçayev'in yaratıcı beyninin dışında hiçbir varlığı olmayan Rus Devrim Komitesi ve geniş örgütlenmesinin arsızca uydurmalardan başka bir şey olmadığını açıklamıştı. Lopatin'e herkes inanmadı, yine de yarattığı kuşku Neçayev'in itibarını epey zedeledi. Üstelik Rus dışişleri yetkilileriyle gizli servisi de sıkı takipteydi; İsviçre'deki ilgili merciler de Neçayev'in tehlikeli biri olduğunu artık biliyordu. Mayıs ayında Serebrenikov adlı genç bir Rus göçmen (*émigré*) polis tarafından Neçayev sanılmış, kimliği tespit edilene kadar birkaç gün boyunca tutuklu kalmıştı. Neçayev artık Cenevre'de de civar köylerde de kimliğini gizleyerek, sürekli yer değiştirip hiç adres bırakmadan yaşıyordu. Bir keresinde Ogaryov, Tata'yı gizli bir görevle Jura'daki Le Locle adlı küçük dağ köyünde bulunan Neçayev'e yollamıştı. Bir başka sefer de Natalya ile Tata onu bir hafta evlerinde saklamışlardı. Ama sihir bir kere bozulmuştu; artık onlar da bu utanç verici konuktan bir an önce kurtulmak istiyordu.

Beklenen son, Bakunin'le girilen şiddetli bir kavgayla geldi. Neçayev olayıyla ilgili elimizde bulunan onca kaynağın hiçbirinde bu kavgaya dair tutarlı bir açıklama olmaması oldukça gariptir; bu nedenle kurgusal anlatımlara açık bir durumla karşı karşıyayız. Bakunin'e dost biyografi yazarları, ahlaki kaygıları olmayan geçimsiz Neçayev'e artık hoşgörüsünün kalmadığından söz ediyorlar. Daha nesnel gözlemcilerse anlaşmazlığa düşüp bozuşan ahbap çavuşlardan bahsediyor. Muhtemelen kavganın nedeni hem mali, hem de psikolojikti. Şubat ayında Bakunin, kendi kelimeleriyle "utanç verici bir hayattan

4 Dostoyevski'nin, İvanov'un Neçayev tarafından öldürülmesini konu alan *Ecinniler* adlı romanında katilin parmaklarının kurban tarafından değil, intihar manyağı Kirilov tarafından ısırılması ilginçtir.

kurtulmak"tan söz etmiş, Neçayev'e "kendini tamamen davaya adayabilmesi için gerekli şartları" bildirmişti. Hatta bu şartlar öyle rakamlarla ifade edilmişti ki, o dönemde İsviçre'de yaşayabilmek için gerekli para miktarı konusuna ışık tutuyordu: Locarno'da kalırsa 150 frank, Cenevre'ye gelmesi gerekirse ayda 250 franka ihtiyacı olduğunu söylüyordu Bakunin. Ancak Neçayev artık, 1870 baharında bir yıl önce İsviçre'ye ilk gelişinde olduğu gibi, hiç dostu olmayan bir avare değildi. Bakunin'in omuzlarına basıp devrimci çevrelerde ün sahibi olmuş, Bahmetiev fonu sayesinde de maddi bağımsızlığını kazanmıştı. Kısacası artık Bakunin'e ihtiyacı yoktu. Yaşlı kurdun kofluğunu, gündelik işlerdeki beceriksizliğini anlamış, ondan alacağı, korkacağı bir şey olmadığını görmüştü. Desteğine ihtiyacı yoktu, bunun için bir ödeme yapması da gerekmiyordu; şükran duygusu Neçayev'in bildiği bir erdem değildi. Bakunin, *Çan*'ın yeni baskısına katılması için davet edilmedi; gazetenin amacının belirsizliğine dair bir eleştiri yazdığındaysa, mektubu, "önemsiz ayrıntılarda anlaşmazlığa düştükleri bahanesiyle faal görevlerden uzak duran, küçük onurlu adamlar"dan söz eden cevabi bir başyazıyla basıldı. Genç adamın aşağılayıcı tavrına çok üzülen Bakunin sanki günahlarının bedelini ödüyordu. Kendisi de mizaç olarak buyurgandı, o da kendine nadiren çekinceler koymuştu; ancak bu buyurgan ve çekincesiz "Oğul" kendisinden çetin çıkmıştı.

Bakunin 14 Haziran'da Locarno'dan Ogaryov'a "oğlanla kopmamız kaçınılmaz" diye yazmıştı; ertesi ay Cenevre'ye geldiğinde de söz ettiği kavga yaşandı. Hâlâ gözü kara bir fanatiklikle korsanvari bir maceracılık arasında gidip gelen Neçayev, oyunun bittiğini anlamıştı, ama aldırmamıştı. Bu verimli Rusları yeterince kurutmuştu; İsviçre artık ona bile bunaltıcı geliyordu. Faaliyetlerini daha geniş bir arenaya, Londra'ya taşımaya karar vermişti. Çaldığı (Bakunin'in iddiası buydu) ve ileride şantaj yapma fırsatı doğarsa severek kullanacağı, Bakunin, Ogaryov ve başka kimselere ait bir sürü belgeyi yanına almıştı. Bakunin onun gidişinin ertesinde birkaç gününü çeşitli ülkelerdeki siyasi çevreleri daha önce gözbebeği olarak tanıttığı "Oğul" konusunda uyaran mektuplar yazmakla geçirdi.

Neçayev'in hikâyesi bundan sonra hızla sona yaklaşacaktı. Londra'da iki sayı çıkabilen *Komün* adlı yeni bir Rusça dergi yayımladı. İlk sayıda Herzen eleştiriliyordu ve büyük bir yüzsüzlükle "Bahmetiev fonunun bakiyesi"ni istemek üzere Ogaryov ile Bakunin'e yazılmış bir mektup vardı. Söz konusu miktar tasfiye edildiğinde hesaplanan faiziyle birlikte toplam 1.410 frank 50 kuruştu; ancak para muhtemelen Ogaryov tarafından Bakunin'e "borç" verildiğinden ortada yoktu. Neçayev'in Londra'daki günlerine dair hiçbir iz kalmamıştır. İki yıl sonra gerisingeri İsviçre'ye dönecekti. Sahte bir isim ve pasaportla Zürih'e yerleşti. Ancak, 1863 isyanına yurtsever olarak katılmış, ardından da Rus gizli ajanı olmuş Adolf Stempkovski adlı tabela ressamı bir Leh tarafından ihbar edildi. Rus hükümeti, İsviçre Federal Hükümeti'ni İvanov cinayetinin siyasi değil, adli bir suç olduğu konusunda ikna etti ve İsviçreli yetkililer Neçayev'i siyasi mülteci olarak barındırmak yerine adli bir suçlu gibi iade etmeye karar verdi. Bakunin, tehlikede olduğunu duyduğunda, geçmişi bir kenara bırakıp Neçayev'i uyarmak üzere Zürih'e bir haberci gönderdi. Neçayev omuzlarını silkip "Bakuninciler beni Zürih'ten sürmeye çalışıyor," diyecek ve birkaç gün sonra polis gelip tutuklayana kadar kendi hayal âleminde yaşamaya devam edecekti. Bu su götürür öykü, Bakunin'in Neçayev'le ilişkide olduğu hazin yıllarını hiç olmazsa ahlaki bir zaferle kapatmasına hizmet edebilirdi.

Neçayev, Petersburg'daki mahkemesinde boyun eğmeyip meydan okudu. Siyasi bir isyancı olarak değil, adli bir suçlu gibi yargılanmasına bağıra çağıra karşı çıktı ve sürüklenerek salondan çıkarıldı. Verilen hüküm yirmi yıl kürek mahkûmluğuydu ve ceza Sibirya'da çekilecekti. Ancak yetkililer bu tehlikeli genç adamı gözlerinin önünde tutmak istemiş ve Peter-Paul Kalesi'ne atmışlardı. Efsaneye göre, bir nöbetçiyi ayarlayarak dışarıyla iletişime girmeyi başaran Neçayev, güya dostları, çabalarını kendisini kurtarmak için mi, yoksa çarı öldürmek için mi harcasınlar diye sorduğunda, kendisini boşverip gece gündüz tiranın öldürülmesi uğruna çalışmalarını söyleyecekti. Neçayev bir zamanlar övünerek anlattığı amansız duvarlardan ka-

çış öyküsünü ne yazık ki hayata geçiremedi. Ancak mahkûmiyetinin dokuzuncu yılında II. Aleksandr'ın başarılı bir suikastle öldürüldüğünü öğrenecekti. Bundan kısa bir süre sonra da, otuz beş yaşında, iskorbüt hastalığı dolayısıyla hayatını kaybetti.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

DAİMİ AJAN POSTNİKOV'UN HİKÂYESİ

Karl Arved Roman, 19. yüzyılın altmışlı yılları sonunda Rus gizli polisinin yabancılar bölümünde çalışan en önemli, en başarılı ajandı. Letonya kökenli sıradan bir aileden gelen Roman, askerlik mesleğini seçmiş, Kırım Savaşı'nda gösterdiği başarılar sayesinde hızla yükselmiş ve albaylık rütbesi almıştı; askerî kahramanlıklarının yanı sıra bazı başka yetenekleri de olduğu için, altmışlı yılların başında Rus gizli servisinin karargâhı, ünlü Emperyal Temyiz Mahkemesi Üçüncü Dairesi'ne atandı. 1869'da, kırk yaşına geldiğinde emekli olan ve ardından "sağlık nedenleri"yle yurt dışına çıkıp İsviçre'ye yerleşen Roman, bundan böyle Üçüncü Daire'ye verdiği değerli hizmetlerini oradan sürdürecekti.

Yurt dışındaki ilk başarısı basit ama yeteneğini ortaya koyan bir işti: Prens Dolgorukov'un Bern'de ölmesinin üzerinden bir yıl geçmişti. Herzen, prensin belgelerinin Çorjevski'nin "emin ellerinde" olduğunu büyük bir zafermiş gibi Çan'da ilan ettiğinde, Petersburg'da endişeli yazışmalara yol açtı. Dolgorukov'un bir gün ifşa edeceğini söylediği çeşitli bilgiler içeren bu ünlü yapıtların hangi yıkıcı sırları kapsadığını kimse bilmiyordu. Aylar geçmiş olmasına rağmen henüz açıklanmış bir şey yoktu. Çünkü Çorjevski'nin bunları yayımlamak için ne ener-

jisi ne de parası vardı. Birdenbire ortaya çıkan ve kendini devrim yandaşı olarak tanıtan Postnikov adlı emekli bir Rus albayın, bu kıymetli yapıtların yayımlanmasını üzerine almakla kalmayıp, bu imtiyaz karşılığında kendisine bir miktar para ödeyeceğini öğrenene kadar Çorjevski merhum prensin belgelerinin kendisinde bulunduğunu gösterecek hiçbir şey yapmamıştı. Söz konusu paranın 7.000 ruble olduğuna dair bilgiler vardı. Çorjevski yemi havada kapmıştı, Herzen'le Ogaryov'un tam desteğini alarak belgeleri albaya verdi. Kendisine ödenen para Üçüncü Daire'nin kasasından gelmişti, zira emekli albay Postnikov, Karl Arved Roman'dan başkası değildi. Ciddi bilgiler içeren belgeler kısa süre sonra salimen Petersburg'a ulaştı.

Bu başarılı iş (*coup*) 1869 Ekimi'nde, Roman'ın İsviçre'ye gelişinden iki ay kadar sonra gerçekleşmişti. Hemen ardından kendisinden başka bir iş daha istendi. Bu kez, 1869-1870 kışı boyunca, kötü şöhretli Prenses Obolenski'nin izini sürecek, nerede olduğunu bulacaktı. Zoe Obolenski, 19. yüzyılın sıra dışı Rus aristokratları kataloğunda özel bir bölümü hak edecek nitelikte bir kadındı. Çok eski bir Rus ailesinin, Sumarokovların kızı olan Zoe, kendi ailesinden daha az eski olmayan Obolenski ailesine gelin gitmişti. Kocası Prens Obolenski çarın sadık bir hizmetkârı olarak Moskova'nın idaresini üstlenmiş saygın bir valiydi. Evlenmelerinin üzerinden bir süre geçtikten sonra prensesin davranışları toplum tarafından hoş karşılanmamaya başlamış, çeşitli dedikodular çıkmıştı. Prenses kocasının çevresinden oldum olası hoşlanmadığı gibi, artık çocuklarıyla birlikte neredeyse sürekli olarak yurt dışında yaşıyordu. Geleneksel aile hayatına uygun olmayan bu tür davranışların birinci dereceden rezaletlere yol açması gayet normaldi. Ancak işlediği kabahatin, onun sıradan vefasız eşlerden ayrışmasını sağlayan cüretli bir yönü vardı. Yani sorun yalnızca davranışlarında değildi; Rus aristokratlarının uygunsuz davranışları nezaketsizlik olarak algılanıyordu. Ancak uygunsuz görüşlere sahip olmak affı olmayan bir suçtu; Prenses Obolenski'nin görüşleri, tutarsızlıkları olmakla birlikte, içerik itibariyle kesinlikle ve sahiden radikaldi.

Skandal, prenses çocuklarıyla İtalya'da yaşarken, 1865 yılı civarında açığa çıktı: Napoli'de bir saray kiralanmıştı; evde, eğitmen, dadı ve hizmetçilerden oluşan küçük bir ordu ile Rusya'dan getirilen özel bir doktor bulunuyordu. Napoli'nin eskiden beri yeraltı devrimci faaliyetlerin merkezi olduğu bilinirdi. Garibaldi ile Binler'in Napoli'yi "özgürleştirmeleri"nin ve yeni kurulmuş İtalya krallığına katmalarının üzerinden beş yıl geçmiş, ancak eski siyasi hoşnutsuzluklar giderilememişti. Napoli'ye özgürlük getirenler altın bir döneme girildiğini müjdeledikleri halde, Napolililer başa geçenlerin yine bol katkı maddeli bir karışımdan başka bir şey olmadıklarını anlamakta gecikmemişti. Hatta Torino ve Floransa'da hüküm sürmekte olan Kral Victor Emmanuel'in yerine, 1848 Devrimi'nde sallanan tacını zor kurtarmış, şükranla anılan Kral Bomba'nın yeniden dirilip gelse bundan daha iyi olacağını söyleyenlerin sesleri duyuluyordu. Yerel entrikacıların etrafında ulusal ve uluslararası her renkten bir devrimciler ordusu toplanmıştı. Prens Obolenski de Rus aristokratlarına özgü cömertliğiyle bu insanların bazılarına evini açmıştı. Yaz aylarında kentte yaşamak imkânsızlaşınca, Ischia adasındaki büyük otelin yarısını kapatıp Akdeniz'in serin rüzgârları eşliğinde ve yine büyük bir savurganlıkla konuklarını ağırlamaya devam ediyordu. Prenses, yaşadığı hayatla demokratik fikirlerin çelişebileceğini düşünmeyen insanlardandı.

Zoe Obolenski'nin konukseverliği sayesinde lüks yaşamın keyfini sürenler arasında iki Slav da vardı; bunlardan biri Napoli'ye karısıyla birlikte yerleşmeye gelen Bakunin, öteki de Mroşkovski adlı bir Leh'ti. Bakunin, Napoli'de elinin altında bulunan mevcut malzemeyle Uluslararası Devrim Kardeşliği'ni kurmak için çalışmalara başlamıştı bile. Kardeşliğin politikası çok tumturaklı olmakla birlikte belirginlikten uzak, örgütlenmesi ise politikasından da muğlaktı. Örgütün çekirdeği bir avuç İtalyan gazeteci ve avukattan oluşuyordu, uluslararası niteliği ise, mutlu bir tesadüf sonucunda üyeleri arasına Prenses Obolenski'nin de katılmasına kadar, yalnızca Bakunin'le sınırlıydı. Prenses'in üyeliğinin faydaları elbette karşılıklıydı: o,

kendisini hakiki bir yeraltı devrimcisi olarak görmekten memnundu; Bakunin'se yirmi beş yıl önce Rusya'dan çıkıp ülke ülke dolaşmaya başladığından beri, böyle bir bolluk ve rahatlık içinde ilk kez yaşıyordu.

Ve elbette, Mroşkovski'nin bu alışılmadık prensese sunacakları Bakunin'den daha fazlaydı. 19. yüzyılda, ahlakla siyasi ortodoksi el eleydi; eğer prenses her ikisini birden terk etmeseydi tutarlı davranmış olmazdı. Girişken ve becerikli Leh, prensesin sevgilisi olmak için elinden geleni yapmış, Zoe ise, ailesinin gözünde onu her zaman kabahatli duruma düşüren cesareti sayesinde ilişkilerini gizlemeye bile gerek görmemişti. Mroşkovski de Uluslararası Kardeşlik'e katıldı; hatta davaya yeni yandaşlar bulmak üzere Fransa ve Belçika'ya gittiğine dair bir kayıt bile mevcuttur.

Napoli rüyası iki yıl sürdü; 1867'de Prenses Obolenski ile sevgilisi İsviçre'ye taşınıp Vevey eteklerinde bir eve yerleşmişti. İlginç bir tesadüf eseri, ya da böylesine cömert bir destekleyiciyi kaybetmemek için, aynı tarihlerde İtalya'yı terk eden Bakunin de gölün öteki kıyısına, Cenevre'ye yerleşti. Ancak, ya prensesin gelir kaynakları tükendiği için ya da devrime ilgisi azalmış olduğundan, Bakunin, İsviçre'ye gelişinden itibaren hayatının sonuna kadar yoksul bir hayat sürecek, borçla zar zor ayakta durabilecekti. Sevgililerin de Napoli'deki savurgan görkemlerinden uzak, sessiz bir hayat sürmeye başladıkları, 1869 sonuna kadar, iki yıl boyunca kendilerinden hiç haber alınamamış olmasından anlaşılıyor. Sonra, hem kocasına hem de Rus yetkililere adres bildirmeyi ihmal etmiş olan prensesin nerede yaşadığına dair bilgi edinmesi emredilen Roman ortaya çıktı.

Arama emrinin nedeni, kayınpederi Kont Sumarokov tarafından kışkırtılan Prens Obolenski'nin, beş yıldır annelerinin zararlı fikirlerinin ve hayat tarzının kötü etkisine maruz kalan çocuklarının akıbetini birdenbire merak etmeye başlamasıydı. Bu iki aristokrat, çocukların bulunması için Rus hükümetine; onlar da İsviçre Federal Hükümeti'ne başvurmuştu. Roman, prensesle çocukları bulmakta hiç zorlanmadı; 1870 başında Prens Obolenski çocuklarının kurtarılmasına nezaret et-

mek için bizzat İsviçre'ye geldi. İsviçre Federal Konseyi'nin bir üyesi prensi Vevey tren istasyonunda bekliyordu; bir grup jandarma eşliğinde hiçbir şeyden haberi olmayan prensesin villasına gelindi. Olayda Mroşkovski'nin adı geçmiyor; prenses feryatlar içinde jandarmalar tarafından bir kenarda tutulurken, çocuklar salimen kurtarıldı. Zoe çocuklarını ömrü boyunca bir daha göremedi; sevgilisiyle Mentone'ye gidecek, gelir kaynakları hepten tükendiği için Mroşkovski fotoğrafçılık yapmak zorunda kalacaktı. Roman görevini bir kez daha başarıyla tamamlamıştı. Bakunin, Neçayev'in de Prenses Obolenski'nin çocuklarıyla aynı kaderi paylaşabileceğinden korkmuş olmalıydı ki, "Bern'in Ayıları ve St. Petersburg'un Ayısı" başlığıyla İsviçreli yetkilileri fena halde yeren bir yazı kaleme aldı.

Üçüncü Daire'nin güvenilir ve başarılı ajanını bu kez çok daha önemli bir görev bekliyordu. Gözü pek Neçayev'in eski maceralarını tuhaf bir ataletle karşılamış olan polis, İvanov cinayetinden sonra onun İsviçre'ye kaçmasından telaşa kapılmıştı; Roman'a Neçayev'i ortaya çıkarma işi verildi. Bu, Prenses Obolenski'yi takip etmekten oldukça farklı bir konuydu. Neçayev, prensesin tersine, ortalığın karışacağını tahmin ettiği için her an tetikte duruyordu. Roman, avını bulmasının tek bir yolu olduğunun farkındaydı: Neçayev'in sırlarını bilme olasılığı olan kişilerin arasına sinsice sızacaktı. Herzen, Ogaryov ve Çorjevski başlamak için uygun bir üçlüydü. Zaten emekli albay Postnikov adıyla Dolgorukov belgelerinin editörü olarak aralarına girmişti, rolüne devam etmeli, başladığı işi bitirmeliydi. Petersburg'daki amirlerini, Dolgorukov belgelerinin fazla nahoş bölümleri çıkarılarak basılabileceği, bunun gerekli olduğu konusunda ikna etti. Üstelik aceleye gerek yoktu, Çorjevski zaten koca bir yılı boşa harcamıştı. Ayrıca gerekirse daha matbaadan çıkmadan bütün nüshaları satın alıp kitabın dağıtımını engellemeyi garantiye alabileceğini söyledi. Kitap mutlaka basılmalıydı, hatta Ogaryov ile Çorjevski (Herzen kısa bir süre önce Paris'te ölmüştü) zaman zaman belgelerin onda olduğunu görsünler diye, orijinallerinin Petersburg'dan geri gelmesi gerekiyordu; aksi halde kuşkulanacakları aşikârdı. Kitap, Üçün-

cü Daire'ye 4.000 franka patlayacak, ayrıca altı ay boyunca kendi harcamaları için 3.000 frank gerekecekti. Bu miktar oldukça fazlaydı, ne var ki, Neçayev'i ininden çıkarmak için böyle bir tuzak zorunluydu.

Henüz ilkel bir örgütlenmesi olan Üçüncü Daire'nin Roman düzeyinde pek az ajanı vardı; ve Neçayev'i nasıl bulacakları konusunda herhangi bir fikirleri yoktu. Roman'ın planı onları hayrete düşürmüş olsa da, başka seçenekleri olmadığı açıkça görülüyordu; nihayet, girişimciliğine ve becerisine güvenip razı oldular. Postnikov adıyla Paris, Brüksel ve Cenevre şehirleri arasında mekik dokuyan Roman, Dolgorukov'un belgelerini, daha doğrusu yetkililerin basılmasına uygun bulduklarını bölümleri geri almayı başardı. Çorjevski ve Çerneki'yle kitabın şekli ve içeriği hakkında ayrıntılı görüşmeler yapıldı; ayrıca Garibaldi emrinde savaşmış Meçnikov adlı yaşlı bir göçmeni (émigré), belgeleri Rusçadan Fransızcaya çevirmesi için işe almışlardı.

Böylece kendisine kusursuz bir "kılıf" uyduran Roman-Postnikov yeni dostlarından Neçayev'in nerede olduğuna dair ipuçlarını toplama işine girişti. Çorjevski'yi bir gece devlet bütçesinden bir güzel sarhoş ettikten sonra, yarı şuursuz bir haldeyken ona eşlik edip evinin altını üstüne getirdi. Ancak ne Çorjevski'nin belgeleri arasında ne de yaptıkları sohbette aradığı bilgi ortaya çıkmıştı; Roman onun hiçbir şey bilmediğine karar verdi – gerçekten de Çorjevski hiçbir şey bilmiyordu. 1870'in ilk aylarında bu kez Ogaryov'la can ciğer arkadaş oldu; onu çok yakınlarının kullandığı sevimli kısa adıyla, "Aga" diye çağırmaya başlamıştı. Yazdığı raporlarda Ogaryov'u "unutana kadar içen" adam diye tanımlıyordu; bu cenahtan da tutarlı bir bilgi alamadığını bildirmişti. "Madam Herzen" diye hitap ettiği Natalya Ogaryov'la da tanışmıştı; ama ondan da "merhum kocası"nın hikâyeleri dışında bir şey elde edememişti. Roman zekiydi, ancak Neçayev bütün önlemleri almıştı. Herhangi bir yerde hiçbir zaman uzun kalmıyor, adresini dostlarına dahi vermiyordu.

Olumlu bir sonuç alamamak hem Roman'ı hem de amirlerini hüsrana uğratmıştı. İşverenleri titiz ve kuşkucu amirler-

di; Roman görevinin, hatta kariyerinin utanç içinde son bulacağını düşünmeye başlamıştı. Tam bu noktada önünde yeni bir yol açıldı. Ogaryov onu 1870 Nisanı ortasında Locarno'dan Cenevre'ye gelen Bakunin'le tanıştırdı. Bundan birkaç hafta önce, yazdığı bir raporda Bakunin'le Ogaryov'dan "kariyerleri bitmiş adamlar" diye söz ediyordu; Bakunin'i kulaktan dolma bilgileriyle şu şekilde anlatmıştı:

> Bakunin fazla uzun yaşamaz. Bedeninde ikinci dereceden ödem var, hatta suyun beynine yürüdüğü söyleniyor. Dediklerine göre, (bir sürü şeyin yanında) öfkesine hâkim olamaması ve cinsel arzularını tatmin edememesi yüzünden vahşi bir hayvana dönmüş.

Tanışmalarından sonraysa, Roman'dan Bakunin'in fiziksel ya da zihinsel açıdan çökmüş olduğuna dair herhangi bir sözü bir daha duymuyoruz. Aksine, tanıştığı adamın ne kadar önemli olduğunu gösterip amirlerinin gözüne girmeye çalışacaktı. Bakunin'in bu tarihlerde Neçayev'le yakın ilişkide olduğuna kuşku yoktu; hatta Cenevre'de Neçayev'in onunla aynı evde kaldığı söylentisi bile vardı. Roman bu haberi doğrulatmak için tanıştıkları gün Bakunin'i tekrar aradı. Kentin dış mahallelerinde bir pansiyonda bulduğu Bakunin'le uzun uzun oturup, Neçayev'in evde olmadığına, yakınlarda da gelmeyeceğine ikna oldu. Zaten en becerikli ajandan bile ilk ziyarette sonuç alması beklenmezdi, ama ne yazık ki Roman ilişkilerini geliştirmeye zaman bulamadan Bakunin Locarno'ya döndü.

Roman, Petersburg'a yazdığı raporlarda Bakunin'in önemini abartma mecburiyeti hissediyor, işinin devam etmesi için makul bir neden ileri sürmesi gerekiyordu. Bu arada, birçok kişi gibi, onun da dişleri dökülmüş bu sakallı yaşlı kurdun cazibesine kapıldığını anlıyoruz. Bakunin'in İsviçre'de bulunan Rus devrimcilerin en etkilisi olduğu açıktı. Hem Neçayev hakkında en uygun bilgi kaynağıydı, hem de Rus hükümetinin bir ajanı olarak, zaten sürekli göz önünde bulundurması gereken kişilerden biriydi. Roman bu durumu Petersburg'daki yetkililere dili döndüğünce ve tüm becerisini kullanarak aktaracaktı.

Bakunin'in de ondan etkilendiğini, açıkyüreklilikle devrime ilgi duyan bu girişken ziyaretçisini unutmadığını görüyoruz. Temmuzda bir kez daha Cenevre'ye geldiğinde "cesur albay"ı aramakta gecikmemişti. Neçayev'le kavga ettikleri bir dönemdi bu. Neçayev onu terk edince anavatanıyla kurduğu tek bağı kaybetmişti ve Postnikov bu boşluğu hayran olunacak nitelikleriyle doldurabilecek gibiydi. Üstelik bu kadar gayretli bir devrimci olmasına rağmen, henüz anavatanda tehlikeli addedilmediğini, Rusya'ya girip çıkabildiğini söylemişti. Tam zamanında ayağına gelen bir fırsattı bu. Bakunin ona, Ogaryov'la birlikte Çan'ın yerini alacak yeni bir aylık gazete çıkarmak istediklerini, tek ihtiyaçlarının Rusya'ya gidip gelecek, oradaki devrim işleriyle ilgili gerçek haberleri alıp getirecek biri olduğunu söyledi. Böyle bir görevi üstlenecek tek insan emekli albay Postnikov'un ta kendisiydi; o tereddüt ettikçe Bakunin'le Ogaryov ısrarcı oldular. Bu dostane tartışmalar aralarında yakın bir ilişki kurulmasına yol açtı; bir hafta sonra Bakunin'in yeni dostuna söylemediği ancak birkaç sır kalmıştı. Neçayev'in saklandığı yeri ifşa etmemesinin tek nedeni ise bunu kendisinin de bilmiyor oluşuydu. Postnikov beklenen Rusya seyahati konusunda hâlâ isteksizdi; ay sonunda Bakunin Locarno'ya döndüğünde ortada verilmiş kesin bir karar yoktu.

Tereddüdün sebebi basitti aslında. Postnikov istekliydi, ancak Roman'ın Petersburg'dan izin ve kaynak alması gerekiyordu, bunun için amirlerine telgraf çekmişti. Telgrafına, sözlü rapor vermek ve yeni emirler almak için bunun mükemmel bir fırsat olacağını eklemeyi unutmamıştı. Nihayet gerekli izin çıktı; Ogaryov Locarno'daki Bakunin'e Postnikov'un planlanan seyahatine çıkmak üzere olduğunu müjdeledi. Postnikov gitmeden önce sevgili dostu Ogaryov'la doğum gününü kutlamak üzere bir akşam yemek yemiş ve ona bir pipo armağan etmişti – bütün bu harcamalar elbette yine devlet bütçesinden karşılanıyordu.

Bakunin, Üçüncü Daire ajanına bilgi toplamasının yanı sıra başka bir hassas görev daha verdi: Rusya'yı otuz yıl önce, 1840'ta terk etmiş ve sonra ülkesine ancak bir mahkûm ola-

rak geri dönebilmişti. Annesiyle babası öleli uzun yıllar olmuştu, ama o aile mülklerinden kendisine düşen payı (herhangi bir payı olduğunu iddia ediyordu) almamıştı. Erkek ve kız kardeşlerine yazdığı mektuplarsa ya ihmal edilmiş –belki de ellerine bile geçmemişti– ya da kaçamak yanıtlarla savuşturulmuştu. Bakunin, Roman'a yeni bir mektup verdi, bununla da kalmadı, ondan Tver eyaletinde, Premuhino'da bulunan aile evini ziyaret etmesini istedi; talihsiz ağabeylerinin yaşadığı koşulların zorluğuna tanık olmuş biri olarak, onlardan bizzat talepte bulunmasını rica etti. Roman bu istekleri vefakârca yerine getirdi. Mektubu (bir kopyası Üçüncü Daire arşivine konduktan sonra) bizzat Premuhino'ya götürmüş, dönüşte de Bakunin'e yetmiş ruble getirmişti. Miktarın küçük oluşu hak edilen bir paya değil, yardım olsun diye gönderilmiş bir paraya işaret ediyordu. Roman, Cenevre'ye geldiğinde parayı Bakunin'e aktarsın diye Ogaryov'a verdi; olması gerektiği gibi bir de makbuz aldı, bunu da bir sonraki raporuyla birlikte Petersburg'daki amirlerine iletti.

Roman Cenevre'ye eylülün ilk günlerinde, tam da Sedan fiyaskosunun (*débâcle*) yaşandığı, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ilan edildiği ve Paris'in Prusyalılar tarafından ablukaya alınmasının çok yakın olduğu bir dönemde dönmüştü. Birkaç hafta içinde olup biten bu sarsıcı olaylar sakin Locarno'da da ses getirmişti. Fransız ve Prusya hükümetleri arasında bir savaş çıkması, hükümetlerin her çeşidine düşman olduklarını söyleyenler için ciddi bir fırsattı; Bakunin büyük bir hevesle gelmekte olan devrimin işaretlerini aramaya girişti. *Bir Fransıza Mektuplar* adıyla, hayali birine hitaben yazılmış kışkırtıcı bir kitapçık kaleme aldı. Ogaryov'a yazdığı mektupta açıkladığı gibi, amacı şunu vurgulamaktı: "Bu savaşın ertesinde Fransa'da toplumsal bir devrim olmaz ise, sosyalizm Avrupa'da yıllar boyunca bir daha ayağa kalkamaz."

Bakunin'in, ilkeleri gereği ondan beklenenin tersine, savaşan güçler karşısında tarafsızlığını korumak gibi bir niyeti yoktu. Cermenlere ait her şeye duyulan nefret, her Slav gibi onun damarlarında da akıyordu; bu ortak mirasa ek olarak, Baku-

nin modern Rusya'daki bütün şeytanlıkların başının Alman Peter olduğunu iddia eden Slavofillerin öğretisine de inanıyordu. Fransa'ya karşı hissettikleriyse bambaşka, ama daha az renkli değildi. Fransız Devrimi, tüm itirazların ötesinde, modern sosyalizmin doğmasına yol açmıştı; görüşleriyle uyuşan tüm sosyalist fikirler de Fransa'dan çıkmıştı. Fransa yeni aydınlanmanın öncüsü ve savaşçısıydı. Bu nedenle III. Napoleon'un devrilmesine ne kadar sevindiyse, Fransa'nın Prusya birliklerince istila edilmesi ve Fransız halkının Cermen boyunduruğu altına girmesi olasılığına da ifade edemeyeceği kadar üzülüyordu. Fransa'ya istilacıları püskürtmekle kalmayıp tüm Avrupa'da devrim trenini harekete geçirecek olan bir halk ayaklanması çağrısı yapmıştı.

Bakunin'in gözleri asıl olarak Lyons'a çevriliydi. Lyons Fransa'nın başta gelen endüstriyel kentlerinden biriydi. İsviçre sınırına en yakın kentti ve daha da önemlisi, orada, içlerinde en güçlüsü Albert Richard olmak üzere siyasi dostlarından ve takipçilerinden oluşan etkin bir grup vardı. Çok kritik zamanlardı. Lyons'daki kamuoyu, imparatorluk'la cumhuriyet arasında değil (çünkü Sedan'dan sonra Napoleon'un Fransa'da tek dostu kalmamıştı), Gambetta Cumhuriyeti ile devrim arasında tereddütte kalmıştı. Bakunin'in dostları ellerinde kırmızı bayrak, ustalarını sahneye davet ediyordu. Eski kurt, "yaşlı bedenini kaldırıp Lyons'a götürmeye ve belki de son kez, rolünü oynamaya" karar verdi.

Dolayısıyla, Postnikov Rusya seyahati hakkında bizzat bilgi vermek üzere 9 Eylül'de Cenevre'den Locarno'ya hareket ettiğinde, Bakunin çoktan Locarno'dan Cenevre'ye, oradan da Lyons'a doğru yola çıkmıştı. Postnikov, Lucerne'de Locarno'ya gidecek posta arabasını beklerken, oradan gelen arabadan inen Bakunin'le büyük bir tesadüf eseri karşılaştı (Gotthard tüneli henüz açılmamış olduğundan İtalyan İsviçresi'ne henüz tren yoktu). Bakunin onu görür görmez elindeki bavulları fırlatıp kendisini Postnikov'un kollarına attı, yanaklarından üç kez öptü; ve bu garip ortamda, erkek ve kız kardeşlerinin yıllar sürmüş sessizliklerinin ardından gelen ilk selamını bir Rus giz-

li servis ajanından aldı. Postnikov'un bu durumda geri dönmekten başka çaresi kalmadı. Bakunin'e Bern'e kadar eşlik etti. Üçüncü Daire'den gelen para sayesinde birinci sınıf tren bileti almıştı. Daha az varlıklı yol arkadaşı ikinci sınıfta seyahat ediyordu; Bakunin'in aklına ondan biraz borç alabileceği fikrini getiren de bu eşitsizlik olmalıydı. 250 ruble istemişti; hatta açık sözlülüğü tutmuş ve "dürüst bir adam olarak" borcunu belli bir tarihte ödeme sözünü veremese de, parayı ilk fırsatta geri ödeyeceğini söylemişti. Postnikov önce lafı dolandırdı, çünkü Üçüncü Daire'nin böyle bir parayı hesabına aktarıp aktarmayacağından emin olamamıştı. İstasyon platformunda volta atarak trenin kalkmasını beklerlerken Bakunin'in ısrarlarına dayanamayan Postnikov, sonunda talebi kabul etmek zorunda kaldı. Ama üzerinde bu kadar büyük miktarda nakit olmadığı için Cenevre'ye varır varmaz kendisine iletilmek üzere parayı Ogaryov'a vereceğine söz verdi.

Yolcular Bern'de ayrıldılar. Roman, Cenevre'deki karargâhına, Bakunin'se *Bir Fransıza Mektuplar*'ın yayımlanması için dostu Guillaume'la birlikte matbaa ayarlamak üzere Neuchâtel'e gidecekti. Birkaç gün sonra, Bakunin'in Lyons'a hareket etmesinden hemen önce, Cenevre'de tekrar buluştular; Bakunin "cesur albay"dan kendisine eşlik etmesini istiyordu. Konuşurlarken ağzından Neçayev'in de Lyons'da olduğu bilgisini kaçırmıştı. Roman, Petersburg'a acil bir rapor verip, avını Fransız topraklarında izlemek için yetki talep edecekti. Bakunin, Cenevre'den 14 Eylül akşamı, biri Rus diğeri Leh iki yoldaşıyla ayrıldı, ertesi gün Lyons'a ulaştılar.

Lyons'da tam bir kargaşa hâkimdi. III. Napoleon'un devrilmesinin ardından cumhuriyet ilan edilmiş, belediye binasında "Kamu Güvenliği Komitesi" kurulmuştu. Gösterişli ad, devrimin geleneksel ruhuna işaret etse de güdülen siyasi amaç belirsizdi; neyi "kurtarmaya" çalıştığı anlaşılamamıştı. Kimileri devrimi kurtarmaktan söz ediyor, kimileri de Fransa'yı Bismarck'tan kurtarmak üzere bütün kesimlerden oluşacak bir "kutsal birlik" kurulmasını istiyordu. Komitenin ilk icraatı, biri Albert Richard olmak üzere, üç kişilik bir heyeti (aralarında

nasıl bir ilişki olduğu bilinmiyor) Gambetta'nın yeni cumhuriyet hükümeti ile pazarlık yapması için Paris'e göndermek oldu. Bakunin'in Lyons'a geldiği gün, belediye seçimleri yapılmış, kısa ömürlü tuhaf Kamu Güvenliği Komitesi çekilmiş, yerine yeni belediye meclisi gelmişti.

Pigmeler arasında bir dev olarak Bakunin kısa bir süre sonra duruma el koymuştu. İlk düşüncesi, her zamanki gibi, devrimci bir komite oluşturmaktı. Richard orda olmadığı için Palix adlı bir terzi ile işe başladı. Palix'in dairesi, yine aynı inanılmaz tuhaflıkla "Fransa'yı Kurtarma Komitesi" adı verilen uydurma bir devrimci örgütün karargâhı haline getirildi. Bakunin bir kez daha kumaşına en uygun ortamı bulmuştu; şanlı 1848 günlerinden beri devrimin sarhoş edici zevkini ilk kez çıkarıyordu.

> Başım dönüyor [diye yazmış Ogaryov'a]; yapacak öyle çok şey var ki. Burada henüz gerçek bir devrim yok, ama olacak. Gerçek devrim için gerekli hazırlıkların hepsi yapılıyor. Ben de elimden gelen tüm çabayı gösteriyor, zaferin bir an önce gelmesini ümit ediyorum.

İşçilerin bir araya geldiği toplantılarda konuşmalar yapıyor, belagat yeteneği sayesinde her gittiği yerde harikalar yaratıyordu. Bu toplantılarda eski yöneticilerin görevden alınması, yerlerine çalışanlarca seçileceklerin getirilmesi; siyasi suçlardan hapse atılmış askerlerin bırakılması; zenginlerden katkı payı alınması; ve "ajan ve provokatörler"in isimlerinin listeler halinde yayımlanması için kararlar alınıyordu. Bakunin, Lyons'un en aranan insanı olmuştu. 1848 Parisi'nde hakkında, "Devrimin ilk günü gerçek bir hazinedir, ama ikinci gün vurulup öldürülmelidir," denildiği söyleniyordu.

Elde edilen ilk başarıların verdiği cesaretle, "Fransa'yı Kurtarma Komiteleri Federasyonu" (tek bir komite Bakunin'in kafasında çoktan çoğalmıştı bile) 26 Eylül'de Lyons sokaklarına asılacak bir bildiri hazırladı. Altında, aralarında Bakunin, Palix ve Richard da dahil yirmi kişinin imzası vardı; yazının tarzından Bakunin'in elinden çıktığı açıkça görülüyordu. Bu özgün belgenin metni şöyleydi:

Ülkenin içinde bulunduğu korkunç durum, yöneticilerin acizliği ve ayrıcalıklı sınıfların ilgisizliği Fransız ulusunu uçurumun eşiğine getirmiştir.

Halk devrime hazırdır, bir an önce eyleme geçilmezse geleceğimiz, Devrim, ve geriye kalan ne varsa yok olacaktır. Tehlikenin büyüklüğü göz önüne alındığında ve halkın beklentisinin ertelenemeyeceği düşüncesiyle, Fransa'yı Kurtarma Komiteleri Federasyonu'nun temsilcileri Merkez Komite'de toplanmış ve aşağıda belirtilen kararları almıştır:

1. Devletin iktidarsız kalan idari ve yönetim mekanizması feshedilmiştir.

Fransız halkı bütün kararları kendisi alacaktır.

2. Ceza mahkemeleri ile sivil mahkemeler askıya alınmış, yerine halk mahkemeleri kurulmuştur.

3. Vergi ve ipotek borçları askıya alınmıştır. Vergilerin yerine, Fransa'nın güvenliği için ihtiyaç duyulan oranlarda zengin sınıfların el konulan servetlerinden oluşturulan federe komünlerin katkıları geçecektir.

4. Ortadan kaldırılmış olan Devlet, özel borçların durumuna karışamaz.

5. Mevcut belediye teşkilatları kaldırılmış, yerlerine federe komünlerde halkın gözetimi altında tam yetkili kılınmış Fransa'yı Kurtarma Komiteleri geçmiştir.

6. Eyalet başkentlerindeki her Komite, Fransa'yı kurtarmak için Devrimci Kongre'ye iki temsilci gönderecektir.

7. Bu Kongre, Fransa'nın ikinci büyük kenti ve ülkenin savunması için en gayretli ve en uygun konumdaki Lyons'un belediye binasında toplanacaktır. Halkın tam desteğini alan bu Kongre Fransa'yı kurtaracaktır.

HAYDİ SİLAHLARA!!!

Richard'dan kalan bu olaylara dair belgelere göre, Fransa'yı Kurtarma Komitesi'nin Fransız üyeleri, Rus yoldaşlarıyla li-

derlerinin ne inançlarını ne de iyimserliğini paylaşıyordu. Sözü edilen kurtarma yöntemlerinin etkili olabileceğini düşünmedikleri gibi, Fransız proletaryasının bu yöntemleri benimseyeceğinden de kuşkuluydular. Bakunin'in olağanüstü gayreti onları bildiriyi imzalamaya mecbur etmiş, ancak programın eyleme dönüştürülmesi girişimi –ki oldukça aptal bir girişimdi– artık geri çekilemeyecek kadar ileri gittikleri için üzerlerine kalmıştı. Feshedilmiş Kamu Güvenliği Komitesi, iş başına geçer geçmez büyük bir hevesle millileştirdiği fabrikaları Ulusal Atölyeler'e dönüştürmüştü; komitenin belediyeye bağışladığı bu yerler artık belediye meclisi tarafından yönetilecekti. Oysa meclisin kısıtlı kaynakları vardı ve buralar masraf kapısı olarak görülüyordu; isabetsiz bir kararla Ulusal Atölyeler'deki günlük ücret üç franktan iki buçuk franka düşürüldü. Bu karar devrimle uzaktan yakından ilgisi olmayanların bile büyük bir öfkeye kapılmalarına neden olmuştu. Fransa'yı Kurtarma Komitesi kurulur kurulmaz bu konuyu görüşmek için toplandı. Bakunin bu fırsatı işçi sınıfının silahlanması için kullanmaya çalışacaktı. Bildirileri de zaten –kimseyi bağlamayan, sözün gelişi bir laf olsa da– "Silahlara!" diye bitiyordu. Sözden eyleme geçmeye bir tek Bakunin istekliydi. Neyse ki, kendisine yandaş bulamamıştı; komite, barışçıl bir gösteri düzenlemeye karar verdi.

Ertesi gün, gün ortasında komitenin isteği üzerine Hôtel de Ville'in (belediye binasının) önünde binlerce kişi toplandı. İşçi temsilcileri içeriye girip günlük ücretlerinin tekrar üç franga çıkarılmasını talep ettiler; meclis üyeleri, başka işlerle meşgul olmalılar ki, yerlerinde bulunamadı. Haber duyulunca öfkeli kalabalık Hôtel de Ville'e akın etmişti, arkalarından da komite üyeleri. Kimse bundan sonra ne yapılacağını bilmiyordu. Ulusal Muhafız birliği geldiğinde henüz birkaç konuşma ancak yapılmıştı. Kalabalığı binadan çıkardılar, Bakunin'le birlikte bir iki kişi daha tutuklandı, düzen yeniden sağlanmıştı.

28 Eylül'de meydana gelen bu kansız olay, gerçek bir çarpışma gibi çeşitli aşamalar kaydedecekti. Bir saat kadar sonra kalabalık tekrar bir araya geldi; pek güçlü olmayan Ulusal Muhafız birliğinin silahlarına el koyarak Bakunin'i serbest bıraktılar.

Komite, kendisi de şaşırarak, bir kez daha olayların kontrolünü eline geçirmişti. Bu kez fırsatı kaçırmamaya kararlıydılar, yerel bir hükümet kurulması için vakit kaybetmeden görüşmelere başlamışlardı. Her zaman ne yapılacağını bilen Bakunin, valinin ve önde gelen burjuvaların tutuklanmasını önermişti. Ancak hangi kuvvetlerle bu işin yapılacağını kimse bilmiyordu, ama başka bir öneri de gelmemişti. Bu sırada Ulusal Muhafız birliği meydanda toplanmaya başlamıştı. Pencereden bakan komite üyeleri etraflarının coşkulu kalabalıklarca değil, tüfekleriyle Muhafız Birliği tarafından sarılmış olduğunu gördü. Kısılıp kaldıkları binadan karanlık basınca kimselere görünmeden gizlice kaçtılar. Geceleyin işlerini bırakıp gitmiş belediye meclis üyeleri yeniden göreve getirildi. Ertesi gün, bilet parasını Palix'ten borç alan ve trenle Marsilya'ya gitmek üzere yola çıkan Bakunin, Lyons'taki bu trajikomik olayları daha sonra anlatırken, bir daha adından hiç saygıyla bahsetmeyeceği Richard dahil, komite üyelerinin tamamının ihaneti ve korkaklığı yüzünden başarısız olduklarını söylemekten çekinmeyecekti; ve elbette tarihteki en büyük devrimi gerçekleştirmiş insanların mirasçıları olsalar bile, devrimlerin nasıl yapılacağını öğretme görevini kendi kendine üstlenmiş bu buyurgan Rus'un fena sözlerine maruz kalmaktan Fransızlar da kurtulamayacaklardı.

28 Eylül keşmekeşinin ortasında başka biri daha, emekli albay Postnikov da Lyons'daydı; birkaç gün evvel Bakunin'den devrim harcamaları için Çorjevski'den 500 ruble borç almasını isteyen bir mektup almıştı. "Ya öleceğiz, ya da çok yakında bu parayı geri ödeyeceğiz," diye yazmıştı; Bakunin özel mülkiyetle ilgili fikirlerine rağmen, başarıyla sonuçlanacak bir devrimin hazırlayıcıları açısından kârlı bir iş olacağına inanıyordu sanki. Mektubun arkasından gelen Antonie'nin kız kardeşi Julie'ye de "Bir an önce Lyons'a gel ve İsviçre'den haberler getir," diyen bir telgraf çekmişti. Bu basit şifrenin çözümü de şöyle olmalıydı: "Antonie" Bakunin, "kız kardeş Julie" Postnikov ve İsviçre haberleri yeni basılmış *Bir Fransıza Mektuplar*. 500 ruble gelmemiş ama Postnikov tam vaktinde ve yanında ünlü kitapçıktan 300 kopyayla Lyons'a ulaşmıştı. Ancak geldiği gün dostunu

bulamadı, ertesi günse artık çok geçti, Bakunin çoktan kaçmıştı. Asıl aradığı Neçayev'dense hiç iz yoktu. Ya Lyons'a hiç gelmemişti (ki bu daha olası bir tezdi) ya da isyandan önce oradan ayrılmıştı. Roman-Postnikov yılgınlık içinde Cenevre'ye döndü ve işverenlerinden özür dileyerek durumu açıkladı.

Amirlerinin başarısız seyahatinden hiç memnun olmadıklarını o da biliyordu. Lyons'a dönmesi ve hasta ve itibarsız Bakunin'i değil, ondan çok daha önemli olan Neçayev'i aramaya devam etmesi emredilmişti. Bu arada Lyons'da gericiler zafer kazanmıştı. Yetkililer çok öfkeliydi, birisi valiye ateş etmişti. Polis, Postnikov'un raporlarını yakından takip etmişti; Bakunin'in suç ortağı olduğu şeklinde saçma bir gerekçeyle onu da tutuklayıp yirmi dört saat içinde kenti terk etmesi koşuluyla serbest bıraktılar. Raporuna üzüntüyle, "Dokuz yıl hizmet ettim, kimse bana hakaret etmedi. Oysa bu düşük ve kaba Fransızların aşağılamalarına katlanmak zorunda kaldım," diye yazmıştı.

Ekimin ikinci yarısında Cenevre'ye dönen Postnikov, Bakunin'in Marsilya'dan yazmış olduğu iki mektubunu buldu. İlkinde "ortak dava"ya, yapabileceği kadar katkıda bulunmasını rica ediyordu; ikincisine ise, "çok dikkatli önlemler alarak" kardeşlerine iletmesini istediği bir mektup eklemişti; bu belge günümüze kalmamışsa da, Bakunin'in bir kez daha para talebinde bulunduğunu tahmin edebiliriz. Mektup, olması gerektiği gibi, Roman tarafından işverenlerine gönderilmiş, onlar da yerine iletmişlerdi. Bu olay Üçüncü Daire şefini çok eğlendirmiş olacak ki, Roman'ın raporuna muhtemelen gülümseyerek şöyle bir not eklemişti:

> Eski devrimci, kardeşlerine yazdığı mektupların pullarını yapıştırmak suretiyle Üçüncü Daire'nin ona ihtimam göstermeye devam ettiğini hiç aklına getirmiş midir acaba?

Bakunin Marsilya'da tam bir gizlilik içinde üç hafta geçirmişti. "Ortak dava"ya herhangi bir katkı gelmeyince sahip olduğu bir iki şeyi satarak geçinmeye çalışmış olmalıydı. Sonra, durum iyice tehlikeli bir hal alınca, Enternasyonal'in yerel üyeleri aralarında para toplayıp onu güvenilir bir kaptana teslim etmişler-

di. Saçını sakalını kesmiş, mavi gözlükler takmış, kılık değiştirmiş ve bu haliyle Cenevre'ye giden bir gemiye bindirilmişti. Bu onun Fransa'yı son görüşüydü; ekim sonunda yeniden Locarno'ya geldi.

Devrim lideri Bakunin ile Üçüncü Daire'ye bağlı ajan Roman arasındaki dostluğun son aşamasına geliyoruz. Polislerle ajanlar çoğu zaman duygulara sahip insanlar olarak bilinmez; Roman'ın raporlarında garip bir şekilde saf avına giderek ilgi duymaya başladığını görüyoruz. Dişleri bile dökülmüş bu yaşlı ve aciz devrimcinin sanki sorumluluğunu kendi üzerine almış gibiydi; şefleri Neçayev'i bulmasının önemi üzerinde durdukça, o hep "Bakunin'in gözlem altında" olması gerektiğini vurguluyordu. Locarno'ya gelen Bakunin ona kısa bir süre sonra kaynaklarının tükendiğini, dükkân sahiplerinin artık günlük ihtiyaçlarını karşılamaları için bile onlara veresiye mal vermediklerini bildiren bir mektup yazmıştı; o güne kadar verdiği borçların hiçbirini ödememiş, bunun sözünü bile etmemiş bu dosta artık pek güveninin kalmadığının o da farkındaydı. Ancak bu kez, Rusya'ya bir dahaki gidişinde aile mülkünden payına düşen gelirden karşılanmak üzere "cesur albay"a borcunu belgeleyen bir makbuz verebileceğini eklemişti. Postnikov'un bu ricayı reddetmeye gönlü elvermedi; Üçüncü Daire'nin hesaplarında bu 300 ruble görünüyor, ancak bu paranın iş için değil, duygusal bir ilişkiye dayanarak verildiği çok açıktır.

Ayrılık yakındı. Dolgorukov belgelerinin (bilerek Büyük Katerina dönemiyle sınırlı tutulmuş) ilk bölümünü yayımlamış, ardından da dürüstçe Neçayev'in nerede olduğunu artık aydınlatma olanağı kalmadığını itiraf etmiş olan Roman, ocakta Petersburg'a çağrılmıştı. Gitmeden önce, Cenevre'de Ogaryov'a bir veda ziyaretinde bulundu; Ogaryov ona artık gerçekleşmesi çok daha uzak bir ideal uğruna boşa harcadığı hayatını gözyaşları içinde anlattı. Bakunin'le de Bern'de vedalaştı. Yaşlı devrimcinin sağlığı Lyons'daki başarısızlığın ve kaçarken dayanmak zorunda kaldığı koşulların etkisiyle artık iyice bozulmuştu. Zor nefes alıyor, bacaklarındaki şişlikten ve ağrılardan yakınıyor, çok az yiyip içiyordu. Neyse ki, aklı hâlâ yerindey-

di; otuz yıldır hayalini kurduğu Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanacağından ve bütün Avrupa'yı içine alacak bir savaşın Rusya'da devrimci propagandayı mümkün kılacağından bahsediyordu. Ona göre savaş kaçınılmazdı; Postnikov'dan Rusya'ya döndüğünde, devrim için en uygun yerler olarak kabul ettiği Volga ve Urallar'da propaganda yolları ve araçları üzerinde araştırma yapmasını istedi. Ayrıca yine Premuhino'daki kardeşlerini ziyaret etmesini salık verirken son defalık altmış frank borç talep etti. Sonra kucaklaşıp ayrıldılar; Bakunin bir daha görüşmeyeceklerini tahmin ediyordu, oysa Postnikov bunu kesin olarak biliyordu. Bakunin çocuklar gibi ağladı.

Emekli Rus albay Postnikov'un İsviçre'den ayrılmasıyla kısa, ama önemli kariyeri son bulmuştu. Karl Arved Roman da uzun süre yaşamayıp Petersburg'a döndükten sonra bir yıl geçmeden hayatını kaybetti. Ne Bakunin, ne de Ogaryov, farkında olmadan kucak açtıkları Üçüncü Daire'ye bağlı bu gizli ajanın kimliğini ve asıl görevini öğrenebilecekti.

ON ALTINCI BÖLÜM

ZAVALLI NICK: II

Nick Ogaryov, Mary Sutherland'e kırk beş yaşında (1858) âşık oldu ve gönül maceralarının sonuncusunu yaşadı. Tanışmaları pek parlak koşullarda olmamıştı. Penza'daki ilk eşi Mariya'yla ve Akşeno'daki Natalya Tuçkova'yla ilişkisinin başlangıcı ilahi aşkın rayihasıyla çevrelenmişken, Mary Sutherland'le Londra'da, fahişelerin gittiği bir barda ve adi bir teklifle tanışmıştı. Kaderin cilvesi, Ogaryov'un aşk maceralarının tümünde başta verilen sözlerin tam tersi gelişmeler yaşanmış, Mariya ve Natalya tarafından hayal kırıklığına uğratılmış, romantik idealleri yıkılmışken, bir İngiliz fahişeyle bu idealleri gerçeğe dönüşecek, son yıllarını evinde, uyum ve sadakate dayalı, inanılmaz bir güven ve dinginlik içinde geçirecekti; Ogaryov'un romantik hayatının en duygusal safhasıydı bu.

Mary Sutherland'i alıp Mortlake'e getirmiş olması, ilk bakışta göründüğünün tersine, aslında romantik bir idealin başka bir romantik idealle değiştirilmesinden ibaretti. Karısının Herzen'le ilişkisini öğrendikten sonra daldığı "üç insanın aynı aşkta buluşması" rüyası hızla son bulmuş, o da bunun yerine 19. yüzyıl Romantiklerinin bir başka en sevilen rüyasını, düşmüş bir kadını aşkla yeniden topluma kazandırmayı, koymuştu. Üstelik, arındırılan fahişe hayaline kapıldığı ilk olay da bu değildi.

1847'de, Mariya'yı kaçırması ile Madam de Salias'la ilişkisi arasında, ünlü Nijni Novgorod panayırına gittiğinde, o dönemde yazdığı bir mektuba göre, "sarhoş olup kötü yola düşmüş"; panayırdan yanında "ummadığım kadar iyi huylu" dediği bir fahişeyle dönmüş ve onu eğitmeye çalışmıştı. Bu deney belli ki kısa ömürlü olmuştu; nasıl sonlandığı da bilinmiyor. Yani, Natalya ile evlenmeden önce de böyle duyguları olduğunu, ilkinden on yıl kadar sonra Mary Sutherland'le birlikte aşka dönüşecek bir deneyim yaşadığını biliyoruz.

Ogaryov aşkta aradığı mutluluğu o zamana kadar bulamamış, daha önceki, çok daha umut verici mutluluk düşleri boş ve acı birer hayal olarak kalmıştı; peki bu yeni rüyanın da eline aldığında toza dönüşmeyeceğinin güvencesi neydi? İyileştirilemez bir romantik olan Ogaryov bile kendine bu soruyu sormadan edememişti. Son şansı olarak gördüğü kadına sıkı sıkı yapışmış olsa da, ciddi kaygılara sahipti. Mary'nin kendisine karşı beslediği sevginin gerçekliği ve derinliği konusunda kuşkuluydu; daha da kötüsü, kendi yüreğine sorduğunda da Mary'ye karşı hissettiklerinin gerçekliğinden ve derinliğinden de emin değildi. Serinkanlı ve tarafsız Herzen'e gönderdiği bir mektupta romantik olmayan birinin ilgisizliğiyle yazmaya, mutluluğunu pek belli etmemeye çalışıyordu.

> Elbette bu yaşımda, görünüş itibariyle kendi halinde, ama Tanrı biliyor ya çok açıkgöz, eğitilmemiş biri tarafından sevilmem imkânsız. Onun açısından ilişkimiz "iyi bir dostluk" [Ogaryov İngilizce kelimeler kullanmış] olabilir ancak; benim açımdansa, herhalde, geçkin adamlara özgü bir tutku. Ne hoş bir durum değil mi! Kendimi art düşünceli (*arrière-pensée*) olmaktan alamıyorum; art niyet –duygularımızın gerçek olup olmadığı kuşkusu– hayatımın trajikliğini pek güzel anlatıyor. Ama aynı zamanda hiç olmadığı kadar eğlenceli ve tatlı bir hayat bu. Bana ıstırap veren bu kuşkuculuk, tuhaf olduğunun farkında olduğum bir mutlulukla dengelenmese, gerçekten her şey anlamsız bir oyun olurdu; tersine ilişkimiz giderek ciddileşiyor. .... Bu arada, o tıpkı bir insan yavrusu (*enfant du*

peuple) gibi hâlâ eğitimsiz ve çocuksu, ama aptal değil, kimi zaman ciddi şeyleri anlama yeteneği insanı şaşırtabiliyor. Kurnaz olduğunu söyleyemem. Davranışlarında yüreğime iyi gelen bir yumuşaklık var – evet gerçek bu; eğer haftada otuz şilin için ve oğlu yanında olsun diye kurnazlık yapıyorsa, bundan doğal ne olabilir ki, onu tüm kalbimle affederim. Sonuç olarak korkuyorum, kederleniyorum ama memnunun; tam bir Mantıksızlık örneği bu, ama olsun.

Bu mektubun üzerine, muhtemelen karşılıklı bir konuşmanın ardından, yine bir mektup yazılmıştı; Ogaryov'un kendini dostuna, pek öyle hissetmediği halde, duygusuz bir nesnellikle açıklama gayreti sürüyordu:

Amacım ne? Safiyane haliyle bağlanma ihtiyacı duyan, eğitimsizlikten kaynaklanan kimi tuhaflıkları fazla keskin olmayan, eğitilebilir birine biraz yardım edebilmek. Yanılıyor olabilirim tabii! Ama kendime zarar vermeden bu ilişkiden sıyrılabilecek kadar da olgun ve güçlüyüm. Hiç olmazsa oğlanı kurtarmış olurum, çünkü o, üstün bir yeteneğe sahip ve iyi huylu bir çocuk (bunu tarafsızca söylüyorum). Ama elbette aradığım şey başka,

Mutsuz hayatımın sonunda gelen bu aşk
Üzerime veda ışığı saçacak.

... Evet, farzet ki yanılıyorum, büyük bir hata yapıyorum! Hiç olmazsa oğlanı kurtarmış olurum. Yaşım gereği hiç şüphe yok ki kara sevdaya tutulacak değilim. Bununla birlikte insanlar üzerinde hâlâ olumlu bir etkim olduğunu hissediyorum. Başarısız olmak beni öldürmez. Ama düşmüş bir kadınla çocuğunu kaldırmaya (bu aptalca söz için bağışla beni) çalışmak, zora girmeye değer. Böyle fırsatlar her gün doğmuyor. En kötüsü olur da başarısız olursam olayım, ölmem ya. Ya yanılmıyorsam? En ufak bir başarı şansı bile her türlü riske değer...

Eğer olmazsa, ardından ağlamam, oğlanı kurtarmış olurum, bu kesin.

Gerçekten de binde bir ihtimal gerçekleşti, yanlış hiçbir şey olmadı. Mary Sutherland oğluyla birlikte Mortlake'de altı yıl yaşadı; Ogaryov sevgilisini, mali ihtiyaçlarını da karşılayarak sık sık ziyaret etti; hem onun hem de oğlunun eğitimini gözetti. Bu dönem boyunca kadına yazdığı otuzdan fazla mektup günümüze kadar ulaşmıştır.[1] Mektupların biçim ve içerik açısından neredeyse hepsi aynıydı. Çoğu tarihsiz, ilk mektuplardan biri şu olmalı:

> Sevgili Mary, yeni pansiyonundan ne kadar memnun kaldığımı sana anlatamam. Sakin ve mutlu bir hayata çok uygun görünüyor. Dün akşam bir sürü şey düşündüm. Sudan başka bir şey içmediğim için, yaptığım her şeyi çok iyi hatırlıyorum – pansiyon odaları da çok rahattı. Artık ciddi bir şekilde öğrenmeye başlayabiliriz, çalışmalıyız – hem seninle hem oğlunla; göreceksin, çok gayretli bir öğretmen olacağım. Haftanın belirli günleri kararlaştırıp çalışmaya başlayalım. Neden diye sorarsan, çünkü sevgilim, fikirlerini ve zihnini geliştirmeye yarayan her şey hayata ilgini artıracak, ki bu çok insani bir şeydir ve oğlunu yetiştirmen çok kolaylaşır. Sana bildiğim ve düşündüğüm her şeyi elimden geldiği kadar öğretme fikriyle dolup taşıyorum. Fikirlerimizi mükemmelleştirmek durumundayız, huzurlu ve saygın bir hayatın ve pişmanlık ya da vicdan azabı duymaksızın mutlu bir yaşlılık geçirmenin tek yolu bu. Hadi önümüzdeki hafta ciddi olarak başlayalım. Seni çok seviyorum Mary, oğlunu da. Bu dünyada benden esirgenmiş en güzel şeyler sizin olsun istiyorum. Seni kutluyor, öpüyorum çocuğum.
>
> İyi geceler.

Birkaç gün sonra yazılan mektup belki de tüm mektupların en sıcağıydı; bunda da sevgi sözcükleri ile ders veren cümleler ardı ardına sıralanmıştı.

1 Bunların ve Mary'nin Ogaryov'a yazdığı –daha sonra alıntı yapılacak– mektuplarının dilinin aslında İngilizce olduğunu söylemeye gerek yok. Ne yazık ki, mektupların yalnızca Rusça çevirileri elimizde; bu nedenle –yazarlarından birinin yabancı, ötekinin eğitimsiz olduğu– mektupların orijinal tatlarının korunamamış olması üzücü.

Mektubunu okuduğumda ne kadar memnun, ne kadar mutlu olduğumu anlatamam sevgili yavrum, Mary'im benim. Beni çok sevdiğin doğru mu gerçekten? Benim gibi yaşlı bir adam böyle sevilebilir, bu kadar mutlu olabilir mi hiç? Galiba benimle alay ediyorsun; eğer öyleyse çok üzülürüm. Hayır, sana güveniyorum ve ömründe ilk kez âşık olan bir delikanlı kadar mutluyum. İzin ver seni binlerce kez öpeyim Mary, ölene kadar öpeyim. Öyle mutluyum ki, ölümden korkar oldum – daha önce böyle bir şey gelmemişti başıma. Yaşamak istiyorum. Hayatla öyle doluyum, öyle genç hissediyorum ki kendimi, kimi zaman bu duygumdan utanıyorum; yaşıma ve mizacıma öyle aykırı bir duygu ki. Ama bildiğim bir şey var, o da bir öpücüğünle tüm dertlerimi unuttuğum; öpücüklerinle yaşayıp, öpücüklerinle ölebilirim.

Mektubunda elbette çok fazla hata var Mary, ama başka bir şey de var: yürekten gelen hakiki bir dil, ve bu benim çok hoşuma gidiyor. Bugün ancak bu kadar yazabiliyorum; daha fazlasına zaman yok. Yarın sana ilk dilbilgisi dersini vereceğim ve şiirin nasıl yazıldığını anlatacağım. Göreceksin bak, dersler düşündüğün kadar kasvetli geçmeyecek. İlginç kılmak için elimden geleni yapacağım.

İyi geceler, Mary'cim.

Ogaryov çok alçakgönüllü bir insan olduğu için mektupların hiçbirinde, onun yerinde sıradan biri olsa asla engel olamayacağı, himayecilik veya yukarıdan bakma gibi bir şeyden eser yoktu. Ayrıca, hiçbir sahte tevazu ya da teessür göstermeden Mary'nin ahlak danışmanlığı ya da bekçiliği yaptığını söylediği mektuplar da var. İşte bunlardan biri:

Sevgili, sevgili, binlerce kez sevgili Mary. İçten mektubun için teşekkür ederim, içki konusundaki uyarıların için de. Beni seven herkes ve de sen, hep aynı şeyleri söylüyorsunuz – küçük düşüren bu ayıptan bari beni sen kurtar. Ben nasıl ki senin hayatına yardımcı oluyorsam, sen de bana olmalısın. Nasıl olacağını da söyleyeyim. Yazdıkların bir işe yaramıyor, sarhoşluğumla ilgili söylediğin her şeyi kulak arkası yapıyorum!

> Mary'cim böyle şeyleri ancak beraberce düşünüp sonuca varabiliriz. Bütün kalbimle öperim. Benim iyilik meleğim.

Başka bir nedenle yine kendini suçladığı bir mektup daha var:

> Sırf Prens ve karısı[2] olduğu için hiç senin yanında durmam gerekirken korkup durmamış olabilir miyim? Dedikodudan korkmuş olsam bile, bu kendim için değil senin içindir. Acaba yanına gelmiş olsam benden utanacağından korkmuş olabilir miyim? Peki, her zaman aşağılamış olduğum bu tür düşünceler yüzünden, insanların gözünde korkak mı oluyorum? Bu düşünce bana bir türlü huzur vermiyor, kendimden nefret ediyorum. Yanına gelmedim diye kızıyorsun, ya elinden tutup seni almadan ortadan kaybolsaydım, duyacağın hüsran (*chagrin*) nasıl olurdu? Ya basitçe düşüncesizlik etmiş, korkaklığıma yenik düşmüşsem ve sırf bu nedenle seni aşağılamışsam? Belki bu mektubu okuyunca güleceksin sevgilim, ama seni temin ederim ki, insanın kendini küçük görmesinden daha kötü bir duygu yoktur.

Mary'ye tutkuyla bağlı olmasına ve insanların eşit olduğuna romantikçe inanmasına rağmen, Ogaryov kimi toplumsal önyargılara da boyun eğmek durumunda kalıyordu. Örneğin Mary'yi ne Herzen'e ne de ailesine kabul ettirmeye çalışmıştı; Herzenler İngiltere'de oldukları sürece Mary hep oğluyla birlikte pansiyonda kalmış, Ogaryov onları her zaman kaldıkları yerde görmüştü. Kabul görmeyen bu tür birlikteliklerin sorunlarından birinin çözümüneyse şans yardım etmişti; Mary yalnız geçirdiği saatlerde sıkılmasını önleyen, kendini oyalayacak bir iş bulmuştu. Mortlake'deki evin bodrum katında, doğurduğu on çocuktan sekizi hayatta kalmış, mutfağında pişirecek pek bir şeyi olmayan, tek bir yatakta çocuklarıyla uyumaya çalışan bir kadın vardı. Kocası dolandırıcılıktan hapis yatmakta olan kadın, Ogaryov'un Herzen'e yazdığına göre, "çektiklerinden

2 Prensin kimliğine dair bir ipucu yok, ama eğer sözü edilen Prens Golitsin ise "karısı" da Voronejli genç hanım olmalı.

dolayı biraz dinin etkisinde olsa da, gerçekten eğitimli", evlenmeden önce dadılık yapmış biriydi. Fransızca öğrenmiş, gençliğinde şiirler yazmıştı ve bunları Ogaryov'a göstermekten hoşlanıyordu. O sıralarda terzilik yapıyordu; büyük çocuklar da aileye olabildiğince katkıda bulunmak için, oyuncak yapıp satıyorlardı. Girişken ve iyi kalpli Mary onlarla yemeğini ve giysilerini paylaşıyor, işlerine yardım ediyor, karşılığında da kadından İngilizce dilbilgisi dersleri alıyordu. Kadının bütçesine bir pound kadar yardımda bulunan Ogaryov, Herzen'den de bir pound vermesini istemişti. Çok sayıda çocuğun etrafta olması Henry için de bulunmaz fırsattı, Ogaryov oğlanın arkadaşları olmasından memnundu; çıplak ayak dolaşmalarına, yetersiz beslenmelerine karşın, görgünün maliyeti olmadığını, çocukların iyi yetiştirilmiş olduklarını düşünüyordu. Anneleri de, hayırsever komşusunun toplumsal konumundan utanmayacak, ya da verilen yardımların kaynağını sormayacak kadar uzun süre yoksulluk çekmiş tecrübeli bir kadındı.

Ogaryov'un mektupları çoğunlukla duyduğu sevgi ve eğitim konuları üzerineydi; dönemin İngiliz yaşam tarzı hakkında çok fazla bilgi edinemiyoruz. Kimi zaman gazetelerden aktardığı önemsiz (*faits divers*) konulara değiniyordu:

> Chelsea'de iki genç kız açlıktan ölmüş; öyle zayıflarmış ki kemiklerinin üzerinde hiç et yokmuş, derileri de yeşile dönmüş. Boğazını kesmiş bir adamı da diriltip asmışlar; adam, intihar ettiği için idama mahkûm edilmiş. Doktor, tekrar asılamayacağını, boğazındaki yaranın infaz sırasında açılacağını, adamın oradan nefes almaya başlayacağını söylemiş. Onu dinlemeyip astıklarında da söylediği gibi boğazındaki yara anında açılmış; asılı olduğu halde adam bir türlü ölmüyormuş.[3] Ne yapacaklarına karar vermek için bir süre sonra hükümet görevlilerini çağırmışlar [*sic*]. Nihayet yetkililer gelmiş, adamın boynunu yaranın altından ölene kadar sıkmışlar. Ah Mary'cim, ne sapık bir toplum, ne aptal bir medeniyet.

3 Sözü edilen idam halka açık bir yerde yapılmış olmalıdır. İngiltere'de idam cezası 1868'e kadar halk önünde infaz edilmiştir.

Şu da başka bir mektuptan:

> Gazeteler çocuk ölümlerinin sayıca artması üzerine konunun Parlamento'da tartışılmaya başladığını yazıyor. Kadınlarla kızların çocuklarını bırakabilecekleri kurumlar açılması önerilmiş; böylece doğum ve eğitim masrafları sıfıra inecekmiş. Benim ülkemde böyle kurumlar eskiden beri var. Ancak Parlamento çoğunluğu öneriyi *ahlaksız* bulduğu için reddetmiş. Robert Owen'ın bu ülkede neden başarılı olamadığı bir kez daha anlaşılıyor.

O tarihlerde Ogaryov genel olarak Natalya ve Herzen'le aynı çatı altında değil, kendi başına pansiyonlarda yaşıyordu. 1858 Kasımı'nda ev boşaltılana kadar Putney'deki "Bedlam"a tahammül etmiş; sonra, Natalya'nın Avrupa'da olduğu 1860 yılında, tekrar Herzen'le beraber, Regent's Park, Alpha Yolu'nda oturmuştu. Natalya döner dönmez de, artık ona dayanamayacağı için, Mortlake'de yaşayan Mary'ye daha sık uğrayabileceği Richmond'da mobilyalı bir odaya çıkmıştı. Ancak Ogaryov da Herzen gibi aynı yerde uzun süre kalamayanlardandı; ayrıca ev sahipleriyle dağınıklığı ve ölçüsüz alışkanlıkları yüzünden sürekli sorunlar yaşıyordu. Sydenham, Putney, Wimbledon ve nihayet tekrar Richmond'da yaşadığını biliyoruz. Bu arada, ilk heyecanla Mary'ye verilmiş "sudan başka bir şey içmeme" sözü çoktan unutulmuştu. İçkinin ona geniş bir görüş açısı sağladığı iddiası, uzun vadede alkolün köreltici zehir etkisi karşısında dayanamadı. Yalnız yaşamak, vurdumduymaz tavırlarını bir ölçüde kontrol etmesini sağlayan sosyal ve geleneksel kısıtlamaları tümüyle ortadan kaldırmıştı; Mortlake'e yapılan duygusal ziyaretlerle renklenen, onun dışında Londra pansiyonlarında tek başına geçirilen bu yıllar, Ogaryov'un sağlığının bozulmasında ve yeteneklerinin eksilmesinde ciddi şekilde etkili olmuştu. Londra'nın kenar mahallelerinde çapkınlık yaparak gezindiği bu son yılında Ogaryov artık elli yaşında çoktan ihtiyar bir adamdı.

Nisan 1865'te Mary ile Çerneki'nin refakatinde ve çok zor koşullarda Londra'dan Cenevre'ye gelebilen Ogaryov, bu kentteki ilk yılında, daha önceki bir bölümde söz edildiği gibi, Bo-

issière Şatosu'nda kaldı; Mary Londra'daki gibi ayrı bir evde yaşıyordu. Daha sonra 1866 baharında Lancy'de, ilk kez aynı çatı altında yaşayabilecekleri bir eve taşındılar. Ogaryov'un içki bağımlılığı azalmış olsa da, yarı evli gibi yaşadıkları bu dönemde de tamamen son bulmamıştı. 1868 Şubatı'nda bir kez daha düşüp bileğini kırdı. Bu olaydan sonra bacağını bir daha eskisi gibi kullanamayacak, ölene kadar koltuk değneklerine ya da bastona ihtiyaç duyacaktı. Kazadan sonra yine Mary ile birlikte, Küçük Filozoflar Sokağı'nda ufak bir eve çıktılar. Herzen, Tata'ya, "Sokağın böyle büyük bir adama mekân olması güzel, Ogaryov'un da bu kadar mütevazı olması hiç fena değil," diye yazmıştı. Evin etrafı çiçek bahçesiyle çevrili, güney duvarı asmalarla kaplıydı; bu huzurlu ortamda Ogaryov, "evinin, hem sağında hem solunda bulunan tavernalara gitmek dışında, taş kadar hareketsiz" bir hayat sürüyordu.

Mary bundan böyle Ogaryov için hem refakatçisi hem de bakıcısı olarak, fiziksel ve manevi açıdan vazgeçilmez bir varlıktı. Onsuz hiçbir şey yapamıyordu; aynı yılın yazında Prangins'e yaptığı kısa bir yolculuğun dışında, birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Mary'nin daha önce yazdığı mektupların tümü kaybolmuşken, Herzen ailesinin arşivinde şans eseri, Prangins'te olduğu sırada Ogaryov'a yazdığı beş mektubu bulunuyor. Yarı cahil olan Mary, beklenebileceği gibi neredeyse yazma özürlüydü. Elbette çok sıradan mektuplardı bunlar, ancak Ogaryov'a duyduğu ilginin düzeyini ve aklının sınırlarını göstermeleri açısından önemlidir. Aynı minvalde yazılmış yavan mektupların tümünü yansıtabilecek bir örnek şöyle:

> Tanrım, zaman nasıl da uçup gidiyor! Mektubunu cuma günü aldım, çok mutlu oldum; sana bir şey olduğunu düşünmeye başlamıştım. Şimdi nasılsın? Çoraplarını bulduğuma sevindim, Bay Ç [Çorjevski] ile yollayacağım. Belki beni yarın arar, ama emin değilim. Şimdi sana iyi geceler sevgilim, çok yorgunum, mektubu yarın bitiririm. Küçük bir öpücük.
>
> Şimdi daha iyiyim, ama yarın bandajımla ilgilenmem gerekecek. Daha önce yaptıkları iyice gevşedi. Açıp gererek yeni-

den eskisi gibi sarmaları gerek. Bugün bütün gün bir sürü ıvır zıvırla uğraştım. Galiba Bay Ç hâlâ Bern'de. Bugün pazar, saat akşamın yedisi, sen şimdi akşam yemeğini yiyorsundur. Reglim daha olmadı. Odanda kahvaltı yaptığına memnun oldum. Henüz demir almıyorum çünkü magnezyum alıyorum, midem çok kötüydü. Toots nasıl? Onu benim için öp. Bay Ç gelince onunla bazı şeylerini yollayacağım, ama galiba onu da uzun tutmayacaklarmış, iki gün dediler.

Yok, artık çok bira içmiyorum. Saat tam dokuz. Henry'yle akşam yemeği yedim. Dışarı çıkmadı, bütün gün çalıştı. Sana selam yolluyor. Orada iyi olmana sevindim. Göl manzaralı odan çok güzel olmalı. Olga'nın sesinin iyi olmasına sevindim. Hanımlarla reçel hikâyesi beni güldürdü. Gördüğün rüyaları bilmek isterdim. Seni bir kez bile rüyamda görmedim. Mektubu bu akşam göndereceğim, son iş olarak, yarın alabilesin diye.

Hoşçakal sevgilim, hasretle öperim.

Ogaryov ile Mary arasındaki yazışmalardan geriye kalanlar bu garip ilişkinin tam ve tutarlı bir resmini veremiyor; ancak birbirlerine samimi bir şekilde bağlı olduklarını açıkça görebiliyoruz. Mektupların hiçbir yerinde tek bir suçlayıcı, rahatsız edici, uygunsuz söz yok, hepsi birbiriyle uyumlu, ahenkli. Ogaryov son mektubunda, "Bana hiç kötü söz söylemedi, Henry'nin eğitimi nedeniyle hep saygı ve şükran duydu, hasta olduğumda baktı, içki sorunumla benimle birlikte, ama herhangi bir müdahaleye cüret etmeden savaştı," diye yazacaktı. Mary Sutherland'den bahsederken, Ogaryov'un izinden gidiyor, kadını romantik aşkla arınan bir fahişe gibi düşünme eğilimi içine giriyorsunuz. Bir zamanlar Londra sokaklarında dolaşıp Batı Yakası'ndaki genelevlerde çalışan bir kadını göz önüne getirmek gerçekten zorlaşıyor.

Mary Sutherland'le ilgili belgelerde onun olumsuz yönlerinden söz eden yazılar genellikle Natalya Ogaryov'un keskin ve muhalif kaleminden çıkmıştı. Genç Aleksandr Herzen'in eski sevgilisi Charlotte Hudson'ın kötü sonunun öyküsünü anlatır-

ken Natalya ona da değiniyordu. Olay 1867'de, sevgilisi tarafından terk edilip unutulan Charlotte oğlu Toots ile birlikte Ogaryov, Mary ve Henry ile Lancy'deki evde aynı çatı altında yaşarken meydana gelmişti. Natalya Ogaryov *Günlük*'üne bu acıklı olayı şöyle yazmış:

> Charlotte, oğlu Toots'la İngiltere'den geldiğinde onu Ogaryov'un evine yerleştirdiler. Mary kısa bir süre sonra Charlotte'un Ogaryov'la kendi oğlu Henry üzerindeki etkisini kıskanmaya başladı. Charlotte, Ogaryov'u baba gibi seviyordu; bir gün Ogaryov'dan azar işitip hiçbir anlam veremediğinde, kendisini Ogaryov'a karalayanın Mary olduğunu anladı. O son gün de üzüntüsünden ağlıyormuş, Mary'den votka istemiş, o da vermiş. Akşam olunca da ortadan kaybolmuş; bu da tabii bilmiş Mary'ye Charlotte'un çocuğunu ona bırakarak adamın biriyle kaçtığı hikâyesini uydurma şansı verdi. Ama Rhône nehri Mary'yi cezalandırıp zavallı kızın intikamını aldı; dört yıl sonra kumların arasından Charlotte'un cesedi çıkıverdi. Polis, Lancy'de kaybolan bir İngiliz kız olduğunu hatırlayıp Mary'yi çağırdı, kurbandan geriye kalanlardan onu teşhis etmesini istedi; ayağının birinde botu hâlâ duruyormuş, cebinde de bir deste anahtar varmış. Mary anahtarları ve öteki şeyleri tanıdı. Acaba kalbi, attığı iftiralar yüzünden titremiş midir?

Charlotte Hudson'ın intiharını sevgilisi tarafından kalpsizce terk edişine değil de, yurttaşı bir kadının ettiği eziyete bağlamak için herhalde Natalya Ogaryov gibi bol miktarda kin biriktirmiş olmak gerek.[4] Ancak anlattıklarının doğru yönleri de vardı. Mary Sutherland, muhtemelen yabancı bir ülkede kendinden daha genç ve daha çekici, aynı toplumsal kökten geldikleri halde, tek bir sevgiliyle daha saygın bir hayat yakalayabilmiş başka bir İngiliz kadınla birlikte yaşarken, kendisini iyice dışlanmış hissetmiş olmalıydı. İki kadının ve çocukların iliş-

4 Charlotte Hudson'ın cesedi 1870'te bulunduğunda Ogaryov son şiirini onun için yazmıştı; bu acıklı olayla ilgili görüşleri çok daha sevecen ve basit:

Aklı dayanamadı – öyle zordu hayatı;
Aşk ve yurt hasretiyle suda boğdu kendini.

kisinin hiç sorunsuz ya da kolay olduğunu söylemek zor. Mary birçok konuda yetersiz olabilirdi, ama kıskançlık duygusu nedir biliyordu; eğer Charlotte isteyerek ya da istemeyerek yumuşak kalpli Ogaryov'un ilgisini çektiğini belli ettiyse, Mary'nin kıskançlığının tehlikeli ve amansız olması beklenirdi. Charlotte ortadan kaybolduğunda, Ogaryov'un sevgisi için yarışacağı kimse kalmadığında, Mary rahatlamış olmalıdır; belki de Charlotte'un bir zamanlar kendisinin yaşadığı kötü koşullara mecbur kaldığını düşünüp üzülmüştür bile. Elbette bütün bunlar, Charlotte'un son günlerine dair Mary'nin düşünceleri hakkında Natalya'nın verdiği bilgilere dayalı tahminî görüşler.

Yine Natalya'nın anlattığı başka bir hikâye, Mary Sutherland'in kimi zaman kökeninin ve sınıfının geleneklerini açıkça sergilediğini çok daha hoş ve hakiki bir şekilde ortaya koyuyordu. Olay, 1870'de, İsviçreli yetkililerin Neçayev'i adli bir suçlu gibi tutuklayıp Rus hükümetine teslim etmekle, siyasi sığınmacı olarak iltica hakkı tanımak arasında henüz karar vermedikleri o dönemde geçiyordu. Sürgündeki Rus kolonisi bir akşam Cenevre'de bir kafede bu konudaki tutumlarını görüşmek üzere toplanmıştı. Neçayev'in suçlu olduğunu kabul edip onunla ilişkilerini kesecekler miydi, yoksa "dayanışma içerisinde" İsviçre hükümetinden onun adına talepte mi bulunacaklardı? Tata Herzen'le birlikte toplantıya katılan Natalya Ogaryov, kazara ya da bilerek, kendini kocasının yanında otururken bulmuştu. Bir süre sonra tartışma kızışmış, konuşmalar gevezeliğe dönüşmüştü. Ogaryov, hep olduğu gibi, ayık değildi; olan bitene katılmıyor, bazı bazı duyulmayan bir sesle "Merhamet edin! Talepte bulunun," diye mırıldanıyordu.

Gece yarısı, toplantı kargaşa içinde dağılmak üzereyken, Mary Sutherland hışımla kafeye daldı. Doğru dürüst yürüyemiyordu; Natalya Ogaryov, kapanma saatinde kocasını barlardan toplayan kadınların nasıl hissettiklerini bilmediği için, merhametsizce kadının sarhoş olduğunu düşünmüştü. Rus sürgünlerden oluşan bu güruhun neden kafenin birinde bir gece vakti Neçayev'le "dayanışma" konusunu tartışmak için toplandığını; Ogaryov'un neden siyasetle alkol ikilisinin cazibesine kapıldı-

ğını ve her şeyden çok da, neden çakırkeyif bir halde, on iki yıl ya da daha fazla bir zaman önce, utanmadan ve kalpsizce onu terk eden karısının yanında dostça oturmakta olduğunu anlamasını Mary'den beklememiz haksızlık olur. Bunlar Mary'nin kitabında yazmıyordu, dolayısıyla gayet normal bir tepki verdi. Kalabalığı dirseğiyle yara yara Ogaryov'un yanına geldi, yumruğunu kaldırıp Natalya'ya Londra argosuyla sövüp saymaya başladı. Natalya yardım talebiyle etrafına bakıp, yapmacık bir şekilde, "nasıl dövüşüleceğini bilmiyorum" demiş; Neçayev'le birkaç Rus, Mary'yi sessizce kafeden çıkarmışlardı. Son haftalarda Ogaryov'un ailesiyle ilişkisine (*ménage*) yakından tanık olan Neçayev, durumu doğru bir şekilde ifade ederek, Ogaryov'un eve vardığında "gününü göreceğini" söyleyecekti.

Herzen'in 1870 başında hayata gözlerini yumması, ömür boyu dostu olan Ogaryov için telafi edilemez bir darbe olmuştu. Herzen yaşadığı sürece, başlattığı hareket de var olmuş, dışarıdan bakıldığında eksiklikler fark edilmemişti; Ogaryov bu hareketin saygın ve yeri doldurulmaz bir üyesiydi. Ancak Herzen öldüğünde girişim de uzun süre önce ölmüş bir beden gibi dağılıp toza dönüştü; Ogaryov'un devrimci kariyeri de onunla birlikte sona erdi. Gerçi birkaç ay boyunca Bakunin'le Neçayev'in elinde maşa olmaktan kurtulamamıştı, ama bu ikili uysallığının zaaflarından kaynaklandığını keşfettiğinde onu bir kenara itmişlerdi. Ailesi tümden dağılan Ogaryov'u Cenevre'ye bağlayan yalnızca ataleti ve alışkanlıklarıydı.

Hayatını ve yaşadığı kenti değiştirme cesareti Natalya'yla ettikleri bir kavgadan sonra gelmiş görünüyor. Ogaryov, ismini taşıyan kızına anlayışlı ama hüzünlü bir sevgi besliyordu; huzursuzluğu yüzünden bir Fransa'ya, bir İsviçre'ye, bir İtalya'ya gidip gelen Natalya, nadir de olsa Liza'yı görmesi için ona getirdiğinde, kızıyla vakit geçirmekten büyük keyif alıyordu. Ancak sonunda –1873 civarı bir tarih olmalıdır– beklenen oldu. Kibirli ve kinci Natalya ile kıskanç ve şüpheci Mary Sutherland arasında açık ve kolay kolay onarılmayacak bir çatışma çıktı. Olay Ogaryov'un yumuşak ve tevazu dolu kelimeleriyle şöyle anlatılmıştı:

Natalya geç vakitte evime gelip Mary'ye, benim gibi bir adamın batakhaneden çıkma bir kadınla nasıl bir bağı olduğuna herkesin şaştığını ve bu yüzden Cenevre'deki Rusların benimle görüşmeyi kestiklerini söyleyerek hakaret etti. Buna söyleyebileceğim tek şey, gerçek dostlarımın gelmeye devam ettikleri. Gerçek dost olmayanların gelmemelerine de seviniyorum, hiç de hayal kırıklığı (*chagrin*) falan yaşadığım yok. Ayrıca Natalya her zaman Mary'yi değil, beni bardan çıkma bir adam olarak görmüştür. Yakhontovo'da kimya okurken test tüplerinden saf alkol içtiğimi kendisi de hatırlayacaktır...

Natalya'nın hakaret dolu sözlerini Mary'ye çevirdim, bunun üzerine o da onu evden kovdu. Natalya'yı ondan sonra görmedim, görmeyi de istemiyorum. Ona son ziyaretinin çok acımasız, çok kalpsiz olduğunu söylediğim bir mektup yazdım. Mektubumu yanıtlamadı, ama kötü sözler sarf ettiği ve cevap vermediğim bir başka mektup yazdı. Aramızdaki ilişkiyi böylece kesmeyi tasarlıyorum ve sanırım başardım da – bundan da çok memnunum.

Natalya'nın, Olga Herzen'e (artık Olga Monod) davranışını hatırladıkça onun hiç de dürüst ve iyi kalpli bir kadın olmadığını düşünüyorum. Bir tek biçare Liza için üzülüyorum; ama yapacak bir şey yok, elimden bir şey gelmez. Natalya herkesin hayatını mahvediyor. Hastalıklı bir mizacı var; fesatlık, kıskançlık ve kendini beğenmişlik; bunlar bizim günahkâr ama art niyetsiz kusurlarımızdan çok daha zalim ve baş edilemez özellikler.

Çeyrek yüzyıl önce, Akşeno ile Yakhontovo arasında neşe dolu gidip gelmeler ve mektuplaşmalarla başlayan, Madam de Salias'a rağmen yavaş yavaş gelişen parlak aşkın sonu böyleydi.

İzleyen yıl karar yılıydı; zaman zaman onu görmeye gelen Tata Herzen dışında, Ogaryov bütün Rus dostlarından ve eski tanıdıklarından kopmuştu. Yurt dışında yaşadığı yirmi yılın ardından yanında sevgilisi ve bakıcısı İngiliz kadının sadık ve kıskanç kollarından başka, hiçkimsesi yoktu; terk edilmiş, tek başına kalmıştı. Doğal olarak gelecekte Mary ile yaşaya-

caktı ve doğal olarak, dar görüşlülüğü yüzünden hiçbir zaman yabancı bir dil öğrenememiş, yabancı âdetlere uyum gösteremeyen Mary, onu kendi memleketine götürecekti. 1874 Eylül'ünde yemek masaları hariç bütün eşyalarını satıp Cenova'dan Newcastle-on-Tyne'a gitmekte olan bir gemiye bindiler. Oradan da güneye inip Greenwich'in yoksul sokaklarından birinde küçük bir eve yerleştiler. Seçimi –muhtemelen doğup büyüdüğü yer olduğu için– Mary yapmış olmalıydı.

Zavallı Nick'in hikâyesinin neredeyse sonuna geldik. Yaklaşık üç yılı daha vardı ve bu süreyi merhum dostlarının hatıralarıyla çevrili olarak tek bir odanın içinde geçirecekti. Odanın köşesinde bulunan bir rafta Granovski'nin bir büstü duruyordu; duvarlarda Herzen, Belinski ve Stankeviç'in fotoğrafları ile kendisinin gençliğinde yapılmış büyük bir yağlıboya portresi asılıydı; ayrıca üst tarafında "Özgürlük Savaşçıları" şeklinde bir ibare olan, Herzen, Bakunin ve kendisinin resimlerinin yan yana çerçevelendiği bir tablo vardı. Yaşıtı yoldaşlarından artık bir tek Bakunin hayattaydı. 1874 Kasımı'nda hiç beklenmedik bir şey oldu ve o sırada karısının ailesiyle Lugano'da küçük bir göl köyünde yaşayan yaşlı kurttan Greenwich'e bir mektup geldi.

> Her şeyden önemlisi [diye yazmış Bakunin] nasıl ve kimle yaşadığını, kimlerle görüştüğünü, kimlerle vakit geçirdiğini yaz. Korkarım karının çevresi (Kilise'nin bile duasını esirgediği bir çevre) sana pek ilginç gelmiyordur, bu arada ona da selamlarımı ilet. Londra muhtemelen bu sıralar hiç olmadığı kadar insanı yalnız hissettiren bir yer; bizim yaşımızda yalnızlığa katlanmaksa çok zor. Tek tesellimiz, ölümün yakın olması.

Bakunin, sağlığı bozuk olsa da, hâlâ hırslı ve huzursuz bir gencin ruhuna sahipti; her şeyden elini ayağını çekmiş gibi konuşmasına aldanmamak gerek. Mektubunu, son zamanlarda eline geçen John Stuart Mill'in *Otobiyografi*'sinden söz edip (ayrıca Schopenhauer'in eserleriyle ilgileniyordu) mutlaka okumasını önererek bitirmişti.

Otobiyografi'yi okudun mu? Okumadıysan mutlaka oku. Olağanüstü ilginçlikte eğitici bir eser. Sen de bana okuduğun kitapları yaz, okumaya değer olanlarını tavsiye et. Biz yeteri kadar öğrettik kardeşim. Yaşlandığımız bu yıllar tekrar öğrenme zamanı. Hem bu çok daha eğlenceli.

Bir zamanlar parçası olduğu yoğun ve çalkantılı dünyadan Ogaryov'a artık nadiren haber geliyordu. Tam bir emeklilik hayatı sürüyordu, üstelik bedeninin iflas etmekte olduğunu fark edecek, bir zamanlar onu sevmiş insanlardan hiçkimse artık yanında değildi. "Arabaya bile binemiyorum," diye yazmıştı Rusya'daki kız kardeşine, "Başım dönüyor. Sakat bacağımla Greenwich'te yürüyüşe çıkıyorum, neyse ki rahat yürüyebiliyorum." Aklı zaman zaman çocukluğuna gidiyordu. Sık sık ve durup dururken ülkesinden, gençlik günlerinden konuşmaya başlıyordu. Bir keresinde yaşlı devrimciye saygılarını sunmak üzere "kömür tozu, sülfür ve tuzlama balık kokusuyla kesifleşmiş sarı sis"in içinden çıkıp gelen bir Rus hanıma, Rusya'da jandarmaların hâlâ baltalı kargı taşıyıp taşımadıklarını sormuştu; oysa çoktan, kendi gençliği sırasında terk edilmiş bir teçhizattı bu. "Küçük, siyah saçlı, çoğu İngiliz kadından daha az zayıf, ama çok daha az bencil" Mary Sutherland, semaverin peşinde hamaratça koşturup durmuş, Nick'in iyi günlerinden birinde olmadığını söylemişti. Ziyaretçisi, holde yanmakta olan gaz alevinin altında mavi ceketli çelimsiz bir beden gördüğünü, önünde durmakta olan şeyin –içinde bir zamanlar bir adam bulunan– boş bir kabuk olduğunu sandığını yazacaktı. Zavallı Nick o sırada ancak altmış iki yaşındaydı, ama hastalıklar ve alkol bağımlılığı sağlığını tüketmiş, yavaş yavaş solup gitmesine yol açmıştı.

1877'nin Haziran ayı başında Ogaryov'un hayatının sonuna geldiğini anlayan Mary, Tata Herzen'e telgraf çekti. Tata, Olga'nın kocası Gabriel Monod ile birlikte geldiğinde zavallı Nick artık bilincini yarı yarıya kaybetmiş bir haldeydi. Tata'yı tanımış, ama onunla ilerlemiş yaşında kullandığı dilde, İngilizce konuşmuştu. Birkaç gün boyunca ara sıra bilinci açılarak ko-

ma halinde yattı. Tata'nın zorlukla duyduğu son ve tutarsız mırıldanmaları yine anadilindeydi. Son sözleri, ne Mary Sutherland, ne Natalya Tuçkova ne de yumuşak kalbini tesadüfen değil, gerçekten etkilemiş olan tek kadın Mariya Roslaslev hakkındaydı; hayatı boyunca iyi ve kötü günlerinde yanında olan tek dostu Herzen'di dudaklarından dökülen. 12 Haziran günü öğleden sonra son nefesini verdi.

Tata cenaze törenine kalmadı. Mary Sutherland'le bir arada olmasını gerektiren son bağ kopmuştu; üstelik yatağında pireler dolaşıyordu. Bir mezar yeri seçti, tören için gerekli ayarlamaları yaptı ve hemen Paris'e döndü. Birkaç ay sonra Mary'nin dul kadınların giydiği kara giysiler içinde Ogaryov'un mezarı başında otururken çekilmiş bir fotoğrafı geldi. Shooter's Tepesi'ndeki kabristanda mezarı halen duruyor; ziyaretçilerin mezar taşını kapatan uzamış fundaları bir kenara çekerek üzerindeki, "Akşenolu Nikolas Ogaryov, Penza, Rusya. 6 Aralık 1814'te doğdu, 12 Haziran 1877'de öldü," şeklindeki notu okumaları mümkün. Zavallı Nick'in son yıllarını aralarında oturarak geçirdiği Granovski'nin büstü ile öteki resim ve fotoğraflara ne olduğu bilinmiyor; muhtemelen bir zaman sonra Doğu Yakası'ndaki eskici dükkânlarından birini boylamışlardı.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

SON TRAJEDİ

Natalya, Herzen'in ölümüyle huzursuz ve mutsuz hayatı boyunca değişmez sandığı bir şeyden yoksun kaldı: Londra'da yaşarlarken etraflarından eksik olmayan geniş insan kalabalığı dağılıp gitmişti. İkizler ölmüştü, Olga bir Fransız'la evlenmek üzereydi; genç Aleksandr'ın Floransa'da kendi ailesi vardı; Ogaryov ise Cenevre'de İngiliz sevgilisiyle beraber yaşıyordu. Natalya, Tata ve Liza; iki kadın ve bir çocuk, artık kimsesiz ve tek başlarınaydı. Mali açıdan sorunları yoktu, ama ne bir evleri, ne ülkeleri, ne de hayatta tutunacakları belli bir amaçları vardı. Cenevre'de geçirilen birkaç ayın –"Neçayev Olayı"nda anlatılan endişeli aylar– ardından Natalya tekrar, bu kez ciddi olarak, son yedi yıldır çıldırdığı her an aklına geldiği gibi, ülkesine dönmek istiyordu. 1871 baharında Tata'yla Liza'yı da yanına alarak Rusya'daki ailesine dönmeye karar verdi – bunu gerçekleştirebilmiş olsaydı, bu hikâye de o gidişin belgeleriyle son bulacaktı. Ancak Rus hükümeti bir kez daha Romantik Sürgünler'e müdahale etmişti, üstelik bu kez daha ciddi ve etkiliydi; Cenevre'deki konsolosluk aracılığıyla bu tehlikeli komplocuların topraklarına girmelerine izin verilmediği bildirilmişti.

Reddin kesin olduğu anlaşılınca –ertesi yıl yapılan başvuru da reddedilecekti– Natalya iyice alışkanlık haline getirdiği şe-

kilde, Batı Avrupa kentleri arasında amaçsızca dolaşmayı sürdürdü. Bir Zürih'te, bir Floransa'da, bir Nis'te, bir Paris'teydi; kimi zaman Tata'yla, kimi zaman onsuz, ama Liza'yı yanından hiç ayırmadan seyahat ediyordu. Herzen sağlığında kızının Herzen-Ogaryov adını almasını arzu ettiğini, böylece iki dostun ömür boyu süren birlikteliklerinin canlı anısı olacağını dile getirmişti. O öldükten sonra Liza yalnızca Herzen adını kullanmaya başladı; zaten herkes Herzen'le kızın birbirine çok benzediğinden söz ediyor, Natalya da bundan gurur duyuyordu. Natalya ise Herzen'in dul eşi olarak biliniyordu; Herzen'in ölmesi, ardından Ogaryov'un ortadan kaybolmasıyla geleneklere aykırı durumlarının yol açtığı sıkıntılar da yok olmuştu. Liza'nın normal olmayan gelişiminde bu aykırı kökeninin rolü olup olmadığına dair kesin bir şey söylemek mümkün değil.

"Bir kartalla bir yılanın yavrusu" olarak anılan Liza, babasının geniş alnıyla kıvrak zekâsını almıştı. Çocuklarının en parlak zekâlısı olarak dikkat çekmesinin tek nedeni, Herzen'in yaşlılığında doğan bu son çocuğuna gösterdiği aşırı düşkünlük değildi. Liza'yı 1872-1873 kışında Zürih'te tanıyan Elizaveta Litvinov adlı bir Rus öğrenci onu "olağanüstü zeki, hassas ve yüksek hırslar edinmeye eğilimli" biri olarak tarif etmişti. Liza'nın öteki özellikleri daha çok annesinden gelmiş görünüyor. Henüz sekiz yaşını doldurmamış bir çocukken bile kaldıkları otel ve pansiyonlarda karşılaştıkları İngilizlere, İngilizcesine hayran kalsınlar diye, İngiltere'de doğduğunun söylenmesini istemezmiş. Zaman zaman histeri boyutuna yükselen dikkat çekme ve ilgi ihtiyacı, Liza'nın küçük yaşlarda edindiği bir huy olmalıydı.

Elizaveta Litvinov, anne ile kızının dışarıdan nasıl göründüklerini unutulmaz bir resim gibi anlatıyor:

> Kız bir saz kadar ince ve uzun, modaya uygun biçimde zarif ve Fransızların deyişiyle çok şık giyiniyor. Anne ufak tefek; kısa kesilmiş,[1] şapkasının altından görünen kır saçları ancak beyaz

1 O dönemde kısa kesilmiş saç, kadınların radikal fikirlere sahip olduklarını gösteren bir üniformadır adeta.

ensesine kadar iniyor. Giyinişi uyumsuz, üzerindeki her şey siyah, ama çeşitli renklerde –paltosunda kahverengi, şapkasında mavi, elbisesinde yeşil– süsler, bazı ayrıntılar var. Kız uzun adımlarla hızlı hızlı yürüyor, anne, kızının ardından sarsakça ve tökezleyerek yetişmeye çalışıyor; kız, annesinin ne kadar zorlandığına hiç aldırmıyor. Çok fazla uzaklaştığında durup yapmacık ve aşağılayıcı bir tavırla geriye bakıyor, sabırsızca omuzlarını silkiyor. Kızın tuhaf hatları ilk bakışta sizi şaşırtıyor, ama geniş ve açık alnı, zekâ fışkıran, korkusuz açık gri gözleri, olağanüstü narin endamı ilk izleniminizi yok etmeye yetiyor. Yüzündeki ifade mahcubiyetle buyurganlığın çarpıcı bir bileşeni. Üst dudağının fazla çıkıntılı olması güzelliğini bozuyor, o da bunun farkında ki, küçük düzgün dişleriyle sürekli dudağını ısırıyor.

Liza'nın mahcup görünüşü, aslında mağrur ve bencil oluşundan, kalbinde olan bitenleri gizlemesinden, etrafıyla paylaşmamasından kaynaklanıyordu. Buyurganlığıysa annesine karşı tutumunda çok belirgindi. Liza, annesinin budalaca ve amaçsızca sızlanan biri olduğunu kısa sürede anlamıştı; bu nedenle Natalya'nın kızı üzerindeki etkisi yok denecek kadar azdı. Üstelik duygu rüzgârlarıyla oradan oraya savrulan tatmin edilmemiş tutkulara sahip huzursuz biri olarak, kızının önünde zararlı bir örnekti. Annesinden ayrı olsa, Liza belki ona düşkün olacak, sevgisini ifade edebilecekti; ancak onunla yaşamaya mecburdu ve düşmanlıkla hor görme karışımı bir tavır sergileyerek aslında, bilinçli ya da değil, annesini taklit ediyordu. Hiç de kolay olmayan bu ilişkiye Tata Herzen zaman zaman dışarıdan biri olarak [üçüncü bir kişiymiş gibi] (*tertium quid*) müdahil oluyor, sezgileri doğru olduğu halde, yanlış anlamalar yüzünden ikisi arasında kalıyor, kimi zaman tavlanıyor, kimi zaman da horlanıyordu. Üçü içinde en kararlı, ama en vicdansız olan Liza'ydı –neyse ki genç olduğu için naif bir vicdansızlıktı bu–; dolayısıyla kazançlı çıkan da her zaman oydu. Tata'ya sürekli kendisini Natalya'dan uzaklaştırması için yalvarıyor, bunun için annesi gibi histeri krizleri geçiriyordu. 1874 yazında

kesin bir kırılma noktası yaşandı: on altıncı yaş gününün akşamında Liza artık annesiyle aynı çatı altında yaşayamayacağını ilan etti. Uzun tartışmaların ardından Tata'nın eşliğinde Floransa'da yaşayan Aleksandr'la ailesini ziyaret etmesine karar verildi; ne kadar kalınacağı bilerek belirsiz bırakılmıştı. İki kız, eylülde Natalya'yı Zürih'te tek başına bırakıp Cenevre üzerinden İtalya'ya hareket etti.

Liza'nın kısa ömrünün trajik son perdesi 1874 sonbaharında Floransa'da, Aleksandr Herzen'in Fiesole'nin eteklerindeki villasında oynanmaya başladı. Öteki başkarakterse Charles Letourneau adlı bir Fransız akademisyendi (*savant*). Émile Zola'nın esinlendiği kaynaklardan biri olarak anımsanan *La Physiologie des Passions* (Tutkuların Fizyolojisi) adlı eserin yazarı olan bu adam, 1875'te bir biyoloji kitabı, daha sonra çok sayıda başka bilimsel ve felsefi çalışma yayımlamıştı. 1902 yılına kadar yaşayan Letourneau aslında, ne ondan önceki ne de sonraki hayatında, Liza'nın trajedisinde pay sahibi olacağı akla hayale gelmeyecek, Liza'yla tanıştıklarında kırk dört yaşında olan, karısı ve iki küçük çocuğuyla Floransa'da yaşayan, üniversitede ders veren sıradan biriydi; Aleksandr Herzen ve ailesiyle tanışıklıkları vardı, ama yakın dost değillerdi.

İsviçre'den ayrılmalarından sonra Tata ile Liza'nın Floransa'da en fazla iki üç ay kalmaları, kışı Natalya ile Paris'te geçirmeleri tasarlanmıştı. Ne var ki, kasım sonunda planda bir değişiklik oldu ve kızların kışı Floransa'da geçirmelerine karar verildi. Liza annesine şöyle yazacaktı:

> Tata karar vermeye çalışıyor! Tata karar verdi! Niye kaldığımızı Tanrı bilir, ama kalıyoruz. İnsan doğası garip; çok istediğim ve senin karşı gelmediğini öğrenince iki kat daha fazla istediğim bir şeyi yapmamız için sanki gizli bir el Tata'yı yönlendirdi. "Kışı burada geçireceğiz." Arkasında gizli kapaklı bir niyet arama lütfen – yok çünkü. Zürih'teyken Paris'e gitmek istemediğimi, her şeyin beni Floransa'ya doğru çektiğini hatırlamıyor musun? Şimdi kendimi fiziksel olarak da çok iyi hissediyorum. Hep söylediğin gibi "yorgun bir yaratık" değilim

artık. Tam tersine, çocuklarla beraber ben de zıp zıp zıplıyor, çığlıklar atıyorum.

Kesin bir dille var olmadığını söylediği gizli niyet, muhtemelen henüz Liza'nın da farkına varmadığı bir şeydi. Farkında olsa mektuba hâkim olan naif sevincini belki de bu kadar yansıtmayacaktı. Daha sonra yazdığı mektupları görünce, Floransa'da kalma arzusunun ve birdenbire duyduğu fiziksel esenliğin nedenini teşhis etmekte hiç zorlanmayacağız. Liza, Charles Letourneau'ya âşık olmuştu ve birkaç hafta içinde ona mektuplar yazmaya başlayacaktı; on altı yaşında bir kızın kendinden neredeyse otuz yaş büyük bir adama yazdığı en etkili aşk mektuplarıydı bunlar.

Elde kalanların[2] ilkini, tümünü temsilen, olduğu gibi (*in extenso*) aktarmakta yarar var:

> Üzgün ve yalnızım, kararsız ya da umutsuz olduğum anlarda elimi tutacak hiçkimse yok. İnsan burada ne yapar? Ne arzular? Boşuna olacağını bile bile arzulanır mı? Belki zaman öldürmek için, ama bu arzu yüzünden en güzel yıllarımız heder olmaz mı? Ya aşk? Peki ama, kime âşık olacaksın? Bir anlık aşk zahmete değmez; sonsuza kadar sevmekse imkânsız. Ya acı çekmek? Biter bitmez gülüp geçeceğimiz bir tutku yüzünden mi acı çekeceğiz? Susturacak mıyız peki tüm duygularımızı? Ama duygularımız öyle utangaç, öyle ikinci planda kalıyor ki, neşemiz öyle önemsiz, acılarımız öyle değersiz ki! Hayata bakınca küsmemek mümkün mü? Belki de hayata hiç karışmamak en iyisi. Ama o zaman da hayatın çok hoyrat ve aptalca bir şaka, kelimelerle oynanan acemilere göre bir oyun olduğunu anlıyorsun.

Mektup buraya kadar Lermontov'un yazdığı Rus dilinin en sevilen romantik lirik şiirinin başka kelimelerle tekrarından

2 Bu mektup da öteki birçoğu gibi tarihsiz. Mektuplar Charles Letourneau tarafından saklanmış ve kendisi tarafından Natalya Ogaryov'a verilmişti; elli yıl kadar sonra Natalya'ya ait belgeler arasında bulunup yayımlandılar. Dolayısıyla (emin olmamakla birlikte) yayımlandıkları sıranın doğru olduğunu varsayıyoruz. Mektuplardan yazılma sıralarını çıkarmak mümkün değil; yazım tarzında ya da içeriğinde herhangi bir değişiklik algılanmıyor. Liza'nın Letourneau'ya gün belirterek yazdığı ilk mektup 14 Şubat 1875 tarihli.

ibaret; Letourneau'nun şiiri tanımasının mı beklendiği, yoksa hayal kırıklığı yaşayan Liza'nın yalnızca içini mi döktüğü; kısacası ne düşünülmesi gerektiğini anlayamıyoruz. Mektubun devamında kendi ifadeleri var:

> Ne kadar doğru sözler! Gelecekle ilgili bütün planlarımı bozduğun için şikâyet etmiyorum. Bir zamanlar, eski günlerde, her şeye daha iyimser bakardım. Kendime, "Okuyacaksın, akılsız değilsin, fen bilimlerine merakın var. Hiçbir erkek –artık o erkek her kimse– hayatı boyunca aynı kadını sevemez, hele de o kadın bensem," derdim. Ama ya benimle birlikteyken başkasını seven biri olursa, ne yaparım o zaman? Kendimi öldürürüm – bildiğimiz hikâye. Eğer bu sorunun en iyi ve en kesin çözümü ilişkiyi bitirmekse, o zaman da niye başlasın?
>
> O günlerde safça çocukların hiç tükenmeyen neşe ve mutluluk kaynağı olduklarını düşünürdüm! Ne kadar saçma! Çocuklar için duydukları endişe, anne babaları mezara bile götürür. (1) Bir kadın çocuklarının babasını, veya adam karısını, artık sevmiyor olabilir; ama çocuklarının iyiliği için bir arada kalıp sessizce birbirlerinden nefret etmek zorunda kalırlar. (2) Bebekken bütün çocuklar yalnızca dert kaynağıdır, peki ya annelerine neler olur? Bitmek tükenmek bilmeyen bir acılar zinciridir annelerin hayatı. (3) Büyüdüklerindeyse gelecekleri hakkında binbir türlü endişe çıkar ortaya: Büyüyünce ne olacaklar? Onları bekleyen tehlikeler ne? Kalp acısı çekecekler mi? Başka sorunlar yaşayacaklar mı, geçim sıkıntıları olacak mı? (4) Hepsinden acısı, çocuklar büyüyünce size sırtlarını dönecek, farklı inançlara, farklı fikirlere, farklı beğenilere sahip olacaklar; ya içlerinden biri değersiz, aşağılık bir ruha sahip, kalpsiz biri olursa?
>
> Yok, ben kaderimden şikâyetçi değilim. Kader dediğin kötüdür nasıl olsa. Eğer seçme şansım olsaydı, neyi seçerdim tahmin et! Senin gölgen olmayı, o zaman seni her zaman, her an görebilirdim. Acı çektiğimde, nasıl olsa herkes acı çekiyor diye kendimi teselli etmeye çalışıyorum; ama bilsen ne aptalım! Dün yatakta yatarken, kendi kendime dünyada tek başıma ol-

duğumu, beni hiçkimsenin sevmediğini düşündüm. Seni kendime çekmek ve sımsıkı sarılmak için delice bir arzu duydum; yastığı kapıp sarıldım, çarşafı ısırdım. Beraber olduğumuzda hüzünlü baktığımı söylüyorsun. Neden bilmiyorum; oysa sen yanımda olduğunda aklımı kaybetmekle kalmıyorum, kalbim de göğsümden fırlayacak gibi oluyor; sana seni sevdiğini, istediğin her şeyi yapmaya hazır olduğunu, tek kelimeyle kölen olduğunu söylemek için çırpınıyor. İşkenceci olmak sana yakışırdı; bana biraz işkence et isterdim, çünkü ilgisizlikten daha beter bir şey yok.

Au revoir!

Korkarım Tata olay çıkaracak. Başımın ağrıdığını söylemiştim; işte gece yarısı oldu ve ben hâlâ yatakta değilim.

Bu kadar güçlü bir tutkunun alaycı düşüncelerle bir arada ifade edilmesi, bu ilginç bileşim, sıradan bir gençlik aşkının sınırlarını aşıyor; kalıtımsal özelliklerle uğraşanlar on altı yaşındaki Liza'nın Letourneau'ya duyduğu kara sevda ile on dokuz yaşındaki Natalya Tuçkova'nın Ogaryov'a duymuş olduğu aşk arasında mutlaka bir karşılaştırma yapacaklardır. Liza, Letourneau'ya tutkusu yüzünden Natalya'ya sırt çevirdiyse, Natalya da zamanında, hem de daha az olmayan bir bencillikle, kendinden yirmi yaş büyük sevgilisiyle kaçmış, ailesini terk etmişti. Anneyle kızının aynı kumaştan oldukları çok açık; Liza'nın çok daha erken gelişmiş olmasını yetiştirilişindeki daha özgür ve ayrıcalıklı koşullara bağlayabiliriz. Ebeveyn kimliğinin pek belirgin olmadığı bir ortamda büyümüştü; hatırlayabildiği kadarıyla babası ara sıra ve kısa sürelerle ortalıktaydı. Annesiyse, doğduğundan beri, özellikle de ikizlerin ölümünden sonra, düpedüz bir histerikti; anneyle kız arasındaki bu gergin ilişki (yukarıdaki mektupta yer alan ve küçük bir kızdan beklenmeyecek düzeydeki ebeveynlikle ilgili düşünceler bu nedenle söylenmiş gibi), Liza'nın tutkulu ve aşırı duygusal ruhunda sevilmeyen bir çocuk olduğuna dair tehlikeli bir aşağılık duygusu yaratmış olmalıydı. Ayrıca, son on yıldır sürekli bir ülkeden ötekine, bir kentten diğerine sürüklenip durmuş, düzgün bir

eğitim alamadığı için keskin zekâsı da belli bir disipline sokulamamıştı. Bütün bu koşullar Liza'yı on altı yaşında anormal bir varlık haline getirmiş, o yaşına kadar dünya üzerinde herhangi bir insana ya da bir yere odaklanmanın ne anlama geldiğini öğrenememiş bu genç kızın duyduğu içten sevgi, marazi bir cinsel istekle birleşince denetlenemeyecek bir aleve dönüşmüştü.

Liza'nın Charles Letourneau'ya karşı duyduğu tutkuda edebiyatın yerini göz ardı etmemeliyiz; ilişkinin seyrinde de, mektuplarındaki coşkulu ve gösterişli yazım tarzında da edebiyatın izleri çok açık. Natalya Ogaryov'un kızını neler okuması gerektiği konusunda yönlendirmesinin de pek ciddi olmadığı, hatta fazlasıyla naif, acınacak kadar etkisiz olduğu görülüyor:

> Lütfen gelişigüzel okuma [Liza, George Sand'ın *Leone Leoni* adlı romanını okuduğunu söylediğinde yazmış]. Tata'ya danış. Çok çekici bir şekilde yazılmış olmakla beraber, *Leone Leoni* doğal olmayan tutkularla dolu, sağlıksız bir kitap. Sana okumaman gerektiğini daha önce de söylemiştim; görüyorum ki unutmuşsun.

Böyle tembihlerin tek bir sonucu oldu; romantik cinnet zamanlarının son kurbanlarından olan Liza, Geroge Sand'ın kadın ve erkek kahramanlarıyla dolu bir dünyada yaşamaya başlamıştı bile.

> Geçen gün [diyor, Letourneau'ya yazdığı mektupların birinde] George Sand'ın kadın kahramanının aşk ilanı yaptığı bir romanı üzerine konuşuyorlardı. ...[3] çığlık attı: "Ne korkunç! Seni sevmeyen bir erkeğe ilan-ı aşk yapmak mı! Kendine saygısı olan biri bunu yapmaz!" Ve şöyle dedi: "Bana asla böyle bir şey olmaz." Lütfen bana bunun neden, onu sevmeyen bir kadına ilan-ı aşk yapan bir erkekten daha kötü bir şey olduğunu söyler misin? Çünkü ben anlamıyorum.

Liza, bilgisi sınırlı olduğu halde, aynı şekilde Rus edebiyatından da yararlanmıştı; Lermontov'un romantik umutsuzlu-

3 Mektuplardaki isimlerin birçoğu Natalya'ya geri verilmeden önce Letourneau tarafından silinmiş.

ğu kadar, Puşkin'in başyapıtı *Evgeni Onegin*'de de kendi davranışlarına ve durumuna yakın bir model buluyordu. *Evgeni Onegin*'de Rus edebiyatının kadın kahramanlarının en ünlüsü Tatyana, Onegin'e âşık olduğunu söyler, ama o, son bölümde beyhude bir pişmanlık içinde ve Liza'nın Letourneau'ya dikkatle açıkladığı gibi, "Kadınla konuştuktan sonra, bir de ahlak dersi vererek çekip gider." Buradaki ahlak, Letourneau açısından çok açık ve doğrudandı. Ama romantik ilişkilerinde hayalî bir kahraman olduğundan kendisinin haberi bile yoktu.

> Bana göre [diye devam ediyor Liza], George Sand da, dünyanın geri kalanı da, senin küçük parmağın bile olamazlar; bana inanmayabilirsin, ama bu doğru. Bencilliğimden korkuyorum. Rusça bir atasözünde dendiği gibi, "İsterse tek bir ot yetişmesin, yeter ki seni göreyim."

Onu mutlaka görmeliydi – hem de her gün, yarım saatliğine olsa bile. Aksi halde tek seçenek intihar etmekti. Bu tehdit, zorlama bir dille ve tumturaklı bir şekilde hemen her mektubunda savruluyordu:

> Arno'da kendimi boğmaya yetecek kadar su yok; üstelik o zaman tüm sorumluluk Tata'nın olur. Ama Paris'te istediğimi yapabilirim. İntihar etmemem için tek bir neden var – çünkü bunu yaptıktan sonra seni görmemin en küçük bir olasılığı bile kalmaz. Belki sana gülünç gelecek ama, eğer bana ölmekle yirmi üç buçuk saat acı çekip yarım saat seni görmek ve dünyanın en mutlu yaratığı olmak arasında bir seçim yap deseler, hiç tereddüt etmeden ikincisini seçerdim. Ama seni bir daha, hiçbir zaman göremeyeceğimi öğrenmişsem hiç durmam.

Charles Letourneau, Liza'ya göre çok daha sıradan, çok daha az kompleksli biriydi. İlham verdiği kara sevdadan, kelimenin en kaba anlamıyla, çıkar sağlamayacak kadar onurlu, ya da belki de, fazla geleneksel biriydi. Olanlardan hayrete düşmüştü, durumun anormal olduğundan hiç kuşkusu yoktu. Ancak her orta yaşlı adamın bahtına gelişkin fiziksel ve zihinsel cazibeleri olan genç bir kız tarafından delicesine sevilmek düşmez;

Natalya Ogaryov'a yazdığı bir mektupta kendisini "gösterişten yoksun birkaç Fransızdan biri" olarak tanımlamasına rağmen, pek de gösteriş gerektirmeyen bu ilişkide, olağanüstü bir ilginin nesnesi olmuş, bundan da elbette etkilenmişti. Liza'ya akıl vermeye çalışmış, ancak bunu öyle güzel, öyle coşkulu bir dille yapmıştı ki, sözleri amacını aşmıştı. Oysa *Les Liaisons Dangereuses*'ın (Tehlikeli İlişkiler) yazarı, önlemeye çalıştığınız bir tutkunun nesnesiyle görüşmenin, en yüce ahlaki düzlemde bile, ne kadar riskli olduğunu yüz yıl öncesinde göstermişti. Ancak Letourneau yalnızca *Tutkunun Fizyolojisi*'nin yazarıydı ve ondan insan kalbinin inceliklerini derinlemesine anlaması beklenemezdi.

Letourneau'yu, 1874-1875 kışında Liza'yı kara sevdaya düşüren o tohumları atan kişi olarak ne kadar sorumlu tutabiliriz; kestirmek zor. Onun elimizde bulunan ilk mektubu Mayıs 1875 tarihli.[4] Bu tarihte Tata ile Liza Floransa'dan Paris'e hareket etmişti; Letourneau'yla ailesi de onların ardından yola çıkmak üzere hazırlık yapıyordu. Yani Liza'nın tutkusunu hünerli bir dokunuşla daha tomurcukken kesip atma zamanı çoktan geçmişti. Letourneau'nun bu mektubu, ilişkileri bozulursa kendisini zehirleyeceği tehdidinde bulunan Liza'nın mektubuna yanıt olarak yazılmıştı:

> Bu bir öğüt mektubu sevgili Bebeğim, çok dikkatli okumalısın. Kaç bölümden oluşacak bilmiyorum, ama çok bölümlü ve hepsi de büyük önemde. Sanırım "Bebeğim" şeklindeki hitabım seni şimdiden rahatsız etti. Bilerek yazdım. Bir çocuk gibi düşünen ve o düşüncelerini ciddi ciddi yetişkinlere aktaran birine başka nasıl hitap edebilirim? Tahmin ettiğin gibi, bunları mektubundaki zehirle ilgili sözler üzerine söylüyorum. Bu konunun üzerinde durmayacağım, çünkü artık kendi sağduyunla bundan vazgeçmiş olduğuna inanıyorum. Ancak bağlılığının kanıtı çok tuhaf; sevgini kanıtlamak için birini geri dönülmez bir şekilde terk etmen! Aşırı bir bencillik bu, çün-

4 Yayımlanmış eserde bu mektubun sırası yanlış. Son paragrafta değinildiği gibi, Liza'nın "Babylon"a, yani Paris'e hareketi sırasında yazılmış olduğu açık.

kü aşamayacağı engeller yüzünden meydana gelmiş bir ayrılık için ona acı çektirmek istiyorsun. Artık böyle budalaca şeyler düşünme. Ağzına bile alma. Benim yalnızca zeki insanlara değer verdiğimi biliyorsun. Elbette aramızda bir birleşme olmasını düşünmek imkânsız. Böyle bir adım senin için yıkıcı, benim içinse suç olur. Ama iyileşebilmen için en kesin çözüm de bu. Beni tanımıyorsun. İnsanları arkadaşlarına söylemiş olduklarıyla yargılayamazsın. Her zaman belli bir şaşırtmaca söz konusudur, olgunluğa erip irade sahibi olduğunda, zaaflarını, hatalarını ve her türlü duygunu gizlemek durumunda kalırsın; bunun nedeni biraz insanları utandırmama isteği, biraz aşırı gururdur. Ne düşünürsen düşün, oldukça kötü bir seçim yaptın; ve her halükârda, pişman olacak bir şey yapmamış olman, özgür olman, hiçbir bağının olmaması, gizli pişmanlıklardan uzak durman çok önemli ve bir gün gelip de benim kendimi şu an yargıladığım gibi yargıladığında, gerçekte de olduğu gibi, beni suçlayacak ciddi hiçbir şeyin olmamalı. Sen ne dersen de, o günün geleceğine kuşku yok. Senin yaşında, henüz olgunlaşmadığın bu çağında, duygular o kadar tutkuludur ki, gelecek dikkate alınmaz, yalnızca o an önemlidir. Şimdi küçümsediğin gelecek, bir gün bugün olacak; onu mahvetme lütfen. Bütün geleceğini, şimdi sana çok büyük mutlulukmuş gibi gelen ama kısa bir süre sonra sıkılacağın birkaç gün için feda etmek gerçekten çok düşüncesiz bir hareket olur. Evet, evet, şu anda seni görüyorum. Dudağını bükmeye başladın bile. Ben soğukkanlı bir vaizden başkası değilim. Ama sana bunları söylemeden edemem. Soğukkanlılığa gelince, öyle olabilmek için gerçekten bütün gayretimle uğraşıyorum. Ama bu hiç kolay olmuyor; bana karşı duyguların öyle samimi, öyle art niyetsiz ki, beni fazlasıyla etkiliyor, kimi zaman kararlılığım sarsılıyor.

Son olarak (çünkü her öğüdün bir "son olarak"ı vardır) senden, hiçkimsenin sana benim kadar gerçek bir ilgi duymayacağına inanmanı rica ediyorum. Lütfen olduğumuz gibi, gerçek dostlar olarak kalalım. Bu arada, beni seven insan sayısı sandığın kadar çok değil, ve kimse senin gibi sevmiyor. Bunu görüyor, biliyorum ve de hiç unutmayacağım.

Bu satırların ardından, Floransa'daki dostlardan bazıları hakkında yazılmış birkaç paragraflık aşk dedikodusu geliyor; Letourneau mektubunu şöyle bitirmiş:

> Gidişinizle birlikte aslında buradaki küçük grubumuz da dağıldı. Birbirimizi nadiren görüyoruz, arkanızdan Babylon'a gelmemiz için de daha vakit var. Önümüzdeki hafta sonu olabilir. Elbette kesinleştiğinde hareket günümüzü bildiririm.
>
> Bir an önce buluşmak üzere!
>
> Ch. L.

Haziran ve temmuz aylarında trajik oyunun tüm aktörleri Paris'te ya da o civarda toplanmaya başlamıştı. Natalya Ogaryov Zürih'ten dönmüş, bir pansiyonda kalıyordu. Tata'yla Liza önce artık evli ve iki çocuk annesi olan Olga'nın evine yerleşmiş, sonra Paris dışında Maisons-Lafitte'e taşınmışlardı. Durum iyice karmaşıklaşmıştı. Üçlü grubun en zeki üyesi Liza, annesiyle Tata'yı birbirine düşürme oyununa kaldığı yerden devam ediyordu; annesinin kıskançlık ateşini körüklüyordu. Gelmekte olan tehlikenin farkına varan Tata, Letourneau'nun mektuplarını ele geçirmiş ve Liza'ya adresini vermeyi reddetmişti. Liza bu sefer annesine dil dökmeye başlamış, Natalya'ya tekrar onunla oturabileceği tavizini vermişti. Bundan Letourneau'nun da haberi olmalıydı ki, "bazı koşullar" karşılığında (mektuplaşmalarına izin verilmesi koşuluyla) tekrar annesiyle aynı çatı altında oturabileceğini söylüyordu.

Olaylar beklenmedik yönde gelişiyordu; Liza, Letourneau ve Natalya üçlüsü Tata'ya sırt çevirmişti. Tata kendisini dışlanmış hissediyordu. Letourneau da önceleri dostça ve samimi olan ilişkilerini, "termometredeki civanın donma noktasına inmesi"ne benzetiyordu; Liza bu değişimi güya açıklama maksadıyla, ama kötü niyetli olarak, Tata'nın Letourneau'nun kendisine âşık olacağını sanıp hayal kırıklığına uğradığını, bu nedenle acısını ondan çıkardığını söyleyecekti. Bu arada Natalya da Tata'yı, hem kendisine, hem de Liza'ya karşı dürüst olmamakla suçluyordu; "Liza'yı kurtarmak" için çabalamasını işgüzarlık olarak değerlendirip kendisi de Letourneau ile dostça

yazışmaya başlamıştı. Tata umutsuzca direnmeye çalışıyor ve "bütün bunların, hepsinin tımarhaneyi boylamalarıyla sonlanacağını" düşünüyordu.

Ağustos başında Letourneau ailesiyle birlikte Normandiya sahiline gitti. Durumları henüz aydınlığa kavuşmamıştı; Liza'ya, akılcı öğütlerle duygusal oyalama karışımı mektuplar yazmaya devam ediyordu. Yazdıklarından Tata'ya karşı ağır bir düşmanlık beslediği seziliyordu; ona göre, "o buz bloğu" Liza'nın Letourneaularla birlikte deniz tatili yapmasını önlemede başarılı olmuştu:

> Bizimle olmaman ne kötü! Düşündükçe üzülüyorum. Bayan N.'nin olağanüstü muhalifliği yüzünden kolayca ayarlanabilecek bir şey mümkün olmadı. Ama boşver. Çok gençsin, ben de o kadar yaşlı değilim; bir gün bunu telafi ederiz.

Letourneau'nun "baş melek" diye isim taktığı Olga'nın kocası Gabriel Monod da, istenmediği halde olaya müdahale ettiği için sert muamele görenlerdendi; Letourneau'nun Liza'ya akıl vermesi çok doğaldı, ama başka hiçkimse bu ayrıcalığa sahip olmamalıydı.

Liza'nın öfkesi dinmek bilmiyordu; eylülde, Letourneau'nun da tavsiyesiyle, Nis'e giden annesine eşlik etmeye razı oldu. Tata'nın da peşlerinden gelmesi konuşulmuştu. Ancak Tata, Natalya ve Liza gibi iki histerikle birlikte çok sıkıntı çekeceğini biliyordu; Paris'te kalmayı yeğledi. Nis'teki birkaç gün ya da birkaç hafta oldukça sakin geçti. Natalya, hiçkimsenin ikna edemediği Liza'nın yanına dönmesini sağlayan Letourneau'ya minnettardı; sansürsüz ve engelsiz mektuplaşmalarına izin verdi. Natalya kızının her kaprisini hoşgörmenin en iyi çare olduğunu düşünüyordu; hatta, bu masum ve sevgi dolu çocuğa Tata'nın haince ve yanlış değerlendirmeler sonucu baskı uygulama çabası olmasa, bütün bu sorunların hiçbiri yaşanmayacaktı.

Ancak Liza'nın sevgilisini yanında görme arzusunu mektuplar uzun süre karşılayamadı. Etraflarında birbirlerinden başka kimseleri olmayan, yalnız ve amaçsız kalmış bir anne kızın ilişkisinin, çok daha normal meziyetlere sahip insanlar olsalar bi-

le, bozulmaması imkânsızdı. Liza'nın huzursuzluğu ve asabiliği gizlenemeyecek kadar artmıştı. Değişiklik olsun diye San Remo'ya gittiler. Korsikalı bir adamla hafif bir flörtleşme geçici bir oyalama sağladı, ama fayda etmedi. Zaten San Remo da, Nis'in minyatürüydü. Liza'nın yalnızca iki arzusu vardı: annesinden kurtulmak ve Letourneau'nun kışı geçirmek için döndüğü Floransa'ya gitmek. Natalya çaresizdi, kendi kendine çılgınca planlar yapıyordu. Bunların bazıları uygulanamayacak kadar anlamsızken, bazılarına da Liza karşı çıkmıştı. En nihayetinde Floransa'ya birlikte gidebileceklerini söylemiş, asıl amacını başka türlü yerine getiremeyeceğini anlayan Liza, annesinin önerisine razı olmuştu.

Nis'ten Floransa'ya geldiklerinde kasım ayı bitmek üzereydi. Aleksandr'ın evinde kaldılar; Letourneau ile Liza'nın buluşmaları eskisi gibi yeniden başladı. Liza geçen kış Tata'yı kuşkulanana kadar nasıl idare ettiyse, annesini de aynı kolaylıkla idare ediyordu. Bir arkadaşına kaygısızca, "Tata ile Mamma birer topaç, ben de onları çeviren çocuk," diye yazmıştı. Aleksandr'la eşi, Natalya'ya Liza üzerinde hiçbir otoritesi yok diye, Liza'ya da annesine davranışları yüzünden sitem ediyordu. Sonunda Liza, Aleksandr'a bağırmış, onu "annesinin tarafını tutmakla" suçlamıştı. Aile içinde başlayan bu gerginlik –ki Natalya etrafına her zaman böyle olumsuzluklar aşılamayı başarmıştı– Floransa'daki sakin ev ortamının üzerine çöküyordu, trajedinin sonu yakındı.

Liza'nın sonunu getiren olaylar, felaketten birkaç hafta sonra Natalya tarafından yazılmış uzun bir mektupta anlatılmaktadır. Aile bireyleriyle yapılan tartışmalardan Liza'nın yarım kalan eğitimine devam etmesi için Fontainebleau'ya gitmesi önerisi çıkmıştı. Liza bu konuyu Letourneau'ya danışmak istedi. Ama adam hastalandığı için evde yatıyordu; Natalya, Liza'nın gitmesini engellemek arzusuyla onu yalnız göndermeyeceğini söyledi; o da kızıyla birlikte gidecekti. "Seninle gitmek istemiyorum ve bunun hesabını soracağım," diye karşılık verdi Liza kabaca ve ziyaret gerçekleşmedi. Sonrasında Liza'nın morali yerinde görünüyordu, ama birkaç kere ve beklenmedik bir canlılıkla "büyük bir sürpriz" hazırladığını söylemişti. Bir akşam çocuk-

lar oyun oynuyor, diğerleri oturmuş sohbet ederken, Liza da mektup yazıyordu; bir ara durup annesine *traversée* (geçiş) ile *fallu* (olması gereken) kelimelerinin Fransızca yazılışlarını sordu. Geç bir vakitte de annesine "sinirlice" sıkıldığını söyledi.

Ertesi sabah Liza mektubu, Letourneau'ya yazıldığını düşünen annesinin gözleri önünde, mühürledi. Nis'ten aldığı bir çakıyla bir sepete işaret edip, "Bu Letourneau'ya, bu da Lucy'ye," [Letourneau'nun kızı] dedi. Natalya bunların da noel armağanı olduğunu düşünüyordu.

Öğleden sonra annesiyle şehre inmek istemeyen Liza evde yalnız kaldı. Bütün aile akşam eve döndüğünde Liza ortalarda değildi; kapısı kilitliydi, içeriden de hiç ses gelmiyordu. Kapıyı kırdılar. Liza, yüzünde kloroform batırılmış bir bezle ölü olarak yatağında yatıyordu. Yanında, annesinin akşam yazarken, sabah da mühürlerken gördüğü zarf vardı. Fransızca yazılmış mektupta şunlar yazılıydı:

> Gördüğünüz gibi dostlar, geçişimi olması gereken zamandan önce yapmaya çalıştım (*de faire la traversée plus tot qu'il n'autrait fallu*). Belki başaramam – o zaman, daha iyi! Yeniden dirilmem şerefine şampanya içeriz. Yaptığıma pişman olmayacağım – tersine. Bu satırları, size verdiğim rahatsızlık ve tatsızlık için özür dilemek üzere yazıyorum. Ayrıca, biz Paris'e giderken istasyonda bizi uğurlayanların, eğer olursa cenazemde, olmazsa yeniden dirilmemi kutladığımız törende bulunmalarını sağlamanızı rica ediyorum (Schiffler hariç).
>
> 2. Eğer gömüleceksem, lütfen öldüğümden emin olun, çünkü tabutta uyanmam hiç hoş olmaz.
>
> 3. Lütfen kullanılmaya uygun olan eşyalarım kullanılsın. Bence kullanılabilir eşyaları saklamak ya da atmak çok aptalca.
>
> 4. Aile meclisinde söz hakkım kalmadı, ama yine de para konularında düşüncelerimi söylemek isterim. Olga ve Tata'nın ihtiyacı yok; bence Mamma'ya ömür boyu gelir sağlamak gerek (Paris'te olduğundan daha özgür olması için), ayrıca anapara ile faizin bir bölümü Aleksandr'a verilmeli. Ama bunlar artık benim işim değil. Adieu. Selam ve dostlukla.

On yedi yıl, üç ay önce High Street, Putney'deki Laurel Evi'nde başlayan bu kısacık ömür, trajik bir şekilde ve çok erken bir yaşta, umutsuzluk, isyankârlık, haylazlık gibi akıl almaz bir karmaşanın nihayetinde Floransa'da son bulmuştu.

Romantik trajedi sona ermişti. Gözyaşları dökülecek, herkesin kendini suçladığı bir sürü acı çekilecekti. Nis'e götürülmesi gereken bir tabut daha vardı. Letourneau'yla üstü kapalı ve karşılıklı suçlamalar içeren yazışmalar yapıldı. Sonra, yanında hiç çocuğu kalmayan Natalya, çardan bir kez daha ve tek başına ailesine dönme ricasında bulundu. Yetkililer bu kez neyse ki yumuşak davrandılar; Natalya, 1877 baharında, Ogaryov'un Greenwich'te yavaş yavaş ölüme yürüdüğü sırada, anılarındaki Akşeno'ya geri döndü. Elena ile Satin ölmüştü; ama annesiyle babası hâlâ hayattaydı. Talihin cilvesine bakın ki, zayıf erkeklerin hayatını mahveden fırtınalı duygulara sahip kadınlara pek nadir bahşedilen uzun ömür Natalya'ya verilmişti. Ölüleriyle birlikte yaşadı; üzerinden kırk yıl geçtiği halde, Lola-Oğlan ile Lola-Kız'ı kucağında tuttuğunu, ya da seyahatten dönen Herzen'i karşıladığını hayal etmekten hiç vazgeçmedi. Batı Avrupa'ya, yakınlarının mezarını ziyaret etmeye yalnızca bir kere, o da çok ilerlemiş yaşında gidebildi. Seksen beş yaşındayken, 1913'te Akşeno'da öldü.

Sonsöz

Liza'nın trajedisi, Romantik Sürgünler anlatısı için uygun bir son. Bir zamanlar "Koca Liza" diye ad takılmış ve Liza'nınkine benzeyen bir inatçılıkla ömrü boyunca hayatın gerçeklerini reddetmiş Bakunin de, altı ay sonra Bern'de ölecekti. Ondan bir yıl sonra Ogaryov'un Greenwich'te ölmesiyle, Rusya'yı inanç ve umutla terk etmiş parlak kırk kuşağından geriye kimse kalmamıştı; o kuşak, otuz yılın ardından, şimdi Fransa, İsviçre ve İngiltere topraklarına dağılmış mezarlarda yatıyor. Aslında bu insanlar ölümlerinin öncesinde, suyun üzerlerinden akıp geçmesiyle çağdaş düşüncenin ana yatağının çok uzağında, çaresiz bir konumda kalmışlardı. Herzen, Ogaryov ve Bakunin kuşağının, tıpkı başka kuşaklar gibi, bir geçiş kuşağı olduğu söylenegelir. Ancak bu kuşağın içinden geçmek zorunda kaldığı değişim, hayret verici bir hızdaydı; felsefi donanımları ve ülkelerindeki yaygın düşünme tarzı Avrupa'nın yirmi yıl gerisinde kalmış bir yerden gelen Herzen'le Bakunin, yaşlanıp doğal yetilerini kaybetmeye başlamalarının çok öncesinde kendi dönemlerinin geçip gitmiş olduğunu görmüşlerdi; ne yazık ki, daha talihli öncülerin sahip oldukları saygın ve hayranlık duyulan bir yaşlılıkları olmadı. Onlar henüz inandıkları ilkeler üzerine vaaz vermeye devam ederlerken, başka sesler dinleyicilerini alıp

götürmüştü. Romantik Sürgünler'in hikâyesi, olması gerektiği gibi, acıklı bir sonla bitti, ne var ki, gayet beyhude bir trajediydi bu. Bununla birlikte, kahramanlarımız tarihteki yerlerini aldılar. Rus Devrimi, Herzen'i ölümünden tam elli yıl sonra, büyük öncülerden biri olduğu gerekçesiyle, başkentin işlek caddelerinden birine adını vererek onurlandırdı, Moskova Üniversitesi içine de, modern devrimci gençliğe örnek olmaları nedeniyle Ogaryov'la birlikte heykelleri dikildi.

Bakunin de, 19. yüzyıl devrimci hareketinin yetiştirdiği kıyas kabul etmez en büyük lider ve ajitatör olarak rahatlıkla onların yanında yerini alabilirdi, hatta onlardan daha heybetli bir heykeli hak edebilirdi; ancak o bir hata yapmış, ya Herzen gibi ölmesi, ya da Ogaryov gibi yaşlanıp sahneden çekilmesi gerekirken, artık gücü kalmadığı halde, yeni kuşakla çatışmaya girmiş, romantik anarşizm adına Avrupa devriminin önderliği için Karl Marx'la yarışmaya kalkmıştı. Marx, 1872'de onu Enternasyonal'den çıkartmayı başardığında, adının Marksist devrimci azizler listesinden sonsuza kadar silinmesini de sağlamıştı. Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde Bakunin'e ait hiçbir anıt olmayacaktı.

Marx'ın devrimci yeni doktrininin önemi, cahil düşmanlarının varsaydıkları gibi talancı ve yıkıcı niteliklerinde değil, önermelerinin özgün niteliğinde yatıyordu – mülkiyetin hırsızlık olduğunu Proudhon ondan önce söylemiş, Bakunin'se Marx'tan çok daha gayretli bir şekilde yıkıcılığı savunmuştu. Marx'tan önceki idealist ve romantik anlayışın devrimi, sezgisel ve kahramanca bir dürtüyle gerçekleştirilecek bir davaydı. Marx, devrimi maddileştirip bilimsel kıldı; devrim artık çıkarım ve nesnel mantık işiydi. Marx, metafiziğin yerine ekonomiyi, filozofla şairin yerine de proletarya ile köylüyü koymuştu. Darwin'in biyoloji alanında tanımladığı kaçınılmaz düzen unsurunu siyasi evrim kuramına dahil etmişti. Darwin'le Marx'ın kuramları, insan doğasını ve mutluluğunu bilimsel ilkelerin işleyişine bağlamaları dolayısıyla, duygusuzlukta rahatça birbirleriyle yarışırdı, ancak bu iki kuram Viktorya çağındaki bilimin belki de en önemli ve en etkili iki ürünüydü.

Karl Marx, devrimci Avrupa'nın en mühim kişisi olarak Herzen'le Bakunin'in yerini aldığında, yepyeni bir çağ açıldı. Marx'ın donuk, hayli yeknesak özel hayatı, onların gayet renkli ve akla hayale gelmeyen değişkenliğiyle çarpıcı bir tezat oluşturuyordu. Romantizm, Romantik Sürgünler'le son ifadesini bulmuş, Rusya'da bir avuç pervasız terörist, Batı Avrupa'da da yine o sayıda renkli anarşist kalmışsa da, devrimci hareket yıllar ilerledikçe geç Viktorya çağının acımasız, dogmatik ve soğukkanlı niteliklerine bürünmekten kurtulamamıştı; yine de, tipik bir Viktorya çağı bilgini (*savant*) olan Karl Marx'ın kişiliğinde ve zamanında henüz enerjisini tamamen tüketmediği bir aşamadaydı.

EK A

HERWEGH'İN MALWIDA VON MEYSENBUG'A MEKTUBU

Herzen'in ölümünden yedi ay sonra, 27 Ağustos 1870'te Malwida von Meysenbug, Richard Wagner'in tavsiyesi üzerine, Herzen ailesi adına Herwegh'den Natalya Herzen'in mektuplarını iade etmesini rica ettiği bir mektup yazmıştı; karşılığında da onun Herzen'e yazdığı "aynı sayıda" mektubu vermeyi öneriyordu.

Herwegh mektubu şöyle yanıtlayacaktı:

> Ne şimdi, ne sonra, ne de başka bir zaman. Sizi tanıma şerefine nail olmadım. Yalnızca bu "ilişki"de daha iyi bir amaç için harcayabileceğiniz bir gayretkeşlik sergilediğinizi görüyorum – ki karımın o zaman da söylediği gibi, bu ilişkiye burnunu sokan herkes (ilgili dört kişi dışında) kabahatlidir ve bizim safımızdan hiçkimse böyle bir şeye kalkışmamıştır.
>
> Siz Bayan, yıllardır Rusların hizmetinde olan biri olarak, Gerçeklik'ten yoksun Şiirler (*Dichtungen ohne Wahrheit*) hakkında avcılık oynayan siz –ayrıca gerçeği nasıl ve kimden öğrenebilecektiniz ki?– şimdi, romantik kahramanın mabedini taçlandırmak için, "aynı sayıda mektup" karşılığı (ki sayılar zaten eşit değil, dolayısıyla imkânsız) romantik kadın kahramanın mektuplarını istiyorsunuz; bu benim anlayışımın sınırları dahilinde değil.

Benim de karım ve çocuklarım var ve gelecekte atılacak iftiralara karşı korunabilecekleri etkili bir silahtan onları yoksun bırakmamak benim görevim; bu mektuplar ve öteki yazılarım kuşaktan kuşağa geçecek, korunup saklanacaklar. Bu nedenle, arzularına cevap veremediğim Herzen'in evlatlarının, mektupların benim tarafımdan kötü niyetle kullanılmasından korkmalarına gerek yok; en kışkırtıcı, en rezil, en büyük barbarlık karşısında, hatta paragöz bir çetenin ağzını ilelebet kapatabilecek olduğumda dahi, merhume tarafından yazılmış tek bir satırı bile kullanmaya tenezzül etmemiş olmam onlar açısından bu tavrımın garantisidir – Floransa salonlarında yapacağınız dedikodularda bile buna kalkışmayacağım bilinsin.

Bunu, bana karşı her türlü silahı kullanmış olanlarla aynı suçu işlememek adına yapıyor değilim – ki, haberdar olmadığınız bir metni açıklama çabalarınızla siz de bu suçu işlediniz Bayan. Öyle ya da böyle, annelerinin aşk mektuplarıyla çocukların hiçbir ilgisi yok.

Dostum Richard Wagner bu "ilişki" yüzünden ilgisi olmayan insanlar tarafından sıkça rahatsız edilmiş kişilerden biri; daha da fazla küstahlık yapılmasından kurtulmak için istediğiniz tavsiyeyi vermek zorunda kaldığına kuşkum yok.

EK B

THOMAS CARLYLE'IN ALEKSANDR HERZEN'E MEKTUBU

5 Cheyne Sıraevler,
Chelsea.
13 Nisan 1855

Sayın Beyefendi
Rusya'da devrim konularını çeşitli açılardan incelediğiniz, güçlü bir ruhu, yüksek bir kabiliyeti sergileyen etkili Tez'inizi okudum.[1] Rusya ve dünyayla ilgili programınız ve öngörüleriniz hakkında ne düşünürse düşünsün, herhangi bir okuyucunun yanlış anlamasına ya da hafife almasına imkân vermeyecek kadar dürüst bir makale.

Benim açımdansa, itiraf etmeliyim ki, hiçbir zaman, hele şimdi her zamankinden de az (mümkün olsa bile), her ne şekilde olursa olsun "Genel Oy Hakkı" tanınmasına dair en ufak bir umut taşımadım: ben, "Parlamento Konuşmaları", Özgür Basın ve kafa sayma gibi şeyleri yapabileceğini iddia eden katıksız bir Anarşi yerine (açıkça böyle olduğunu zannediyorum), siyasi yapılarında ölümcül illetler olmasa –büyük bir kriz belki de onlar için hayırlı olur– Çarlığı ya da Büyük-Türkçülü-

1 Kısa bir süre önce Londra'da Fransızca basılmış *Rusya'da Devrimci Fikirlerin Gelişimi Üzerine* adlı bir broşür. Herzen bir nüshasını Carlyle'a sunmuş olmalı.

ğü yeğlerim. Prusyalı Frederick bir keresinde "*Ach! Mein lieber Sulzer, Er kennt nicht diese verdammte Race!*" demişti.[2] Söylediği şey ne yazık ki son derece doğru. Muazzam ülkenizin –ki her zaman, henüz değeri anlaşılmamış "Tanrı Vergisi" bu devasa karanlığa saygı duymuşumdur– bugüne kadar elinde tuttuğu ve başka ülkelerden güçlü olmasını sağlayan bir üstünlüğü haiz: *itaat yeteneği* (her ülke, her varlık için vazgeçilmez olan ve icabında cezai yaptırımla sağlanan şey); halen öteki yerlerde hiç rağbet görmeyen bir yetenek bu! Ama er ya da geç, itaat etmenin dünyanın her noktasında zorunluluk haline geleceğinden hiç kuşkum yok; direnilen yerlerde ise büyük iflaslar olacak. Bu devrimci zamanlarda benim iç karartıcı inancım böyle.

Görüşlerimizdeki farklılığa rağmen şehre indiğinizde beni aramanızdan çok memnun olurum; ya da belki ben yürüyüşlerim sırasında Cholmondeley Evleri'ne rast gelirim; böylece çok muhterem bir fikir insanıyla bir kez daha ve büyük bir keyif alacağım küçük bir sohbet şansı yakalamış olurum.

İçten dilek ve saygılarımla,

T. CARLYLE

2 Ah sevgili Sulzer, O bu lanetli ırkı tanımıyor!

EK C

HERZEN'İN LONDRA'DAKİ ADRESLERİ

1852 ile 1865 yılları arasında Herzen'in Londra'da oturduğu evlerin adres listesi:

25 Ağustos 1852-20 Eylül (?) 1852: Morley's Hotel, Trafalgar Meydanı

20 Eylül (?) 1852-31 Ekim 1853: Spring Gardens, no. 4

31 Ekim 1853-(?) Haziran 1854: Euston Meydanı, no. 25

(?) Haziran 1854-26 Aralık 1854: St. Helena Sıraevleri, Richmond

26 Aralık 1854-5 Nisan 1855: Richmond Evi, Twickenham

5 Nisan 1855-5 Aralık 1855: Cholmondeley Evleri, Richmond

5 Aralık 1855-10 Eylül 1856: Peterborough Villaları, no. 1, Finchley Yolu

10 Eylül 1856-11 Kasım 1858: Laurel (Thinkler) Evi, High Street, Putney

24 Kasım 1858-25 Mayıs (?) 1860: Park Evleri, Percy Kavşağı, Fulham

25 Mayıs (?) 1860-15 Kasım 1860: Alpha Yolu no. 10, Regent's Park

15 Kasım 1860-28 Haziran 1863: Orsett Evi, Westbourne Sıraevleri

28 Haziran 1863-(?) Haziran 1864[1]: Elmsfield Evi, Teddington

(?) Eylül 1864-10 Kasım 1864: Tunstall Evi, Warwick Yolu, Maida Tepesi

10 Kasım 1864-21 Kasım 1864[2]: Eastbourne Sıraevleri no. 11, Paddington

22 Şubat 1865-15 Mart 1865: Rothesay Villaları, no. 6, Richmond

Natalya Ogaryov *Günlük*'te, "Herzen her zaman İngiliz evlerinin tümünde odaların düzenlenişinin, hatta mobilyaların konumunun bile aynı olduğunu, bütün odaları ya da her nesneyi gözü kapalı bulabileceğini söylerdi," diye yazmıştı.

1 1864'te, hazirandan eylüle kadar Herzen'le Natalya çocuklarıyla birlikte Bournemouth'taydı, Londra'da evleri yoktu.

2 Herzen, Natalya ve çocuklarıyla 21 Kasım 1864'te Paris'e gitmiş, 22 Şubat 1865'te tek başına dönmüştü.

EK D

TIMARHANE; YA DA *HAYATIMIZIN BİR GÜNÜ* (1857-1858)

SAHNE 1

OGARYOV (*yatakta*): Sanırım kalkma vakti. Of! Kalk, yıkan, diş fırçala. Ayaklarım dondu. Neden kalkayım ki? (*Gerinir.*)
[FRANÇOIS *sıcak su, giysi ve ayakkabılarla girer.*]
OGARYOV: Saat kaç, François?
FRANÇOIS: Sekize çeyrek var. (*Çıkar.*)
OGARYOV: Ona saatin kaç olduğunu ne diye sorup duruyorum acaba? Sanki her zaman aynı saatte gelmezmiş gibi! Ayakkabıları yine ters koydu, sağı sola, solu sağa. Mantıksız olmaktaki bu inat niye!
[NATALYA *içeri girer.*]
OGARYOV: Günaydın Natalya. Nasılsın?
NATALYA: Daha iyiyim, sanırım. Başım o kadar ağrımıyor. Deville'e[1] gitmeyi düşünmüyorum.
OGARYOV: Bence gitsen iyi olur, çünkü ne olduğunu bilmiyoruz.
NATALYA: Biraz bekleyelim. Kendi başına geçmezse giderim. Ama iyiyim zaten.
OGARYOV: Peki, bekleyip görelim. Ama çok beklemek de iyi değil.

1 Aile doktoru. Fransız ve siyasi sürgün.

NATALYA: Hadi giyin de aşağı gel.
OGARYOV: Peki. Yataktan kalkmak çok zor! Beş dakika daha. Bu beş dakikayı ne düşünerek geçirsem acaba ... Evet, buldum!

SAHNE 2
Kahvaltıda

SAŞA (NATALYA'ya): Nasıl böyle yiyebiliyorsun?
NATALYA (*incindiğini gösteren anlaşılmaz bir ses çıkararak*): Ne fenasın!
OLGA: Yumurta istemiyorum. (*Ağlar.*)
NATALYA: Yeme o zaman, kimse seni zorlamıyor. Utanmıyor musun? Ağlamayı kes, yoksa sana iğne yaparım.
HERZEN (NATALYA'ya): Nasılsın bakalım bugün? Hâlâ kızgın mısın? (NATALYA *kaşlarını çatar.*) Söyle lütfen! Kızgın mısın değil misin? Of, görüyorum ki kızgınsın.
NATALYA: Neden, ne yaptım ki?
HERZEN: Görüyorum işte! Dün söylenenler yüzünden hep.
NATALYA: Ben bir şey demedim ki.
HERZEN: Ama yine de kızgınsın. Dinle. Seni kıracak hiçbir şey söylemedim. Aklımdan bile geçmedi. Genel bir konuşmaydı. Neden her şeyden alınıyorsun?
NATALYA: Benim için fark etmez. İstersen üç Mariya, iki erkek hizmetçi tut, ama bence tek bir dadı bütün işi yapar.
HERZEN: Açıkça ortada olan bir şeyi kabul etmemen anlaşılır gibi değil. Sana burada böyle yapılmadığını, tek bir dadının her şeye yetişemeyeceğini kaç kere söyledim.
NATALYA: Peki tamam, ev senin. Ne istiyorsan onu yap.
HERZEN: Hadi ama! Niye sesini yükseltiyorsun? Herkes için en iyisi olsun diye tartışıyoruz burada, sense bunu kişisel bir hakaret olarak alıyorsun. Ne demek, ev senin? Hep beraber yaşıyoruz işte, böyle bir tavır takınman olacak iş değil.
NATALYA: Ne esaret! Herkes fikrini söylemekte özgürdür.
HERZEN: Yeter, yeter! Tek bir konu üzerinde beş gün boyunca tartışılır mı?

NATALYA: Nasıl istersen. Ben sadece dadının –
[*Kahvesini bitiren* OGARYOV *bahçeye çıkar.*]

SAHNE 3
Herzen'in Çalışma Odası

OGARYOV: Dinle Herzen. Natalya'ya kızgın olup olmadığını sorup durma lütfen. Huysuzluğunu dikkate alma, sen konuşmana devam et, yaptıklarını görme. O zaman belki daha iyi olur.

HERZEN (*düşündükten sonra*): Peki! İnan bana, onu sakinleştirmek için elimden gelen her şeyi yaparım. Çok mutsuz. Aptal olsa anlarım. Ama zeki ve çok hassas, ne var ki, bir an için olsun sakinleşmiyor. Irsi olduğunu söylerken haklıydın.

OGARYOV: Belki bu bile fayda etmez. Mantıksız insanların düşünüş tarzını biliyorsam eğer, korkarım sen huysuzluğunu dikkate almadıkça bu kez de, tıpkı şimdi dikkate alıyorsun diye yaptığı gibi, yine kendisini aşağılanmış hissedecek. Ama yine de dene. Onu kurtarmak, sakinleştirmek *zorundayız.*

HERZEN: Bana güvenebilirsin. Gücüm yettiğince elimden gelen her şeyi yapacağım. Kaderleri birbirini sevmek olan insanların dargın kalması gerçekten çok üzücü!

SAHNE 4
Ogaryov'un Odası

OGARYOV: Of! Bugün makale yazamıyorum. Yeterince malzeme yok elimde. Şiir yazayım bari. ... Natalya için bir şey yapabilir miyim acaba? Tanrım, yardım edemiyorum ona. Çok acı çekiyor, ama kabahat kendisinde.

NATALYA (*içeri girerek*): Herzen'in benden ne istediğini anlamıyorum.

OGARYOV: Ne mi istiyor? Her şeyden şikâyet etme alışkanlığın aranızdaki ilişkiyi öyle bozdu ki, senin her an kızgın olduğunu düşünmeden edemiyor. Ortada bir şey yokken kıs-

kançlık gösteriyor, her konuşmayı sana karşı yapılmış bir hakaret olarak alıyorsun.

NATALYA: Kendime meşgul olacak bir şeyler bulmalıyım.

OGARYOV: Evet, bulmalısın.

NATALYA: Sen söyle, ne yapayım. Senin kendini oyalaman kolay, ama kadınlar böyle şeyler için hiç hazırlıklı olmuyorlar.

OGARYOV: Bir kez daha söylüyorum: Sana neyle meşgul olacağını ben söyleyemem. İnsanlar karşılamak istedikleri entelektüel ihtiyaçlarına uygun ilgi alanlarını kendileri bulur. Ben bu ihtiyacı senin için nasıl yaratabilirim ki? Sürekli insanlarla uğraştığın için meşgul olacak başka bir şey bulamıyorsun.

NATALYA: Ne zaman çalışmak istesem çocuklar engel oluyor.

OGARYOV: Bir program yap, böylece kendine zaman ayırabilirsin. Kabul ediyorum, zor bir durum. Ama zaten sorun da zoru başarmak, her şeyi olabildiğince ayarlamak ve çalışmaya vakit ayırmak.

NATALYA: Ama kelime dağarcığım yetersiz.

OGARYOV: Sorabilirsin ya da sözlüğe bakabilirsin.

NATALYA: Of, çalışamayacağımı biliyorum ben.

[OGARYOV *omuzlarını silker.*]

NATALYA: Hepsi benim hatam. Ama dikkat edeceğim, gerçekten. Göreceksin nasıl sakin olacağım, her şeyin iyi olması için nasıl da çalışacağım.

OGARYOV: Ne güzel olur. İnan bana, ikimiz de seni seviyoruz, seni sakin ve mutlu görmeyi çok arzuluyoruz.

[NATALYA *çıkar.* OGARYOV *şiirinin son kıtasını bitirir, şiir defterini kapatır, makalenin bulunduğu defteri açar. Onu da kapatıp piyanonun başına geçer. MARİYA öğle yemeği için seslenir.*]

SAHNE 5
Öğle Yemeği

SAŞA (NATALYA'ya): Tabağına ne çok yemek aldın.

NATALYA (*incindiğini gösteren anlaşılmaz sesler çıkararak*): Ne fenasın!

OLGA: Yağlı et istemiyorum. (*Ağlar.*)

NATALYA: Yağlı vermiyorum. Utanmıyor musun hiç? Ağlama, yoksa iğne yaparım.

HERZEN (NATALYA'ya): Evet, Nasılsın? Hâlâ kızgın mısın? Ha! Kızgınsın. (NATALYA *kaşlarını çatar.*) Hadi Londra'ya gidelim.

NATALYA: Ne için gideceğiz. Burada iyiyiz .

HERZEN: Of, yeter bu kadar huysuzluk. Hadi gidelim. Bir kadeh *curaçao* ile her şey yoluna girer.

NATALYA: İyi, peki gidelim.

HERZEN: Ama yok! Belki de sen gitmek istemiyorsundur. Neden zorlayasın ki kendini? Ben yürüyüşe gideyim, biraz hareket etmek iyi gelir.

NATALYA (*kırılmıştır*): Nasıl istersen. (*Sessizlik.*)

HERZEN: Evet, neye karar verildi? Geliyor musun, gelmiyor musun? Yoksa hâlâ kızgın mısın? (*Sessizlik.*) Peki, hadi gidelim.

[NATALYA *üstüne bir şeyler giymeye gider.*]

HERZEN: François!

[FRANÇOIS *girer.*]

HERZEN: Bu mektubu postaneye götür. Bir an önce git. Evet. ... Yok, hayır. ... Bekle. Sana ne sormak istiyordum? Evet, tamam! Kırmızı şarabımız kaldı mı?

FRANÇOIS: Elbette.

HERZEN: O zaman bize bir şişe getir. Evet. ... ama ... Hadi! Hadi!

[FRANÇOIS *bir şişe getirir.*]

HERZEN: Saat kaç?

FRANÇOIS: Üçü çeyrek geçiyor.

HERZEN: Of! Yine kaçırdım. Boşver. Altıda gider. Sen yine de gönder. Yok! Dur. Londra'da ben kendim postalarım. (*Mektubu cebine koyar.*)

[NATALYA *giyinmiş olarak içeri girer.* HERZEN *giyinmeye gider.* OGARYOV *sigara içmeye ve tatlı yemeye devam etmektedir.*]

SAŞA: Babam neden kahverengi bot giymeme karşı çıkıyor?

OGARYOV: Çünkü giyilmez.

SAŞA: Ama herkes giyiyor.
OGARYOV: Birincisi herkes giymiyor; ikincisi saygın insanlar giymez.
SAŞA: Hiç anlamıyorum. Herkes kahverengi bot giyer. Ben biraz çalışacağım.
[*Bir kitap alıp bahçede okumaya başlar.* TATA *ve* OLGA *etrafta oyun oynamaktadır.*]
NATALYA (OGARYOV'a): Gideyim mi, gitmeyeyim mi bilemedim.
OGARYOV: Tanrım! Neden onun gelmeni istemediğini düşünüyorsun? Nasıl konuştuğuna baksana. Söylerken aklında başka bir şey (*arrière pensée*) olmadığına eminim. Lütfen güven ona.
HERZEN (*giyinmiş olarak içeri girer*): Evet, kızgın değilsin ya? (NATALYA *kaşlarını çatar.*) Hadi gidelim. François, şapkamı getir! Bastonum nerede? Eldivenlerim?
[*Şapka ve baston aranır.* FRANÇOIS *farklı renklerde iki tane sol el eldiveni getirir.*]
HERZEN: Saşa!
[SAŞA *bahçeden içeri koşar.*]
HERZEN: Eldivenlerimi bul lütfen.
[SAŞA *eldivenleri getirir.*]
HERZEN: Bir işin yok mu?
OGARYOV: Hayır!
HERZEN: Hoşçakal.
NATALYA: Adieu!
HERZEN: Addio!
[*Sahneden çıkarlar.*]

SAHNE 6
Ogaryov'un Odası

OGARYOV: Gittiler. ... Yine hoş bir sohbete başlayacaklar. Sonra Natalya bir şeye kızacak, münakaşa edecekler. Sonra barışacaklar, ama her biri ötekinin haksız olduğuna inanmayı sürdürecek. Genelde her zaman Herzen haklı; ama ça-

buk öfkelendiği için o da hatalı sayılır. Of, dünya üzerinde her şeyden daha çok sevdiğim bu iki insan arasındaki tutku-nefret ilişkisi yok mu! Bu halde çalışmamı nasıl beklerler! Bu kafayla nasıl çalışabilirim? Baş ağrısından ölüyorum. Buradan çıkıp kurtulmalıyım, yoksa boğulacağım. Her gün iğnelemek yerine giyotine göndermek bundan iyi. Bir de altında somut bir amaç olsa bari! Yalnızca anlamsız bir öfke. Fizyolojik aşırılıkları anlıyorum. Fizyoloji çizgiyi aşmaz. Ama zamparalık patolojik bir hastalıktır.
[*Giyinir ve dışarı çıkar.*]

SAHNE 7
Çay[2]

HERZEN *koltukta;* SAŞA *çay içiyor, fincanını şömine rafının üzerine koymuş;* NATALYA *kanepede uzanmış yatıyor;* OGARYOV *içki içtiğini dikkatle gizlemeye çalışıyor.*

NATALYA: Hadi Michelet okuyalım.

HERZEN (*yarı uykulu*): Tamam, kitabı bana ver. (*Kitabı alır, masaya geçer.*)

SAŞA: İyi geceler! Sabah erken kalkacağım. (*Çıkar.*)
[HERZEN *tek gözü açık, okumaya başlar.* NATALYA *uyuklar.* OGARYOV *içki içtiğini gizlemektedir.*]

HERZEN (*zili çalar*): Bana biraz soda, yanında da bir şeyler getir.

FRANÇOIS: Biraz şeri?

HERZEN: Hayır, daha hafif olsun. Kırmızı şarap var mı?

FRANÇOIS: Elbette.

HERZEN: Yok, bana ... biraz brendi getir. – Hadi, kalk Natalya. Uyku zamanı.

NATALYA: Ne olmuş? Neden şimdi yatıyorum? Konuşacak hiç vaktimiz olmuyor. Hadi halının üzerine uzanıp sohbet edelim biraz.

OGARYOV (*içki içtiğini gizleyerek*): Tamam, yeter artık. Hadi yatalım.

---

2 Elbette burada, modern beş çayı değil, Rusların günün son yemeği kastediliyor.

[*Nihayet kalkıp giderler.*]

HERZEN (NATALYA'nın kapısında): Evet, hâlâ kızgın mısın? İyi uykular.

NATALYA: Sıkıldım! Elini ver bana! ... Biraz rahatlamak istiyorum.

OGARYOV ve HERZEN: İyi geceler.

[*Ve ayrılırlar.*]

SAHNE 8

Ogaryov'un Odası

OGARYOV (*yalnız*): Ne yazık! İçecek bir şey kalmadı. Eğer içecek bir şeyler olsaydı, şeytan biliyor ya şimdi iyi bir yazı çıkarırdım. İçmek iyi değil, biliyorum. Ama bana iyi geliyor. Kafam biraz kıyak olmayınca tam bir şirret oluyorum. Bu da iyi ama; böyle durumlarda da iyi bir trajedi yazarım. ... İlişkileri hâlâ umutsuz ve bu, yılda üç yüz altmış beş gün böyle sürecek, eğer artık yılsa, üç yüz altmış altı gün. Şeytan alsın, ne işkence! Ya ben neye inanıyorum? Ben, bir adamın gençliğinde dişleri arasında tuttuğu şey konusunda kuşkuları olabileceğine, ama belli bir yaşa geldikten sonra bunu ya da şunu, artık ne tutuyorsa onu, tek bir darbeyle bırakmayacak kadar sıkı tutması gerektiğine inanıyorum; sonra da ömrünün geri kalanında bununla koşmayı bilecek. İşte hayatın bu son dönemine olgunluk deniyor.

[*Soyunur, yatar, eline bir kitap alır, her içkili adam gibi ağır bir uykuya dalar. Mum yanmakta, köpek havlamaktadır.*]

EK E

WARD JACKSON: DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI BELGELERİ

Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde "Ward Jackson" olayıyla ilgili oldukça fazla sayıda yazışma vardır. Önemli olan bazıları hakkında bilgi vermek ilginç olabilir.

İlk belge 19 Mart 1863 tarihli ve Rus Büyükelçisi Baron Brunnov'dan, Dışişleri Bakanı Earl Russel'a yazılmış bir notaydı. Büyükelçi, "güvenilir bilgiye" dayanarak, "Gipsy Queen adlı buharlı gemi, Batı Hartlepool'dan kalkıp Thames'e girdi ve 200 adamla yükünü aldıktan sonra Baltık Denizi'nde bilinmeyen bir yere gidecek," diyordu. Gemiye taşınmış olan "alışılmadık sayıda çıkarma botu, varılacak yerin ticari ya da yasal bir liman olmayacağı" kuşkusu uyandırmıştı. Büyükelçi, Lord Russell'dan "barış zamanı yasaları gereğince yasak olan bu amaçlı girişimi engellemek üzere yasal bütün yolların denenmesi"ni rica ediyordu.

Ertesi gün (20 Mart) Baron Brunnov başka bir nota göndererek bir hata yapıldığını, geminin adının Gipsy Queen değil, Batı Hartlepool'dan Pile ve Spence'e kayıtlı Ward Jackson olduğunu ve çoktan Tilbury açıklarına geldiğini bildirmişti.

Arka arkaya yazılmış bu notalar Baron Brunnov'un konuya verdiği önemi gösteriyordu; aynı iki gün içinde kendi el yazısıyla, biri Lord Russell'a, ikisi Bakanlık Müsteşarı Mr. Hammond'a yazılmış iki özel mektuptan da gayet heyecanlı olduğu

belliydi.[1] Sonuncusunda şunlar yazılıydı: "Tıpkı Garibaldicilerin halkın gözü önünde (*coram populo*) Cenova'dan [İngilizce Genoa olan kentin adı mektupta Genua olarak yazılmıştı] kalkıp, Sicilya'ya gitmiş olmaları gibi, bir grup Polonyalı'nın hiçbir yasal engelle karşılaşmadan ingiliz [küçük harfle yazılmış] yetkililerin gözleri önünde Woolwich'ten kalkıp düşmanca bir sefere koyulmaları gerçekten çok kötü olacaktır."

Resmî notaların kopyaları Dışişleri Bakanlığı tarafından 20 Mart'ta Maliye Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı'na gönderilmişti; ihtiyatlı bir dille ve aynı şeyler tekrarlanarak, "herhangi bir kanun ihlaline karşı dikkatli olunması, atılabilecek yasal adımların bir an önce atılması" rica ediliyordu.

İki gün sonra, 22 Mart Pazar günü, Gravesend'deki Gümrük Kontrolörü'nün 21 Mart tarihli bir raporunun Maliye Bakanlığı aracılığı ile Dışişleri'ne ulaştığı anlaşılıyordu. Kontrolör raporunda, "inceleme sonucunda hırdavat olduğu söylenen 50 kutunun içinden tüfek çıktığı, ayrıca Ward Jackson ambarlarında askerî birliklerin ya da acemi erlerin kullanımına uygun bankların bulunduğu, böyle bir düzenlemenin normal yolcular için olmadığı" bildirilmişti. Gümrük İdaresi elli kutunun gemiden boşaltılması emrini vermiş, ancak, "Rus Büyükelçisi'nin sunduğu kanıt ya da bilgiden başka ellerinde bir şey olmadığı" için "Lordlarının [yani Maliye Bakanlığı'nın] özel emri olmaksızın gemiyi alıkoymak için yeterli neden" bulunamamıştı.

Böyle bir bildirimin pazar günü olmasına rağmen yapılması, Dışişleri Bakanlığı'nı harekete geçirmiş görünüyor. Yasal durumu acil kaydıyla Kraliyet Savcılığı'na danışmaya, onlardan gelecek görüşü beklerken, Maliye'den de yeni bir emre kadar Gümrük İdaresi'nin Ward Jackson'ı bekletmesini istemeye karar vermişlerdi.

Savcılık'tan aynı gün verilen görüş tam bir tedbir örneğiydi. "Şimdilik bir tutuklama ya da Ward Jackson'ın alıkonmasını gerektirecek yeterli yasal kanıt bulunmuyor"du ancak acaba, "Baron Brunnov'a gerekli kanıtı bulma şansı vermek amacıyla,

1 Baron Brunnov'un resmî notaları Fransızcaydı; bu özel mektuplarsa İngilizce yazılmıştı.

geminin biraz daha tutulmasını sağlamak üzere hasar riski devreye sokulabilir mi?" diye soruluyordu.

Lord Russel, bu görüş doğrultusunda 23 Mart tarihli bir notayla Baron Brunnov'u "geminin hangi niyetle teçhizatlanmış olduğu ve varış yeri hakkında yeterli kanıtı bulmaya" davet ediyordu.

Bu aşamada resmî yazışmaların bildik dili çarpıcı bir şekilde kesiliyor. Dışişleri'yle Savcılık Memurları'nın pazar mesaileri sonuçsuz kalmış, hatta gelişmelerin de gösterdiği gibi, durum oldukça tuhaflaşmıştı. Baron Brunnov'a nota gönderildikten hemen sonra, Maliye Bakanlığı'ndan, ekinde Gümrük İdaresi'nin Gravesend'deki kontrolörü tarafından yazılmış bir rapor bulunan bir mektup alınmıştı. Her ikisinin de tarihi Dışişleri'ne ulaştıkları gündü, yani 23 Mart. Gravesend'deki Kontrolör'ün raporu şöyle:

Gümrük Dairesi
Gravesend
23 Mart 1863

Muhterem Efendim,
Bu ayın 21'inde, akşam 7 sularında Dantzic'e gitmekte olan Ward Jackson'dan sehven Hırdavat şeklinde kaydolmuş malları çıkarmamı ve emirlerinizi beklemek üzere gemiyi alıkoymamı isteyen bir telgraf aldım.

Gün içinde bana Gemi'nin Pazartesi'ye kadar (23 Mart) yola çıkmayacağı söylenmişti. Bu nedenle, karanlıkta alınacakları bulmanın zor, cephane yüklü ambarda fener yakmanın da tehlikeli olacağını düşünerek, malları Pazar günü sabah, gün ışır ışımaz çıkarmaya karar verdim. Kaptan'ın sabah 8 ile 9 arası gemide olacağını öğrendikten sonra, kimisi çok ağır olan kutuların nasıl bir yöntemle çıkarılacağına birlikte karar vermek üzere o saatte gemiye gittim ve geminin yola çıkmak üzere hazırlık yapmakta olduğunu hayretle gördüm. Kaptan'ın yanında Aracı Acenta'dan olduğunu söyleyen biri vardı, her ikisine de emrinizi ilettim. Kazanların kaynadığını, 200 Polonyalı'yı belli bir zamanda belli bir yerden (ikisinin de ayrıntısını vermediler) alacaklarını, bu nedenle her türlü riski göze alarak gemi hazır olur olmaz bir an önce ayrılmak istediklerini ve de-

nize açılacaklarını söylediler; benim de gemiyi durdurma yetkim olmadığı ve malları gemiden çıkaracak kimse bulamadığım için emirlerinizi yerine getiremediğimi esefle bildiririm.

Daha önce gemiye iki Memur koymuş, Kaptan'a malları alana kadar onları çekmeyeceğimi bildirmiş, geminin Liman'dan ayrılmamasını tembih etmiştim. Bana, gitmeye hazır olduğumda gemiyi terk etmezlerse onlar da benimle gelir, dedi. Bu iki Memuru sonra gördüm, bana verdikleri bilgiye göre, Gemi Gravesend'den Cumartesi gece 11 sularında ayrılmış, Pazar sabahı bir sularında Güney Uç Limanı'na ulaşmış, trenle gelen ve Polonyalı oldukları söylenen 200 kişi biner binmez de Deniz'e açılmış.

Aynı gün, yani 23 Mart'ta, İçişleri Bakanlığı 20 Mart'ta Dışişleri'nden gelen mektubu yanıtlamış, ekinde de Büyükşehir Polis Teşkilatı Şefi'nden gelen bir rapor göndermişti. Bu belge, yukarıda verilen bilgilere ek olarak, lejyonerlerin "cumartesi akşamı Woolwich'ten trenle Londra'ya gitmek üzere ayrıldıklarını, muhtemelen derhal Güney Uç'a gittikleri" ve subaylara günlük yedi şilin, erlere de günlük üç peni ödendiği şeklinde bilgiler içeriyor.

Bu raporları alan Lord Russel, 24 Mart'ta Baron Brunnov'a kitapta yer verdiğimiz mektubu gönderdi. Artık yapılacak bir şey kalmadığı halde konu Baron Brunnov'u meşgul etmeye devam edecekti. 25 ve 30 Mart'ta Lord Russell'a, silahların ve cephanenin Ward Jackson'a yüklenmesini izlemiş olan William Fox ile "çoğu yabancı iki yüz kişinin" Güney Uç'ta gemiye bindiğine tanık olmuş William Wood adlı kişilerin yeminli ifadelerini iletmişti. Dışişleri Bakanlığı bu notaların taraflarına ulaştığını bildirmekle yetindi.

Dışişleri Bakanlığı arşivlerindeki son belge, Maliye Bakanlığı tarafından yazılmış 26 Mart tarihli bir mektuptur. Mektubun ekinde Gümrük İdaresi'nin Ward Jackson'a İsveçli yetkililer tarafından el konulduğunu bildiren bir rapor var: kaptan Batı Hartlepool'a 16 Nisan'da dönmüştü; 29 Nisan'da Gravesend Valisi'nin ve hâkimlerin karşısına çıkarılmış ve gümrük kâğıtları olmaksızın denize açıldığı için 50 pound, masraflar için de 10 pound cezaya çarptırılmıştı ve bu cezalar ödenmişti.

EK F

KAYNAKLARLA İLGİLİ NOT

A. I. Herzen, *Polnoe Sobranie Sochinenii i Pisem*, der. M. K. Lemke, 22 cilt, Leningrad-Moskova, 1919-1925.
Herzen'in geniş açıklamalar eşliğinde ve kronolojik olarak derlenmiş bütün yazıları ile mektuplarından oluşan bu devasa eser, elinizdeki kitabın büyük bölümünün en önemli kaynağıdır. Eserin 12-14 arası ciltleri, Herzen'in *My Past and Thoughts* (Chatto & Windus, 6 cilt, 1924-1927) [*Geçmişim ve Düşüncelerim*] adıyla Bayan Garnett tarafından (biraz hatalı olarak) İngilizceye çevrilmiş olan günlüğünü kapsamaktadır.

Vospominaniya N. A. Ogarevoi-Tuchkovoi, Leningrad, 1929.
Ogaryov'un ikinci karısı olan Natalya Tuçkova'nın günlükleri, olaylara kendi yorumlarını katması ve kronoloji açısından güvenilir değildir; kişileri yargılamasıyla da gayet yanıltıcıdır. Bununla birlikte, bütün bir dönemi ele almakta ve kimi renkli anlatımlar içermektedir; bu nedenle de önemlidir.

Aşağıdaki kaynaklarsa ilgili bölümlerde özel olarak kullanılan eserlerdir:

İkinci Bölüm

Russkie Propilei, der. M. O. Gershenzon, cilt 1, Moskova, 1915.
Natalya Herzen'in Natalya Tuçkova'ya yazdığı mektuplar.

Üçüncü ve Dördüncü Bölümler

Herzen'le Natalya Herzen'in yayımlanmamış mektupları ve Mösyö Marcel Herwegh'de bulunan Herwegh'le Emma Herwegh'in mektupları.

Herzen'le Natalya Herzen'in mektup ve belgeleri British Museum'da korunmaktadır.

Beşinci Bölüm

Mazzini's Letters to an English Family, der. E. F. Richards, 3 cilt, Lane, 1920.

M. von Meysenbug, *Memoiren einer Idealistin*, 3. baskı, Berlin, 1900.

Altıncı Bölüm

M. O. Gershenzon, *Obrazy Proshlovo*, Moskova, 1911.
Ogaryov'un Mariya'ya yazdığı mektuplar.

M. O. Gershenzon, *Istoriya Molodoi Rossii*, Moskova, 1907; 1913'te tekrar yayımlandı.
Galahov'un Mariya'ya yazdığı mektuplar.

Russkie Propilei, der. M. O. Gershenzon, cilt 2, Moskova, 1916.
Ogaryov'un yazdığı *Profession de Foi*.

Aynı eser, cilt 4, Moskova, 1918.
Ogaryov'un Natalya Tuçkova'ya yazdığı mektuplar.

Sekizinci Bölüm

Russkie Propilei, cilt 4.

Onuncu Bölüm

M. K. Lemke, *Ocherki Osvoboditelnovo Dvizheniva*, Petersburg, 1910.

On Birinci Bölüm

Y. Steklov, *M. A. Bakunin*, cilt 2, Moskova-Leningrad, 1927.
Dışişleri Arşivleri (1863).

On İkinci Bölüm

Arkhiv N.A.iN.P. Ogarevykh, Moskova-Leningrad, 1930.

On Üçüncü Bölüm

Shchegolev, *Duel i Smert Pushkina*, Moskova-Leningrad, 1927.
M. K. Lemke, *Byloe*'daki makaleler, Şubat-Mart 1907.
M. K. Lemke, *Nikolaevski Zhandarmy i Literatura*, Petersburg, 1908.

On Dördüncü Bölüm

Y. Steklov, *M. A. Bakunin,* cilt 3, Moskova-Leningrad, 1927.
T. Roditcheff, *Posledniya Novosti*'deki makale, 13 Şubat 1931 (*Nechaev i Deti Gertsena*).
J. Guillaume, *L'Internationale - Documents et Souvenirs*, cilt 1 ve 2, Paris, 1905-1907.

On Beşinci Bölüm

P. M. Kantor, *V Pogone za Nechaevyni*, Petrograd, 1922.

On Altıncı Bölüm

Russkie Propilei, cilt 4.
Ogaryov'un Herzen'e yazdığı mektuplar.
Arkhiv N.A.iN.P. Ogarevykh
A. B. Bauler, *Byloe*'deki makale, Temmuz 1907, *Odna iz Dorogyhk Tenei.*
Greenwich'te Ogaryov'u ziyaretinin hikâyesi.

On Yedinci Bölüm

Arkhiv N.A.iN.P.Ogarevykh.

Rus entelijansiyasının 1840'larda Avrupa'ya sürgün edilen kuşağı, Rus siyasal düşüncesinde romantizmden Marksizme uzanan sürecin taşlarını döşemişti. E. H. Carr, *Romantik Sürgünler*'de bu tarihsel dönüşümü ele alıyor. 40'lar kuşağının en göze çarpan figürü Aleksandr Herzen etrafındaki tartışmalar, çatışmalar, tanışıklıklar ve kopuşlarla yaşanan, romanlara taş çıkarır maceraları başarılı bir tarih anlatısına çeviriyor. Herzen'den Bakunin'e, Ogaryov'dan Neçayev'e, Puşkin'den Dostoyevski'ye uzanan kahramanlar, devrimciler, edebiyatçılar, filozoflar ve entrikacılarla çevrelenmiş bir 19. yüzyıl panaroması çiziyor. Siyasi fikirlerin romantizmle çarpıştığı, siyasi mültecilerin aşkla savruldukları bir 19. yüzyıl Carr'ın anlattığı... Düşünceler ve fikirler kadar huzursuz kişiliklerce de yoğrulmuş bir çağın, bir kuşağın hikâyesi...

"Herzen, Ogaryov ve Bakunin kuşağının, tıpkı başka kuşaklar gibi, bir geçiş kuşağı olduğu söylenegelir. Ancak bu kuşağın içinden geçmek zorunda kaldığı değişim, hayret verici bir hızdaydı. (...) Onlar henüz inandıkları ilkeler üzerine vaaz vermeye devam ederlerken, başka sesler dinleyicilerini alıp götürmüştü."

EDWARD HALLETT CARR

THG
0905759
SKL
0905759 SKL

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1021-2
9 789750 510212
KDV'DEN MUAFTIR